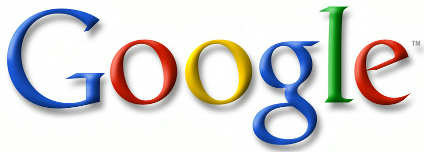

HDI
HW 2PSV M

KORT BEGRIP

DER

ALGEMEENE

GESCHIEDENIS.

KORT BEGRIP

DER

ALGEMEENE GESCHIEDENIS,

VOOR JONGE LIEDEN.

DOOR

J. M. SCHRÖCK.

UIT HET HOOGDUITSCH.

MET PLAATEN.

VERVOLG DER NIEUWE GESCHIEDENIS.

ZESDE OF LAATSTE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART.
MDCCXCIX.

VOORREDE

VAN DEN

VERTAALER.

Dankbaar aan de Voorzienigheid, door welke wij, in het midden van zoo veele wisselvallig- en bezigheden van verschillenden aart, deezen arbeid gelukkig mogten ten einde brengen; — erkentlijk voor de streelende aanmoediging van het leezend gedeelte der Natie, en verheugd, dat dit Werk, in een Nederduitsch *gewaad, ook iets zal toebrengen, om onze Landgenooten de wereld en de menschen juister te leeren beoordeelen, leggen wij thands de vertaalpen neder. Tevens verzoeken wij verschooning voor eenige drukfeilen, welke aan den afstand der drukpers voornaamlijk te*

wijten zijn, en inzonderheid voor eene op bladzijde 400, *alwaar de leezer het einde van den eersten regel met deeze woorden gelieve aantevullen:* CHINA, en. *Nog moeten wij hier aanmerken dat de* Autheur *deezes Werks eene zeer onevenredige verdeeling in de Plaaten gemaakt heeft; zoo dat men 'er binnen het bestek van dit laatste Deel niet meer dan de vier, welke wij hier ook leveren, in het* origineel *vindt. Dan, wij hebben geoordeeld ook in deezen de schikking van den Schrijver te moeten volgen. En nu wenschen wij den Lezer en den Vaderlande allen voorspoed.*

C. W. WESTERBAEN.

Utrecht den 18den
van Slachtmaand
1799.

TWEE-

TWEEDE HOOFDDEEL.

NIEUWE GESCHIEDENIS,

OF

GESCHIEDENIS NA DE GEBOORTE VAN CHRISTUS.

ZESTIENDE BOEK.

GESCHIEDENIS DER RUSSEN.

EERSTE TIJDVAK.

Van RURIK, *of van de ftichting des Rusfifchen Staats, tot deszelfs verdeeling, of tot den dood van* WLADIMIR DEN GROOTEN, *den eerften Christelijken Grootvorst.*

Van het jaar 862 tot 1015 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent hondert en vijftig jaaren.

I.

Eindelijk keert de nieuwe gefchiedenis, door het Noorden en Oosten van *Europa* en *Afië*, naar dat werelddeel terug, alwaar de ge- Merkwaardigheid der *Rusfi-*

sche ge-schiedenis.

geschiedenis en menschen in het algemeen hun begin gehad hebben. Nog moet zij zich met eenige Volken bézig houden, welke, door hunne afkomst, woonplaats, inborst, zeden, daaden en lotgevallen, van alle tot hiertoe beschreevene Natiën vrij aanmerklijk verschillen. Vooräl hebben de *Russen*, nabuuren der *Zweeden*, wier geschiedenis in het voorige Deel verhaald is, in alle deeze opzichten veel oorspronglijks. Zij zijn het eerste Volk van een' *Slavonischen* stam, dat, na zoo veele anderen, meestendeels van *Duitsche* afkomst, welke in de geschiedenis van laater tijden beschreeven zijn, tevens merkwaardig genoeg is, om eene plaats in dezelve te vervullen. Zij hebben niet slechts een Rijk gesticht, dat reeds omtrend duizend jaaren gestaan, maar ook onder alle Rijken, waarvan de geschiedenis melding maakt, de grootste uitgestrektheid verkreegen heeft. Doch deeze Natie, welke reeds terstond, na de grondvesting van haaren Staat, in veelerleije kundigheden en bekwaamheden scheen rijp te worden, is, echter, door misslagen en tegenspoeden, in déezen wasdom en in dit gebruik haarer edeler vermogens zoo aanmerklijk en zoo veele eeuwen teruggezet, dat zij, vóór zestig of tagtig jaaren, nog naauwlijks nevens de overige beschaafde, verlichte en bloeijende Volken van *Europa* kon geplaatst worden. Doch, sedert dien tijd, is het aanzien van dit Rijk onder de overigen van

van *Europa*, zeer gezwind en hoog gereezen.

II. Het *Russische* Rijk bevat niet slechts een groot gedeelte van het Noorden van *Europa*, maar ook een veel grooter van *Asië*, deszelfs geheele Noordlijke of derde deel naamlijk. Zijne grenzen zijn, ten Oosten de wereldzee en de zeeëngte, welke *Asië* van *America* scheidt; ten Zuiden, *China*, *Persië* en *Turkije*, of, volgends natuurlijker bepaalingen, de *Caspische* en de *Zwarte* zeeën, de *Caucasus* nevens andere gebergten; ten Westen, *Poolen*, de *Oostzee* en *Zweeden*; doch ten Noorden, de *Witte* en de *Tszeeën*. Hetzelve is, ten minsten, tweemaal zoo groot, als geheel *Europa*, en, wanneer men het *Europische* gedeelte van dit Rijk niet mede rekent, nog veel grooter. Het eigenlijke *Rusland*, het vaderland en de zetel der Natie, welke in dit verbaazend groote Rijk heerscht, maakt slechts een gedeelte van deszelfs *Europiesch* gebied uit. Al het overige bestaat in veroverde Landen, waarin men eene ongemeene verscheidenheid van Volken, taalen, Godsdiensten en zeden vindt. Niet min onderscheiden zijn ook in deeze talrijke en zeer verre van elkander verwijderde, schoon in een samenhangende reeks van omtrent zestien-honderd *Duitsche* mijlen voordgaande, gewesten, de luchtstreek, de vruchtbaarheid van den grond, en in het algemeen de gesteltenis en voordbrengsels der natuur. In de Noordlijke en nabuurige streeken vindt men

Beschrijving van *Rusland*.

de koude zeer vroegtijdig, langduurig en hévig; aldaar groeijen ook de veld- en boomvruchten weinig of in 't geheel niet; doch dit gemis wordt door een' rijkdom van wild en visschen vergoed. De meer in het midden liggende en overige oorden genieten niet alleen een gemaatigde lucht; maar in de Zuidlijke is zij zelfs ongemeen heet. Van hier, dat het grootste gedeelte des Rijks in alle soorten van gewassen vruchtbaar is. In *Astrachan* en de *Ukraine* wordt zelfs goede wijn, en in in het laatste Land ook veel tabak van een vrij goede soort geteelt, gelijk tevens de veeteelt aldaar in den voortreflijksten toestand is. Voords is wel het talrijke vee, dat men in het overige *Rusland* vindt, meestendeels klein; doch de voortreflijke huiden van zoo veelerleije dieren, gelijk van sabels, hermelijnen, vossen en meer anderen, welken *Rusland* in een ongewoone meenigte bezit, schenken hetzelve een voorrecht boven alle andere Landen van *Europa.* Deeze overvloed van pelterijen, de uitgebreide wouden des Rijks, hennip, vlas, visschen en andere voordbrengselen van hetzelve, voorzien tevens in de behoeften van andere Volken. Het ontbreekt dit Rijk ook niet aan zout, zilvermijnen, ijzer en koper. Slechts een soort van natuurlijken rijkdom mist *Rusland*: eene bevolking, evenrédig met deszelfs verbaazende uitgestrektheid. Hetzelve heeft slechts omtrent twintig milliöenen

in-

inwooners, dus veel minder dan *Duitschland*; en daarvan levert nog de woeste Landstreek een aanmerklijk aantal op.

III. Van de *Russen* en het eigenlijke *Rusland* kan men, tot in de negende eeuw na de geboorte van CHRISTUS, geene samenhangende geschiedenis mededeelen. De *Russen* zelve hadden, vóór de elfde eeuw, geenen geschiedschrijver, en, omtrent deszelfs einde, zijn eerst kunsten en weetenschappen tot hen doorgedrongen. Doch de *Grieken*, die vóór de geboorte van CHRISTUS, en nog lang naderhand, de kennis van Volken en Landen alleenlijk door geschriften uitbreidden, bevatteden het tegenwoordige *Rusland* onder den algemeenen naam van *Scijthië* en *Sarmatië*, welke Landen ten Noorden van hun lagen. De meeste Volken, welke dezelven bewoonden, noemden zij ook *Scijthen*, of liever, zij kenden nóch derzelver afkomst en toestand, nóch woonplaats genoeg, om ze naauwkeuriger te kunnen beschrijven. Slechts dat gedeelte van het Zuiden van *Rusland*, welk tusschen den *Dnieper* of *Dneper* en den *Don* ligt, (welke rivieren de *Grieken* *Borijsthenes* en *Tanaïs* noemden,) kenden zij veel naauwkeuriger. Hier, in de tegenwoordige *Ukraine*, en in andere nabuurige Landen, reisde, omtrent vier honderd en vijftig jaaren vóór den oorsprong des *Christendoms*, de oudste aller *Heidensche* geschiedschrijvers, wier werken wij nog behouden hebben, HERODOTUS, rond, en vond deeze gewesten, gelijk

Vroegste spooren der *Russische* geschiedenis.

gelijk zij nog heden zijn, ten uiterften vruchtbaar, voor heerlijke veeweiden gefchikt, en inzonderheid op veele plaatfen met uitneemend hoog gras bedekt; doch derzelver inwooners deels van den landbouw leevende, deels als herders rondtrekkende; en, echter, tevens groote woestenijen, door de bloeijendfte landftreeken afgewisfeld. Reeds dreeven de *Grieken* op die oorden een' leevendigen koophandel; bij den mond van den *Borijfthenes* hadden zij ook een Volkplanting, *Olbia*, gefticht, alwaar tevens de liefde voor de weetenfchappen, hun zoo eigen, haaren zétel had; doch de inwendige toeftand van deeze Landen en derzelver bewooners bleef nog grootendeels duister. Tot de derde eeuw der *Christelijke* jaartelling, volgden verfcheidene Volken elkander in dit gedeelte van *Rusland* op, van welke naauwlijks de naamen bekend zijn; fchoon men met veel waarfchijnlijkheid de *Roxolanen* de vóórvaders der *Rusfen* kan noemen. Sedert deezen tijd behoorden, echter, de reeds gemelde Landen ook tot dat magtige Rijk, welk de *Gothen*, gelijk wij in de gefchiedenis der *Duitfchers* verhaald hebben, tot bij *Afië's* grenzen ftichteden. Doch dit zelfde Zuidlijk-*Europiesch* gedeelte van *Rusland* werd tevens, federt de laatere tijden der vierde eeuw, het eerst door dien geweldigen flag getroffen, welke toen de Westerfche Landen begon te fchokken, en weldra de zoogenaamde groote Volksverhuizing verhaast-

haastte. De *Hunnen* vielen, over den *Don*, in *Europa* in, en wierpen, reeds door den eersten aanval, het *Gothiesche* Rijk omverre. Vergeefs poogden zich de *Westergothen* aan den *Dnieper* te handhaaven; in aller ijl moesten zij naar den *Donau* vertrekken, en hunne oude bezittingen aan de *Hunnen* ten prooi laten.

Russische Slavoniërs bouwen *Kiew* en *Nowgorod.*

IV. Nog verschijnt de naam der *Russen* niet in de geschiedenis. Doch, sedert de vijfde eeuw, viel in deeze gewesten eene dergelijke verändering voor, als in het Oosten van *Duitschland.* Nadat de *Duitsche* Volken steeds verder naar het Zuiden en Westen waren vertrokken, werd hunne plaats deels ingenomen door een' anderen ouden en zeer grooten Volksstam, den *Slavischen*, waarüit, nevens veele andere Volken, gelijk bij voorbeeld, de *Serben*, *Chrobaden*, *Dalmatiërs*, *Bohemers*, *Wenden*, *Poolen*, en meer dergelijken, ook de *Russen* oirspronglijk zijn. De oudste bekende woonplaatsen der *Slaven*, ten minsten in *Europa*, waren aan den Noordlijken oever van den *Donau* en de Zwarte zee. Aldaar stonden zij, in de vierde eeuw, onder de heerschappij der *Gothen*. Doch, van tijd tot tijd, weeken zij voor den aandrang en de gevechten van zoo veele Volken, welke óf het *Romeinsche* Rijk, óf elkander zelve woedend aanvielen, deels meer Noordwaards naar het tegenwoordige *Rusland*, *Poolen* en *Duitschland.* Een hunner stammen sloeg zich bij den *Dnieper* neder,

en bouwde aldaar *Kiew*, ook *Kiow* genaamd, welk nog heden de hoofdstad der *Russische Ukraine* is. Een andere stam legde verder opwaards aan de rivier *Wolchow*, bij *Ilmensee*, den grond van de stad *Nowgorod*, dat is, in hunne taal, *Nieuwstad*, welke naderhand, om haar van andere steden van deezen naam te onderscheiden, *Nowgorod Weliki*, of *Groot-Nowgorod* genaamd werd. Of dit nog in de vijfde eeuw, of laater geschied zij, kan niet bepaald worden. Genoeg, de stichters deezer stad waren *Russische Slaven*, schoon de naam van *Russen* niet vroeger, dan omtrent het begin der negende eeuw, in de geschiedenis voorkomt. Beide deeze stammen vervielen naderhand onder een vreemde heerschappij. De *Chazaren* of *Kozaren*, een *Asiätiesch* Volk, dat zich bij de Zwarte zee vestigde, verdrukten de *Slaven* of *Slavoniërs* van *Kiew* zoo geweldig, dat hun elk van derzelver huisgezinnen een éénhoorn of een vos, in plaats van een mindere belasting, betaalen moest. Van den anderen kant drongen de *Waragers*, of *Warjagers*, (dus noemde men in deeze gewesten de Volken aan de Oostzee, welke anders in het algemeen den naam van *Normannen* voeren.) diep in het tegenwoordige *Rusland* door, en onderwierpen zich de *Nowgoroders*. Deeze verdreeven wel, eenigen tijd daarna, hunne nieuwe buitenlandsche overheerschers; doch wikkelden zichzelven weldra in zulke binnenlandsche onlusten, dat hun toestand daardoor slechts te ongunstiger werd.

V. In

V. In deeze verwarring, waarin nóch wetten, nóch gezag van braave mannen eenige kracht hadden, raadde hun Gostomijsl, een wijs medeburger, om liever vreemdelingen, en zelfs hun, die tot hiertoe hunne vijanden waren, de regeering aantebieden, omdat zij zelve het daaröver onderling niet ééns konden worden. De *Nowgoroders* namen dit voorstel aan, en riepen drie *Normansche* helden en broeders, Rurik, Sineus en Trùwor, met zulk een aanbod, tot zich. Deeze kwamen ook, omtrent het midden der negende eeuw, met een aantal hunner Landgenooten. Rurik verkoos *Ladoga*, een stad bij *Wolchow*, tot zijnen zétel. Zij ligt niet verre van een zee van gelijken naam, welke voor de grootste en vischrijkste in *Europa* gehouden wordt, bevat thands naauwlijks vijftig huizen meer, en heet, ter onderscheiding van eene nieuwere stad, welke den zelfden naam draagt, *Staraja Ladoga*, of *Oud-Ladoga*. Zijne beide broeders bleeven te *Belosero*, welke stad aan een zee ligt, ook *Belosero*, dat is, de *Witte Zee* geheeten, alsmede te *Isborst*, een kleine stad in het tegenwoordige Landschap *Pleskow*. Bijna allen schijnen zij een wantrouwen tegen de onrustige inwooners van *Nowgorod* gevoed te hebben, dewijl niemand van hun deeze stad tot zijne woonplaats verkoos. Na twee jaaren eener gemeenschappelijke regeering, stierven de beide jongste broeders. Nu verplaatste Rurik den zétel zijnes Rijks naar *Nowgorod*, welke stad hij niet al-

Rurik sticht het *Russische* Rijk.

J. 862.

J. 864.

leen verfraaide, maar ook vergrootte. Wodim, een koen burger van dezelve, waagde, wel is waar, eene poging, om zich en zijne medeburgers weder onäfhanglijk te maaken; doch Rurik dempte deezen opstand, door deszelfs doodstraf. Veele andere inwooners deezer stad werden daardoor zoo bevreesd, dat zij naar *Kiew* vluchteden, alwaar andere *Normansche* vorsten regeerden, die reeds het *Grieksche* keizerrijk te *Constantinopolen* aanvielen. Rurik bevestigde zijnen troon steeds
J. 879. meer, en stierf, na veele jaaren, als de stichter des *Russischen* Rijks, welk zijne nakomelingen, meer dan zeven eeuwen, beheerscht hebben.

Oleg vergroot en maakt hetzelve geducht.

VI. Zijne eerste zes opvolgers verhieven, deels door wijsheid, deels door krijgskunde en dapperheid, het nieuw gestichte Rijk, in deszelfs eerste honderd en vijftig jaaren, tot een steeds toeneemend aanzien. Oleg, Ru-
J. 882. riks neef, breidde hetzelve uit, door de verovering van verscheidene nabuurige Volken; dwong ook *Kiew* tot onderwerping, en nam deeze stad tot zijnen zétel. Dit Rijk, waartoe nu de *Drewiers* in het tegenwoordige *Podolië*, bij de bronnen van den *Pog*; de *Seweriers*, bij de rivieren *Dezna* en *Sem*, nabij *Nowgorod*; de *Kriwitzen*, bij *Smolensk*, dat reeds omtrent deezen tijd voorkomt, en nog meer andere Volken behoorden, werd, sedert het begin der regeering van deezen grootvorst, het *Russische* Rijk genaamd, dewijl thands de *Russen* en *Waragers* slechts

één

één Volk waren; doch de eersten, als de talrijksten en de eigenlijke stichters van den Staat, ook het meeste recht hadden, om dien naar hunnen naam te noemen. OLEG deed den keizer van *Constantinopolen* de magt zijnes Rijks gevoelen. Kort na het begin der tiende eeuw, zeilde hij, met twee duizend kleine vaartuigen, waarin hij zijne krijgsmagt had ingescheept, op de gemelde hoofdstad aan; doch liet zijne ruiterij te lande aanrukken. Toen de *Grieken* zijne vloot den doortogt uit de Zwarte zee poogden te sluiten, zette hij zijne soldaaten en schepen op het land, voorzag de laatsten van wielen, en reed dus met zijn heir tot voor *Constantinopolen.* De *Grieken*, over deezen zonderlingen aanval verbaasd, kogten van OLEG den vreede, en beloofden hem een' jaarlijkschen cijns in geld. Doch naderhand sloot hij ook een handelverdrag met den *Griekschen* keizer. Uit hoofde van deezen ongewoonen veldtogt, wiens gelukkig gevolg zij aan bovennatuurlijke krachten toeschreeven, noemden hem zijne onderdaanen DEN TOVERAAR. Hij zelf bespottede de waarzeggers: en daar voor meenden zijne ligtgelovige tijdgenooten, dat hij door den doodlijken beet van een slang gestraft was, welke uit den kop van zijn doode paard kroop.

J. 907.

St. in 't jaar 913.

VII. Na zijnen dood beklom, eindelijk, RURIKS zoon, IGOR, den troon, welken OLEG, slechts voor eenigen tijd, als voogd had behooren te bezitten; doch die, geduuren-

Het *Christendom* onder de *Russen* ingevoerd.

rende deszelfs regeering, reeds bijna veertig jaaren oud was geworden. Gelijk zijn voorganger, wilde ook hij het *Griekſche* keizerrijk verzwakken, en zelfs *Conſtantinopolen* veröveren. Doch zijne vloot, welke, ten minſten, uit tien duizend kleine ſchepen beſtond, werd van de *Grieken*, door een kunstvuur, dat onder het water brandde, en naar hen, als uitvinders van hetzelve, het *Griekſche* vuur genaamd werd, geheel vernield. Echter boden zij hem eenen zoo voordeeligen vreede aan, als ware hij overwinnaar geweest: en zijn Rijk behield deszelfs voorige vastheid; ſchoon hem, eindelijk, de *Drewiers*, wier opſtand hij gedempt, en welken hij daaröm door deste zwaarer belastingen gedrukt had, uit dien hoofde dood ſloegen. Zijne Weduwe, OLGA, was een zeer wijze vorſtin. Niet ſlechts geduurende de minderjaarigheid haares zoons, maar ook, nadat hij zelf de regeering aanvaard had, bewees zij het Rijk gewigtige dienſten. Om het te beter te leeren kennen, reisde zij in hetzelve rond; liet, tot gemak van den binnenlandſchen handel, bruggen ſlaan en ſchuiten bouwen; ſtichtte *Pleskow*, in het *Slaviesch* eigenlijk *Pſkow* genaamd, eene nog heden bloeijende ſtad; en maakte nog meer roemrijke inrichtingen. Omtrent het midden der tiende eeuw, reisde zij naar *Conſtantinopolen*, liet zich aldaar doopen, heette ſedert dien tijd HELENA, en werd naderhand zelfs eene heilige genaamd. Tot in haaren hoogen ouderdom was zij

Dood van IGOR in het jaar 945.

J. 995.

zij nog eene verwonderenswaardige schoonheid; doch in deeze geschiedenis zoude zij geene plaats bekleed hebben, ware zij niet zoo wijs, als schoon geweest. OLGA St. in 't jaar 968.

VIII. Schoon veele *Russen*, naar het voorbeeld hunner grootvorstin, het *Christendom* aannamen, kon, echter, het grootste gedeelte haarer onderdaanen, zelfs haar zoon SWATOSLAW, daartoe geenszins bewogen worden. Doch in krijgsmoed overtrof deeze nieuwe grootvorst zijne voorvaders. Hij verhardde zich tegen alle de ongemakken van een' veldtogt, plag zijn paarden- of rundvleesch zelf op koolen te braaden, en sliep onder den blooten hemel, met een zadel onder zijn hoofd, en een paardendek over zich heên gespreid. Deste gewilliger onderwierpen zich zijne soldaaten een even gestrenge krijgstucht. Dus overwon hij verscheidene Volken, onder anderen de *Bulgaaren*, wien hij *Perejaslawl* aan den *Donau* ontrukte, welk hij tot zijne hofplaats wilde verheffen, omdat hetzelve voor den koophandel zijner onderdaanen met de *Grieken* en *Hungaaren* zeer geschikt lag. In het algemeen veröverde hij een meenigte steden langs den *Donau*; doch was in zijne onderneemingen tegen het *Grieksche* Rijk niet gelukkig. Hij verloor *Bulgarije* weder, en werd, in zijn aftogt van deeze onderneeming, door de *Petschenegers* of *Patzinatziten*, die in het tegenwoordige *Zevenbergen* en een gedeelte van het nabuurige *Hungaarije* woonden, bij de watervallen van den *Dnieper*, ver-

Nieuwe uitbreiding des *Russischen* Rijks.

J. 972. verslagen en omgebragt. Hij had het Rijk onder zijne drie zoonen dus verdeeld, dat de oudste, JAROPOLK, grootvorst te *Kiew* werd; de tweede, OLEG, het Land der *Drewiers*, en WLADIMIR, de jongste, het gebied van *Nowgorod* verkreeg. Doch deeze broeders beöorloogden weldra elkander, en de een bragt den ander' ten val, tot dat

J. 981. WLADIMIR, ook WOLODIMIR genaamd, alleen in het leeven overbleef.

WLADIMIR DE GROOTE wordt, met zijne meeste onderdaanen, een *Christen*, en doet zijn Rijk bloeijen. Hij reg. van 't jaar 981. tot 1015.

IX. De weg, langs welken hij tot het bezit des gantschen Rijks kwam, was dus niets minder, dan roemrijk; doch zijne vier- en- dertigjaarige regeering, welke in de laatste twintig jaaren der tiende, en in het begin der elfde eeuw inviel, verwierf hem den naam van WLADIMIR DEN GROOTEN. Reeds maakten hem zijne aanzienlijke veröveringen beroemd en geducht. Een gedeelte der *Poolen*, der *Petschenegers*, *Bulgaaren* en *Chazaren*, welke laatsten in- en nabij het schiereiland *de Krim* woonden, gevoelden de magt zijner wapenen, en moesten hem meestendeels hunne onderwerping door cijnsen betoonen. Hij veröverde die *Poolsche* Landen, welke thands de koningrijken *Galicië* of *Halich*, en *Lodomirië* heeten. Het tegenwoordige *Lithauen*, tot aan de rivier *Memel* of *Niemen*, alsmede een gedeelte van *Lijfland*, erkenden ook zijne oppermagt. Daar hij jegens zijne krijgsmagt zeer milddaadig was, en onder dezelve nieuwlings gewonne landerijen verdeelde,

ter-

terwijl hij zelfs uit een houten lepel at, bevorderde zij zijne belangen met allen ijver. Behalven deeze daaden, welke van veele verwoestingen vergezeld gingen, verrichtte Wladimir nog andere, welke zijne nagedachtenis veel eerwaardiger maakten. Hij schonk zijn Rijk een geheel nieuwe gedaante, en was de eerste, die onder de *Russen* zachter gezindheden en zeden invoerde. Indedaad verbeterde hij ook zich zelven in dit opzicht zeer aanmerklijk, nadat hij in de *Krim* tot den *Christelijken* Godsdienst J. 987. was overgegaan. Dit had hij grootendeels aan zijne *Christelijke* gemaalin, Anna, de zuster van eenen *Griekschen* keizer, te danken. Weldra liet zich ook een groote meenigte *Russen* doopen; en daar Wladimir de afgodentempels, door hem zelven gebouwd, omverhaalen, en, in derzelver plaats, *Christelijke* kerken liet bouwen, verviel het *Heidendom*, schoon nog niet onder alle de Volken, welke hem onderworpen waren, echter onder de *Russen*, van tijd tot tijd, gantschlijk. Volgends de voorschriften van het *Christendom*, gaf hij aan alle zijne gemaalinnen en bijzitten haar afscheid, om prinses Anna alleen getrouw te blijven. Zijne voorige woeste wreedheid, welke hem, onder anderen, vorsten, die hem hunne dochters ten huwelijk weigerden, had doen aanvallen en ombrengen, werd thands in een uitneemende zachtmoedigheid veränderd. Gelijk tot andere *Heidensche* Volken

der

der middeneeuwen de weetenschappen als in het gevolg van het *Christelijk* geloof overkwamen: zoo had dit ook plaats bij de *Russen*. Veelligt waren zij reeds te vóóren met de schrijfkunst eenigzins bekend; ten minsten hadden de door hen meermaalen overwonnen *Bulgaaren*, die van de *Wolga* steeds nader bij den *Donau* trokken, en reeds, omtrent het midden der negende eeuw, *Christenen* werden, bijna gelijktijdig de *Slavische* letters verkreegen, welke door den *Griekschen* geestlijken, CIJRILLUS, uitgevonden waren, en naderhand ook door de *Russen* werden aangenomen. Doch onder de regeering van

Omtrent het jaar 988.

WLADIMIR, die voor deeze laatsten, het eerst, schoolen stichtte, leerden zij zich eerst algemeen van dezelven bedienen. Zijne begeerte, om hun edeler kundigheden te verschaffen, ging zoo verre, dat hij sommigen van hun naar *Aegijpte* en *Babijlonië* liet reizen, om hun vaderland met de wijsheid deezer Landen te verrijken. Ook bouwde hij veele steden in zijn Rijk, onder andere *Wladimir* aan de *Wolga*, en misschien ook *Wladimir* in *Volhijnië*. In hetzelve heeft men hem vervolgends als een' heiligen vereërd, omdat hij 'er het *Christendom* met zoo veel ijvers bevorderd heeft; doch met meer recht had men hem den verlichter zijner Natie mogen noemen.

Toestand der *Russen* omtrent het einde

X. WLADIMIR liet haar en zijn Rijk in de voordeeligste vatbaarheid achter, van welker ontwikkeling men zich alles beloovén kon.

Het

Het *Russische* Rijk strekte zich reeds van de Oostzee tot den *Don*, en van deeze rivier, over den *Dnieper*, tot verre in het tegenwoordige *Poolen* uit. Hetzelve was volkrijk, bezat veele steden, was meestendeels wél bebouwd, en zoo door de dapperheid zijner inwooneren, als door den moed hunner vorsten, voor alle nabuuren geducht. De heerschende Natie in hetzelve had nu een tweevoudig nieuw licht ontvangen: het *Christendom* en de geleerdheid, welke anderen Volken ten Zuiden en Westen van *Europa* wel veel vroeger ten deel waren gevallen; doch, door hunne eigene schuld, noch weinig voordeels hadden verschaft. Met de *Grieken*, hunne nabuuren, die toen in kunsten, weetenschappen en beschaafder zeden alle andere Natiën overtroffen, waren de *Russen*, anders altijd hunne vijanden, thands naauwer verbonden. Hunne handel, welke reeds lang aanmerklijk was, werd steeds verder, tot zelfs in *Asië*, uitgebreid. Zij dreeven dien voornaamlijk van daar de *Dnieper* en *Bog* zich in de Zwarte zee uitstorten, met een groote meenigte booten, waarmede zij den mond van den *Donau* weder inliepen, of op andere kusten van het *Grieksche* Rijk voeren. Voor pelterijen, honich, wasch, graanen, slaaven en andere waaren, verkreegen zij van de *Grieken* goud, wijn, vruchten, zijden en andere kostbaare stoffen; van de *Hungaaren* zilver en paarden; van andere Volken de

van dit tijdvak.

Koophandel der *Russen*.

voordbrengsels hunner Landen. Nog scheen het den *Russen* slechts aan het bestuur en de hulp van eenige wijze en niet te oorlogzuchtige, alsmede aan een genoegzaam aantal vrijdenkende en doorzigtige mannen te ontbreeken, om de voorrechten der *Grieken* allengskens te verkrijgen, of zelfs te overtreffen.

TWEE.

TWEEDE TIJDVAK.

Van den dood van Wladimir den grooten; *of van de eerste verlichting der Russen door het Christendom en de geleerdheid, tot derzelver overheersching door de Mogollen.*

Van het jaar 1015 tot 1238 na de geboorte van Christus.

Een tijdvak; iets langer; dan twee eeuwen.

I.

Verdeeling van en twisten in *Rusland.*

Doch deeze zelfde grootvorst, Wladimir, die zijn Rijk zulk een gelukkige gesteltenis gegeeven had, bragt het zelf weder in verwarring, door het onder zijne twaalf zoonen te verdeelen. Zijn eigene ondervinding van de rampen der broedertwisten konde hem van deezen dwaazen stap niet weêrhouden. Dus had ook weleer keizer Lodewijk de vroome, of liever de goedhartige, de verdeeling des Rijks onder zijne zoonen te meermaalen herhaald; naar maate hem dezelve meer onheilen baarde. *Rusland* werd, door Wladimirs verdeelingen, niet slechts in het algemeen verzwakt; maar hij legde daardoor tevens den grond tot veele twisten, oorlogen en moorden tusschen broeders en an-

andere naauwe bloedverwanten; al het welk niet dan veele verliezen voor het Rijk en eenen treurigen ſtilſtand van den geest der Natie ten gevolge had. Dus ontſtonden 'er, behalven het grootvorſtendom *Kiew*, dat het aanzienlijkſte gedeelte van den Staat uitmaakte, nog bijzondere vorſtendommen te *Nowgorod*, *Wladimir* aan de *Wolga*, *Plosko* of *Polosk*, *Czernichow*, *Halitsch*, en meer anderen; doch vielen in het vervolg in handen van buitenlandſche bezitters.

JAROSLAW heerscht over geheel *Rusland*.

II. Een van WLADIMIRS zoonen, SWATOPOLK, beklom den grootvorstlijken troon van *Kiew*, door drie zijner broederen te laten ombrengen, en zich van hun Landsgedeelte meester te maaken. Doch zijn vierde broeder, JAROSLAW, die te *Nowgorod* zijnen zétel hield, overviel hem met een groot krijgsheir, en noodzaakte hem, naar *Poolen* te vluchten. SWATOPOLK werd wel door zijnen ſtiefvader, den koning van *Poolen*, in zijn grootvorſtendom herſteld; doch de onmenschlijke broeder kon geen getrouw bondgenoot zijn. Hij behandelde deezen koning op eene verraaderlijke wijze, en moest, door hem verlaten, weldra weder zijn Land ontruimen. JAROSLAW had intusſchen nog met een' ander' van zijne broeders te oorloogen, wien hij een aanmerklijk gedeeelte van *Rusland* moest afſtaan, tot dat hij, door deszelfs dood, van den gantſchen Staat meester werd. En indedaad verdiende hij dit te zijn. Gelijk zijn vader,

Sedert het jaar 1036.

ja

ja nog voorspoediger, zorgde hij voor de uitbreiding des *Christendoms* en der weetenschappen onder zijne onderdaanen. Het eerste werd nu onder de *Russen* algemeen; zij verkreegen hunnen eersten aartsbisschop van *Kiew*, als mede veele kerken, kloosters en kerklijke wetten; schoon indedaad eenen Godsdienst, welke niets minder, dan zuiver van bijgeloovige verdichtsels was. Deeze grootvorst stichtte niet slechts een school te *Nowgorod*; maar onderhield ook geleerden, die verscheidene *Grieksche* boeken in het *Slavoniesch* moesten vertaalen: de afschriften deezer vertaalingen liet hij in zijn Rijk verdeelen. Na dat hij *Lijfland* veröverd had, bouwde hij *Dorpt*, of *Jurjew*, dat is, *George-Stad*; dewijl hij, met zijnen doop, den naam van GEORGE had aangenomen. In deeze stad moesten de belastingen door de inwooners des Lands betaald worden. Doch de stad *Nowgorod* voorzag hij, het eerst, van geschreevene wetten, of van het stadsrecht, welk naderhand zoo beroemd is geworden. Naar maate van de denkwijze, zeden en behoeften deezer tijden, was hetzelve in alle opzichten zeer nuttig; doch men ziet ook daaruit, dat zich de *Russen* toen bijna in den zelfden toestand bevonden, als de *Germaansche* Volken in de vijfde en zesde eeuwen. Vóór de regeering van JAROSLAW had het Volk de magt, om elken moordenaar terstond ter plaatse, waar hij een moord gedaan had, omtebrengen. Doch de

Het Stadsrecht van *Nowgorod.* J. 1019.

de *Nowgorodsche* wetten bepaalden, dat slechts de naaste bloedverwanten van den vermoorden zijnen dood mogten wreeken; en, waren deeze niet voorhanden, dan moest de moordenaar zekere geldboete betaalen. Voor een' uitgerukten baard moest viermaal meer, dan voor een' afgehouwen vinger betaald worden: en even veel, als voor deeze verminking bepaald was, moest door hem gegeeven worden, die op een vreemd paard, zonder toestemming van den eigenaar, gereeden had. Ware iemand ten bloede toe geslagen, en konde hij zich niet wreeken: dan mogt hij daarvoor ook geld, en daarënboven een belooning eischen voor den heelmeester.

Dood van JAROSLAW, in 't jaar 1054.

Nieuwe verdeeling en onlusten.

III. Doch ook JAROSLAW verdeelde het Rijk weder onder zijne zoonen. ISASLAW, de oudste van hun, verkreeg het grootvorstendom *Kiew*, en leefde eenigen tijd met zijne broeders, die te *Czernichow* en *Perejaslawl* hunnen zetel hadden, eensgezind. Met hun vereënigd, sloeg hij de *Turken* en *Polowzers* terug, die van den *Don* tot den *Dnieper* waren voordgerukt. Doch naderhand werd hij door zijnen neef, die te *Plosko* regeerde, en weldra andermaal door een' zijner broederen, van den troon gestooten, dien hij, echter, steeds op nieuw weder beklom. Grootmoediger, dan deeze zijne bloedverwanten, offerde hij, ten bijstand zijnes broeders, zijn leeven op: hij versloeg de *Polowzers*, die hem uit *Czernichow* ver-

St. in 't jaar 1078.

dree-

dreeven hadden; doch ſneuvelde als overwinnaar. Wsewolod, de zelfde broeder van Isaslaw, voor wien hij geſneuveld was, ontnam, hoogst ondankbaar, deszelfs zoonen het grootvorſtendom; doch behield hetzelve niet zonder veele binnenlandſche onlusten, en liet, ſchoon men hem alte mild den lof eener uitneemende vroomheid gaf, in zijne laatſte jaaren, een algemeene wanörde in rechtszaaken, en eene ſchandelijke ſtrafloosheid van misdaaden onder zijne onderdaa- St. in 't
nen inkruipen. Nog ſlechter was de volgen- jaar 1093.
de twintigjaarige regeering van Swatopolk den tweeden, een' zoon van den grootvorst Isaslaw, omtrent het begin der twaalfde eeuw. Hij was gierig, vreesächtig, wantrouwend en wreed, gewoon door anderen geregeerd te worden, en deste laager in zijne maatregelen. Daarmede was zijn vlijtig leezen van Godsdienſtige boeken niet onbeſtaanbaar; en het was indedaad een rampzalige roem, dien hij zich verwierf, door zich, alleenlijk ten gevalle van anderen, dronken
te drinken. Onder zijne regeering begon St. in 't
men eerst vorſtendagen of vergaderingen van jaar 1114.
alle de vorſten te houden, die tot het Vorſten-
geſlacht behoorden, dat *Rusland* regeerde. dagen. Jaar 1097 env.
Onder dezelven ontſtonden ſteeds meer nieuwe twisten, daar de grootvorſten van *Kiew* den overigen wilden gebieden; doch deeze hunne onäfhanglijkheid poogden te handhaaven, en de waare rechten van wêerszijden nog niet genoeg bepaald wa-

ren. Alle die vorsten vereënigden zich dus onderling in deeze vergaderingen tot hun algemeen welzijn. Doch dit goede voorneemen bleef, deels door hunne eigene schuld, deels door het aanstooken van hun, die in derzelver twisten eenig bijzonder voordeel zochten, nimmer standvastig.

Een korte tijd van rust en welvaart voor *Rusland.*

IV. Roemrijker waren de volgende regeeringen, omtrent het midden der twaalfde eeuw, toen de *Kiewers*, die zich met een erflijk troonsbezit niet langer wilden vergenoegen, WLADIMIR DEN TWEEDEN, WSEWOLODS zoon, tot grootvorst verkoozen, en deeze door zijnen waardiger' zoon, MSTISLAW, werd opgevolgd. WLADIMIR was reeds zestig jaaren oud, klein van lichaam; doch groot van geest. Hij wist zijn gezag zoo wél te bewaaren, dat niemand der mindere vorsten van zijn geslacht het Rijk verontrustede. Ten teeken hunner onderlinge gelijkheid, schonk hun de *Grieksche* keizer de eerbewijzen der keizerlijke waardigheid. Den *Genueezen* ontnam hij *Caffa* in de *Krim*; en de *Polowzers*, de oude vijanden des Rijks, waagden het niet, deszelfs vreede te verstooren. Toen zij dit, onder de regeering zijnes zoons, ondernamen, floeg hen deeze tot de *Wolga* terug. Ook overwon hij de *Lithauërs*, en noodzaakte de vorsten van *Polosko*, die van tijd tot tijd onlusten veröorzaakten, om naar *Constantinopolen* te vluchten. Daar hij niet min wijs, rechtvaardig en goedäartig, dan dapper tevens was, heeft men

Dood van WLADIMIR II, in het jaar 1125.

men hem, misschien niet onverdiend, den grooten Mstislaw genoemd. Dat hij een belofte, een' zijner bloedverwanten bij eede gedaan, verbrak, is de eenigste vlek in zijne geschiedenis. Hiertoe werd hij, wel is waar, door een gantsche vergadering van geestlijken verleid; doch hij zelf beschuldigde zich daaröver tot zijnen dood: zoo min is zelfs de braave man in staat, om zijn geweeten, dat hij hoogstzelden beleedigt, tot zwijgen te brengen.

Mstislaw St. in 't jaar 1132.

V. Deeze tijd van rust, welvaart en roem voor *Rusland* was, echter, slechts kort. Vijf volgende grootvorsten regeerden dit Rijk niet dan onder duurzaame onlusten, en vooräl de vijfde van hun, Isaslaw de tweede, een zoon van Mstislaw. Hoe dapper en rechtvaardig hij ook ware, werd hij, echter, door vorsten, die zijne bloedverwanten waren, jammerlijk veröntrust, en vooräl door zijnen oom, George of Jurje Dolgorukoi, vorst van *Susdal*, eene Stad, naar welke nog heden een Landschap in *Europiesch Rusland* genaamd wordt. Deeze gaf zich veel moeite, om zijne aanspraaken op het grootvorstendom, door den bijstand der *Polowzers*, te doen gelden; terwijl, integendeel, Isaslaw de *Hungaaren* en *Poolen* tegen hem te hulp riep. Meermaalen moest de grootvorst *Kiew* aan zijnen oom afstaan. Doch daar zich deeze in deszelfs bezit niet wist te handhaaven, stichtte hij te *Susdal* een nieuw en onäfhanglijk grootvorsten-

Nieuw grootvorstendom te *Wladimir*.

Sedert het jaar 1146.

Oirsprong der stad *Moskau.* J. 1147. stendom. Terwijl hij het Land aldaar meer bebouwde, legde hij, bij gelegenheid van zekere vermaaken, den grond van de Stad *Moskwa*, welke naar een rivier van deezen naam dus genoemd werd; doch thands doorgaands *Moskau* heet. In den beginne waren het slechts eenige hutten, waarüit naderhand een dorp, en vervolgends een stad ontstond. Deeze had, langen tijd, slechts houten huizen; doch werd, eindelijk, de hoofdstad des Rijks, en zelfs, in uitgebreidheid, de grootste stad van *Europa;* schoon zij, in meenigte van inwooners, van welken zij thands een getal van omtrent viermaal honderd duizend bezit, verre beneden *Londen* en *Parijs* bleef. GEORGE, haare stichter, beklom, echter, nog in de laatste jaaren zijnes leevens, den troon van *Kiew*, door zich de verwarring, aldaar na den dood van ISASLAW uitgebarsten, ten nutte te maaken. Uit zijne tot dusverre verhaalde onderneemingen zou men kunnen besluiten, dat hij een zeer werkzaam en dapper vorst is geweest; doch indedaad was hij meer heerschzuchtig, twistgierig en onrustig. De oorlogen, welken hij verwekte, liet hij meestendeels door anderen voeren, en zijne wellustige vermaaken deeden hem zelfs zijne regeeringspligten vergeten. Vanhier, dat 'er een bijna algemeene samenzwering tegen hem ontstond, welke hij, echter, door zijnen dood ontdook. Zijn zoon, ANDREAS, die hem door zijne dapperheid ondersteund en

(J. 1155.) (St. in 't jaar 1158.)

en de buitenfpoorigheden zijns vaders verfoeid had, kon hem, echter, op den troon van *Kiew* niet opvolgen. Integendeel bevestigde hij zich in het nieuwe grootvorftendom van *Susdal*, welks zetel hij naar *Wladimir* aan de *Wolga* verplaatfte. St. in 't jaar 1177.

VI. Sedert dezen tijd, fteeg het gemelde grootvorftendom in magt en aanzien fteeds hooger. Met hetzelve werd het gebied der vorften van *Nowgorod* vereënigd: en hetzelve maakte het aanmerklijkfte gedeelte van *Groot-Rusland* uit, welk men naderhand, ter onderfcheiding van *Rood-Rusland*, *Wit-Rusland* noemde, welk drie Zuidelijke Landen van het tegenwoordige *Poolen*, welke den *Rusfen* toebehoorden, in zich bevattede. Van waar deeze kleurnaamen, als mede die van *Zwart-Rusland* in het tegenwooordige *Lithauen*, ontftaan zijn, is wel onbekend; doch, behalven dat zij enkel woonplaatfen en bezittingen der *Rusfen*, voor een gedeelte ten minften in vroegere tijden, te kennen geeven, vindt men ze ook nog in laatere boeken over de aardrijkskunde. Naar maate het grootvorftendom van *Wladimir* in kracht en aanzien rees, daalde dat van *Kiew*. Allengskens begon men alleen de beheerfchers van het eerstgemelde voor grootvorften te houden, fchoon zij flechts van een' jonger' tak des regeerenden geflachts afftamden: en zelfs noemden zich de vorften van *Halitsch* thands grootvorften. Doch tevens werd het geheele Rijk, niet flechts door deeze afdee-lin-

De *Mogollen* onderwerpen zich het *Rusfische* Rijk.

lingen, maar ook door aanhoudende binnenlandsche oorlogen, zeer verzwakt. Van hier, dat hetzelve, eindelijk, den ramp niet ontgaan kon, van een roof eener vreemde Natie te worden. Sedert het begin der dertiende eeuw, werd *Asië*, door de veröveringen en verwoestingen der *Mogollen*, van het eene tot het andere einde geschokt.
J. 1225. Doch weldra drongen zij zelfs in *Europa* tot den *Dnieper* door, en behaalden een beslisfende overwinning op de *Russen*. Elf jaaren daarna, verscheen des beroemden DSCHINGISHKANS kleinzoon, BATU, *Khan* of vorst van *Kaptschack*, dat is, van veele Landen van de *Kaspische* zee tot aan de grenzen
J. 1236. van *Europa*, met een krijgsheir van eenige honderd duizende mannen; veröverde *Moskwa*, en werd meester van de Landschappen *Wladimir*, *Pereslawl*, *Rostow*, *Susdal* en meer anderen. De grootvorst van *Wladimir*, GEORGE, sneuvelde in een' veldslag tegen de
J. 1238. *Mogollen*. *Kiew* werd mede ingenomen en
J. 1240. verbrand; en binnen vier jaaren, waren de *Mogollen* meester van het gantsche Rijk, uitgezonderd alleen *Groot-Nowgorod*.

De *Russen* blijven in kundigheden te rug.

VII. Alle deeze rampen van den *Russischen* Staat, voornaamlijk door deszelfs eigene vorsten veröorzaakt, doen ons de Natie zelve bijna geheel uit het oog verliezen. Men ziet haar wel haare beheerschers gewillig in den krijg volgen, met alle onverschrokkenheid strijden, zekere partijen begunstigen en weder verlaten, en dus in het

alge-

algemeen haaren moed, wél aangevoerd, uitmunten; doch in beschaafder zeden, kunsten, weetenschappen en uitvindingen blijft zij nog steeds zeer verre terug. Ten uiterste zelden vindt men nog, behalven de vorsten en veldheeren, onder hen eenig uitneemend merkwaardig man. Zelfs zijn de hulpmiddelen ter oefening hunner vermogens en uitbreiding hunner bekwaamheden nog schaarsch en beperkt. In de kloosters, welke eenige beginselen van geleerdheid in zich besloten hielden, werden weder enkel munnikken of andere geestlijken gelokt. Omtrent het begin der twaalfde eeuw, stichtte ANNA, de dochter van eenen grootvorst, te *Kiew* een nonnenklooster, waarin tevens jonge meisjes in het lezen, schrijven, zingen en vrouwlijke bézigheden onderricht werden. Somtijds verwekte ook wel een geestlijke, door zijne kundigheden of welsprekendheid, of door zijnen ijver voor den Godsdienst, boven veele anderen verwondering; doch van dit alles had men nog denkbeelden, welke een aanmerklijke verbetering behoefden. Intusschen heeft zich, echter, een derzelven, NESTOR, een munnik in een klooster te *Kiew*, in de tweede helft der elfde, en nog in het begin der twaalfde eeuw, ten aanzien zijner Natie, der nakomelingschap en der geschiedenis eene verdienste verworven, welke men eerst in de nieuwste tijden op den rechten prijs geschat heeft. Hij werd de eerste geschiedschrijver zijnes

NESTOR, de vader der *Russische* geschiedenis, St. na 't jaar 1113.

zijnes Volks en der *Slaaven* in het algemeen. Daar anders de munnikken van deeze tijden hunne jaarboeken met den oirsprong der menschen begonnen, en de vroeger eeuwen met verdichtselen vervulden, liep hij slechts *die* door, welke hem best bekend waren, daar hij de geschiedenis des *Russischen* Staats en Volks, van haar begin tot zijnen tijd, beschreef. Andere geschiedkundige verzamelaars schreeven in 't *Latijn*, in welke taal zij zich nog niet éénmaal zuiver en duidlijk genoeg wisten uittedrukken; doch NESTOR bediende zich, veel zorgvuldiger en nuttiger, van zijne Landstaal. En daar zijne jaarboeken, van tijd tot tijd, door verscheidene geestlijken tot in de zeventiende eeuw vervolgd zijn, vindt men daarin een zoo wél samenhangende en vollédige *Russische* geschiedenis, als waaröp zich geene andere Natie beroemen kan, schoon deeze geschiedkundige schatten niet allen de zelfde waarde bezitten.

DER-

DERDE TIJDVAK.

Sedert den tijd, dat Rusland onder de heerschappij der Mogollen verviel, tot den grootvorst IWAN WASILJEWITSCH, *of tot de herstelde onäfhanglijkheid des Rijks.*

Van het j. 1238 tot 1462, na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak, iets langer, dan twee eeuwen.

I.

Toestand der *Russen* onder de heerschappij der *Mogollen.*

Dus was *Rusland*, omtrent het midden der dertiende eeuw, onder de heerschappij der *Mogollen* vervallen. Hetzelve behield nog wel zijne groot- en andere mindere vorsten van kleinere deelen des Rijks. Doch deeze zelfde Regenten, die hetzelve, door hunne nog voortduurende twisten en heerschzucht, in verval hadden gebragt, leeden thands daardoor het meest. *Zij* waren van de *Khans* van *Kaptschack*, of van de gouden horde, gelijk dezelve ook genoemd werden, afhanglijk; konden niet zonder derzelver goedkeuring regeeren; moesten hun cijnsen betaalen, voor hunnen rechterstoel staan, en waren steeds in gevaar, om door hen van hun Land, of zelfs van hun leeven beroofd te worden. Niettegenstaande hunne slaafsche ge-

gehoorzaamheid, werd hun gebied somtijds door de *Mogollen* verwoest, en in de Zuidwestlijke oorden verloor hetzelve een zeer aanmerklijke uitgebreidheid. Geduurende dit tijdvak van verdrukkingen door een buitenlandsche magt, handhaafde zich de strijdbaare geest der *Russen*, en maakten zij zelfs veröveringen voor hunne vorsten; doch in alle andere opzichten bleeven zij zoo middenmaatig, als zij reeds in het voorige tijdvak geweest waren; of liever, verlooren zij eenige reeds gewonne voordeelen, behalven alleen in den handel.

Regeering van den grootvorst ALEXANDER NEWSKOI. II. JAROSLAW DE TWEEDE, vorst van *Nowgorod*, was de eerste, die het grootvorstendom *Wladimir* van den *Khan* BATU in leen ontving. Nog geduurende zijn leeven, maakte zich zijn zoon, ALEXANDER, door dapperheid beroemd, daar hij de Zwaardbroeders, die een krijgshafte ridderörde uitmaakten, alsmede de *Zweedsche* vloot op de *Newa*, welke zich uit het meir *Ladoga*, door *Ingermanland*, in de *Finlandsche* zeeboezem uitstort, versloeg. Daardoor verkreegen de *Russen* een' vasten voet in het gemelde Land: ook zoude hij zich *Permië* of *Biarmaland*, in den oord van het tegenwoordige *Archangel*, onderworpen hebben. Toen hij naderhand zelf grootvorst was geworden, maakte zich zijn zoon, DEMETRIUS, van de stad *Jurjew* of *Dorpt* meester, welke de Zwaardbroeders den *Russen* ontrukt hadden. Kort vóór zijnen dood werd ALEXANDER een monnik.

J. 1241.

J. 1252.

munnik. Naderhand heeft men hem onder de heiligen der *Russische* kerk geplaatst; en, naar die beroemde overwinning op de *Newa*, den bijnaam van *Newskoi* of *Newski* gegeeven. Ter zijner eere heeft men, in de tegenwoordige eeuw, bij de *Newa* niet slechts een prachtig klooster gebouwd, dat zijnen naam voert, zijn gebeente bewaart, en werwaards nog jaarlijks talrijke bédevaarten gedaan worden, maar hem ook eene, naar hem genaamde, ridderörde toegewijd, welke nog heden bloeit.

III. ALEXANDERS broeder en zoonen, die tot het begin der veertiende eeuw het grootvorstendom *Wladimir* régeerden, oorloogden nu eens met de *Lijflanders* en *Zweeden*, en hadden dan weder binnenlandsche twisten in hun Rijk en geslacht te dempen. Hunne opvolgers, tot in het midden der gemelde eeuw, hielden zich bijna op de zelfde wijze bézig; doch met dit onderscheid, dat ook de *Lithauers* hunne vijanden werden, en meer dan één van hun, op bevel van den *Khan*, werd omgebragt. *Moskau* en *Tweer* hadden, eenigen tijd, hunne bijzondere vorsten. Eindelijk verkreeg een van de eersten deezer *liniën*, IWAN (of JOHANNES) DE EERSTE, het grootvorstendom: en sedert zijnen tijd, bleef *Moskau* de zêtel der grootvorsten, waarvan zij ook hunnen naam ontleenden; schoon *Wladimir* naderhand nog dikwijls de hoofdstad des Rijks werd genoemd. In de tweede helft der veertiende

Grootvorsten van *Moskau.*

St. in jaar 1328.

eeuw, begonnen de grootvorsten van *Moskau* zich weder tot een hooger magt te verheffen. Inzonderheid handhaafde zich DEMETRIUS DE DERDE, die meer *Russische* vorstendommen aan zich onderwierp, in weêrwil der *Mogollen*, op den troon; overwon hen in twee veldslagen, en werd, uit hoofde van een belangrijke overwinning bij den *Don*, DE DONISCHE (DONSKOI) genaamd. WASILEI (dat is BASILIUS) DE TWEEDE, zijn zoon, deed mede de *Mogollen* en andere nabuurige Volken zijne dapperheid gevoelen. Echter kon men, onder deeze twee regeeringen, de heerschzuchtige invallen der *Mogollen*, die *Moskau* zelve plunderden en verbrandden, niet afweeren. Nog ongelukkiger was, omtrent het einde van dit tijdvak, de grootvorst WASILEI DE DERDE, de zoon van den voorigen. Behalven, dat hij door de *Mogollen* verslagen werd, en eenigen tijd hun gevangen bleef, verdreeven hem ook zijn oom en neef meermaalen uit het bezit van het grootvorstendom; zelfs liet hem de laatste de oogen uitsteken. Echter werd hij, door de liefde en trouw der inwooneren van *Moskau*, en door den bijstand der overige *Russische* vorsten, weder ten troon verheven.

Sedert het jaar 1362.

St. in 't jaar 1425.

J. 1447. St. in 't jaar. 1462.

De *Russen* verliezen *Kiew* en meer andere Landen.

IV. Intusschen verloor *Ruland*, van tijd tot tijd, zijne Zuidlijkste en Westlijke Landen. *Kiew* en de omliggende landstreek waren, door de invallen der *Mogollen*, omtrent het midden der dertiende eeuw, geheel verwoest.

woest. Echter regeerden naderhand aldaar weder *Russische* vorsten van RURIKS afstammelingen, doch die door de *Mogollen*, willekeurig, aangesteld of onttroond werden. In de eerste helft der veertiende eeuw, overwon, echter, GODIMIN, grootvorst van *Lithauën*, STANISLAW, den vorst van *Kiew*; maakte zich van deeze stad meester, en onderwierp haar aan zijnen stadhouder. Sedert dien tijd, bleef deeze voorige hoofdstad des *Russischen* Rijks, meer dan drie eeuwen, van hetzelve gescheiden, en verviel weldra onder de *Poolsche* magt. Een dergelijk lot trof ook die *Russische* Landen, welke *Rood-Rusland* heeteden, en waarvan de vorstendommen *Halitsch* en *Wladimir* de voornaamsten waren. In den beginne werden zij van de *Hungaarsche* koningen afhanglijk; doch, omtrent het midden der veertiende eeuw, veröverde ÇASIMIR, koning van *Poolen*, de tegenwoordige Rijken *Galizie* en *Ladomerië*: want allengskens waren de oude naamen, *Halitsch* en *Wladimir*, dus verbasterd.

J. 1320.

J. 1340.

Vergeefsche pogingen der pausen, om de *Russen* *Roomsch-Catholiek* te maaken.

V. Terwijl de *Russen* van alle zijden door hunne nabuuren, de *Mogollen*, *Zweeden*, *Lithauers*, *Poolen* en *Hungaaren*, benaauwd werden, poogde hen een verwijderd vorst, die reeds verre het grootste gedeelte van het overige *Europa* onder zijne heerschappij had gebragt, in naam van den Godsdienst, tot zijne onderdaanen te maaken. In de dertiende eeuw, gaven zich de pausen veel

moeite, deels om de *Rusſiſche* kerk met de overige te vereënigen, deels om de *Rusſen* zelfs tot het aannemen van het *Roomsch-Catholieke* Geloof te bewegen. Onder anderen gaf DANIËL, een der *Rusſiſche* vorſten in de gemelde gewesten, hun daartoe mede eenige gelegenheid. Deeze vorst, die de ſteden *Kiew*, *Drohiczijn* en *Lublin*, nevens de daarbij behoorende Landſtreeken bezat, verlangde naar den koninglijken titel: en deeze werd, in die tijden, óf door een' der beide keizers, den *Roomsch-Duitſchen* en *Griekſchen*, óf door den paus verleend. Bij deezen laatſten vervoegde zich DANIËL, met aanbod, om tot de *Roomsch-Catholieke* kerk overtegaan, wanneer hem en zijnen onderdaanen ſlechts eenige van de *Roomſche* kerk afwijkende plegtigheden vergund wierden. Toen de paus dit goedkeurde, liet zich DANIËL, door deszelfs gezant, in zijne hoofdſtad *Drohiczijn*, tot koning der *Rusſen* kroonen.
J. 1247. Doch weinige jaaren daarna, verklaarde hij zich tegen de *Roomſche*, of, gelijk zij toen ook genoemd werd, *Latijnſche* kerk. De paus maatigde zich toen de belagchelijke vrijheid aan, om het, nog met de *Griekſche* kerk vereënigde, *Rusland* aan den koning van *Lithauen*, die zich ook doopen liet, te
J. 1255. ſchenken. Hij gaf hem last, om dit Land, onder zijne heerſchappij en die des *Roomſchen* ſtoels, door de wapenen te dwingen. Zulk een onbezonnen ſtap verſterkte ſlechts den afkeer der *Rusſen* van alle kerklijke ge-

gemeenſchap met den paus. Zij onderhielden dezelve deste ijveriger met hunnen aartsbiſchop te *Kiew*, die weder onder het algemeene kerklijke opperhoofd der *Grieken*, den *Patriarch* van *Conſtantinopolen*, ſtond. Integendeel werd in die *Rusſiſche* Landen, welke onder de magt der *Poolen* vervielen, de Godsdienstöefening der *Griekſche* kerk, van tijd tot tijd, onderdrukt.

VI. Een ander gevolg der veränderingen, welke, ſedert het midden der veertiende eeuw, in het Zuiden van *Rusland* voorvielen, was de oirſprong der *Koſakken*, eene Natie, welke in de laatere oorlogen der *Rusſen* zoo beroemd is geworden. Zij ſchijnen het eerst in de *Ukraine*, omtrent bij den uitvloed van den *Dnieper*, in de veertiende en het begin der vijftiende eeuw, ontſtaan te zijn. Dat zij van *Rusſiſchen* oirſprong zijn, bewijst niet alleen hunne taal, ſchoon die in de uitſpraak iets van de *Poolſche* heeft aangenomen; maar ook de ijver, waarmede zij den *Griekſchen* Godsdienst beſtendiglijk beleeden hebben. Doch niet min onloochenbaar is hunne vermenging met *Tartaarſche* Volken. Toen de *Lithauers*, en naderhand de *Poolen*, zich in de gemelde oorden vestigden, ſchijnen zij naar verre verwijderde en onbewoonde plaatſen vertrokken te zijn, en dien gantsch krijgshaften toeſtand aangenomen te hebben, welke hun, eenigen tijd, tegen overrompelingen Oirſprong der *Koſakken*.

 en

en aanvallen beveiligde. Van tijd tot tijd, breidden zij zich van den *Dnieper* tot den *Dog* en *Dniester* uit, stichtten steden en dorpen, bragten een groot gedeelte van het jaar met strooperijen bij hunne nabuuren door, en vervielen, eindelijk, allen onder de heerschappij der *Poolen*. Van hun stammen de *Saporogers*, of de *Kosakken* van *Klein-Rusland*, gelijk men die Landstreek naderhand genoemd heeft, af. Andere *Kosakken* hebben zich nader bij den *Don*, en langs de rivieren, welke zich in denzelven uitstorten, en dus in het algemeen de *Donische* heeten, gevormd. Zij zijn, eensgelijks, geboren *Russen*; doch hebben de plaats der voorige *Tartaarsche Kosakken* aldaar vervuld. Volgends de *Tartaarsche* taal heet *Kosak* nu eens een ligt gewapend, óf een stroopend, óf een gehuurd krijgsman, en dan weder een man met een geschooren kruin. Alle deeze beteekenissen kan men aan het *Tartaarsche* woord *Kosak* hechten; doch aan het *Russische* alleen de eerste.

Nowgorod wordt een vrije en magtige koopstad.

VII. Ten zelfden tijde, toen *Rusland* Landen verloor, en deszelfs grootvorsten aan de *Mogollen* onderworpen waren, verhief zich ééne enkele *Russische* stad, *Nowgorod*, zelfs boven haare grootvorsten, en handhaafde, geduurende dit gantsche tijdvak, haare vrijheid. Nadat zij, eenigen tijd, haare bijzondere vorsten gehad had, werden deeze, eindelijk, ook grootvorsten van *Wladi-*

dimir en *Moskau.* Nu lieten deeze *Nowgorod* wel door stadhouders regeeren; doch de inwooners deezer stad beperkten derzelver gezag zoo aanmerklijk, dat zij zelve en de overheid, door hen gekoozen, op de algemeene belangen den meesten invloed verkreegen. Reeds sedert het midden der twaalfde eeuw, gaven en namen zij, naar eigen goedvinden, hunnen vorsten troonen en waardigheden. En schoon zij, nog vóór het einde van dit tijdvak, door de grootvorsten gedwongen werden, om derzelver hoog gezag te erkennen en hun cijnsen te betaalen, waren dit, echter, slechts voorbijgaande teekens van onderwerping. Vooräl nadat het groote *Duitsche* Hanseeverbond, in de laatste helft der dertiende eeuw, een zijner vier voornaamste stapelplaatsen te *Nowgorod* (of *Naugard*, gelijk de *Duitschers* het noemden,) gesticht had, werd deeze stad steeds bloeijender en magtiger. Kort na het begin der vijftiende eeuw, had zij haar eigen munt, en nam het geld, dat te *Moskau* of *Tweer* geslagen was, niet aan. Zij onderhield steeds grooter krijgsmagt, met welke zij, allengskens, *Ingermanland*, *Karelië* en een groot gedeelte der tegenwoordige stadhouderschappen van *Nowgorod* en *Archangel*, veröverde. Ten laatsten ontleende men van deeze stad het eigenlijk hoogmoedige spreekwoord: *Wie vermag tegen God en Nowgorod?* Zoo veel magt verwierf zij, door de rijkdommen van

den handel, welke door haar ook over het algemeen in *Rusland* verder werd uitgebreid; en zoo veel invloeds op haare grootheid had haare werkzaame vrijheidsliefde; schoon deeze haar ook tot misbruiken en buitenspoorigheden verleid heeft.

VIERDE

VIERDE TIJDVAK.

Van Iwan Wasiljewitsch den eersten of grooten, *den hersteller en tweeden stichter des Russischen staats, tot* Peter den grooten, *of tot de gelukkiger beschaving der Russen zelve en het nieuwere aanzien hunnes Rijks.*

Van het jaar 1462 tot 1682. na de geboorte van Christus.

Een tijdvak van twee honderd en twintig jaaren.

I.

Na een verdrukking en verwarring van meer dan twee eeuwen, herstelde, eindelijk, Iwan Wasiljewitsch, of Johannes, zoon van den blinden grootvorst Basilius, omtrent het midden der vijftiende eeuw, de onäfhanglijkheid van den *Russischen* Staat, verëenigde veelen van deszelfs afgezonderde deelen, vergrootte en bevestigde dien zoo aanmerklijk, dat hij de eer verdiende, van deszelfs tweeden stichter te heeten. Hij was drie- en twintig jaaren oud, toen hij den troon van *Moskau* beklom, en bezat dien drie- en veertig jaaren. Zoo veel tijds voor belangrijke daaden, een verhéven, onderneemende en

Iwan Wasiljewitsch herstelt de onäfhanglijkheid van den *Russischen* Staat.

Reg. van het jaar 1462 tot 1550.

en heerschzuchtige geest, een leevendige jeugd, een gestrenge en geharde leevenswijze en een uitneemende dapperheid; doch, misschien, niet min dan dit alles, de aanmoediging zijner voortreflijke tweede gemaalin, de *Griekſche* prinses SOPHIA, om zich en zijnen Staat te verheffen, stelden hem in staat tot heldhaftige en edele daaden. In alle ontwerpen, welken hij volvoerde, had hij het recht wel niet aan zijne zijde, en dikwijls handelde hij arglistig en wreed. Zijn' halven broeder, den vorst van *Tweer*, overviel hij plotslijk, verdreef hem uit zijn gebied, en vereënigde hetzelve met het grootvorstendom. Niet beter gedroeg hij zich jegens zijnen neef ALEXANDER, grootvorst van *Lithauen*, en naderhand koning van *Poolen*. Onder allerleije gezochte voorwendsels, ontrukte hij hem een groot gedeelte Lands, en verwoestte het overige te vuur en te zwaard. Doch dat hij niet min listige middelen, dan openbaar geweld bézigde, om zich van de overheersching der *Khans* van *Kaptſchack* te verlossen, is wel te verdeedigen. Ook won hij een' beslissenden veldslag van hun; en dewijl; eenigen tijd daarna, omtrent het begin der zestiende eeuw, de zoogenaamde *gulden horde*, (in hunne taal *Solotaja Orda* geheeten,) welker *Khans* te *Sarai* of *Schereſarai*, aan de *Wolga*, in het tegenwoordige stadhouderschap *Astrachan*, hunnen zétel gehad hadden, door de *Nogaïſche Tartaaren* geheel ten

Omtrent 't jaar 1447.

ten gronde werd gebragt: had *Rusland* van deezen kant deste minder te vreezen. Ja IWAN WASILJEWITSCH viel nu zelfs die Landen aan, welke tot dusverre het eigendom dier horde geweest waren, en bedwong een gedeelte van het Rijk *Kasan*.

Groot-Nowgorod onderwerpt zich aan hem.

II. Voor den standvastigen moed van deezen grootvorst boogen zich niet alleen, van tijd tot tijd, *Seweriё* en andere kleine vorstendommen in *Rusland*, maar ook het geduchte Gemeenebest van *Groot-Nowgorod*. Reeds was hetzelve voorneemens, zich van het *Russische* grootvorstendom voor altijd losrukken, om zich, ter betere handhaaving zijner vrijheid, onder de bescherming van den koning van *Poolen*, als groothertog van *Lithauen*, te begeeven, daar toch de *Nowgoroders* reeds lang met de nabuurige *Lithauers* naauwer verbonden waren. Eene bedroefde weduwe van een' burgemeester, of *Posadnik*, te *Nowgorod*, en daaröm *Marfa Posadniza* genaamd, had in de volvoering van dit ontwerp zeer veel deels. Doch IWAN WASILJEWITSCH versloeg het talrijke krijgsheir der *Nowgoroders*, dwong hen, eenen stadhouder van hem te erkennen, veröverde, eindelijk, hunne stad, dewijl in dezelve nog steeds een partij van kwalijk gezinden overbleef, en ontnam hun alle hunne vrijheden. Deeze aanwinst verrijkte den grootvorst ongemeen, weshalven hij ook een meenigte van de voornaamste kooplieden en overige inwooners van *Nowgorod* naar *Moskau*

J. 1478.

J. 1487.

kau

kau en andere *Russische* steden verplaatste, om zich in het bezit dier stad tegen nieuwe onlusten te beveiligen. Sedert deezen tijd, daalde niet slechts de zoo uitgebreide handel van *Nowgorod* zeer zigtbaar; maar ook de stad zelve verviel in het algemeen jammerlijk. Verwoestende oorlogen in die gewesten, en twisten met de grootvorsten, bevorderden, in de zestiende eeuw, den ondergang der Hanzeesche stapelplaats in deeze stad. De handel nam zijnen loop naar andere gewesten: en, eindelijk, heeft het groote *Nowgorod* niets van zijne voorige grootheid behouden, dan oude bouwvallige muuren en wallen, die wel een aanzienlijke uitgebreidheid omvatten; doch welke min bewoond wordt, slechts met houten huizen bezet is, en deels zelfs in bouw- en weiland bestaat.

De *Lijflanders* verzetten zich tegen hem voorspoedig.

III. IWAN WASILJEWITSCH, die steeds zoo gelukkig en zegerijk was geweest, ontmoetede, in zijne laatste jaaren, bij gelegenheid van zijnen aanval op *Lijfland*, een' onverwinlijken tegenstand. Dit aanmerklijk groo-

Vroegere geschiedenis van *Lijfland*.

te en koornrijke Land, dat aan de Oostzee en den *Finlandschen* zeeboezem, tusschen *Kurland*, *Rusland* en *Poolen* ligt, werd, in de oudste bekende tijden, door *Liven*, *Esten* en *Letten* bewoond. De beide eerste deezer *Natiën* behoorden tot *Finlandsche* Volksstammen: doch de laatste, in zeker opzicht, tot *Slavonische* of *Slaafsche*. Naar de *Liven* wordt nog heden het Zuidlijk ge-

deel-

deelte des Lands *Lijfland* geheeten, en naar de *Esten* het Noordlijke *Esthland.* De taalen en afstammelingen van deeze Volken zijn aldaar nog overgebleeven. Sedert het einde der twaalfde eeuw, werd het *Christendom* in dit Land het eerst door *Duitsche* kooplieden, die een' munnik medebragten, uitgebreid, en weldra, door de verövering der *Deenen*, ook in *Esthland* ingevoerd. Nu werden wel de zeer ruuwe zeden der Heidenen, die tot hiertoe dit Land bewoond hadden, eenigzins beschaafd, en zag men onder hen steden, kasteelen, kerken en kloosters stichten; doch daar hun tevens met het *Christendom* een vreemde overheersching werd opgedrongen, verzetteden zij zich tegen deeze beide veränderingen deste hardnekkiger. Vanhier, dat zich reeds de eerste bisschopen van wapenen bedienden, om *Christenen* en onderdaanen te maaken. Inzonderheid werd door den derden van hun, ALBRECHT, die, omtrent het begin der dertiende eeuw, *Riga*, de tegenwoordige hoofdstad van gantsch *Lijfland* en tevens een bloeijende koopstad, bouwde, omtrent gelijktijdig, ter spoediger verövering des Lands en ter bevordering van den *Christelijken* Godsdienst, de orde der ridderschap van CHRISTUS gesticht. Want daar men, volgends de toen heerschende denkwijze der *Christenen*, reeds lang, ter ondersteuning van hun Geloof, het zwaard gebruikt had, was men ook, reeds sedert omtrent één eeuw, bezig geweest met het stichten

J. 1201.

De Zwaardridders.

ten van bijzondere ridderördes van krijgshafte edellieden, die eigenlijk ter uitbreiding en bescherming der grenzen van de *Christelijke* kerk moesten strijden. Tot het zelfde einde dus, als de orde der *Duitsche* ridders, en meer andere, werd ook deeze *Lijflandsche* gesticht en door den paus bevestigd, en verkreeg zij van hem, ten ordesteeken, een zwaard en een kruis, dat deeze ridders op hun kleed droegen. Vanhier, dat zij vervolgends Zwaardridders of Zwaardbroeders genaamd zijn. Terwijl bisschop ALBRECHT nu eens zelf de wapens tegen *Lijflands* inwooners voerde, dan weder in *Duitschland* hulp voor zijne veldtogten zocht, intusschen kasteelen bouwde, en een verdrag van koophandel met zijne nabuuren sloot, vormde zich deeze orde onder haare ordesmeesters, en oorloogde gelukkig. Te zwak intusschen, om zich op alle punten te kunnen handhaaven, verëenigde zij zich, om-
J. 1238. trent het midden der dertiende eeuw, met de orde der *Duitsche* ridders, die ten zelfden tijde het nabuurige *Pruisfen* begonnen te veröveren: en naderhand heeteden de ridders van deeze beide ordes Kruisbroeders of Kruisheeren. Daar de voorige Zwaardridders thands in de *Duitsche* orde geheel waren ingelijfd, regeerde deeze nu het veröverde *Lijfland* door eenen heirmeester, die van den hoogmeester der gemelde orde af-
WALTHER VAN hanglijk was. Boven alle deeze heirmeesters muntte WALTHER VAN PLETTENBERG,

om-

omtrent het einde der vijftiende, en nog meer dan dertig jaaren in de zestiende eeuw, zoo verre uit, dat men hem den bijnaam van DEN GROOTEN gaf. IWAN WASILJEWITSCH had de *Lijflandsche* stad *Narwa* op een hooge rots, zoo nabij tegenöver de Stad *Iwangorod*, (dat is *Johannesburg*,) welke ook *Russiesch-Narwa* genoemd werd, laten bouwen, dat de *Russen* uit dezelve veele inwooners van *Narwa* konden doodschieten. Zij verwoesteden indedaad *Lijfland* zelve allerwegen; doch werden door PLETTENBERG tweemaal met eene slechts geringe krijgsmagt terug geslagen. Zijne overwinningen werden onder anderen daardoor niet weinig bevorderd, dat hij zich van het zwaare geschut wél wist te bedienen; schoon ook de *Russen* niet lang te vóóren door een' *Italiäanschen* geschutgieter met deszelfs gebruik bekend waren geworden. De grootvorst sloot dus met PLETTENBERG een' vreede voor veele jaaren, en liet zich, bij deeze gelegenheid, een' ijzeren man, gelijk hij dien noemde, of een *Kurassier* zenden, welke, voor de *Russen* vreemde, soldaaten hij in het *Lijflandsche* leger met verwondering beschouwd had. Nu bediende zich de dappere en wijze heirmeester van de herstelde rust zijnes Lands tot veele nuttige inrichtingen in hetzelve. Zich en zijne opvolgers maakte hij volkomen onäfhanglijk van de hoogmeesters der *Duitsche* orde in *Pruissen*, werd *Duitsche* Rijksvorst, en be-

PLETTENBERG. Van het jaar 1492. tot 1535.

J. 1501. en 1502.

Sedert het jaar 1479.

J. 1520.

J. 1502. bevorderde nog, ten laatsten, de invoering van den *Euangelischen* Godsdienst in *Lijfland.*

IWAN DE TWEEDE vergroot *Rusland* ongemeen.

IV. Intusschen was WASILEI of BASILIUS IWANOWITSCH zijnen vader IWAN op den *Russischen* troon gevolgd. In zijne oorlogen met de *Poolen* en *Tartaaren* was hij wel niet zoo gelukkig, als deeze. Echter temde hij het onrustige *Pleskow*, dat zich tot een Gemeenebest wilde verheffen, volkomen, ontrukte den *Poolen Smolensko*, en breidde de grenzen van zijn gebied nog voorbij *Archangel* uit. Zijn zoon, IWAN WASILJEWITSCH DE TWEEDE, werd veel beroemder, en bouwde in het algemeen op den grond, door zijnen grootvader gelegd, met het beste gevolg, de grootheid van *Rusland* verder op. Toen zijn vader stierf, was hij eerst drie jaaren oud: en, geduurende zijne minderjaarigheid, werd *Rusland*, door de twisten der grooten, vrij verward. Slechts de vereenigde dapperheid der *Russen* beschermde hetzelve nog tijdig genoeg tegen de aanvallen van vreemdelingen. Doch nadat IWAN, in zijn negentiende jaar, de regeering zelf aanvaard had, betoonde hij zoo veel wijsheid en vasten moed, dat zijn Rijk op nieuw begon te bloeijen. Deszelfs gevaarlijkste nabuuren en vijanden waren thands de *Tartaaren*, die de koningrijken *Kasan* en *Astrachan*, alsmede het schiereiland de *Krim*, bezaten. Uit deeze voorige bezittingen der *gouden Horde* deeden

Van het jaar 1533 tot 1584.

den zij veele invallen in *Rusland*, en veröverden somtijds *Moskau* zelve. *Kasan* had wel, reeds sedert het begin der zestiende eeuw, grootendeels de opperheerschappij der *Russische* grootvorsten moeten erkennen. Doch daar de *Kasaners* meermaalen tegen hen opstonden, onderwierp, eindelijk, Iwan de tweede, omtrent het midden der gemelde eeuw, hun gantsche Land, langs de *Wolga*, door geweld van wapenen, aan zijne magt. Inzonderheid werd het innemen der stad *Kasan* door een mijn verhaast, welke de *Russen*, om de *Tartaaren* te beter te kunnen overrompelen, lieten springen, en waarschijnlijk een hunner eerste mijn-proeven was. Twee jaaren daarna, maakte zich Iwan ook van het nabuurige koningrijk *Astrachan*, aan de *Kaspische* zee, meester. Beide deeze groote Landen, welke nog steeds tot het *Russische* gebied in *Asië* behooren, zijn ook door hunne heerlijke vruchtbaarheid en verscheidenheid van natuurlijke schatten belangrijk. *Kasan* vooral is rijk in allerleije graanen, vee, visschen, ijzer, koper en meer dergelijke waaren; doch *Astrachan* in de schoonste boomvruchten, zout, wijn en andere voordbrengsels. Inzonderheid wegens deeze aanzienlijke aanwinst, nam Iwan de tweede, in plaats van den titel van grootvorst, door hem en zijne voorvaders tot hiertoe gevoerd, nog daarënboven den eernaam van *Tzaar* aan, welke in het *Russisch* een' koning beteekent. Onder zijne regeering,

J. 1552.

J. 1554.

Hij noemt zich *Tzaar*.

Sedert het jaar 1581. begon men ook het verbaazend groote Siberië te bedwingen. Doch Lijfland konde hij, niet-Sedert het jaar 1558. tegenstaande zijne hevige en langduurig voordgezette aanvallen tegen hetzelve, niet onderwerpen. Want schoon hij Narwa nevens andere steden en Landstreeken aldaar eenigen tijd behield, namen, echter, de koningen van Poolen, Zweeden, en andere vorsten, zoo veel deel in het lot van dit Land, dat de Tzaar alleen tegen hen niet bestand was. Door deezen langduurigen oorlog bevorderde hij veeleer eene voornaame verändering in de opperheerschappij van Lijfland. De Ordesmeester der Duitsche ridders aldaar, GOT-J. 1561. HARD KETLER, stond zijn recht op hetzelve aan den koning van Poolen af; deeze had, sedert dien tijd, het eigenlijke Lijfland in bezit; doch de Zweeden behielden Esthland.

Hij sticht verscheidene verbeteringen in zijn Rijk. V. De veröveringen van IWAN DEN TWEEDEN verschaffen hem ook zoo veel roems niet, als de wijze en ijverige maatregelen, waardoor hij de ontelbaare gebreken, welke in zijn Rijk nog over waren gebleeven, trachtte te verbeteren. Kunstenaars en werklieden van allerleijen aart waren, toen hij de regeering aanvaardde, in Rusland nog vrij zeldzaam. Hij liet dus keizer KAREL DEN VIJFDEN verzoeken, om hem een Vreemde kunstenaars in Rusland. aantal bouwmeesters, handwerkers en zelfs geleerden te zenden. Dit vergunde hem de keizer: en meer dan drie honderd zulke Duitschers reisden naar Rusland. Doch te Lubeck moesten zij, op bevel van den keizer

zer zelven, hunne reis staaken. Men meent, dat zoo wel de *Lijflanders*, als de *Lubeckers*, uit vrees, dat hunne zeer voordeelige handel op *Rusland* door deeze bekwaame en arbeidzaame lieden mogt verminderd worden, dit verbod hebben weeten te vertöozaaken. Doch schoon IWAN deeze verzoeken ook bij KARELS broeder, keizer FERDINAND DEN EERSTEN, vergeefs herhaalde, lokte hij, echter, van tijd tot tijd, niet weinige *Duitsche* en andere vreemde kunstenaars en handwerkslieden in zijn Rijk. Daardoor breidde hij, ten minsten voor eenigen tijd, allerleije kundigheden, bekwaamheden en werkzaamheden onder zijne onderdaanen uit. Doch deeze waren aan hunne oude inrichtingen zoo hardnekkig verkleefd, dat de veränderingen, welke de *Tzaar* in dezelve ondernam, de voorrang, dien hij vreemdelingen aan zijn hof gaf, en zijne vrijheidlievende gezindheden ten aanzien van andere Godsdienstige begrippen, een misnoegen onder hen baarden, welk een daadlijk oproer scheen te dreigen. IWAN, die voorzichtig en kloekmoedig tevens wist te handelen, beproefde de neiging der Natie door een' hoogst gewaagden stap. Hij deed openlijk afstand van de regeering, betuigende, dat hij zulk een trouwloos Volk niet langer besturen wilde, en begaf zich naar een zijner kasteelen. Doch nu genoot hij het genoegen, van te zien, dat zeer veelen zijner onderdaanen dit besluit betreurden. Hij

hernam dus de regeering, stichtte voor zijne veiligheid een lijfwacht, en ging met de begonnene verbeteringen voord. Op zijn bevel, was toen reeds de eerste boekdrukkerij in *Moskau* gesticht. De aartsbisschop of *Metropoliet* aldaar, MAKARIUS, een man, geenszins ontbloot van verstand en kundigheden, die ook de oude geslachtboeken, of de, naar de volgreeks en den graad van bloedverwantschap der grootvorsten vervaardigde, *Russische* geschiedboeken tot zijnen tijd liet voordzetten, had het opzicht over deeze heilzaame inrichting.

Eerste boekdrukkerij in *Rusland*. jaar 1562.

Door deezen vorst verkreeg ook het krijgswezen een betere gedaante. Door hem ontstond die eerste regelmaatige krijgsmagt in *Rusland*, welke men *Strelzi*, (dat is, *beschermers*,) of *Strelitzen* noemt.

Het krijgswezen.

De voorspoed, welken hij, door de kunstvlijt zijner onderdaanen aantemoedigen, den handel poogde toetebrengen, werd nog vermeerderd door een gelukkige uitvinding eeniger *Engelschen* ten aanzien zijner zeekusten. Zij vonden naamlijk uit hun vaderland den weg over zee naar *Archangel*, een stad in het Noorden van *Rusland*, niet verre van de plaats, alwaar zich de rivier *Dwina* in de Witte Zee uitstort, welke bij de *Russen Bieloe More* heet, en een zeeboezem van de Noordzee is. Deeze stad, welke van een klooster, aan den *aartsëngel* MICHAËL toegewijd, haaren naam ontleent, ligt wel in de nabijheid der *Laplanders* en *Samojeden*, twee half wilde

Een nieuwe weg over zee naar *Archangel* ontdekt. jaar 1553.

Vol-

Volken, van welke het laatste nog *Heidensch* is; ook heeft zij zelve nóch bouw-, nóch weiland. Doch haare gunstige ligging voor den buitenlandschen handel heeft haar weldra niet slechts tot de voornaamste, en zelfs voor eenigen tijd bijna tot de eenigste, *Russische* koopstad vèrheven, maar ook een' overvloed van waaren en allerleije behoeften aldaar voordgebragt. IWAN schonk den *Engelschen* een uitsluitende vrijheid van handel op dit gewest. Zijn opvolger vergunde het zelfde ook aan andere Natiën: en schoon *Archangel*, in de tegenwoordige eeuw, in zijnen handel zeer aanmerklijk geleeden heeft, wordt, echter, aldaar noch heden, met veel voordeels, jaarlijks een meenigte thee, traan, lijnzaat, talk, pelterijen, hout, koper, ijzer en andere voordbrengsels van *Siberië*, ja zelfs graanen, uitgevoerd.

VI. Waarschijnlijk zou IWAN DE TWEEDE in zijne pogingen, om *Rusland* steeds meer naar het voorbeeld van andere bloeijende *Europische* Landen te vormen, gelukkiger en duurzaamer geslaagd zijn, had hij zelf zachter gezindheden en zeden gehad. Doch, vermoedlijk, heeft men hem, niet zonder reden, den bijnaam van DEN WREEDEN en GEDUCHTEN gegeeven. In zijne woedende aanvallen van toorn, wraakzucht en andere hartstogten, liet hij zeer veel menschenbloeds stroomen, en behandelde dikwijls onderdaanen en vijanden met de zelfde afgrijslijke ongevoeligheid. Het gemis van mensch- Zijne wreedheid.

lijkheid, in zijne oorlogen zoo zichtbaar, kan, wel is waar, ook aan andere *Europische* veldheeren, zelfs van laatere tijden, met recht verweeten worden. Dus hebben ook, misschien, zijne onderdaanen de onveranderlijke gestrengheid, waarmede hij hun nieuwigheden, welke zij daarënboven haateden, opdrong, als de wreedste onrechtvaardigheid voorgesteld. Echter ziet men maar alte duidelijk, dat IWAN even gemaklijk tot doodstraffen, als andere vorsten tot de zachtste straffen, overging, en met het leeven van menschen, als met een beuzeling, speelen kon. Tot zijn vermaak, liet hij éénmaal het talrijke Volk, dat voor zijn paleis stond, door beeren aanvallen, die een gedeelte van hetzelve verslonden. Vervolgends deelden eenige hofdienaars onder de vaders en moeders der omgekomenen geld uit, en verzekerden, dat dit schouwspel den *Tzaar* en zijn hof zeer vermaakt had. Gewislijk denkt gij, mijne jonge lezers, dat dit geen vermaak van menschen, maar slechts van wilde dieren kon zijn. Doch waar zich een gantsche Natie naauwlijks eerst boven eene ruuwe, en aan daaden van geweld gewoone, denkwijze begint te verheffen, en waar de vorst zich alles tegen zijne onderdaanen geöorloofd waant: daar heeft men steeds het ergste te duchten. Voor het overige was IWAN niet slechts een zeer wijs vorst, maar ook voor menschenlievende, weldaadige en grootmoedige, zoo wel als voor

wree-

wreede gezindheden en daaden vatbaar, wanneer hij zich slechts tijds genoeg vergunde ter overweging. Schoon hij volstrekdlijk niet wilde dulden, dat gezanten van vreemde vorsten met gedekten hoofde voor hem verscheenen, kwam, echter, in weêrwil van zijne hevige bedreigingen, de gezant van de *Engelsche* koningin, ELIZABETH, met den hoed op het hoofd, in zijne tegenwoordigheid, terwijl hij IWANS hovelingen, die hem waarschouwden, verzekerde, dat zijne koningin zich gewislijk wél zou weeten te wreeken, wanneer men haaren gezant beleedigde. De *Tzaar* beschouwde hem daaröm veeleer met verwondering, dan woede. „Ziet daar, zeide hij tegen de omstanders, een braaf man, die moeds genoeg heeft, om de eer zijner vorstin te handhaaven! Wie van u zou het zelfde voor mij doen"?

Geheel *Siberië* vervalt onder de *Russische* heerschappij.

VII. Goedäartiger, doch deste zwakker van geest was de zoon en opvolger van IWAN DEN TWEEDEN, FEODOR. Echter werd zijne regeering, welke in de laatste jaaren der zestiende eeuw inviel, door de volledige verövering van *Siberië* merkwaardig. Dit Land, waardoor men thands het gantsche Noorden van *Asië* verstaat, en welk veel grooter is, dan geheel *Europa*, is wel ten Noorden en naar den kant der Yszee, uit hoofde der hoogst gestrenge koude, voor landbouw en boomvruchten ongeschikt; doch de vruchtbaarheid van deszelfs Zuidlijk gedeelte is, integendeel, groot

en veelsoortig. *Siberië* bezit ook in het algemeen zekere natuurlijke rijkdommen uitneemend meenigvuldig en voortreflijk. Hiertoe behooren, onder andere voordbrengsels, hout, ijzer, koper en pelterijen. Van deeze laatste is de sabel, of het vel van een dier van den zelfden naam, welks glinsterend-zwarte hair het hoogst geschat wordt, in *Siberië*, als in zijn vaderland. Ook schrijft men aan de huiden der zwarte vosfen, otters, éénhoorns, van wier zwarte of zilverwitte vellen het zoogenaamde glasbont vervaardigd wordt, alsmede aan de hermelijnen, een bijzondere waarde toe. In dit zoo uitgebreide Land hebben, van de vroegste tijden af, deels Volken van een *Finlandschen* oirsprong, (gelijk, misschien, ook de vroegste bewooners van het Noordlijk gedeelte van *Europiesch Rusland* geweest zijn,) deels *Tartaarsche* Natiën, doch ook andere gewoond, welke met deeze geen gemeenschaplijke afkomst en taal hadden. Van de eerste soort zijn de *Wogulen*, de *Wotaken*, de *Tscheremissen*, de *Mordwijnen*, en meer anderen. Van *Tartaarschen* oirsprong, integendeel, zijn de *Kalmukken*, die van zekere muts, in het *Tartaarsch Kalpak* geheeten, hunnen naam ontleenen; de *Buratten*, *Kirgisen*, *Jakuten*, en anderen. Doch van de *Tungusen*, een zeer talrijk Volk, dat nimmer langer, dan één of twee nachten, op de zelfde plaats blijft, maar met zijne rendieren steeds in bosschen en op bergen on-

onder den blooten hemel ronddwaalt; alsmede van de *Samojeden* en andere Volken, welke *Siberië* bewoonen, weet men den oirsprong niet. Allen zijn zij grootendeels nog van den *Heidenschen* of *Muhammedaanschen* Godsdienst, en even vluchtig en ruuw in hunne leevenswijze, als in hunne begrippen. *Siberië*, in den ouden bepaalderen zin van dit woord, volgends welken hetzelve slechts het Zuidlijk gedeelte van het tegenwoordige Landschap *Tobolsk*, of de Landen bij de *Irtisch*, *Tobol* en *Tura*, bevattede, werd, omtrent het midden der zestiende eeuw, door den *Tartaarschen Khan* Kutschum beheerscht. De *Russen* bezaten toen slechts een klein gedeelte van *Siberië*, en hadden op hetzelve eenigen handel beginnen te drijven. Doch toen de *Donische Kosakken* bij de rivieren *Oka* en *Wolga* alles veröverden, en nu door een *Russische* krijgsmagt in de engten werden gedreeven, keerde zich hun aanvoerder, Jermark Timofejew, om met zijne bende van meer dan zes duizend zulke rover de verdiende straf te ontduiken, in een soort van wanhoop, naar *Siberië*. Hier versloeg hij meermaalen de *Tartaaren*, verdreef zelfs den *Khan* uit zijn hoofdstad, en maakte verre in den omtrek aanmerklijke veröveringen. Doch daar deeze straatrover vreesde, dat hij dezelve niet zou kunnen behouden, bood hij ze den *Tzaar*, Iwan den tweeden, onder voorwaarde van vergif- J. 1581.
fenis voor hem en zijne lotgenooten, aan.

Deeze werd beloofd, en sommige *Russen* vereenigden zich met hun, schoon in de eerste jaaren zonder gelukkig gevolg. Doch, onder *Feodors* regeering, drongen zij op nieuw in *Siberië* in, en KUTSCHUM moest zijn Land voor altijd verlaten. Men bouwde aldaar meer steden, onder andere *Tobolsk* aan de *Irtisch*, niet verre van de plaats, waar zich de *Tobol* in dezelve uitstort: en deeze is nog heden de hoofdstad van geheel *Siberië*. Door het stichten van deeze steden verkreegen de *Russen* niet slechts een' vasteren voet in het gemelde Land; maar ook werden deszelfs oude inwooners aan bestendige woonplaatsen, geruster leevenswijze en getrouwer onderwerping gewoon. Dus werd, in de laater tijden, *Tobolsk* onder anderen ook door veele *Tartaaren* bewoond, en tevens de zétel van een' zeer aanzienlijken handel met het eigenlijke *Rusland*, met het overige *Siberië*, en zelfs met *Sina*.

Dood van FEODOR in 't jaar 1593.

Verwarring in *Rusland*, door hen, die zich valschlijk voor DEMETRIUS uitgaven;

VIII. Met den *Tzaar* FEODOR stierf, omtrent het einde der zestiende eeuw, de manlijke stam van RURIKS geslacht, dat den *Russischen* troon meer dan zeven eeuwen bezeten had, gantschlijk uit. Nog geduurende zijne regeering, had zich de broeder zijner gemaalin, BORIS GODUNOW, een grooter magt, dan de zwakke *Tzaar* zelf bezat, in het Rijksbestuur weten te verschaffen, en deszelfs broeder, DEMETRIUS, laten vermoorden, om éénmaal des *Tzaars* opvolger te worden. Dit oogmerk bereikte hij indedaad zoo lis-

listiglijk, dat men hem de kroon bijna moest opdringen. Hij had een uitneemend verstand, en was zeer geschikt, om wél te regeeren; doch liet zich meer door heerschzucht vervoeren, dan door menschenliefde geleiden. Niettegenstaande hij dus *Rusland* wel in rust en aanzien bij zijne nabuuren wist te bewaaren; in hetzelve koophandel en weetenschappen, ook door het lokken van vreemdelingen, bevorderde; de wetten handhaafde, en in den nood zijner onderdaanen door de edelste milddaadigheid voorzag, was, echter, de wreedheid, welke hij in andere gevallen, vooràl ten aanzien zijner grooten, betoonde, reden genoeg, om dit alles weldra te vergeten, toen de gelegenheid gunstig werd, om een' anderen vorst te bekomen. Een rondwandelende munnik gaf zich voor den, gelijk hij zeide, niet vermoorden prins DEMETRIUS uit; viel met een krijgsheir, dat hem J. 1604. de *Poolen* uit medelijden verleenden, in *Rusland* in, en maakte aldaar zulke gelukkige vorderingen, dat hij, nadat zich BORIS met eigene handen van het leeven beroofd had, door het gantsche Rijk voor den eigenlijken *Tzaar* DEMETRIUS erkend werd. Doch J. 1605. even spoedig werd hij gehaat, toen men zag, dat hij de *Poolen* en hunne zeden boven de *Russen* achtede, zelfs, misschien, nadeelige oogmerken voor den heerschenden Godsdienst had, en in het algemeen een onbezonnen en wellustig vorst was. Vanhier, J. 1606. dat hij, omtrent één jaar daarna, nevens

veele

veele *Poolen*, die hem vergezeld hadden, door een aantal saêmgezworene *Russen* om het leeven gebragt werd.

alsmede door de overheersching der *Poolen*.

IX. Nu verhieven wel de *Russen* den aanvoerder der saêmgezworenen, WASILEI SCHUISKOI, een' hunner grooten, ten troon; doch daardoor kon de rust in hun vaderland nog niet hersteld worden. Verscheidene misnoegden deeden weldra het gerucht ontstaan, dat DEMETRIUS nog leefde. Naauwlijk was een nieuwe opstand gedempt, of de *Poolen*, vol wraakzucht over het vermoorden hunner Landgenooten door de *Russen*, ondersteunden zulk' een' bedrieger met een magtig
J. 1608. krijgsheir, en voerden hem in *Rusland*. Vergeefs floot de *Tzaar* een verbond met de *Zweeden*, wier soldaaten hem, voor een korten tijd, reddeden. Weldra verkreegen de *Poolen* weder de overhand: en de *Tzaar* werd door zijne onderdaanen, die hem alle de rampen hunnes Vaderlands toeschreeven, genoodzaakt, den scepter met een munniks-
J. 1610. kap te verwisselen. Hierdoor kwam *Rusland*, echter, nog geenszins tot verädeming. Meer dan één valsche DEMETRIUS poogde aldaar aanhang te maaken. Doch inzonderheid wisten zich de *Poolen* en *Zweeden* van den verwarden toestand des Rijks te bedienen. De *Russen* hadden wel prins WLA-
J. 1610. DISLAW, zoon van den *Poolschen* koning SIEGMUND, tot hunnen *Tzaar* gekoozen; doch hij kwam niet tijdig genoeg in *Moskau*: en de *Poolen*, die zich aldaar, op zijn be-

bevel, bevonden, in plaats van de voorwaarden, hem voorgeſchreeven, te vervullen, verdrukten veeleer de *Rusſen* zoo onbarmhartiglijk, dat deeze meermaalen de wapens voor hunne vrijheid opvatteden. Dit kostte, echter, veelen van hun het leeven, totdat de *Poolen*, om voordäan zulke aanvallen voortekomen, de hoofdſtad in brand ſtaken, en in het midden der algemeene verwarring, daardoor in dezelve veröorzaakt, meer dan hondert duizend inwooners nederhieuwen. Doch hun koning maakte zich kort daarna van de ſtad *Smolensko* meester. J. 1611. Van den anderen kant namen de *Zweeden Nowgorod* en meer *Rusſiſche* ſteden weg. Ook deeze poogden naderhand een' prins uit hun koninglijk huis op den *Rusſiſchen* troon te plaatſen. Eindelijk vereenigden zich eenige doorzichtige en moedige *Rusſen* onderling, en bragten een krijgsbende bijeen, waarmede zij de *Poolen* uit het ſlot, of *Kreml* van *Moskau*, dat zij nog bezet hielden, verdreeven. Nu benoemden de Rijksſtaaten, uit hun eigen Volk, Michaël Fedrowitsch Romanow tot *Tzaar* van *Rusland*. J. 1612. J. 1613. En weldra keerden eendragt, vertrouwen, rust en aanzien in het bijna ten gronde gebragte Rijk weder.

X. Met Michaël Fedrowitsch, een bloedverwant van den voorigen *Tzaar* Feodor, beklom dus het geſlacht van Romanow den *Rusſiſchen* troon, welken hetzelve ſe-

Het geſlacht van Romanow beklimt den troon, en *Rusland*

bekomt eendragt en rust. sedert dien tijd steeds, en wel zeer roemrijk, bezeten heeft. Hij was nog geen zeventien jaaren oud, en, echter, zoo verstandig, dat hij zich niet, dan na een langduurig weigeren, liet bewegen, om de regeering, in eenen leeftijd, zoo ontbloot van ondervinding, aantenemen. Om deeze zelfde reden deelde hij ook, als ware het, in de eerste twintig jaaren, het Staatsbewind met zijnen vader, den *Patriarch*, (dat is, het

Tot het jaar 1633. opperhoofd der geheele *Russische* geestlijkheid,) PHILARET NIKITHITSCH ROMANOW, tot deszelfs Dood. De naam van deezen Staatkundigen geestlijken werd in de wetten zijnes zoons nevens deszelfs naam gevoegd, en hij zat steeds aan de rechterhand des *Tzaars*, wanneer deeze aan vreemde gezanten gehoor verleende. In den toestand, waarin de laatste zijn Rijk aanvaardde, konde hij voor deszelfs welzijn, na de binnenlandsche rust hersteld te hebben, niet beter zorgen, dan door het van zijne buitenlandsche, doch nabuurige en deste gevaarlijker vijanden, de

J. 1617. *Poolen* en *Zweeden* te verlossen. Zijn ijver, om het verloorene door de wapens te herwinnen, was niet voorspoedig. Hij stond dus den *Zweeden*, voor *Nowgorod* en andere plaatsen, den *Russen* ontrukt, *Kexholm*, *Karelië* en *Ingermanland* af; doch den *Poolen* *Smolensko*, *Sewerië* en *Czernichow*, waarvoor hun koning, WLADISLAU, van zijne

J. 1634. aanspraaken op *Rusland* afzag. Niettegen-

staan-

staande dit verlies, schonk de *Tzaar* zijner Natie een nieuw aanzien. Hij stichtte den zijdehandel met *Persië*, sloot verbintenissen van koophandel met *Deenemarken*, en zijne regeering was in het algemeen wijs en weldaadig.

Tzaar Michaël St. in 't jaar 1645.

XI. Veel hooger steeg het aanzien des *Russischen* Rijks, en, in zeker opzicht, der Natie zelve, in de eerstvolgende een- en dertig jaaren, sedert het midden der zeventiende eeuw, onder de regeering van Michaëls zoon, Alexei of Alexius. Deeze vorst bezat ongemeene gaaven, ontdekte veele gebreeken in zijn vaderland, en was wijs en onderneemend genoeg, om ze te herstellen; doch inwendige onlusten, Volksvooroordeelen en buitenlandsche oorlogen beletteden hem, alles te volvoeren, wat hij anders wel wenschte. Tot de oproeren, welken hij meermaalen dempen moest, gaf zijn gedrag geene reden. Want, hoe onbepaald zijne magt ook ware, nimmer beschikte hij willekeurig over het vermogen of leeven zijner onderdaanen. Doch trotsche grooten en oproerige belangzoekers onder de overige burgers waren te dikwijls oorzaak, dat de welvaart des Rijks, niettegenstaande een rechtvaardige en zachte regeering, daalde. Alexei achtte zich intusschen bevoegd, om zich zekere gelegenheden, welke hem ter vergrooting en bevestiging zijnes Rijks werden aangeboden, ten nutte te maaken. De *Kosakken* aan beide zijden van den *Dnieper*, die dappere Natie, wier oirsprong wij reeds ver-

Rusland herwint van de *Poolen* zijne verloorene Landen.

De *Kosakken* on-

derwerpen zich aan hetzelve. verhaalden, waren, uit hoofde van veele geleedene verdrukkingen, der *Poolsche* overheersching, onder welke zij leefden, moede geworden.

J. 1654. Aangemoedigd daarënboven door de onëensgezindheid der *Poolen*, en tevens door den *Griekschen* Godsdienst, dien zij, gelijk hunne afkomst zelve, met de *Russen* gemeen hadden, gaven zij zich onder hunnen aanvoerder, BOGDAN CHMIELNISKI, aan den *Tzaar* over. Dit wikkelde hem in een' oorlog met *Poolen*, welke ten gevolge had, dat de Landschappen *Smolensko*, *Sewerië* en *Chernichow*, alsmede de aan de Oostzijde van den *Dnieper* liggende *Ukraine*,

J. 1667. nevens de hoofdstad *Kiew*, aan *Rusland* werden afgestaan. Sedert dien tijd zijn de *Kosakken*, als ligtgewapende en stroopende soldaaten, in de *Russische* legers steeds met groot nut gebézigd, en heeft de *Russische Ukraine* deste meer tot een voormuur tegen de *Turken*, gediend.

ALEXEI maakt zich, door goede wetten en inrichtingen, ten aanzien der *Russen* verdienstlijk.

XII. Doch de uitbreiding zijnes Rijks, en de aanwinst van duizende nieuwe onderdaanen, konde voor een magtig vorst slechts een proef heeten van zijne opmerkzaamheid op gunstige omstandigheden. De zorgvuldigheid integendeel, welke ALEXEI ter verbetering van den toestand zijner Landen en derzelver inwooneren betoonde, was een vrucht van zijn doorzigt en edele denkwijze.

Sedert het jaar 1649. Hem hebben de *Russen* de *Uloschenie*, of het wetboek te danken, welk nog heden grootendeels tot een regelmaat

in

in hunne rechtszaaken dient. Oirspronglijk moet hetzelve, wel is waar, aan IWAN DEN TWEEDEN toegeschreeven worden; doch het behoefde groote en veele veränderingen of bijvoegsels. De grooten, de geestlijkheid, kooplieden en burgers, allen werden genodigd tot een hervorming van hetzelve door gevolmagtigden, die het onderteekenden. Daar hetzelve tot hiertoe slechts geschreeven was rondgezonden, werd het nu door den druk algemeen bekend gemaakt. Veele wetten, daarïn vervat, scheenen wel door te harde of slechts eenzijdige straffen ondersteund te worden; doch behalven dat daarïn de denkwijze en toestand der Natie in dien tijd vooräl in aanmerking genomen is, ontmoet men in dit wetboek ook deste meer spooren van wijsheid, billijkheid en gematigdheid. Dus wordt, bij voorbeeld, in hetzelve bepaald, dat, wanneer iemand aan een *Rus* en een vreemdeling tevens iets schuldig is, de laatste in de betaaling den voorrang moet hebben. Het verbiedt, den *Tzaar* een verzoekschrift overtegeven, vóórdat men zijne zaak voor een rechtbank gebragt heeft, en men door denzelven óf afgeweezen is, óf geene beslissende uitspraak heeft kunnen bekomen. Eerst de derde diefstal wordt met de doodstraf gedreigd; doch de twee eerste moeten slechts door ligchaamlijke kastijdingen en het afsnijden van een oor, een straf, niet min vernéderend voor den misdaadigen, dan waarschouwend voor de overige menschen, onder welken

hij leeft, getuchtigd worden. ALEXEI, de verdienstlijke wetgever zijnes Rijks, poogde ook zijne onderdaanen in staat te stellen, om zoo wel een burgerlijke als zedenlijke gelukzaligheid te genieten. Hij bevorderde den landbouw voorål door de krijgsgevangenen, die anders slaaven van hun waren, wien zij zich hadden overgegeeven; doch thands woest liggende landerijen gebruikbaar moesten maaken. Desniettegenstaande kon hij het zoo verre niet brengen, dat men, gelijk weleer reeds geschied was, uit zijne Landen graanen naar vreemde gewesten vervoerde. Nimmer, echter, heeft in *Rusland* de handel zoo gebloeid, als onder zijne regeering. Om de *Russen* met de kundigheden van andere Volken te verrijken, en hen inzonderheid in het opspooren en beter beärbeiden van de natuurlijke voordbrengsels hunnes vaderlands vlijtiger en bekwaamer te maaken, lokte hij veele vreemdelingen, inzonderheid *Duitschers*, *Hollanders*, *Italiäanen* en anderen, in zijn Rijk, alwaar hij nieuw gestichte plaatsen bijna geheel met hun vervulde. Dus kwamen ook omtrent drie duizend *Schotten*, bij gelegenheid van den burgeröorlog in hun vaderland, naar *Rusland* over, en vergrooteden *Moskau*. Hij poogde ook de zeevaart en koophandel op de *Zwarte* en *Kaspische* zeeën te bevorderen; liet ten dien einde scheepstimmerlieden komen, en een vloot uitrusten. Onder zijne regeering, begon de *Russische* handel op

De handel der *Russen*.

op *Sina* of *Kathaja*, gelijk men het toen noemde, na het zenden van een gezantſchap derwaards, het meest te bloeijen. De *Sineeſche* kooplieden kwamen in de *Siberiſche* hoofdſtad *Tobolsk*, en ruilden aldaar, voor hunne zijde en zijdene waaren, trijp, katoen, edel gesteente, thee, rhabarber en meer dergelijke waaren, ermelijnen, ſabelvellen en andere *Rusſiſche* voordbrengſels. Eerst lang daarna begon men masten uit *Rusland* uitte voeren. De vroegſte kunst der *Rusſen* was, reeds vóór verſcheidene eeuwen, het bereiden van juchtleer. Eigentlijk heet hetzelve juſtleer, naar het woord *jouſt*, dat in het *Rusſiesch een paar* beteekent, dewijl deeze osſen- en koehuiden, welken men voornaamlijk uit *Podolië* en de *Ukraine* ontving, altijd bij paaren werden ſamengevoegd. Thands zond men reeds jaarlijks omtrent driemaal honderd duizend paaren van dezelven naar andere Landen; en nog heden wordt dit leêr nergens zoo goed van kleur, reuk en lénigheid bereid, als in *Rusland*. Ook werden nog veele andere inlandſche waaren, inzonderheid hennip, zeep en potäsch, in groote meenigte, door vreemdelingen van de *Rusſen* gekocht. Zelfs lijnwaat voerden zij vrij meenigvuldig over zee. Doch deste meer kostbaare waaren ontvingen de *Rusſen* uit andere Landen, en zelfs verkreegen zij zeer veel ijzer, waarin zij naderhand hunnen rijkdom ſtelden, uit *Zweeden*. Een *Duitsch* koopman te *Moskau*, JOHANNES VAN ZWERDEN,

Sedert het jaar 1654.

J. 1670.

J. 1663.

DEN, was de eerste, die het postwezen in *Rusland* invoerde.

Hunne zeden en onkunde.

XIII. Niettegenstaande alle deeze toeneemende werkzaamheden der *Russen*, welken men in deeze eeuw nog *Muskoviters* noemde, bleeven zij, met de overige Volken van *Europa* vergeleeken, nog verre te rug. Zij wisten nog slechts een gering gedeelte van de schatten hunnes vaderlands zoo te gebruiken, dat zij daarvan het rechte nut hadden. De weinige onder hen gestichte *Fabrieken* en handwerken waren in bezit van *Duitschers* en andere vreemdelingen, en daarënboven zelden voorspoedig. Van buitenlandsche geneugten, kunsten en uitvindingen, ja van vreemdelingen zelve, waren zij in het algemeen afkeerig. De lange baart, welken alle manspersoonen, en dus ook de *Tzaar* zelf droeg; zekere meer *Asiätische* kleeding, zeden en taal; en het zeer zeldzaam verschijnen buiten hun vaderland, tenzij zij als gezanten naar vreemde hoven mogten gezonden zijn: dit alles hield de *Russen* op een' taamlijk verren afstand van alle andere *Europische* Volken. Dus wilden zij zich even min naar derzelver gewoonten en inrichtingen voegen, als iets van hun leeren. Nog onder de volgende regeering, toen een *Deensch* gezant, die den nieuwen *Tzaar* geluk had gewenscht, in *Rusland* bleef vertoeven, liet deeze vorst aan het *Deensche* hof onderzoeken, tot wat einde dit geschiedde? Dus had ook, eenigen tijd te vooren, een *Russiesch* gezant bij den koning van *Deene-*

Tzaar ALEXEI. St. in 't j. 1656.

mar-

marken, toen deeze, uit hoofde van ziekte, hem op zijn bed gehoor wilde verleenen, geëischt, dat men ook voor hem een bed naast dat van den koning zou plaatsen, waarop hij zich, geheel gekleed, wilde nederleggen, om het aanzien van zijnen meester niet in de waagschaal te stellen. Intusschen waren de *Russen* daaröm nog niet belagchelijk. Verscheidene Oostersche Volken wijken nog veel verder van de *Europische* zeden af, zonder dat zij deswegen bespotting verdienen. Zij waren ook geenszins een gantsch woeste Natie, schoon grootendeels nog ruuw van gedrag, tot gewelddaadigheden geneigd, en zeer onkundig. Onder andere Volken van *Europa* was, in vroeger eeuwen, toen een meer verlicht verstand onder de grootste zeldzaamheden behoorde, de geestlijkheid, ten minsten, niet geheel van alle geleerde kundigheden ontbloot geweest. Doch de meeste *Russische* geestlijken van deezen tijd kenden niets, dan een weinig lezen, en hielden zich slechts met hunne kerkplegtigheden bézig, terwijl men de schrijfkunst hoogst zelden bij iemand van hun vond. Eenige weinigen van hun hadden in de *Ukraine* wel een gering begin gemaakt met de geleerdheid; doch tevens beperkten zij den geest der Natie, welke hun als slaaven gehoorzaamde, binnen de zorgvuldigste waarneeming van een meenigte bijgeloovige kerkgebruiken, en poogden, vooral uit Godgeleerden haat, de overkomst van vreemdelingen, en het invoeren van vreemde inrichtingen in *Rusland*,

De *Russische* geestlijkheid.

te beletten. Ten deezen tijde vond men in gantsch *Rusland* slechts twee boekdrukkerijen, te *Moskau* en *Kiew*, alwaar, behalven de *Russische* Bijbelvertaaling, veele Godgeleerde en geestlijke werken en het algemeene wetboek, niets gedrukt werd. De weinige artsen en kruidmengers in dit uitgebreide Land waren meest allen *Duitschers*. Den *Euängeliesch-Lutherschen* deezer Natie, waarvan men onder het krijgsvolk, de kooplieden en handwerkers veelen vond, had men, op eenigen afstand van *Moskau*, drie kerken vergund; terwijl ook de *Hollandsche* Hervormden de zelfde vrijheid van Godsdienst genooten; doch deeze *Christelijke* vrijheid was alleen het werk van den *Tzaar*.

De *Patriarch* NIKON.

Naast deezen kon indedaad de *Patriarch* de magtigste man des Rijks heeten. In kerklijke zaaken had hij niet slechts een willekeurig-wetgevende magt, waaräan zelfs de *Tzaar* zich onderwerpen moest; maar hij verijdelde ook veele, door denzelven ontworpene, nuttige verbeteringen, en mengde zich vermétel in burgerlijke zaaken. Dit deed inzonderheid de *Patriarch* NIKON, onder de regeering van ALEXEI. Hij bezat eenige loflijke eigenschappen, was uitneemend mild jegens de armen, verloste de onschuldig veroordeelden uit de gevangenissen, voerde het *Griekſche* kerkmusiek het eerst door geheel *Rusland* in, en maakte zich ook ten aanzien der *Russische* geschiedenis, waarvan hij een jaarboek schreef, verdienstlijk; doch

zijn

zijn eergierige en onrustige geest deed hem weldra de paalen van zijn ambt te buitengaan. Schoon hem de *Tzaar*, door een vergadering der geestlijkheid, van zijne waardigheid vervallen verklaaren, en tot den munnikkenstand liet vernéderen; bleeven, echter, de *Patriarchen* steeds voor hunne vorsten geducht. J. 1666. St. in 't jaar 1681.

XIV. In zulke omstandigheden liet ALEXEI zijnen zoon FEODOR het Rijk na, wel behoorlijk gevestigd, met een veelbeloovende geschiktheid tot een' bloeijenden en zeer aanzienlijken Staat, en door een dappere en aan den wil haarer overheden gantschlijk onderworpene Natie ondersteund; doch waarin het belangrijkste in alle opzichten nog steeds te verrichten bleef. ALEXEI had meer pogingen gedaan, welke hem indedaad tot eer verstrekten, en veeleer den weg beginnen afteteekenen en te baanen, dan denzelven geheel onverhinderd kunnen betreden. Onder anderen zag hij de noodzaaklijkheid der verbetering van het *Russische* krijgswezen. Hij vormde dus eenige benden voetvolks naar het voorbeeld van andere *Europische* krijgsmagten, en gaf haar buitenlandsche bevelhebbers. Een boek over de krijgskunde, in *Duitschland* gedrukt, liet hij in het *Russiesch* vertaalen, en tevens ontbood hij eenige duizende *Karabijnen*, om zijne ruiterij te wapenen, welke uit geringer edellieden bestond, die geen soldij trokken, maar zich en hunne knechten, geduurende den oorlog, zelve

De *Tzaar* FEODOR laat de dienstlijsten des adels verbranden. Jaar 1682.

zelve moesten onderhouden. Doch de *Strelitzen*, deels de lijfwacht van den *Tzaar* en althands deszelfs voornaamste steun, die omtrent veertig duizend mannen sterk waren, niet min vrijheden genooten en even spoedig beleedigd werden, als de *Janitzaaren* in het *Turksche* Rijk, waren over deeze nieuwe inrichtingen misnoegd. Ook vreesden de *Bojaren*, of de grooten, daardoor hunne boeren te verliezen, die, volgends de oude inrichting, slechts in éénen veldtogt krijgsdiensten behoefden te doen. De *Tzaar* FEODOR, een zieklijk vorst van negentien jaaren, en die slechts zes jaaren regeerde, kon wel de ontwerpen zijnes vaders nog minder volvoeren; doch had van deszelfs geest een taamlijk deel als overgeërfd. Hij ijverde voor een zorgvuldiger handhaving des rechts, voor de bescherming der armen, de vermindering der duurte en de bevordering der geleerdheid. Een zijner daaden is inzonderheid merkwaardig. Tot zijnen tijd waren de onderlinge twisten der *Russische* edellieden over den rang ontelbaar, vooräl wanneer daarvan krijgs- of Staatsämbten afhingen: en daardoor leed het algemeene welzijn zeer jammerlijk. Niemand van hun wilde onder de bevelen van een' ander' staan, die van een' min aanzienlijken of ouden stam was, dan hij; of, waren zij beiden van de zelfde hooge afkomst, wanneer slechts één der vooröuderen des bevelhebbers in den krijgsdienst aan een voorvader des anderen onderge-

schikt

schikt was geweest. Vanhier, dat dikwijls de hooge adel van het oppergerecht, waaraan dezelve met allen, die in des *Tzaars* dienst waren, onderworpen was, uittreksels begeerde uit de, bij hetzelve berustende, lijsten der ambten, door den adel bekleed, of uit de zoogenaamde dienstlijsten, en de aangebodene posten weigerde aantenemen, wanneer zij dezelve, volgends die uittreksels, met de hoogheid van hunnen rang min overëenkomstig waanden. Gelukkig had *Tzaar* FEODOR een' zeer schranderen en vaderlandlievenden Staatsdienaar, den *Knees*, of vorst WASILEI GOLIZIN. Deeze raadde hem, alle dienstlijsten te vernietigen, en voordäan de ambten enkel aan bekwaame en verdienstlijke mannen te geven. Indedaad liet de *Tzaar*, in een groote Raadsvergadering ten hove, alle dienstlijsten, welke men kon magtig worden, verbranden. De overige Volken van *Europa*, welke toen de *Russen* in kundigheden en beschaafde zeden zeer verre beneden zich achteden, vernamen niets van deeze wijze daad. Anders hadden zij zich moeten schaamen, dat het vóóröordeel, volgends welk men lieden van hooger afkomst of aanzienlijker voorouderen, alleenlijk om die reden, en zonder eenigzins hunne eigene bekwaamheid en goed gedrag in aanmerking te nemen, de belangrijkste ambten en voorrechten waardig keurde, bij hen nog in stand bleef; doch onder de *Russen* reeds vervallen was.

WASILEI GOLIZIN.

Tzaar FEODOR St. in 't jaar 1682.

VIJFDE TIJDVAK.

Van PETER DEN GROOTEN, *tot* CATHARINA DE TWEEDE; *of van de gelukkiger beschaving der Russen, en het laater aanzien hunnes Rijks, tot de nieuwste tijden.*

Van het jaar 1682 tot 1783 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van een eeuw.

I.

De oproeren en regeering van prinses SOPHIA.

De eerste jaaren na FEODORS dood beloofden zeer weinig voor *Ruslands* geluk. Doch toen weldra de hoogste magt geheel in handen van een' vorst kwam, die, in een uitneemend hoogen graad, geest, moed en standvastigheid in zich vereënigde: toen werd de toestand des Rijks en der Natie zelve bijna gantschlijk hervormd; en sedert dien tijd zijn beide steeds tot eene hoogte gesteegen, welke derzelver geschiedenis nog belangrijker maakt. FEODOR had zijnen broeder IWAN, die van ziel en ligchaam zwak was, van de troonsöpvolging uitgesloten, en dezelve aan zijnen halven broeder, PETER, toegeweezen. Doch zijne zuster, SOPHIA, aan welke nóch schoonheid, nóch verstand ontbrak, maar wel een goed hart en de kunst, om

om haare eergierigheid te maatigen, meende zich gemaklijk van de opperheerschappij te kunnen meester maaken, daar haar ouder broeder vreesächtig, en de ander eerst tien jaaren oud was. Zij verwekte dus een oproer onder de *Strelitzen* te *Moskau*. Deeze bragten, onder voorwendsel, dat men prins Iwan onrecht deed en zijn leven bedreigde, verscheidene grooten, zelfs bloedverwanten van den *Tzaar*, die de oogmerken der prinses verhinderden, benevens veele andere menschen, om het leeven, en riepen terstond daarna de beide prinsen voor *Tzaaren* uit; doch in wier naam Sophia regeeren moest. Dan daar zij éénmaal dit onrustig krijgsvolk had laten ondervinden, hoe magtig zij door hun aantal en wapenen waren, lieten zij zich weldra door hunnen aanvoerder, die zelf naar den troon dong, tot een nieuw oproer verleiden. In een klooster, niet verre van *Moskau*, en voorzien van vestingwerken, moesten de beide *Tzaaren* hun leevensgevaar ontvluchten. Men lokte den bevelhebber der *Strelitzen* derwaards, en liet hem ten dood hangen. Nu drongen deeze wel gewapenderhand tot het klooster door; doch toen de landädel zijnen vorsten te hulp ijlde, zonken zij plotslijk van de hevigste woede tot de laagste moedloosheid neder: een niet ongewoone overgang van allen, die zich meer door hartstogten, dan door verstand en overleg, laten regeeren. Omtrent vier duizend *Strelitzen* ver-

J. 1682.

verscheenen met stroppen om den hals, van hunne vrouwen en kinderen vergezeld, voor het klooster, wierpen zich op de aarde neder, en smeekten om genade, welke zij ook verkreegen. Na deeze stormen, regeerde SOPHIA nog verscheidene jaaren zonder eenigen tegenstand. Tot haaren voornaamsten Staatsdienaar en vertrouweling verkoos zij den zelfden vorst, WASILEI GOLIZIN, die reeds van haaren broeder, FEODOR, de gelukkige raadsman geweest was. Thands gedroeg hij zich inzonderheid als een man van schrander doorzigt, groote onderneemzucht, beschaafde zeden en veel werkzaamheid. Hij wist de *Strelitzen* in toom te houden, door hen in verschillende oorden des Rijks te verdeelen; ook vereënigde hij *Rusland* met andere *Europische* Staaten tegen de *Turken*, schoon hij zelf de *Tartaaren* van de *Krim* niet zeer voorspoedig bestreed.

WASILEI GOLIZIN, haar Staatsdienaar.

PETER ALEXIEWITSCH begint zelf te regeeren.

II. Intusschen gevoelde *Tzaar* PETER steeds meer, dat zijne regeerkundige bekwaamheden eene langer voogdijschap zijner zuster zeer wel konden missen. Toen hij zijn zeventiende jaar bereikt had, begon hij een leevendiger en zelfs gebiedend deel te nemen in de Staatszaaken. Dit verbitterde de heerschzuchtige SOPHIA zoo zeer, dat zij met het hoofd der *Strelitzen* afsprak, om deezen haaren broeder, zijne moeder, gemaalin en jonger zuster omtebrengen. Doch deeze afgrijslijke samenzwering werd PETER, nog tijdig genoeg, door eenigen van hun, die

in

in dezelve betrokken waren, ontdekt: en daar hem verre de meeste *Strelitzen*, gelijk zijne overige onderdaanen, getrouw waren gebleeven, wist hij haar weldra te dempen; doch zijne zuster strafte hij slechts, door haar te noodzaaken, een non te worden. Sedert deezen tijd, was hij alleen meester van het *Russische* Rijk. Tot dusverre had men hem wel, zoo veel mooglijk, onkundig gehouden, en slechts aan zijne vermaaken overgelaten, opdat hij nóch lust, nóch bekwaamheid voor de regeering mogt verkrijgen. Doch dit kon een' zoo sterken en werkzaamen geest, als de zijne was, niet beletten, om zich een' eigen weg te baanen, en tot een ongemeen hoog doel over alle hindernissen heên te streeven. J. 1689.

III. Weldra had PETER de gebreken van hem en zijn Rijk ontdekt. De ontwerpen zijnes vaders bragten hem dezelven reeds eenigzins voor den geest; zeven jaaren van onrust en eene treurige afhanglijkheid, welken hij had moeten doorstaan, maakten hem veel daarvan nog merkbaarer: doch in het algemeen trok al, wat nieuw en nuttig was, zijne aandagt zoo lang tot zich, totdat hij zich daarvan nuttig bedienen kon. Nog onder de heerschappij zijner zuster, bleek zijne ongemeene zucht voor de zeevaart en het zeewezen, welke hem een natuurlijke vrees voor het water overwinnen deed, die hem overviel, zoo dikwijls hij slechts een rivier overstak, en hem zelfs in onmagt deed neêrzijgen.

Hij poogt de zee- en landmagten te verbeteren.

zijgen. Door een' *Hollandschen* scheepstimmerman, liet hij zich een schip met zeilen en roeiriemen, zoo als men in *Rusland* nog nimmer gezien had, en weldra ook grooter schepen bouwen, gebruikte dezelven op rivieren en meiren, en poogde die zelf als stuurman te regeeren. Hiermede ging hij voord, ook na het aanvaarden der regeering, en was de eerste *Tzaar*, die op de Witte Zee rondzeilde. Niet min spoedig dacht hij aan de verbetering van zijn krijgswezen, niet slechts om geöefender soldaaten te bekomen, maar ook om de woestheid der *Strelitzen* te temmen. In zijn rijk was reeds een vrij aanmerklijke en regelmaatige krijgsmagt, welke, echter, meest uit vreemde soldaaten en bevelhebbers bestond. PETER wilde de *Russen* zelve daartoe vormen, en met die van het overige *Europa* gelijkstellen. Hierïn werd hij inzonderheid door een' burger van *Geneve*, zekeren LE FORT, geholpen, die reeds in vreemden krijsdienst geweest was, en, sedert eenigen tijd, met het zelfde oogmerk in *Rusland* gekomen was. PETER vond in hem een' man van veelerleije bekwaamheden, maakte hem tot zijnen vertrouweling en leeraar, en benoemde hem tot bevelhebber van een aanzienlijke bende krijgsvolks, welke hij geheel anders oefende, dan men tot hiertoe in *Rusland* gewoon was. Om zijnen *Russen* de noodige ondergeschiktheid en krijgstucht, op eene indedaad zinlijke wijze, aantebevelen, werd hij zelf, onder het bevel

van

van LE FORT, eerst slechts tromslager, vervolgends soldaat, voords onderöfficier en hooger bevelhebber. Deeze veldheer verkreeg ook het opperbevel over die kleine vloot van middenmaatige oorlogschepen, welken de *Tzaar* door *Hollanders* en *Venetiërs* liet bouwen.

IV. Weldra oogstede PETER, in zijnen eersten oorlog met de *Turken*, reeds de vruchten in van deeze en dergelijke maatregelen. Hij viel hen en de *Tartaaren*, met hun vereënigd, omtrent ter dier plaatse aan, waar zich de *Don* in de zee van *Asow* ontlast; doch wachtte zich wel, van zijn groot heir zelf aanetevoeren. Hij bevond zich in hetzelve slechts als een vrijwilliger, die eerst den krijgsdienst leeren wil; *Pruissen*, *Schotten* en andere vreemdelingen waren de eigenlijke veldheeren. De keizer, de keurvorst van *Brandenburg* en de *Vereënigde Nederlanders* zonden hem, op zijn verzoek, lieden, die de vestingbouwkunde en de behandeling van het geschut kenden, als mede zeelieden. Dus veröverde hij de vesting *Asow*, en sloeg met zijn kleine vloot de *Turksche* terug. Een, voor de *Russen* zoo onverwachte, voorspoed ter zee was een aanspooring te meer voor den *Tzaar*, om van de giften des adels, der kooplieden en geestlijkheid nog meer en zwaarer oorlogschepen te laten bouwen. Toen hij naderhand zijn zegepraalende intrede in *Moskau* deed, volgde hij achter alle de hoogere legerbevelhebbers, als iemand, die de eer van deezen

Hij overwint de *Turken*.

J. 1696.

deezen voorspoed zijner wapenen nog niet verdiende. Een nieuwe samenzwering der *Strelitzen*, die door zijne trouwlooze; schoon in een klooster opgeslotene, zuster SOPHIA weder daartoe opgeruid waren, werd vroeg genoeg ontdekt en voorgekomen, en kon hem dus in zijne belangrijke onderneemingen geenszins verhinderen.

Hij reist naar vreemde Landen, om de regeerkunst te leeren.

V. Reeds strekten zich dezelve veel verder, dan de volkomenheid van zijne land- en zeemagten, tot zelfs in het groote en algemeene uit. Zijn Rijk en Volk, welke zoo lang beneden de andere *Europische* Natiën gebleeven waren, wilde hij niet min bloeijend, magtig, verlicht en rijk in allerleije voorrechten maaken; en dat hij daarin ook zijn' eigen roem en grootheid zocht, was in een' vorst, die tevens dagelijks wijzer poogde te worden, onberisplijk. Hij had wel een aantal jonge Russen naar *Venetië* en *Holland* gezonden, om aldaar den scheepsbouw en het zeewezen te leeren. Anderen liet hij in *Duitschen* krijgsdienst gaan, om zich aan de, hun nog zoo vreemde, *Duitsche* krijgstucht te gewennen. Doch vóór alle anderen ijlde hij zelf, om zoo veele kundigheden te verkrijgen, als hem nog ontbraken, om beschaafder zeden, heilzaame wetten, uitvindingen, weetenschappen, kunsten en nuttige handwerken van allerleijen aart, met eigene overtuiging van derzelver waarde, in *Rusland* intevoeren. Hij besloot dus, om eenige jaaren in het veel meer beschaafde gedeel-

deelte van *Europa* te reizen. Andere vorsten hadden te dikwijls vreemde Landen bezocht, nu eens tot hun vermaak of uit nieuwsgierigheid, en dan weder om vewondering te verwekken, of zekere verbintenissen te sluiten. *Tzaar* Peter was de eerste, die de regeering eenigen tijd nederlegde, om, door andere vorsten en Volken geleerd, haar met deste meer bekwaamheid te kunnen hervatten. Hij ondernam deeze reis slechts onder het gevolg van een prachtig gezantschap, dat hij naar verscheidene *Europische* hoven zond. *Duitschland* en *Holland* wenschte hij eerst te zien, omdat derzelver inwooners *Rusland* het eerst met hunne kunsten hadden beginnen bekend te maaken, welker taalen hij dus ook tijdig genoeg leerde. Hij beschouwde alles met een ongemeen-leergierige opmerkzaamheid; doch inzonderheid verschafte hem in *Holland* de voortreflijk ingerichte scheepsbouwkunde, welke zoo veele menschen bezig hield, en zoo geregeld en spoedig slaagde; een ongewoon genoegen. In het groote en fraaije dorp *Saardam*, waar men toen de meeste schepen bouwde, leefde Peter zelf geheel onder de scheepstimmerlieden, kleedde zich en beärbeidde, even als zij, alle de deelen van een schip. Te *Amsterdam* oefende hij zich in de natuurkunde, de aardrijksbeschrijving, zelfs in sommige deelen der geneeskunde, en onderzocht een meenigte kunsten en handwerken. Voords stak hij naar *Engeland* over, al-

In het jaar 1697.

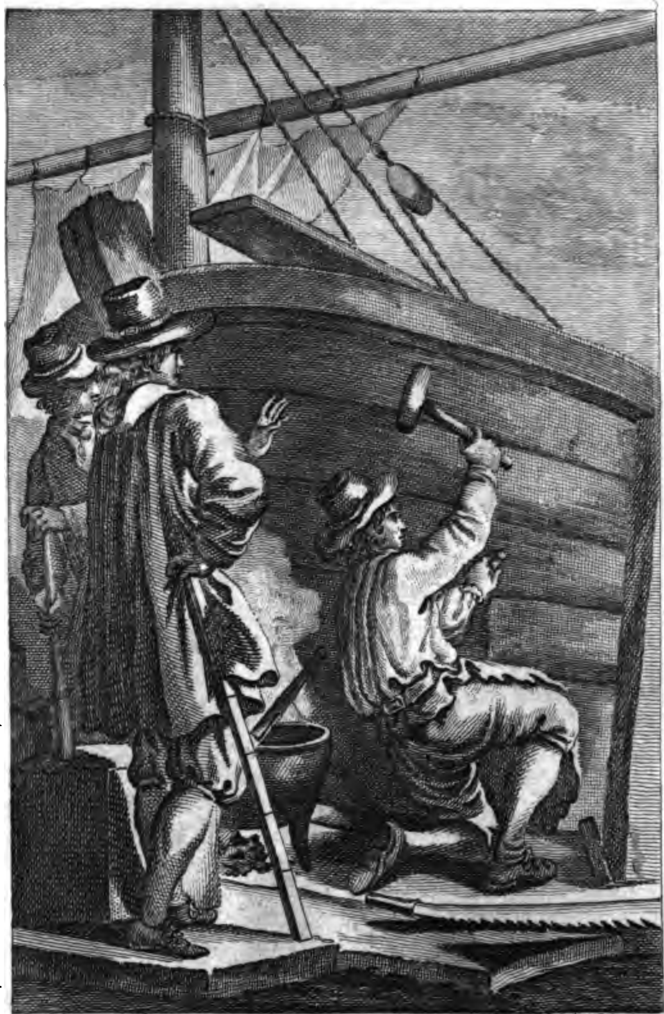
Tzaar Peter leert de scheepsbouwkunde.

alwaar hij de scheepsbouwkunde, vooräl van de oorlogschepen, nog volmaakter vond. Daaröm plag hij te zeggen: ware ik niet tot een *Tzaar* gebooren, ik zou opperbevelhebber van de *Engelsche* vloot willen zijn. Hier hield hij zich, gelijk in *Holland*, steeds bézig met het onderzoeken en zelfs oefenen van alle nuttige kunsten, van de geschutgieterij, touwslagerij en zeilmakerij, zoo wel als van de uurwerkmakerij. Uit deeze beide Landen nam hij veele kunstenaars, zeelieden, heelmeesters en andere bekwaame mannen naar zijn Rijk mede; onder anderen zekeren *Schotschen* wiskundigen, FERGUSON, die het eerst in *Rusland* onze gewoone rékenkunde invoerde, alwaar men anders met kogeltjes, aan een draad gereegen, plag te tellen. Tevens verleende hij aan de *Engelschen* den vrijen tabakshandel op *Rusland*, welke koopwaar de geestlijkheid aldaar tot hiertoe verboden had. Eindelijk keerde hij naar *Duitschland* weder, en was voorneemens, ook in *Venetië* de zeemagt en kunsten te komen zien, toen hem een bericht van een nieuw oproer in zijn Rijk dwong, om zich ten spoedigsten derwaards te begeven.

J. 1698.

Hij temt de *Strelitzen* en sticht een nieuw krijgsheir.

VI. Het was weder SOPHIA, welke, ongevoelig voor de tweemaal ondervondene grootmoedigheid haares broeders, omtrend agt duizend *Strelitzen* wist opteruijen, om hun krijgsleger te verlaten, terstond de hoofdstad aan te vallen, en de gantsche regeering te veränderen. De aanhang der prinses, waaron-

PETER DE GROOTE, leert het Scheeps-timmerwerk.

onder vooräl geestlijken uitmunteden, bediende zich inzonderheid van de nieuwe inrichtingen, welke de *Tzaar* door vreemdelingen begon intevoeren, om de gemoederen tegen hem vóórintenemen. Doch een *Schotsch* veldheer in zijnen dienst, Gordon, dempte het oproer nog *vóór* zijne wederkomst: en nu ontbond Peter dit geduchte heir van *Strelitzen*, waarvan zijne edele oogmerken altijd den meesten tegenstand te duchten hadden, gantschlijk. In deszelfs plaats stichtte Peter, naar het voorbeeld der *Duitschers*, een geheel nieuw krijgsheir van zestig duizend mannen, welk nog vóór het einde van drie maanden te velde kon trekken. Zoo veele duizende gekochte knechten naamlijk, welken de adel en de vermogende *Russen* in het algemeen als een geslachtsëigendom bezaten, en meesäl zeer streng behandelden, verklaarde hij onder die voorwaarde vrij, dat zij zich in krijgsdienst moesten begeven. Bij geheele hoopen schaarden zij zich onder de verdeedigers van 't vaderland, en de buitenlandsche veldheeren oefenden hen met alle zorgvuldigheid.

VII. Nu volgden de verbeteringen, welke Peter in de zeden en zelfs in de denkwijze der *Russen* invoerde, elkander zeer gezwind. Hij gebood hun, in mondlijke of schriftlijke voordragten aan hem, zich niet langer van het woord *Gholop* (of slaaf) te bedienen, en zich, op een min slaafsche wijze, schoon

Hij verbetert de zeden der *Russen*.

schoon met gepasten eerbied, slechts *Rab* (of onderdaan) te noemen. Om hen te gemaklijker aan eene nuttige navolging der overige *Europische* Volken te gewennen, vernietigde hij ook het onderscheid van kleederdragt. In plaats van de lange en wijde rokken en pelsen, welke de aanzienlijken droegen, als mede van de kielen der burgers en boeren, gelastte hij, dat zich allen naar de *Fransche*, *Duitsche* of *Engelsche* wijze moesten kleeden, de landlieden, *Kosakken* en *Tartaaren* alleen uitgezonderd. Hij verbood ook de lange baarden; slechts den boeren en geestlijken vergunde hij dezelven nog; doch voor het overige werd 'er zekere belasting betaald door hen, die den baard en oude kleeding wilden behouden: en hem, die daartoe onwillig was, werd dezelve, zonder veel omslags, afgesneeden. Een gepaste verkeering tusschen de beide geslachten, welke te vooren naauwlijks onder de naaste bloedverwanten geöorloofd was, werd thands niet slechts vergund, maar ook door openlijke vermaaken, gelijk schouwspelen en andere algemeene bijëenkomsten, bevorderd.

Kleeding.

Doch inzonderheid werd de dwaaze gewoonte verboden, volgends welke een *Rus*, die in het huwelijk wilde treden, de keuze zijner echtgenoote enkel aan zijne ouders moest overlaten, en zijne bruid niet, dan na het voltrokken huwelijk, te zien kreeg: een gewoonte, waaruit zeer veele ongelukkige echtverbintenissen ontstonden, en welke nog heden door

Huwelijken.

door veele Oosterſche Volken gevolgd wordt. Tot Peters tijden, was het den *Rusſen*, op leevensſtraf, verboden geweest, naar vreemde Landen te reizen; hij, integendeel, gebood hun dit veeleer, ten einde hunne vóóröordeelen tegen vreemdelingen en derzelver zeden te gemaklijker te kunnen afleggen. Jonge edellieden voorál verzond hij dikwijls, zelfs ten zijnen koste, jaaren achteréén, naar vreemde legers en vlooten, en bevorderde hen, na hunne wederkomst, boven anderen tot ambten; doch begon altijd eerst van de laagſte trappen. Naar het voorbeeld der overige *Europeërs*, liet hij in *Rusland* het jaar niet meer met Herfst-, maar met Louwmaand beginnen. In alle ſteden en dorpen ſtelde hij overheden aan, om het voorige willekeurig geweld der ſtadhouders en andere aanzienlijke bevelhebbers te verdeelen en te beperken. De vreemde kunſtenaars en handwerkers, door hem in zijn Rijk gelokt, liet hij waaren toebereiden, welke daarin óf geheel onbekend, óf ſlechts ruuw voorhanden waren.

Reizen.

Tijdwijzers.

VIII. Bij deeze verändering der gewoonten, zeden, leevenswijze en bézigheden der *Rusſen* liet het Peter geenszins berusten; hij wilde ook de verlichting van hun verſtand, zonder welke geene verbetering eener Natie wezenlijk en duurzaam kan heeten, eenigzins gemaklijk maaken. Men vond toen in zijn Rijk nog weinige ſchoolen, ſchoon zijn vader en broeder voor het onder-

Alsmede hunnen kerklijken toeſtand.

derwijs in de *Grieksche* en *Latijnsche* taalen, als mede voor de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, te *Moskau* nieuwe gesticht hadden. Deeze vermeerderde hij met eenige andere, en liet nuttige boeken, uit vreemde taalen overgezet, drukken. Daar vooräl de *Russische* geestlijken, door een bijgelovig-hardnekkige gehechtheid aan de oude en inzonderheid aan die inrichtingen, door welke de vrijheid van denken meest belemmerd werd, zijne bedoelingen in den weg stonden, deed hen PETER weldra gevoelen, dat hij ook hunnen vorst was, en ook hen voor den Staat nuttig wilde maaken. Na den dood

J. 1700. van den *Patriarch* van dien tijd, deed hij deeze waardigheid van een opperhoofd der gezamentlijke geestlijkheid, dat voor den heer des Lands veel te magtig was geworden, voor altijd vervallen: en sedert dien tijd zorgde hij zelf, met al het veréischte gezag, voor de welvaart der kerk zijnes Rijks. Om het nadeel eenigzins te verminderen, welk de bevolking door den talrijken munnikkenstand leed, verbood hij allen mannen, vóór hun dertigste, en alle vrouwen, vóór haar twintigste jaar in een klooster te gaan.

Zijn ongelukkige aanval op *Lijfland.*

IX. Midden onder zulk een moeijelijke onderneeming, welke, ten minsten, een halve eeuw van meerder rust scheen te veréischen, dan hij geduurende al dien tijd genieten mogt, waarin hij zijn Volk en Rijk verbeterde, waagde hij, in het begin der tegenwoor-

woordige eeuw, een andere, een' hagchelijken oorlog naamlijk, welke hij alzins vreezen moest dat die edeler pogingen althands zou vertraagen. Doch PETER kon zich op zijnen veel bevattenden en standvastigen geest verlaten, welke meer groote zaaken gelijktijdig volvoerde. Daarënboven had hij een hartstogtlijken ijver voor het zeewezen, doch slechts ééne enkele aanmerklijke zeestad, *Archangel*, aan de Noordzee, en volstrekt geene aan de Oostzee, welke voor zijne zeemagt en de zeevaart zijner onderdaanen veel belangrijker was. Langs dezelve kon hij zich havens genoeg verschaffen: en nimmer bood zich daartoe voor *Rusland* zulk een gunstige gelegenheid aan, als toen, om zich van *Zweedsche* Landen aan de Oostzee, welke deels het gemelde Rijk weleer reeds toebehoord hadden, meester te maaken. De koningen van *Deenemarken* en *Poolen* hadden zich reeds met den *Tzaar* tot het aanvallen der *Zweeden* verbonden; deeze werden door eenen agttienjaarigen koning, ontbloot van alle ondervinding in oorlogszaaken, geregeerd, en het gansche overige *Europa* verwachtte een' onvermijdlijken krijg, welke in de Zuidlijke gewesten stond uittebreken. PETER drong dus met zijn leger in *Lijfland* door, alwaar hij *Narwa* belegerde. J. 1700. Het was niet waarschijnlijk, dat deeze stad langen tegenstand zou bieden, of dat KAREL DE TWAALFDE, koning van *Zweeden*, in het begin van den winter, tijdig genoeg

 met

met een krijgsmagt uit zijn Rijk een onstuimige zee zou kunnen oversteken, om *Narwa* te ontzetten. Doch de misslagen, welken de *Russen*, door overijlling, begingen, vertraagden de belegering; welke door den *Tzaar* zelven verlaten werd, om de reeds ontbrekende krijgsbehoeften en meer soldaaten aantevoeren. Geduurende zijne afwezigheid, viel KAREL, die een leger aan land gezet had, slechts met ééne bende van hetzelve, uit agt- of negen-duizend mannen bestaande, de voor *Narwa* verschanste *Russen*, tusschen de dertig- en veertig-duizend mannen sterk, zoo dapper aan, dat zij grootendeels gedood of gevangen genomen werden, en slechts weinigen ontkwamen. Hoe ongewoon deeze nederlaag der *Russen*, in weêrwil hunner groote overmagt, ook ware, zij was, echter, tevens, uit hoofde van den onverwachten aanval, van den slechten toestand deezer meestäl nieuwe en in den oorlog nog niet geöefende soldaaten, inzonderheid in vergelijking met zulk een voortreffelijke krijgsmagt, als de *Zweedsche* was, en, eindelijk, uit hoofde van de onëensgezindheid der *Russische* veldheeren, van welken de inlandsche de betere raadslagen der vreemden niet wilden volgen, zeer natuurlijk. De *Tzaar* herstelde zich weldra van de eerste verslagenheid over dit verlies, en zeide: „ Ik weet wel, dat ons de *Zweeden* nog meermaalen verslaan zullen; doch, eindelijk, zullen wij ook leeren hen overwinnen! ”

X. In-

X. Indedaad was het voor hem en de *Rusfen* in het algemeen gelukkig, dat de koning van *Zweeden*, na een zoo belangrijke overwinning aan de grenzen hunnes Rijks, niet met de kern zijner magt in hetzelve inviel. PETER kon hem wel gewapende, doch niet genoeg geöefende foldaaten tegenftellen. *Nowgorod* en *Pleskow* waren zijne eenigfte vestingen, en hij was dus in gevaar, om een aanmerklijke Lanftreek te verliezen. Doch KAREL achtte de *Rusfen* zoo gering, dat hij agttien duizend krijgsgevangen, ontwapend, naar hun vaderland terugzond. En daar hij, in één jaar, reeds twee vorften, den koning van *Deenemarken* en den *Tzaar*, overwonnen had, keerde hij thands zijne wapenen tegen den derden zijner vijanden, den koning van *Poolen*, floeg ook deszelfs krijgsmagt terug, vervolgde die in haar eigen Rijk, en zettede den oorlog tegen hetzelve verfcheidene jaaren, en wel zoo lang voord, totdat deeze koning zijn kroon gantschlijk moest afftaan. Dit verfchafte den *Tzaar* zoo veel verädeming, dat hij een' nieuwen aanval tegen de nabuurige *Zweedfche* Landen, welken KAREL flechts taamlijk wél bezet had, kon onderneemen. Hij verfterkte zijn leger door een meenigte in den krijg geöefende vreemdelingen, welken hij, op voordeelige voorwaarden, in *Rusland* lokte. Weldra veröverde hij *Ingermanland* en een gedeelte van *Lijfland*. Zijne Vaderlandfche veldheeren werden fteeds geöefender krijgs-

PETER en zijne *Rusfen* leeren allengskens de *Zweeden* overwinnen.

F 5 hel-

helden; zijne soldaaten gewenden zich aan het vuur der *Zweeden*, ontweeken hetzelve niet meer, en begonnen hen reeds uit het veld te slaan, wanneer zij dubbel zoo talrijk waren, als hunne vijanden. PETER gaf zich alle moeite, om steeds meer krijgstucht onder hen intevoeren. Toen zij *Narwa*
J. 1704. stormenderhand veröverd hadden, en zich aldaar de moedwilligste wreedheden veröorloofden, reed hij zelf door alle straaten rond, ontrukte veele inwooners aan hunne moorddaadige handen, en bragt een aantal van zijn krijgsvolk, welks woede door zijne bedreigingen niet te temmen was, om het leeven. Nu ging hij terstond naar het Raadhuis, om de aldaar vergaderde burgers gerust te stellen, legde zijn' bebloeden degen op tafel, en zeide tegen hen: „Deeze dégen is niet rood van het bloed uwer medeburgeren, maar van dat der *Russen* zelve, welken ik, om u te spaaren, heb omgebragt." Eindelijk, na deezen oorlog, met afwisselend geluk, doch niet zonder den zichtbaarsten wasdom van zijn krijgswezen, omtrent negen jaaren gevoerd te hebben, overwon hij, in den veldslag bij *Pultowa*, een stad in de *Russi-*
J. 1709. *sche Ukraine*, het gantsche *Zweedsche* krijgsheir zoo volkomen, dat KAREL geen uitkomst zag, dan in de vlucht naar *Turkije*. De misslagen, welken deeze koning door vermételheid en hardnekkigheid beging, en waardoor hij zijn eigen vermogen grootendeels verspilde, maakten PETER, wel is waar, de over-

overwinning gemaklijker. Doch deeze verstond ook de kunst, om zich van die misslagen uitneemend wél te bedienen: en toen hij in de gemelde stad, voor de eerste reize, het opperbevel op zich nam, zag men duidlijk, dat hij in krijgskunde met zijne, weleer zoo geduchte, vijanden gelijk stond, doch in wijsheid hen zelfs overtrof.

Hij sticht *Petersburg* tot een hoofdstad zijnes Rijks.

XI. Geduurende deeze negen jaaren, dat PETER nu in *Lijfland* en andere Landen aan de Oostzee, dan weder in *Poolen* en zijn eigen Rijk de *Zweeden* beöorloogde, vergat hij nimmer de daadlijke bevordering van zijn hoofddoel, de volledige verbetering van den toestand zijner Landen. Midden in den oorlog volvoerde hij onderneemingen, welke anders gewoonlijk door denzelven teruggezet, of zelfs verijdeld worden. KAREL DE TWAALFDE zelf begunstigde wel deeze onderneemingen, door, veele jaaren achterëen, zijne magt grootendeels tegen *Poolen* te wenden; doch daar PETER, echter, ook geduurende al dien tijd, jaarlijks met nieuwe veldtogten en de zorg voor buitengewoone onkosten belast, en steeds aan nieuwe onlusten, gevaaren, veelerleije verliezen en de altijd onzekere gevolgen van dit alles blootgesteld bleef, en daarënboven een aanmerklijk gedeelte van zijn leeven buiten zijn Rijk moest doorbrengen: is het alzins verwonderenswaardig, dat hij, in dien zelfden tijd, zoo veel voor deszelfs welzijn verricht heeft. Uit *Poolen* en *Saxen* ontbood hij herders

en

en schaapen naar *Moskau*, alwaar men dezelven noodig had; stichtte hier en daar werkplaatsen van lijnwaat en geweeren, papiermolens en goede inrichtingen voor kunstenaars, welken hij uit andere Staaten in den zijnen lokte; bevorderde den koophandel zijnes Rijks door kanaalen; begon de mijnen van *Siberië* nuttig te gebruiken, en was, zoo veel mooglijk, overäl zelf tegenwoordig, om op den voordgang zijner maat-
J. 1707. regelen te letten. In *Moskau* stichtte hij een zeeschool, om de *Russen* zelve tot bekwaame zeelieden en scheepsbevelhebbers te vormen. In het gewest van *Asow* liet hij groote scheepen bouwen: op de meiren *Peipus* en *Ladoga*, van welken gene in *Lijfland*, doch met den *Finlandschen* zeeboezem door een' gemeenschaplijken uitvloed veröenigd is, en deeze tusschen den gemelden zeeboezem en het meir *Onega* ligt, rustte hij een vloot van galeijen of roeischepen uit, waarmede hij reeds overwinningen op de *Zweeden* behaalde. Doch na de verövering van *Ingermanland*, waardoor zijn gebied tot de Oostzee werd uitgebreid, kon hij zijn heerschende neiging tot het zeewezen beter voldoen. Toen hij aldaar de sterke stad *Nijenschans*, aan de *Newa*, had ingenomen, vond hij de gelegenheid voor de
J. 1703. zeevaart en koophandel op de Oostzee aldaar zoo gunstig, dat hij besloot, bij den uitvloed der *Newa* in den *Finlandschen* zeeboezem een stad en vesting te bouwen. Daar-

Daarmede begon men terstond, en daar de *Tzaar* den naam van *Apostel* PETRUS voerde, werd deeze Stad *St. Petersburg* genoemd. De grond, waaröp zij gebouwd werd, was zeer moerassig, onvruchtbaar en naauwlijks door eenige visschershutten gedekt; doch werd door aarde en steen verhoogd en verbeterd. Eigenlijk ontleende zij haar bestaan, omtrent gelijk *Venetië*, van verscheidene visscherseilanden, door de armen der *Newa* voordgebragt, en heeft dus, zoo min als de gemelde stad, eenige poorten. In den beginne moest *Petersburg* slecht tot een wapenplaats dienen, welke alle de noodige krijgsbehoeften tegen de nabuurige *Zweeden* in *Lijfland* en *Finland* bevattede. Vanhier, dat deeze stad, in de zes eerste jaaren, slechts uit houten gebouwen en een slechten aarden wal bestond. Doch na den veldslag bij *Pultowa*, toen PETER, aan de eene zijde, *Riga* en het overige *Lijfland*, doch aan de andere, *Wijburg* en *Koxholm* in *Finland*, aan zich onderwierp, en nu alle hoop had, dat hij zijn nieuwe stad zou kunnen behouden, liet hij haar van steenen gebouwen voorzien en duurzaamer versterken. Derwaards verplaatste hij den Staatsraad en andere regeeringsvergaderingen; beval den voornaamsten *Russischen* edellieden, aldaar hunne huizen te bouwen, en verhief dus, allengskens, deeze stad tot een nieuwe hoofdstad van zijn Rijk. *Moskau*, dat tot hiertoe deezen rang genoten

Sedert het jaar 1710.

J. 1714. env.

ten had, was wel, uit hoofde van deszelfs ligging omtrent het midden des Rijks, veel geschikter tot een hoofdstad van hetzelve, dan *St. Petersburg*, dat omtrent deszelfs Westlijk einde lag. Doch deeze laatste stad scheen, wegens de nabijheid der Oostzee en de gemaklijker vereëniging met de overige vorsten van *Europa*, dit voorrecht te verdienen. PETER verliet haar reeds tot een groote en prachtige stad; na hem werd zij dit nog meer, en wordt thands, bijna een eeuw na haaren oirsprong, door veel meer dan honderd duizend inwooners bewoond.

Hij sticht een nieuwe zeemagt in de Oostzee.

XII. Allengskens vestigde PETER ook den zétel zijner zeemagt nabij *St. Petersburg*. Omtrent het begin van deeze eeuw, was zij nog zeer gering, en niet verre van den uitvloed des *Dons*, nabij *Asow*, gesticht. Doch hij verloor deeze vesting, nevens het omliggende gebied en alle de voordeelen der nabuurige zee, door een ongelukkigen veldtogt tegen de *Turken*, die door den, nog onder hen leevenden, koning van *Zweeden* waren aangespoord, om de wapens voor hem optevatten. Van deezen vorst en deszelfs veldheeren had PETER de krijgskunde wel zoo volkomen geleerd, dat hij, eerst na hem overwonnen te hebben, de waardigheid van *Luitenand Generaal*, tot welke hij langs alle de trappen van bevelhebberschap, den laagsten zelfs niet uitgezonderd, was opgeklommen, wilde aannemen; doch nu beging hij, in

in den oorlog met de *Turken*, de zelfde misslagen, waaräan KAREL DE TWAALFDE zijn' tegenspoed voornaamlijk te wijten had. Hij drong diep in 's vijands Land door, zonder voor het onderhoud van zijn leger en deszelfs vereeniging met zijn overige krijgsmagt en Rijk genoeg gezorgd te hebben. Hij werd dus in *Moldavië*, bij de rivier *Pruth*, door een *Turskch* krijgsheir, veel sterker dan het zijne, derwijze ingesloten, dat hij alle reden van blijdschap had, toen hij deels voor geschenken, deels voor het bovengemelde verlies, den vreede en zijnen veiligen aftogt van den vijandlijken veldheer kopen mogt. Een over het algemeen onverdiend vertrouwen op de voortreflijkheid zijner soldaaten, ontijdige geringschatting der *Turken*, en zorgloosheid na een' ongemeenen voorspoed, bragten hem in deeze onäangenaame omstandigheden. Doch in andere, voor hem belangrijker, oorden hernam hij weldra, 't geen hij in deeze meer verwijderde verloren had. Nu werd *St. Petersburg* deste meer de zétel zijner scheepsbouwkunde en zeemagt. Eenige mijlen van dáár had hij reeds, op het eiland *Ritzkar*, of *Retusari*, een haven, en, allengskens, ook een stad gesticht, welke hij *Kroonstad* J. 1710. noemde. Hier had hij voor zijne vloot een zeer ruime, gemaklijke en door aanzienlijke vestingwerken beschutte ligplaats, schoon indedaad het zoete water in deeze haven de schepen rasch bederft. Aldaar liet hij een

een der voortreflijkste werken voor het zee-wezen stichten: een zeer breed en diep
J. 1719. steenen kanaal, tot een berg- en herstelplaats voor oorlogschepen geschikt, welk, echter, eerst in onzen tijd volbouwd is. Niet verre van deeze stad, liet hij, midden in zee, op een zandplaat een vesting bouwen, welke *Kroonslot* genaamd werd: en tusschen deeze beide plaatsen, als vóórmuuren van *St. Petersburg*, vaaren alle de schepen door, welke deeze hoofdstad bezoeken. In weini-
J. 1718. ge jaaren versterke PETER zijn vloot tot meer dan twintig linie-, of zulke groote oorlogschepen, welke in de linie of slagörde van een zeeslag geplaatst kunnen worden, en door hem deels gekocht, deels op zijn bevel gebouwd waren. Daarënboven bezat hij een vrij groot aantal *fregatten*, of kleiner oorlogschepen, en inzonderheid omtrent twee honderd galeijen in de haven van *Petersburg*. Deeze laatste waren, vóór zijnen tijd, in de Oostzee nog nimmer gezien.

De *Zweeden* staan hem *Lijfland* en andere Landen af.

XIII. Aan deeze, door hem zelven gestichte zeemagt had PETER voornaamlijk te danken, dat hij de Landen aan de Oostzee, den *Zweeden* ontrukt, behouden kon. Schoon KAREL DE TWAALFDE verscheidene jaaren in *Turkije* bleef, wilde hij echter, ten minsten, het verloren gedeelte zijner bezittingen gewapenderhand heröveren, en het nog overige geenszins door vreedzaame maatregelen behouden. De *Tzaar* hielp dus deszelfs vijanden, om hem zijne *Duitsche* Landen

den te ontrukken, veröverde zelf bijna geheel *Finland*, en behaalde slechts door zijne galeijen, een overwinning op de *Zweedsche*. J. 1714. Bij deeze gelegenheid diende hij, als een der mindere bevelhebbers zijner vloot, onder haar algemeen opperhoofd, Apraxin, en liet zich nu door hem tot *Vice-Admiraal* verheffen. Niets was hem aangenaamer, dan de zoo schitterende voorspoed zijner zeemagt. Toen dus, in dat zelfde jaar, een nieuw oorlogschip te *Petersburg* van stapel liep, dat is, van de plaats, alwaar het gebouwd was, in zee werd nedergelaten, sprak hij den voornaamen *Russen*, aldaar tegenwoordig, dus aan: „ Wie van u, „ mijne broeders, zou zich, vóór dertig „ jaaren, hebben kunnen verbeelden, dat „ gij hier, aan de Oostzee, met mij tim„ meren, en in *Duitsche* kleeding, in de „ Landen, door onzen moed en dapperheid „ veröverd, uwe wooningen bouwen, dat gij „ zulke dappere en zegerijke soldaaten en „ zeelieden van *Russischen* bloede, zoo veele „ vreemde kunstenaars en handwerkers in „ ons gebied, en zoo veel hoogächting van „ buitenlandsche vorsten voor ons en u zien „ en genieren zoudt? De geschiedschrij„ vers plaatsen den ouden zetel van alle „ weetenschappen in *Griekenland* waaruit „ zij, door de wisselvalligheid der tijden, ver„ jaagd, voords in *Italië* uitgebreid, en na„ derhand door alle Landen van *Europa* „ verspreid; doch door de woestheid onzer

Redevoering van *Tzaar* Peter over zijn zeewezen en den algemeenen voorspoed zijner Natie.

 voor-

„ voorvaderen verhinderd zijn, verder dan
„ in *Poolen* doortedringen. Daar, echter,
„ de *Poolen*, zoo wel als alle de *Duitschers*,
„ door een niet min dikke duisternis om-
„ ringd, dan ons tot hiertoe verblindde,
„ door den eindeloozen arbeid hunner Re-
„ genten, eindelijk de oogen voor het
„ licht geöpend, en zich in het bezit der
„ voorige *Griekſche* kunſten, weetenſchap-
„ pen en zeden geſteld hebben, zal het nu
„ ook éénmaal onze beurt worden, wan-
„ neer gij mijn ernſtig voorneemen onder-
„ ſteunen, en, nevens een volledige ge-
„ hoorzaamheid, u tot een vrijwillig onder-
„ zoek en kennis van het goede en kwaade
„ wilt in ſtaat ſtellen. Ik vergelijk de om-
„ wentelingen der weetenſchappen met den
„ omloop des bloeds in het menschlijk
„ ligchaam, en voorſpel, dat zij éénmaal
„ haare woonplaatſen in *Engeland*, *Duitsch-
„ land*, en *Frankrijk* verlaten, eenige
„ eeuwen onder ons vertoeven, en dan
„ naar haar waare vaderland, naar *Grieken-
„ land*, zullen wederkeeren. Intusſchen
„ vermaan ik u, het *Latijnſche* ſpreekwoord:
„ bid en werk! wel in acht te nemen,
„ en u dan verzekerd te houden, dat gij,
„ veelligt nog in onzen leeftijd, andere be-
„ ſchaafde Landen beſchaamen, en den
„ roem van *Rusland* ten hoogſten top zult
„ voeren!" De vorst, die dus ſprak, en
met zoo veel vertrouwen ſpreken kon, deed
indedaad bijna alles, om zijne Natie niet

ſlechts

slechts de overige Volken van *Europa* te doen evenäaren, maar zelfs boven hen te verheffen. In zeeslagen en landingen aan de zeekusten overtroffen thands die zelfde *Russen*, die vóór twintig jaaren nog geen oorlogschip hadden, en hetzelve nóch bouwen, nóch bestuuren konden, de *Zweeden* volkomen. De dapperheid der laatsten was wel niet verminderd; maar, door een' langen en, ten laatsten, zeer ongelukkigen oorlog buiten hun vaderland, waren zij zoo verzwakt, dat zij hetzelve niet voorspoedig genoeg meer konden verdeedigen. Toen dus de *Zweeden*, zelfs na den dood van hunnen koning KAREL, een te nadeeligen vreede met PETER weigerden te sluiten, te meer, daar hun een *Engelsche* vloot te hulp kwam: liet hij, eenige jaaren achtereën, door zijne talrijke galeijen, in veele oorden van *Zweeden*, krijgsvolk aan land zetten, welk dit Rijk, door het plunderen en verbranden van een meenigte steden, dorpen, koper- en ijzerwerken, zelf van gantsche bosschen, jammerlijk verwoestede. Daardoor noodzaakte hij, eindelijk, de *Zweeden*, om hem, bij gelegenheid van den geslooten vreede te *Nijstad* (of *Nieuwstad*,) *Lijfland*, *Esthland*, *Ingermanland*, *Wijburg* en *Kexholm*, nevens de daarbij behoorende Landstreek in *Finland*, alsmede eenige nabuurige eilanden, afstaan.

J. 1718.

Van het jaar 1719 tot 1721.

Vreede te *Nijstad*. J. 1721.

XIV. Dit roemrijk einde van eenen één en twintigjaarigen oorlog, als mede de kracht, welke PETER, geduurende denzelven, zijn Rijk

PETER neemt den titel van keizer aan.

Rijk had medegedeeld, schonken hem nu dat zelfde aanzien in het Noorden van *Europa*, welk de *Zweeden* weleer in hetzelve genoten hadden. Vanhier, dat hij thands ook den titel van keizer aannam, dien hem de *Russen*, onder een algemeen vreugdegejuich, gaven, en dien de *Tzaars*, als met deezen naam omtrent van gelijke beteekenis, reeds in de zestiende en zeventiende eeuwen, van verscheidene vorsten en steden ontvangen hadden. Echter hebben eenige hoven en Volken van *Europa*, eerst in de laatste tijden, de opperhoofden van *Rusland* met deezen titel van keizer en alleenheerscher van *Rusland*, of aller *Russen*, genoemd. En indedaad bezat PETER ook een veel grooter en tevens beter vereenigd gebied, dan immer door eenigen anderen vorst geregeerd is. Het was dus niet zoo zeer de begeerte, om deszelfs grenzen uittebreiden, (waardoor hij anders maar al te dikwijls gedreeven werd,) als de wensch, om zijne onderdaanen met den *Persischen* zijdehandel te verrijken, en de gewaande verplichting, om een aanmerklijk nadeel, hem door de *Persen* toegebragt, te wreeken, welke hem, nog in zijne laatste jaaren, bewoogen, om de laatsten aantevallen. In dien zelfden tijd verviel *Persië* tot die inwendige oneensgezindheid en verwarring, welke vervolgends zoo lang geduurd hebben. Deste ligter viel het PETER, om de vijf Landschappen deezes Rijks aan de *Kaspische* zee, *Dagestan*, *Schirwan*,

Zijne veröveringen in *Persië*.

J. 1722.

J. 1723.

wan, *Gilan*, *Masenderan* en *Asterabad* met *Rusland* te veréenigen.

XV. Doch nog meer en langduuriger was hij, onder het gedruisch der wapenen, zoo wel als onder de schaduwen des vreedes, bedacht, om de begonnen groote verbeteringen van allerleijen aart niet slechts voordtezetten, maar ook met andere te vermeerderen. Hij gaf veele nieuwe, deels van andere Natiën ontleende, wetten, zorgde met allen ijver en naauwkeurigheid voor het handhaaven des rechts, en schafte de gerechtskosten, welke voor de twistende partijen dikwijls zoo bezwaarlijk en schadelijk zijn, grootendeels af. Door een goede burgerlijke orde, wilde hij de handhaaving der wetten gemaklijk maaken. Een bijzondere rechtbank in de hoofdstad ondersteunde dezelve door het geheele Rijk. Hij verbood alle bedelaarij, onmaatige kleederpracht en zoogenaamde hazardspelen; bediende zich van de armengestichten en weeshuizen niet slechts tot onderhoud van behoeftigen, maar ook om den naarstigen werk en brood te verschaffen; liet de maaten en gewigten, in het geheele Rijk gelijk maaken, en gaf het muntwezen een veel betere inrichting. Nieuwe steden en vestingen ontstonden 'er in geen gering aantal. Zijne inkomsten bragt PETER op een' zoo goeden voet, dat een langduurige oorlog hem geene schulden op den hals haalde. De buitenlandsche handel, welke, volgends zijnen wensch, deszelfs loop

Zijne zorg voor de wetten, burgerlijke orde en koophandel.

loop voornaamlijk naar *Petersburg* nam; werd reeds uitneemend bloeijend: en den *Russischen* handel op *China* gaf hij meer vastheid. Aan zijne herhaalde pogingen, om de kunstvlijt der vreemdelingen onder zijne onderdaanen intevoeren, had men het alleen te danken, dat, omtrent het einde zijner regeering, spiegel-, tapijt-, lijnwaat- en zijdenwerken in *Rusland* zeer voorspoedig slaagden, en dat hij reeds een gedeelte zijner krijgsmagt van stoffen kon kleeden, welke in zijn eigen land vervaardigd waren.
J. 1716 en 1717. Een tweede reis, welke hij, nog vóór het einde van den *Zweedschen* oorlog, door *Duitschland* en *Holland* naar *Frankrijk* ondernam, diende hem, behalven tot eenige Staatkundige onderhandelingen, welke hij op dezelve hield, tevens om werkgestichten, kunsten en weetenschappen, welke hij uit vreemde Landen in het zijne wilde overvoeren, nog veel meenigvuldiger en naauwkeuriger te leeren kennen. Men verhaalt, dat hij, bij het praalgraf van den **kardinaal* RICHELIEU ongemeen getroffen, deszelfs standbeeld omärmd en uitgeroepen heeft: „Groote man! Ik zou u de eene helft mijner Staaten hebben willen geven, wanneer gij mij de andere hadt leeren regeeren!" Tusschen de denkwijze van deeze beiden was, echter, dit merkwaardig onderscheid, welk den keizer niet onbekend kon zijn, dat deeze beroemde Staatsman zijnen koning zelven van zich afhanglijk maakte, en door

door listige vermomming veel ter uitvoer bragt; terwijl PETER zijne magt met niemand plag te deelen, en steeds, om zoo te spreken, regt door zee ging.

XVI. Daar hij de geleerdheid in het algemeen beminde, en zich eenige kennis van de wiskundige weetenschappen verworven had, vestigde hij, op deeze reize, zijne aandacht ook op dergelijke kundigheden. Ter uitbreiding van dezelve onder zijne Landgenooten nam hij herhaalde en nadruklijke maatregelen. In den beginne bediende hij zich van den aartsbisschop van *Rezau*, STEPHANUS JAWORSKIJ, om de onkunde der *Russen*, en inzonderheid van de geestlijken, van welken, als de eenigste leeräars en, gelijk men meende, tevens geleerden, alles afhing, te verdrijven. Doch, in vervolg van tijd, onttrok hij hem zijn vertrouwen, omdat JAWORSKIJ, gelijk veele anderen van zijnen stand, de kerkhervorming poogde te beletten: en de keizer verbood den druk van deszelfs boek, dat vol van den geweldigsten haat tegen andere *Christelijke* genootschappen was. In plaats van deezen, ontdekte hij in een' munnik te *Kiew*, THEOPHANES PROCOPOWITSCH, die zich op *Italiäansche* hooge schoolen in de weetenschappen geöefend had, veel gelukkiger gaaven en edeler gezindheden. Hij verhief hem tot abt, en, eindelijk, tot aartsbisschop van *Nowgorod*; waardoor deeze het hoogste geestlijke ambt in *Rusland* bekleedde. Door hem liet hij be-

Zijne maatregelen ten beste der geleerdheid en ter verbetering der munniken.

TH. PROCOPOWITSCH. St. in 't jaar 1736.

bekwaame leeräars voor nieuwlings gestichte schoolen vormen. Inzonderheid bediende hij zich van deszelfs raad in zijne verändering van kerklijke inrichtingen. De alte groote magt van den voorigen *Patriarch* had PETER onder een genootschap van geestlijken verdeeld, wier vergadering het heiligste *Sijnode* genaamd werd, doch welke aan zijne bevelen onderworpen was. Onder de geestlijken in het algemeen ontdekte hij veele gebreken: en daar alle bisschopen uit de kloosters voordkwamen, gevoelde hij te meer de noodzaaklijkheid, om den zeer vervallen munnikkenstand nuttiger te maaken. Men zal over dit onderwerp niet ligt iets fraaijers lezen, dan
J. 1724. de kloosterwet, welke hij, een jaar vóór zijn dood, algemeen bekend maakte. In dezelve liet hij PROCOPOWITSCH zijne zuivere en verlichte denkbeelden in meenigte invlechten, en sprak veel meer als de vader en leeräar, dan als de wetgever zijner Natie. Hier werden de *Russen* het eerst uitvoerig onderricht, hoe het munnikkenleeven ontstaan was; dat hetzelve wel de *Christenen* op eenigen afstand van de overige menschen verplaatst, doch tevens tot arbeidzaamheid verplicht had; en dat de luiheid, allengskens daarïn ingeslopen, niet slechts met de grondbeginsels van den Godsdienst streed, maar ook voor den Staat hoogst nadeelig was. Op dien grond bouwde de keizer zijn bevel, dat de *Russische* munnikken, door traagheid geheel nutloos geworden, voordäan de vol-

volgende diensten zouden moeten doen. Zij, die zich uit een Godzaligen ijver in een klooster begaven, moesten aldaar den afgedankten soldaaten, die niet meer konden werken, en anderen waaren armen ten dienste zijn; of, wanneer zij allen daartoe niet veréischt werden, de kloosterslanderijen bearbeiden. Ook moesten eenige kloosters afgezonderd blijven, om alle weezen van de beide geslachten te ontvangen, de jongens tot hun zevende jaar te onderhouden, en dan in kloosterschoolen, waarin geen munnikken meer zijn, in den Godsdienst, de réken- en meetkunde te onderwijzen; doch de meisjens lezen, spinnen, naaijen en speldenwerk te leeren. Dus moesten ook de nonnen voor de armen van hun geslacht nuttig worden. Zij, integendeel, die enkel in een klooster leefden, om éénmaal bisdommen te kunnen verkrijgen, moesten, onder een bijzonder opzicht, in letteröefeningen, prediken en deugdzaame zeden geöefend worden. Bij toeval, hielpen zelfs de vijanden van PETER het onderwijs en de vlijt in zijn Rijk bevorderen. Want de *Zweedsche* bevelhebbers en soldaaten, door hem krijgsgevangen gemaakt, en in een groot aantal naar *Siberië* J. 1709. gezonden, begonnen aldaar, deels voor tijdverdrijf, deels tot hun onderhoud, allerleije, in die gewesten tot hiertoe onbekende, kunsten en handwerken te oefenen, en zelfs schoolen te stichten, waarin mannen onderwijs gaven, die weleer groote gewapende

 ben-

benden tegen de *Russen* hadden aangevoerd. Nog ten laatsten stichtte PETER zelf, behalven andere inrichtingen ter bevordering
J. 1724. der geleerdheid in zijn Rijk, een hooge school der weetenschappen in *St. Petersburg*. Zij werd niet alleen, gelijk de koninglijke in *Parijs*, waarvan de keizer, vóór eenige jaaren, geduurende zijne tegenwoordigheid aldaar, lid was geworden, uit een genootschap van geleerden samengesteld, die vooräl de natuur- en wiskunde door hunne uitvindingen of naauwkeuriger bepaalingen steeds meer moesten volmaaken; maar zij werd ook met een eigenlijk algemeene hooge school verëenigd, in welke men jongen *Russen* lessen gaf in geleerde taalen en weetenschappen. Zij heeft wel, tot in de laatste tijden, meer voornaame buitenlandsche geleerden, inzonderheid *Duitschers*, *Zweeden* en *Franschen*, tot medeleden gehad, dan eigenlijke *Russen*; doch de steeds toeneemende bloei deezer *Academie* heeft ook den geest deezer laatsten een hooger vlucht doen nemen, die, daarënboven, hun vaderland en deszelfs rijkdommen, in veele opzichten, beter hebben leeren kennen.

Hij laat zijnen ontaarten zoon veroordeelen en ten dood brengen.

XVII. In deeze onvermoeide werkzaamheid des keizers ten beste zijnes Rijks, was het voor hem allertreurigst, langen tijd achterëen te moeten vreezen, dat alle deeze zoo edele, zoo wél begonnen en grootendeels reeds gelukkig volvoerde ontwerpen, zeer waarschijnlijk, na zijnen dood geheel zouden vervallen.

vallen. Een zeer aanmerklijk gedeelte des Volks hield dezelven steeds voor lastige nieuwigheden, welke hunne eerwaardige oude zeden verdrongen, en hen van vreemdelingen afhanglijk maakten. Voornaamlijk behielden niet weinige geestlijken met hunne baarden tevens de hardnekkige neiging tot andere oude gewoonten, stelden zelfs alle veränderingen daarin als gevaarlijk voor den Godsdienst voor, en versterkten veele *Russen* in zulke dwaaze gezindheden. Doch deeze misnoegden konden Peter, die een onbepaalde magt bezat, en de hoop koesterde, dat hij haar zijnen opvolgeren zou kunnen nalaten, in het allerminst niet verontrusten. Daarënboven moest ook het weldaadige der regeering van een vorst, die alles, volgends zijn eigen en anderer doorzigt, poogde te verbeteren, zich van het aanbreken des dags aan de algemeene belangen wijdde, en, onbewistbaar, niet zoo zeer voor zijn eigen belang, als voor dat van zijn Volk arbeidde, op de meesten zijner onderdaanen een' gunstigen invloed hebben. Doch dat zijn zoon Alexei daarin met hem niet overeenstemde, verduisterde zijne vooruitzichten in het toekomende. De opvoeding van deezen prins was indedaad verwaarloosd, omdat Peter gemeend had, zich van zijne moeder te moeten afscheiden. Vanhier, dat hij in handen van geestlijke leeraars verviel, die hem een' afkeer van alle de nieuwe inrichtingen des keizers inboezemden. Deeze gaf zich wel veel moeite,

te, om zijn' zoon, tot rijper jaaren gekomen, een verlichter denkwijze mededeelen; doch veel te laat. ALEXEI vereenigde zich met onrustige en tot oproer geneigde onderdaanen; hield een traage, ongeregelde, en van alles, wat hem voor den troon kon geschikt maaken, geheel vreemde leevenswijze; betuigde zijnen vader wel, dat hij een munnik wilde worden; doch bedroog hem, en vluchte naar de keizerlijke Landen. Zoo veele wandaaden deeden den keizer, hem voor een vergadering van omtrent honderd en vijftig Staatsmannen en veldheeren ter verantwoording roepen. Deeze veröordeelden hem wel ten dood, vooräl omdat hij erkende, tegen zijnen vader strafbaare voorneemens gehad te hebben; doch de vergaderde geestlijkheid beval hem tevens, schoon zij de rechtvaardigheid van het vonnis erkende, aan deszelfs genade en barmhartigheid. Als de opperste rechter zijnes Rijks, vergat PETER, dat het zijn zoon was, die voor hem te recht stond: hij zag in hem niet slechts een' misdaadiger, die den dood verdiend had; maar ook het toekomende ongeluk zijner Natie, de vernietiging van alles, wat hij, met zo veele en veeljaarige moeite, tot haar welzijn volvoerd had: en
J. 1718. liet hem heimlijk onthoofden. Nog vol van het gevoel des nadeels, dat zijn Rijk zou geleeden hebben, wanneer zijn zoon indedaad keizer had moeten worden, maakte hij,
J. 1722. eenige jaaren daarna, een wet, volgends welke ieder keizer hem tot zijnen troonöpvolger

ger kon benoemen, dien hij daartoe meest geschikt zou achten.

XVIII. Echter stierf hij zelf, zonder zich van deeze wet bediend te hebben; waarschijnlijk, omdat hem de dood, in zijn drie- en vijftigste jaar, vroeger overviel, dan hij verwacht had. Met hoe veele en belangrijke onderneemingen hij zich ook, tot zijn einde, bezig hield, volvoerde hij, echter, in verre na niet alle, welke zijn ongemeen werkzaame geest ontworpen had. Zijne onderdaanen gaven hem reeds den bijnaam van DEN GROOTEN, welke hem door zijne overige tijdgenooten, zoo min als door de nakomelingschap, immer geweigerd is. Hij bezat zelfs eene, hem inzonderheid eigene, grootheid, welke naauwlijks eenigen anderen vorst in de geheele geschiedenis kenmerkte. Want hij verhief zich niet slechts boven zijne Natie, door ongemeene bekwaamheden en werken van algemeen nuttigen aart; maar hij hervormde ook zich zelven zoo volledig, als de wijsheid en krachten van één' enkel' mensch, binnen een tijdsbestek van dertig jaaren, slechts veröorloofden. Hebben andere groote vorsten hun Rijk, in veele opzichten, beter ingericht en gelukkiger gemaakt: in het zijne heeft hij alles, om zoo te spreken, oirspronglijk voordgebragt, of, ten minsten, zoo verre boven een ruuw begin verhéven, dat men hetzelve indedaad voor oirspronglijk en nieuw kan houden. Voegt men hier nog bij de verbaazende moeite, welke hem dit ver-

PETER DE EERSTE of DE GROOTE sterft, in 't jaar 1725.

veroörzaakte; den openlijken en den nog ongelukkiger' geheimen weêrstand van miltienen menschen tegen zijne ontwerpen; zijne standvastigheid bij de herhaalde mislukkingen zijner maatregelen; zijn alles bevattend oog, en zijn bijna algemeen juist oordeel; doch inzonderheid zijne zelfsverwinning, welke hem onbeschrijflijk veel moet gekost hebben: dan moet men zich over een' vorst verwonderen, die, als ware het, alles aan zich zelven te danken had, en tegen wien zich alles buiten hem vergeefs verzettede. Een nuttige kunst of handwerk te kennen, achtte hij roemrijker, dan de hoogste magt in onbekwaame handen te hebben. Geen vorst was nog in dien graad, als hij, de leeräar en het voorbeeld zijner Natie in allerleije kundigheden geweest. Van hoogmoed en praalzucht bleef hij, echter, steeds zoo afkeerig, dat hij in zijn eenvoudig gedrag en vertrouwlijke verkeering met lieden van den geringsten stand, niet zelden, de gestrenger welvoeglijkheid uit het oog verloor. In het algemeen behield hij nog een overblijfsel van de ruuwer zeden zijner Natie, boven welke hij zich anders nevens haar met zoo veel moeite verhief. Men ontdekte dit, echter, slechts somtijds in zijne neiging tot een min of meer onmaatigen dronk, en in verscheidene daaden, welker hardheid het wreede nabij scheen te komen, schoon eene, in andere Landen ongewoone, gestrengheid in het straffen voor het zijne, in die tijden, veeläl

veeltijds, misschien noodzaaklijk was. Niet alle zijne groote en moeijelijke ondernemingen zijn even zoo algemeen geslaagd. De verlichting der *Russen* door de weetenschappen is door hem slechts aangeweezen en beproefd; en nuttige schoolen, waaraan het hun ganschelijk ontbrak, zijn zeer zelden tot stand gekomen. De *Russische* boeren zijn aan hunne oude en rampzalige slavernij nog geenszins ontrukt. Niettegenstaande al het gebrekkige in zijne, gelijk in alle menschlijke werken, benevens een reeks van misslagen of misspoorigheden, door hem begaan, moet men echter erkennen, dat hij veel meer verrichts heeft, dan onder veele duizenden naauwlijks één mensch, zelfs door de gunstigste omstandigheden aangemoedigd, ook op den best gebaanden weg, en door ontelbaare gelegenheden, om zich ten aanzien der wereld verdienstlijk te maaken, als geroepen, pleegt te volvoeren.

XIX. Op zich zelven was de grond, waarop PETER de gedenktekens zijner wijsheid en het nieuwe aanzien zijnds Rijks bouwde, vast en duurzaam. Doch gelukkiglijk hebben ook zijne opvolgers, omtrent tot onze tijden, op denzelven met goed overleg voortgebouwd, en oliem zelfs nog versterkt. Het is vrij merkwaardig, dat dit vier keizerinnen gedaan hebben, terwijl, integendeel, de beide keisers, die na hem regeerden, slechts een rasch voorbijgaande vertooning maakten. Zijne twee- De ontwerpen van PETER DEN EERSTEN worden door zijne opvolgers gelukkig voortgezet.

de

de gemaalin, KATHARINA DE EERSTE, regeerde *Rusland* na zijnen dood: en daartoe had hij haar, door de plegtige eerbewijzen, welken hij haar geven liet, reeds eenigermaate als aangeweezen. Zij was in het grootvorstendom *Lithauen* van zeer geringe ouders geboren, diende in de eerste jaaren haarer jeugd, en huuwde vervolgends met een *Zweedschen Dragonder*, doch die haar, in den oorlog van dien tijd, op den bruilofsdag zelven, in een gevecht ontrukt werd. Nu bragt men haar naar *Rusland*, alwaar PETER haar zag, en weldra een ongemeene liefde voor haar verkreeg, welke niet slechts door haare bloeijende schoonheid, maar ook vooräl door haare zachte en bevallige zeden, (een voorrecht der vrouwen, dat veel duurzaamer en schatbaarer is, dan de fraaiste leest en fijnste
J. 1710. gelaatstrekken,) gevoed werd. Eindelijk nam hij haar openlijk tot echtgenoote, en zij betoonde zich daarvoor zoo dankbaar, als niet ligtlijk een andere vorstin geweest is. Gelijk zij hem steeds op zijne veldtogten plag te vergezellen, alle ongemakken en gevaaren derzelven met hem te deelen, en voor de zieke en gewonde soldaaten te zorgen, zoo was zij ook in het leger bij *Pruth*
J. 1711. tegenwoordig, alwaar haar gemaal, gelijk wij reeds verhaald hebben, door de *Turken* en *Tartaaren* gantschlijk ingesloten werd. In deeze hooplooze omstandigheden zag hij geen ander hulpmiddel, dan zich met zijn zwak

zwak leger door het alzins magtiger heir zijner vijanden heên te slaan. Doch Katharina vormde met de voornaamste veldheeren en den *Vicekanselier*, Schafiroff, het ontwerp, om, door het aanbieden van een groote somme gelds, waarbij zij nog haare kostbaarste kleinoodiën voegde, den opperbevelhebber der *Turken* tot een' voordeeligen vreede te bewegen. Zij overreedde haaren gemaal, om daartoe zijne toestemming te geven: en dit ontwerp gelukte haar. Sedert dien tijd, genoot zij, als de redster des Rijks, den algemeenen eerbied en liefde. Peter zelf roemde openlijk haare bij deeze gelegenheid betoonde koenheid en wijsheid; hij stelde steeds meer vertrouwen in haar, en liet haar, eenigen tijd vóór zijn' dood, met uitneemende pracht tot keizerin kroonen. De soldaaten treurden dus wel bij den dood des keizers; doch zeiden tevens: „ Wel nu! is onze vader dood, onze moeder, echter, leeft, Gode zij dank! nog." Door de maatregelen van den vorst en veldmaarschalk Menzikof, werd Katharina terstond door de grooten, en weldra door het geheele Rijk, voor keizerin erkend. Hij was, veele jaaren achtereen, Peters lieveling geweest, die hem uit den laagsten stand zoo hoog verhéven had. Doch schoon hij deezen vorst en deszelfs grondregelen met zijn gantsche hart gunstig, werkzaam, dapper, ook jegens zijne minderen goedäartig, en een ijverig vriend was, liet hij zich, echter, door zijne onver- J. 1725.

zaadlijke geld- en eergierigheid, gedachte wraakzucht en wreedheid, tot eene meenigte slechte daaden vervoeren. De keizer bestrafte hem daaröver somtijds in eigen persoon: en zijne onveränderlijke genegenheid jegens hem was eigenlijk een zwakheid. Onder de regeering van KATHARINA, hield MENZIKOF het Staatsbewind met den hoogsten roem in handen. Volgends het doel van haaren gemaal, poogde zij *Ruslands* magt door verbintenissen met vreemde hoven nog te vermeerderen; doch bezat den troon slechts twee jaaren.

Dood van KATHARINA I, in het jaar 1727.

Zegepraal der *Russen* over de *Turken*.

XX. Toen daarna PETER DE TWEEDE, kleinzoon van PETER DEN GROOTEN, uit zijnen ongelukkigen zoon ALEXEI, volgends haare benoeming, in eenen ouderdom van naauwlijks twaalf jaaren, keizer werd, en zijn' zetel weder te *Moskau* nam, bleek het, hoe aangenaam dit den *Russen* van de oude denkwijze was. Hij rukte den vorst MENZIKOF, die zijn geslacht, door huwelijken met het keizerlijke, steeds hooger tot den troon poogde te verheffen en onverdraaglijk trotsch werd, van deszelfs hoogheid af, en verwees hem tot ellende. Doch hij regeerde nog geen volkomen drie jaaren, dewijl hij, door onmaatig sterke ligchaamsöefeningen, zijn zeer jong ligchaam te vroegtijdig verzwakte. In veel rijper jaaren, volgde hem de jonger dochter van IWAN ALEXIOWITSCH, weleer *Tzaar* en ouder broeder van PETER DEN GROOTEN, ANNA, weduwe van den hertog van *Kourland*,

Dood van PETER II. In het jaar 1730.

land, als keizerinne op. Zij was bekwaam genoeg, om het voorbeeld van Peter den Grooten te volgen, wiens nieuwe hoofdstad zij ook weder de voorkeuze gaf: en haare tienjaarige regeering was dus in het algemeen roemrijk, gelukkig en vol blijken van de magt en het aanzien, door Rusland verkreegen. Zij gaf wel, gelijk reeds haar voorganger begonnen had, de Landen, welker den Persen ontnomen, aan hun weder. Want derzelver bescherming kostte haar meer, dan zij waardig waren; het weder veröorzaakte aldaar onder de Russen veele doodlijke ziekten: en de keizerin bedong daarvoor aanmerklijke handelvoordeelen. Doch, daarëntegen, vestigde zij den koning van Poolen, door haar krijgsvolk, op den troon; zond den Duitschen keizer een dergelijke hulp toe, en voerde inzonderheid met de Turken een' zoo zegerijken oorlog, dat zich Rusland daarvan een aanwinst van gantsche Landen kon belooven. Haare legers veröverden de hoofdvestingen Asow, Oczakow en Chozim, sloegen overal de Turken uit het veld, maakten zich van het gantsche schiereiland, de Krim, nevens andere nabuurige Landen, meester, en onderwierpen zich, eindelijk, Moldavië volkomen. Doch daar de veldheeren des Duitschen keizers, die met keizerin Anna gemeenschaplijk oorloogde, in hunne veldtogten ongelukkig waren, en, daarënboven, in het sluiten van eenen afzonderlijken en nadeeligen vreede te overijld handelden: zag zich

Keizerin Anna.

J. 1732.

Van het jaar 1735 tot 1739.

Dood van ANNA J. 1740

ANNA genoodzaakt, om alle de voordeelen, welken zij reeds behaald had, weder overtegeven.

Verbetering van het *Russische* krijgswezen onder keizerin ANNA.

XXI. Toen zag men eerst, wat men met de *Russen* in den oorlog doen kon. Zij streeden niet slechts met de standvastigste dapperheid tegen veel magtiger vijanden, en in omstandigheden, welke hunnen moed hadden kunnen neêrslaan; maar verdroegen ook alle de tegenspoeden van gebrek, onstuimig weder, langduurige togten en ongewoonen arbeid, met meer geduld, dan eenig ander *Europiesch* krijgsvolk. Sedert deeze tijd begon men hen voornaamlijk voor de temmers der *Turken* te houden, die derzelver verächtenden hoogmoed jegens de *Christenen* konden vernéderen. De *Russen* hadden wel nog steeds buitenlandsche veldheeren noodig, zoo omdat hun krijgswezen nog merkbaare gebreken had, als omdat zij indedaad dikwijls in vreemdelingen meer vertrouwen stelden, dan in hunne vaderlandsche bevelhebbers, onder welken, echter, reeds ten tijde van PETER DEN GROOTEN, zeer bekwaame mannen, gelijk inzonderheid de vorst GALITZIN en de oppervlootvoogd APRAXIN, geweest waren. Intusschen had, gelijktijdig, de veldmaarschalk OGILVIE, een geboren *Schot*, het eerst orde en krijgstucht onder de *Russische* krijgsmagt, vooräl onder het voetvolk, ingevoerd. Hij maatigde haare gestrengheid, om de *Russen* eerst, van tijd tot tijd, daarään te gewennen. Doch reeds onder PETER DEN EERSTEN,

STEN, en nog meer onder keizerin ANNA, vond men het noodzaaklijk, in dit opzicht meer gestrengheid te bézigen, zouden niet gantsche krijgsheiren en het Rijk zelf, door het willekeurig of nalatig gedrag der bevelhebbers, ongelukkig worden. Ontzetting van rang, langduurige gevangenis en doodstraffen werden meermaalen gebézigd; zelfs plaatste men een' *Lieutenant Generaal*, tot straf voor het schenden der krijgsörde, voor eenige jaaren, onder de gemeene *Dragonders*. De veldmaarschalk graaf van MUNNICH, een *Duitscher*, die, nevens eenige andere buitenlandsche veldheeren, gelijk de graaven van LASCIJ en KEITH, 't meest tot den voorspoed der *Russische* wapenen had toegebragt, handhaafde voornaamlijk de krijgstucht volkomen. Hij verbeterde de *Russische* ruiterij, stichtte een kweekschool van jonge krijgsbevelhebbers, en nam verscheidene andere goede maatregels voor het krijgswezen. Daar MUNNICH verwonderlijk werkzaam was, en veelerleije kundigheden bezat, liet keizerin ANNA, onder zijn opzicht, het kanaal bij het meir *Ladoga*, dat reeds door PETER DEN GROOTEN, tot gemak van de binnenlandsche scheepvaart en koophandel des Rijks, en inzonderheid om *St. Petersburg* van allerleije behoeften te voorzien, begonnen was, voltooijen. Dit meir is aan zulke geweldige stormen onderworpen, en zoo vol gevaarlijke plaatsen, dat veele vaartuigen op hetzelve vergingen. Daaröm werd dit kanaal,

De graaf van MUNNICH.

Het kanaal van *Ladoga*.

 langs

J. 1737. langs hetzelve, van *Sleatelburg* af, alwaar het met de *Newa* gemeenschap heeft, gegraven, en tot in de rivier *Wolchow* gevoerd.

Reizen van *Russen* ter uitbreiding der aardrijkskunde.

XXII. Een ander edel ontwerp, eensgelijks door PETERS grooten geest reeds beproefd, werd door ANNA, met nog beter gevolg, voordgezet. Schoon *Rusland* het uitgebreidste van alle Rijken was, werd hetzelve, echter, niet slechts van de overige *Europæërs* het minst, maar ook van deszelfs eigene vorsten en Volken in verre na niet genoeg gekend. Dit had inzonderheid plaats ten aanzien van *Ruslands Asiatische* gedeelte, en zelfs van zijne grenzen naar het uiterste Oosten. Hier hadden zich de *Russen*, eerst omtrent het begin der agttiende eeuw, op het schiereiland *Kamschatka* gevestigd. Dit vrij groote en door zeer onbeschaafde Natiën bewoonde Land, dat verscheidene vuurspuwende bergen heeft, kruiden, wortelen, vee, visschen en een weinig koorn tot menschlijk onderhoud oplévert; doch voornaamlijk een' rijkdom van wilde dieren, vossen, sabels, hermelijnen, réndieren, en meer anderen, bezit, opende, als ware het, een' nieuwen weg tot het onderzoeken van Landen op de daarbij liggende Oostlijke wereldzee. PETER wilde dus laten onderzoeken, of *Siberië* met *Noordämerica* verëenigd, dan wel van hetzelve door een zee gescheiden was, welke ontdekking voor den *Russischen* handel van het grootste belang was. Ten dien einde

de liet hij, kort vóór zijn dood, eenige geoefende mannen, van *Kamschatka* Noordwaards, zeilen, die, echter, na een reis van vijf jaaren, niets beslissends bekend hebben gemaakt. Echter maakte BERING, hun opperhoofd, het vermoeden zeer waarschijnlijk, dat in die oorden *Asië* van *America* slechts door een kanaal gescheiden wordt, welk de Noordlijke of IJszee met de Zuidzee verbindt. Keizerin ANNA liet een tweede reis naar *Kamschatka* en de nabuurige gewesten doen. Deeze werd weder voornaamlijk aan buitenlanders toevertrouwd, schoon zij *Russen* tot hunne hulp hadden: naamlijk aan den *Fransman*, DE L'ISLE, en de beide *Duitschers*, JOHAN GEORGE GMELIN en GERARD FREDRIK MULLER, welke laatste eerst onlangs als keizerlijk Staatsraad overleeden is. Deeze reis, welke, nog na het einde van ANNA's regeering, werd voordgezet, is voor de aardrijkskunde in veele opzichten nuttig geweest, en in het algemeen hebben de beide gemelde *Duitschers*, door schrandere navorschingen en voortreflijke geschriften, de kennis der *Russische* Landen en geschiedenis meer opgehelderd, dan eenig gebooren *Rus* immer gedaan heeft. Van tijd tot tijd, echter, hebben zich ook verscheidene *Russen*, op dergelijke wijzen, ten aanzien van hun vaderland verdienstlijk gemaakt, gelijk STEPHANUS KRASCHENINNIKOW, door zijne beschrijving van *Kamschatka*. Door de zeetogten van eenigen hunner is, nog in de laatste jaaren, ook de na-

Van het jaar 1738 tot 1743.

nabuurschap der *Noordämerikaansche* zeekusten bij *Kamschatka*, en de kennis van veele eilanden in deeze gewesten, steeds zekerer geworden.

Staatsveränderingen in *Rusland.*

XXIII. ANNA regeerde de *Russen* zachtmoedig en goedäartiglijk, schoon zeer veelen van hun, zelfs van voornaamen rang, naar *Siberië* verbannen zijn, alwaar zij in treurige oorden hun leeven kommerlijk moesten doorbrengen. Deeze veelvuldige straffen heeft men eigenlijk te wijten aan den gunsteling der keizerin, ERNST JOHAN BIRON, een *Koerlander*, wien zij tot hertog van *Koerland* had laten verkiezen, en in het *Russische* Staatsbewind een bijna onbepaalde magt verleende. Doch toen zij hem, op haar sterfbed, zelfs tot Regent van het Rijk, geduurende de minderjaarigheid van den door haar benoemden troonöpvolger, prins IWAN, (of JOHANNES,) die eerst negen weeken oud en een zoon was van haare zusters dochter ANNA, gemalin van den prins van *Brunswijk-Wolfenbuttel*, verhief: toen volgde de eene gewigtige Staatsomwenteling weldra de andere. De moeder des jongen keizers liet den hertog, die nog naauwlijks drie weeken geregeerd had, gevangen nemen; verwees hem, met zijne aanhangers, naar *Siberië*, en nam zelve, in zijne plaats, de waardigheid van grootvorstin en Regentesse aan. In dezelve handhaafde zij zich, echter, slechts één jaar. Want prinses ELISABETH, een dochter van PETER

E. J. BIRON, hertog van *Koerland.*

J. 1740.

DEN

DEN GROOTEN, deed haar recht op den troon gelden, door keizer IWAN DEN DERDEN en zijne ouders gevangen te zetten, en zich zelve voor keizerin te doen erkennen. MUNNICH en andere grooten werden naar *Siberië* gezonden, werwaards, sedert den dood van PETER DEN EERSTEN, in het algemeen meer dan twintig-duizend menschen verbannen waren.

Keizerin ELIZABETH. J. 1741.

XXIV. Nog onder de regeering van de grootvorstin ANNA, waren de *Russen* door de *Zweeden* aangevallen, die eenigen hunner verloorene Landen aan de Oostzee hoopten te heröveren. Keizerin ELIZABETH zettede deezen oorlog nog bijna twee jaaren, door den veldmaarschalk LASCIJ, ongemeen voorspoedig voord. Geheel *Finland*, waarvan, twintig jaaren te vóóren, reeds een gedeelte aan de *Russen* was afgestaan, werd thands den *Zweeden* ontrukt: en, door het daaröp gevolgde vreedesverbond, moesten zij ook het Landschap *Kijmmenogorod* aldaar aan de keizerin overgeven. Tevens bragt zij het zoo verre, dat de *Zweeden* den, door haar voorgestelden, hertog van *Holstein* tot hunnen troonöpvolger aannamen. Niet lang daarna zond ELIZABETH aan het keizerlijk *Duitsche* hof een aanzienlijke krijgsmagt tegen *Frankrijk* te hulp, en bevorderde daardoor ook van deezen kant den vreede. Eindelijk vereënigde zij zich met het gemelde hof tegen den koning van *Pruissen*, en beöorloogde hem, in de vijf laatste jaaren haares leevens.

Oorlogen der *Russen* met de *Zweeden* en *Poolen*.

J. 1747.

J. 1757.

Dood van ELIZABETH, in het jaar 1762, den 5 van Louwmaand.

vens. Het was voornaamlijk haare krijgsmagt, welke dien oorlog, voor eenigen tijd, een beslissende wending gaf. Zij bezette het koningrijk *Pruissen*; verwierf veel roems; doch leerde tevens van haare, in de krijgskunde geöefende, vijanden nog veel, dat haar ontbrak.

Andere Staaatkundige inrichtingen van keizerin ELIZABETH.

XXV. Schoon ELIZABETH midden in deezen oorlog stierf, leed, echter, de binnenlandsche rust van haar Rijk, tot welks toeneemenden bloei zij veel opmerkzaamheid en moeite besteed had, geen nadeel. Toen zij de regeering aanvaardde, had zij een gelofte gedaan, dat zij nimmer een' mensch ten dood zou laten brengen, welke zij ook steeds gehouden heeft. Zulk een voorneemen kan wel niet altijd een uitwerksel van wijze menschenliefde geächt worden. Wanneer een vorst, die hetzelve genomen heeft, geen andere zeer krachtige middelen weet te gebruiken, om de wetten te doen eerbiedigen, kan het zeer ligt gebeuren, dat, door de vernietiging der vrees voor de doodstraffen, de zedenloosheid jammerlijk heerschend worde. Doch 'er zijn nog straffen genoeg, welke den misdaadiger veel gevoeliger treffen, tot zijne verbetering veel dienstiger zijn, en tevens voor de overige menschen tot veel nadruklijker waarschouwing verstrekken, dan de wreede doodvonnissen. Ook aan zulke duurzaamer straffen heeft het in *Rusland* minder, dan elders, ontbroken. Keizerin ELIZABETH was, naar het voorbeeld van haaren groo-

grooten vader, volstrekt voorneemens, om kunsten, handwerken en koophandel onder haare onderdaanen steeds meer te doen bloeijen: en dit gelukte haar zeer wél. Den meesten voorspoed genooten de lijnwaatweeverijen; doch ook zijden-, wollen- en tapijtwerken, veele waaren van ijzer, staal en koper, touw, kabels en zeildoek, geweeren en geschut, werden door hen zoo goed van soort en meenigvuldig vervaardigd, dat men reeds ten aanzien van een deezer waaren de buitenlanders begon te kunnen ontbeeren; doch van andere, inzonderheid van de algemeener aangekweekte en nuttiger gebruikte natuurlijke voordbrengsels van *Rusland*, gelijk van ijzer, koper, hennip, vlas, hout, en meer dergelijke schatten, een' zeer grooten voorraad aan hun te verkopen. Behalven andere nieuwe proeven, is ook de eerste spiegelmakerij, op bevel van deeze keizerin, in *Rusland* gesticht. De pracht, welke zij in haar hof invoerde, bevorderde ook niet weinig de fraaije kunsten. Zij vernieuwde, in zeker opzicht, de *Academie* der weetenschappen te *St. Petersburg*, door de betere inrichting en vermeerdering van derzelver inkomsten. Te *Moskau* stichtte zij een *Universiteit*, de derde in haar uitgebreide Rijk, en welke, ten minsten, zoo veel nuts gesticht heeft, als de beide oudere te *Kiew* en *Petersburg*. Drie jaaren daarna, bragt zij ook een *Academie* van teeken- en beeldhouwkunsten tot stand. Haar kamerheer, J. 1755.

IWAN

IWAN IWANOWITSCH SCHUWALOW, begunstigde vooräl den voorspoed der weetenschappen en des goeden smaaks in zijn vaderland. Andere *Russen* kwamen als goede schrijvers te voorschijn. De vorst ANTIOCHIUS KANTEMIR, *Russiesch* gezant in *Parijs*, schreef zulke leerrijk-schertsende hékeldichten, dat zij zelfs in andere taalen overgezet zijn. Een scheikundige, MICHAËL LAMONOSSOW, verzamelde het eerst een vrij goede geschiedenis des *Russischen* Rijks. Daar de keizerin het leeven en de groote daaden haares vaders, naar waarde beschreeven, lezen wilde, beval zij dit eenen vreemdeling, den beroemden *Franschen* dichter VOLTAIRE, aan. Deeze vervaardigde een werk van dergelijken inhoud, dat wel uitneemend welsprekend, vernuftig en aangenaam geschreeven is; doch tevens veel meer optooisel, dan gestrenge waarheid, naauwkeurige juistheid en volledigheid bevat. Dat ELIZABETH zelve het, door haaren vader gevestigde, aanzien des *Russischen* Rijks nog bestendiger en uitgebreider gemaakt heeft, blijkt uit haare geheele geschiedenis.

St. in 't jaar 1744.

De korte regeering en ontzetting van PETER DEN DERDEN.

XXVI. Reeds in de eerste jaaren van haare regeering, had zij KAREL PETER ULRICH, regeerenden hertog van *Holstein-Gottorp*, den zoon van haare zuster, gemalin van den hertog van *Holstein*, tot haaren troonöpvolger en grootvorst van *Rusland* benoemd. Met den *Griekschen* Godsdienst nam hij ook den naam van PETER FEODOROWITSCH aan, en

en huuwde met de prinses van *Anhalt-Zerbst*, SOPHIA AUGUSTA FREDERIKA, welke, daar zij mede tot den gemelden Godsdienst overging, eensgelijks, haaren naam met dien van KATHARINA ALEXIEWNA verwisselde. Na den dood der keizerin, volgde haar dus de grootvorst in de regeering op, die nu doorgaands keizer PETER DE DERDE heette. Terstond voegde hij zich, in den nog voordduurenden *Duitschen* oorlog, aan de zijde des konings van *Pruissen*, waardoor hij tot het spoedig einde van deezen krijg zeer veel toebragt. Doch weldra begon hij ook veele gewigtige veränderingen in zijn Rijk te ondernemen. Het bestuur der bisschoplijke en kloostergoederen gaf hij alleen aan krijgsbevelhebbers, onder het opzicht van een genootschap van huishoudkunde; in het krijgswezen maakte hij allerleije nieuwe inrichtingen; den adel schonk hij aanmerklijke vrijheden; ten voordeele des *Russischen* handels maakte hij nieuwe schikkingen, en veröorloofde inzonderheid den vrijen uitvoer van graanen, waarvan het Rijk, niettegenstaande veele woeste en vruchtbaare oorden, zeer veel voorraads had, welke op den laagsten prijs bleef. Deeze en andere maatregelen des keizers veroorzaakten wezenlijke verbeteringen. Door de vernietiging der geheime kanselarij, welke in 't geheim misdaaden navorschte, en dezelve niet min heimlijk, dikwijls zelfs ten koste der onschuld, strafte, beloofde hij inzonderheid een zachte en wettige regeering. J. 1762.

Doch

Doch daar hij in 't algemeen zich zoo jammerlijk overijlde in het maaken van eene menigte veranderingen in het bestuur der algemeene zaaken, naderhand hij nog naauwlijks den troon beklommen had; daar zich een aanzienlijk gedeelte zijner krijgsmagt in vreemde Landen bevond, en hij reeds wederom voorneemens was, *Deenemarken* te beoorlogen; daar hij zich ten aanzien van den heerschenden Godsdienst zijnes Rijks vrij onverschillig gedroeg; tegen zijne gemalin, welke veel schranderer was, dan hij, slechte oogmerken blijken liet, en andere misslagen beging: maakte hij zich, door zoo veele onvoorzichtigheden, gehaat en ongelukkig. Dus ontstond 'er tegen hem een zamenzwering; zijne echtgenoote werd voor keizerin verklaard, en men dwong hem, van de regeering, welke hij omtrent zes maanden gevoerd had, afteDen 10 van hooimaand, 1762. zien: agt dagen daarna stierf hij in de gevangenis.

Overwinningen en veroveringen der *Russen* onder KATHARINA II.

XXVII. Sedert dien tijd, werd *Rusland* door KATHARINA DE TWEEDE geregeerd: en nimmer was dit Rijk zoo bloeijend, aanzienlijk en geducht, als onder deeze keizerin. Daar dit door alle haare tijdgenooten erkend wordt, is het niet min zigtbaar, dat haar groote en ondermeenende geest meer heeft toegebragt, dan de toeneemende magt haarer Natie en de inwendige gesteltenis haarer Landen. Zij bevorderde reeds terstond den vreede in *Duitschland*, en ontweek den oorlog, dien haar gemaal, uit hoofde van oude

tende twisten van zijn geslacht over *Holstein* en *Sleeswijk*, met *Deenemarken* had willen voeren. Veeleer nam dezelve, na eenigen tijd, voor altijd een einde, door een vergelijk, volgends welk haar zoon, de grootvorst, Paul Petrowitsch, zijn hertogdom *Holstein-Gottorp*, voor de beide graafschappen *Oldenburg* en *Delmenhorst*, aan *Deenemarken* afstond. J. 1773. Het was in de eerste jaaren haarer regeering, dat zij den graaf, Stanislaus Augustus Poniatowskij, door haar krijgsvolk ondersteund, den *Poolschen* troon hielp beklimmen. J. 1764. Doch toen zij, niet lang daarna, de tot hiertoe zeer verdrukte *Protestanten* en *Grieksche* Geloofsgenooten in *Poolen* met nadruk beschermde, en in den toestand van dit Rijk ook in andere opzichten deel nam, vereënigden zich veele grooten van hetzelve gewapenderhand tegen de oogmerken der keizerin en van hunnen koning zelven. J. 1766 env. Zij wisten ook het *Turksche* hof te bewegen, om *Rusland* den oorlog te verklaaren. J. 1768. Doch de *Russische* veldheeren, de vorst Gallitzin, en vooräl de graaf Romanzow, door de onderbevelhebbers, Weisman en Bauer, gebooren *Duitschers*, dapper bijgestaan, voerden deezen krijg uitneemend gelukkig. De *Turken* ontvingen verscheidene neêrlaagen; men ontrukte hun *Moldavië* en het schiereïland de *Krim*, nevens andere nabuurige Landstreeken; eindelijk drongen de *Russen* zegepraalend in *Bulgarije* door, en naderden dus *Constantinopolen* zelve. Ter zee was hunne voor-

voorspoed nog ongemeener. Hunne oorlogsvloot, door *Engelsche* bevelhebbers en zeelieden versterkt, zeilde bijna rondom geheel
J. 1770. *Europa*; verscheen, voor de eerste reize in den *Archipel*, of nabij die talrijke eilanden, welke tusschen *Europa* en *Asia* liggen; versloeg en verbrandde, onder het bevel des graafs van ORLOW, de *Turksche* vloot bij de *Asiatische* kusten; maakte zich van verscheidene eilanden en steden in *Griekenland* meester, en verontrustte het *Turksche* Rijk overal, tot omtrent bij *Constantinopolen*. De vreede, welken de keizerin met de *Turken* sloot, scheen wel meer ten blijke van haare gematigdheid, dan van zoo veele behaalde voordeelen, te verstrekken. Door denzelven verkreegen de *Russen* slechts de zeer lang gewenschte vrije vaart op de Zwarte zee, en, ter beveiliging van dezelve, twee zeesteden in de *Krim*. Doch deeze vaste voet, welken zij daardoor in het schiereiland bekwamen, maakte hun, na negen jaaren, des-
J. 1783. zelfs geheele verövering gemaklijk. De *Khan* van de *Krim* onderwierp zich aan de keizerin: en dit Land, dat de *Russische* grootvorsten weleer, tot in de dertiende eeuw, bezeten hadden, en waarin, reeds omtrent het einde der negende, WLADIMIR DE GROOTE den *Christelijken* Godsdienst had aangenomen, werd nu weder aan de *Russen* onderworpen, dewijl de *Turken* den vreede ten aanzien van dit schiereiland te dikwijs verbroken hadden.

XXVIII.

XXVIII. Van een anderen kant breidde Katharina de tweede haar Rijk, nog vóór den vreede, welke van den *Turkschen* oorlog een einde maakte, mede in die gewesten uit, welke weleer tot hetzelve behoord hadden. De *Poolsche* onlusten, welke haar den gemelden oorlog veröorzaakten, hielden haar krijgsvolk, verscheidene jaaren achtereen, bézig. Nadat zij die gedempt had, besloot zij, zoo wel ter vergoeding van de onkosten, daartoe besteed, als uit hoofde van de oude rechten van *Rusland* op de Landstreek langs de *Dwina*, de *Drusz* en den *Dnieper*, dezelven aan haar gebied te hechten. Dit deed zij niet slechts met weinig moeite, en daarüit ontstonden de beide stadhouderschappen *Pleskow* en *Mohilow*, maar de keizerin nam ook, met overleg der beide overige magtige nabuuren van *Poolen*, zekere maatregels, om de zoo gewoone binnenlandsche onlusten in dit Rijk in het vervolg voortekomen. Weinige jaaren daarna, bediende zij zich van een andere gewigtige gelegenheid, om het aanzien, dat zij zich in *Europa* verkreegen had, op een roemrijke wijze te gebruiken. Haare tusschenkomst was de voornaamste oorzaak, dat de oorlog in *Duitschland* over de *Beijersche* erfõpvolging zoo spoedig geëindigd werd. Zelfs in den laatsten *Engelsch-Americaanschen* oorlog, gaf zij, door de gewapende onzijdigheid, welke zij voorstelde, of door een bescherming van den zeehandel door de oorlogschepen

Een gedeelte van *Poolen* vervalt onder de *Russische* heerschappij.

J. 1772.

J. 1773.

J. 1779.

J. 1780.

van vorsten, die in deezen krijg niet gewikkeld waren, een voorbeeld, welk meer dergelijke vorsten navolgden. Doch terwijl zij dus in de gewigtigste belangen van andere Landen deel nam, zorgde zij vooräl niet min aanhoudend voor den toestand van haar eigen Rijk en Volk. Door het aanbieden van gunstbewijzen en voordeelen, lokte zij een meenigte vreemdelingen, inzonderheid *Duitschers*, in haare Landen, om in dezelven, vooräl langs de *Wolga* en in het stadhouderschap *Astrachan*, veele woeste plaatsen te bevolken en te bebouwen, welke zij indedaad in nieuwe Volkplantingen hervormden. Ten beste van den Landbouw en boerenstand in 't algemeen, ontstond in *St. Petersburg* een huishoudkundig genootschap, welk door de keizerin bevestigd en zeer begunstigd werd. De voornaamsten des Rijks werden leden van hetzelve, en de stadhouders zonden daaräan berichten over den toestand der hun toevertrouwde Landen. De handel der *Russen* werd door deeze keizerin, op veelerleije wijzen, bevorderd. Zij schonk aan de haven van *Archangel* de zelfde voorrechten, welken tot hiertoe die van *Petersburg* alleen genoten had; verleende aan verscheidene takken van den binnen- en buitenlandschen handel haarer onderdaanen een volkomene vrijheid, en moedigde het onderzoek, de aankweeking en verbetering van veele *Russische* voordbrengsels ten sterksten aan; gelijk zij inzonderheid de tabaksteelt in

Nieuwe verbetering van *Rusland.*

Koophandel.

in de *Ukraine* door belooningen bevorderde. De handel der *Russen* met hunne vaderlandsche voordbrengsels, vooräl met die, welke tot het bouwen van schepen veréischt worden, steeg, in den *Engelschen* oorlog, tot een uitneemend voordeelige hoogte. Onder deeze regeerig zag men ook voor het eerst *Russische* koopvaardijschepen in *Spaansche* en *Italiäansche* havens. De geleerde reizen, welke de keizerin, door eenige leden van de hooge school te *Petersburg*, naar de verst afgelegene gewesten van haar Rijk liet ondernemen, dienden, eensgelijks, door de ontelbaare en nuttige ontdekkingen, welke zij deeden en bekend maakten, onder anderen, tot een juister kennis en gebruik van *Ruslands* meenigvuldige natuurlijke voordbrengsels. In het algemeen behartigde zij het algemeen onderwijs en den wasdom der weetenschappen en fraaije kunsten onder haar Volk met allen ijver. Zij bragt nieuwe opvoedingsgestichten tot stand, en verbeterde die, welke reeds bestonden; zond, ten haaren eigen koste, een aantal jonge *Russen* naar vreemde Landen, om zich in de geleerdheid te oefenen; liet voortreflijke boeken uit andere taalen in het *Russiesch* overzetten, en van de heerlijkste kunststukken der oudheid naauwkeurige afbeeldsels vervaardigen; stichtte een bijzonder genootschap, of *Academie* ter beschaving der *Russische* taal, en vergat vooräl de zoo noodige verbetering der schoolen in haar Rijk niet. In het Staatsbestuur zelve maakte zij al-

allerleije voordeelige veränderingen. Nog nimmer zijn de ontwerpen van PETER DEN GROOTEN zoo gelukkig voordgezet, en deels met meer wijsheid verbeterd, of tot zulk een naauwlijks gehoopte volmaaktheid verhéven, als door KATHARINA DE TWEEDE.

Ontwerp van een nieuw *Russisch* wetboek.

XXIX. Doch voornaamlijk schitterde haare regeering in haar ontwerp van een nieuw wetboek (*). Schoon hetzelve thands nog niet volvoerd is, blijft, echter, de schets, welke zij daarvan gemaakt heeft, een zoo fraai gedenkteeken van menschenkennis, veelvuldige wijsheid, en liefde jegens onderdaanen, als men zelden in de geschiedenis van vorsten vinden kan. De magt van *Ruslands* opperheerschappij is wel eigenlijk onbeperkt, en was, in oude tijden, te dikwijls voor de vrijheid, de goederen en zelfs het leeven der onderdaanen, zeer nadeelig; doch thands kan zij niet meer een volstrekt willekeurige en verdrukkende, of slechts van de grillige luimen der vorsten afhangende regeering genaamd worden. Want zij hebben steeds meer erkend, dat de wetten niet slechts door hen gegeeven zijn; maar ook hen zelven tot gehoorzaamheid verplichten: en dikwijls hebben aldaar de rechters het recht der onderdaanen tegen de aanspraaken der regeering gehandhaafd. Sedert den tijd van PETER DEN GROO-

(*) Hiervan is een *Nederduitsche* vertaaling, *Delft* bij ROELOFSWAARD 1794.

De Vertaaler.

Grooten, die, nog in zijne laatste jaaren, onder bedreiging van doodstraf, het geduchte bevel gaf, dat niemand zich zou vermeten, om een voorbéde voor een ander te doen, is het steeds gewooner geworden, in de keizerlijke bevelschriften de redenen, waaröm de wet ten algemeenen beste noodig was, zelve aantevoeren, en daarïn een taal te spreken, welke naar vaderlijk onderrichtingen en vermaaningen zweemt. Katharina de tweede, welke zich deeze liefderijke wijze van spreken tegen haare onderdaanen inzonderheid eigen gemaakt heeft, ondervond, dat het groot begin van Peter ter verbetering der wetten in het *Russische* Rijk nog zeer veel ter volmaking voor haar overliet. Zij riep dus uit alle haare Landen gelastigden bijeen, om een nieuw wetboek te vervaardigen. Kort daarna gaf zij hun een voorschrift, of *Instructie*, naar welke zij hunne raadplegingen inrichten, en de wetten zelve moesten ontwerpen. In dit voortreflijk geschrift vindt men de hoogst zeldzaame gaaven van eenen wetgever zoo zigtbaar, en de algemeene grondbeginsels, waaröp het geluk eener Natie door de wetten gebouwd moet worden, zoo naauwkeurig en scherpzinnig ontwikkeld, dat de vaderlanders onder zulke Natiën, welke met haare wetgeving te vreeden meenden te kunnen zijn, — schoon men dit eigenlijk nog van niet één éénig Volk in *Europa* zeggen kan, — dezelve hoogst leerrijk, of veelëer verwonderenswaardig moesten achten. Onder

J. 1766.

J. 767.

anderen leert de verhévene schrijfster daarin, dat eene onbepaalde regeering geenszins bedoelt, de menschen van hunne natuurlijke vrijheid te berooven, maar hun gedrag tot het genot der algemeenste en hoogste gelukzaligheid te leiden; —— dat de wetten van dien aart moeten zijn, dat de eene burger van een' Staat geen reden hebbe, om voor den ander' te vreezen, doch dat zij allen de straf der wet behooren te duchten; —— dat men liever het kwaad moet trachten voortekomen, dan te straffen, en dat het hardste gedeelte der straffen in de schande bestaan moet, welke de straffen vergezelt; — dat het pijnigen van misdaadigers, om hun de bekentenis hunner euveldaaden te ontwringen, met de reden en menschlijkheid strijdt; — dat de doodstraf slechts dan nuttig en noodig is, wanneer een gevangen nog middelen en krachten genoeg heeft, om, door het opruiën des Volks, onrust te verwekken; en meer dergelijke gewigtige lessen. Omtrent het einde haarer voorschriften, drukt zich de keizerin nog inzonderheid liefderijk jegens haare onderdaanen en onnavolgbaar fraai voor een vorstin uit. „ Dit alles, schrijft zij, kan, onmooglijk, aan „ vleijers behaagen, die daaglijks allen aard„ schen Regenten voorhouden, dat derzelver „ Volken om hunnent wille geschapen zijn. „ Doch wij oordeelen, en achten het ons „ een eer, dit te zeggen, dat wij ten beste „ van ons Volk geschapen zijn. — Want „ God verhoede, dat, na het volëindigen

„ dee-

„ deezer wetgeving, eenig Volk op aarde „ rechtvaardiger, en dus bloeijender zij, dan „ het onze! Dan zou het oogmerk onzer „ wetten niet bereikt zijn: een ramp, wel- „ ken ik niet wensch te beleeven!"

Laater toestand der Russen.

XXX. Na alle deeze gelukkige voorbereidsels, geschiktheden en aanmoedigingen, hangt het nu van de *Russen* zelve af, met hunne krachten de zelfde proeven te nemen, als hunne vorsten, vooräl in de laatste tagtig jaaren, ten hunnen beste genomen hebben. Tot hiertoe was hunne geschiedenis meer die van hunne Regenten, dan van de Natie zelve. Niet, dat zij zich aan het geleide haarer overheden gantschlijk onttrokken, of dat het haar aan voortreflijke mannen in onderscheidene vakken ontbroken hebbe. Reeds hebben zij groote Staatsmannen, veldheeren, natuurkenners, Godgeleerden, kunstenaars, en andere zeer bekwaame mannen, in geen gering aantal, onder zich gehad. Onder hen heeft men niet min verstand, vindingrijk vernuft, schranderheid en standvastige werkzaamheid ontdekt, dan onder andere Volken. Doch het blijft nog noodig, dat deeze Natie, als ware het, eerst door een' algemeenen geest van leevendiger werkzaamheid bezield worde, om zich indedaad over het geheel, en in alle bijzondere deelen tevens, gelijk andere Volken van *Europa*, allengskens te verheffen. 't Geen tot hunne verlichting en beschaving, door juister Godsdienstige en zedenlijke begrippen, door wetten, het invoe-

ren van beschaafder gewoonten, kunsten en weetenschappen, reeds geschied is, verdient alleszins, vooräl ten aanzien van een zoo laat begin, veel en roemwaardig te heeten. Doch in alle deeze vakken is nog even veel, en welligt nog meer, dan reeds verricht is, te doen. Het *Christendom* van verre de meeste *Russen* bestaat nog grootendeels in uitwendige plegtigheden, dat is, in gebeden voor de afbeeldsels des Verlossers en der heiligen, in het teeken des kruices natevolgen, veelvuldig vasten, en meer dergelijke gebruiken. Het grootste gedeelte hunner Godsdienstige leeräars heeft zeer geringe kundigheden; doch zij genieten allen uitneemende eerbewijzen. Onder de geringer Volksmeenigte heerschen nog veele ruuwe zeden, en vooräl is de dronkenschap onder hen te jammerlijk algemeen. De boeren zijn nog lijfëigenen, die, gelijk andere goederen, verkocht of weggeschonken worden; schoon, in de laatste jaaren, de regeering zelve aangepreezen heeft, om, van tijd tot tijd, een aantal van haare bijzondere bezittingen te verdeelen. Niettegenstaande de handel der *Russen* aanmerklijk is toegenomen, drijven zij, echter, zelve nog bijna geen' zeehandel, hoe veele geschiktheid hun vaderland daarvoor, aan verscheidene kanten, ook bezitte. Meestendeels wachten zij geduldig, dat de overige Natiën van *Europa* de *Russische* waaren uit hunne eigene havens komen wegvoeren, en voor andere verruilen. Doch de onlangs

ver-

verkreegene vrije zeevaar op de *Zwarte* zee schijnt ook deeze werkzaamheid onder hen meer aantevuuren. Hoe aanmerklijk hun krijgswezen toegenomen zij, is een' ieder' bekend. Onder anderen, hebben zij het geschut wél leeren gebruiken; en het vuur der vijanden kan men niet onverschrokkener en onbeweeglijk-standvastiger verduuren, dan de *Russische* soldaaten gewoon zijn. Meer behendigheid in krijgswendingen is nog het eenigste, dat kenners in hun missen. In het algemeen kan men van dit Volk, na zulk een begin en voordgang, en na zulk een reeks van wijze vorsten, welke, hoogst waarschijnlijk, nog niet geëindigd is, alles verwachten.

ZEVENTIENDE BOEK.

GESCHIEDENIS DER POOLEN.

EERSTE TIJDVAK.

Van den eersten bekenden hertog van Poolen, tot den dood van den eersten Christelijken hertog; of van PIAST, *tot den dood van* MJESKO.

Omtrent van het jaar 840 tot 992 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent honderd en vijftig jaaren.

I.

De *Poolsche* en *Russische* geschiedenissen onderling vergeleeken.

Een zeer natuurlijke overgang voert ons uit de geschiedenis der *Russen* in die der *Poolen* over, van welken deeze steeds nabuuren van genen waren, en, eindelijk, zeer geduchte nabuuren geworden zijn. De gelijkheid, zoo wel als ongelijkheid van gezindheden, zeden, bedrijven en lotgevallen deezer beide Volken, kunnen een uitneemend nuttige vergelijking en beschouwing derzelven opléveren. De *Poolen* zijn, met de *Russen*, van *Slavonischen* oirsprong; zij hebben, gelijk deeze, omtrent het

het midden der negende *Christelijke* eeuw, hun Rijk gesticht, en mede, gelijk de *Russen*, in de volgende eeuw, het *Christendom* aangenomen. Doch ten aanzien van taal, Godsdienst en burgerlijke toestand, zijn deeze beide Natiën zeer aanmerklijk van elkander onderscheiden. De *Poolen* hebben veel vroeger zekeren trap van beschaving en verlichting bereikt, dan de *Russen*; doch, in de laatste tijden, boven deezen weinig uitgemunt. Dikwijls toonden zij zich ook zeer begeerig naar burgerlijke vrijheid, welke zij, echter, éénmaal verkreegen, zelden binnen de paalen der wet wisten te houden; terwijl, integendeel, de *Russen* bijna altijd gaarne en gantschlijk aan den wil hunner vorsten onderworpen bleeven. Eindelijk heeft ook het *Poolsche* Rijk van zijne voorige uitgebreidheid en aanzien in *Europa* steeds meer verlooren; doch het *Russische* in deeze beide opzichten, van tijd tot tijd, aanmerklijk gewonnen.

II. Vanhier, dat ook de grenzen van *Poolen*, allengskens, een aanmerklijke verandering ondergaan hebben. Thands bevat hetzelve dat Land, welk zich zich ten Oosten en Noorden tot *Rusland*, ten Noorden tot *Pruissen* en de Oostzee, ten Westen tot *Pommeren*, het markgraafschap *Brandenburg* en *Silesië*, doch ten Zuiden tot *Hungarije*, *Zevenbergen* en het *Turksche* gebied uitstrekt. Dit Land is bijna overäl vlak: en de naam van *Poolen* zelve beteekent in de Landstaal een' vlakken grond. Daar dus de scherpe

Beschrijving van *Poolen*.

Noor-

Noordenwinden door geene bergen afgeweerd worden, is hetzelve, van de Noordzijde, aan een geftrenge winterkoude blootgefteld; doch voor het overige geniet men aldaar een gematigde en in het algemeen gezonde lucht. In vruchtbaarheid ftaan weinige Landen met *Poolen* gelijk. Hetzelve lévert zoo veel graanen op, dat men daarvan jaarlijks zeer veele fcheepsladingen over de Oostzee naar andere Volken kan uitvoeren. In de Zuidlijke gewesten van *Poolen* wasfen die zelfs zonder veel toebereiding en aankweeking. Het heerlijk weiland doet in dit Rijk de veeteelt uitneemend gelukken, en verfchaft tevens een' grooten voorraad voor vreemdelingen. Ook heeft de bijenteelt in *Poolen* een' voornaamen zétel; wasch en honich dus, gelijk de huiden van een talrijke meenigte vosfen, fabels, bevers, beeren, wolven, en andere dieren, alsmede hennip, vlas, lijnzaat, en veelerleije foorten van hout, zijn, nevens andere voordbrengfels der natuur, voor *Poolen* uitneemende fchatten, van welken hetzelve aan vreemdelingen een' aanmerklijken overvloed kan mededeelen.

Vroegfte gefchiedenis van *Poolen*, onder den naam van *Sarmatië*.

III. Toen de aardrijkskunde nog zeer naauw bepaald was, en fchier alleen door de *Grieken* in gefchriften werd uitgebreid, dat is, verfcheidene eeuwen vóór de geboorte van CHRISTUS, gaven zij aan alle Landen, welke ten Noorden van hun lagen, en dus ook aan het tegenwoordige *Poolen*, den algemeenen naam van *Scijthië*. Toen zij naderhand de *Sau-*

Sauromaten, een Volk bij den uitvloed van de *Tanaïs* (of van den tegenwoordigen *Don*) in de *Meötische* zee, welke thands de *Asowische* heet, en andere nabuurige Volken leerden kennen; noemden zij de Landen, door dezelven bewoond, naar hen, op onderscheidene wijzen. Doch de *Romeinen* noemden, naar de gemelde *Sauromaten*, het gantsche Land tusschen de *Weissel*, (toen *Vistula*), en de *Asiätische* grenzen, en dus het tegenwoordige *Poolen*, nevens het *Europiesch* gedeelte van *Rusland*, *Sarmatië*. Deeze uitgebreide Landstreek werd, zoo wel door *Germaansche*, als *Sarmatische* Volken bewoond. Gene hadden hunnen zétel van de *Weissel*, in het tegenwoordige *Groot- en Klein-Poolen*, tot den uitvloed van den *Dnieper*, of, gelijk deeze rivier door de ouden genoemd werd, van den *Borijsthenes*. Doch de *Sarmatische* Volken, welke, waarschijnlijk, met de *Slavonische* een' gemeenschaplijken oirsprong hadden, werden, eensgelijks, bij de gemelde rivier, alsmede bij de *Tijras*, thands de *Dniester* geheeten, en tot bij de *Tanaïs* of *Don*, het meest bekend. De *Sarmaten* wisten zoo weinig van bestendige woningen, steden of dorpen, dat zij veeleer steeds met hunne kudden, waarvan zij alleenlijk leefden, van de eene plaats naar de andere trokken, en hunne vrouwen en kinderen op overdekte wagens met zich rondvoerden. De gestrenger koude ontweeken zij in bergholen of onderäardsche spelonken. Zelden

kwa-

kwamen zij van hunne paarden, en zoete melk, benevens de daarvan gemaakte kaas, waren hun voornaamste voedsel. Hun deksel bestond in dierenhuiden, en alle hunne koophandel in het verruilen van slechts weinige behoeften; en van stelen hadden zij zelfs geen denkbeeld. Hunne geheel krijgshafte geest sloeg zelfs tot wreedheid over, welke hen in staat stelde, om het bloed van hunne gesneuvelde vijanden te drinken. Niet slechts zich zelven, maar ook hunne paarden gewenden zij, om, een' aanmerklijken tijd, honger en dorst te lijden. Doorgaands voerden zij in hunne veldtogten twee derzelven met zich, en bezaten een bijzondere vaardigheid, om van het eene op het andere te springen. Echter waren zij min voor lange en regelmaatige krijgsönderneemingen, dan voor korte en verwoestende invallen in de Landen hunner nabuuren geschikt. Door deezen waren zij den *Romeinen*, aan den kant van den *Donau*, welke toen de *Ister* heette, sedert de geboorte van CHRISTUS, wel vier eeuwen achterëen, dikwijls tot last. Nadat, eindelijk, de *Sarmatische* Volken door de *Romeinen*, *Gothen*, *Hunnen* en *Alanen* meermaalen overwonnen, zeer verzwakt, en zelfs onder andere Natiën vermengd waren, is hun naam, van tijd tot tijd, na de vijfde eeuw, gantschlijk in de geschiedenis verlooren geraakt.

Vroegste narichten IV. In het, door zoo veele oorlogen, vijandlijke doortogten en nederlaagen, van in-

inwooners ontbloote *Sarmatië* floegen zich nu de *Slawen* als nieuwe veröveraars neder; en door hen is aldaar het *Russische*, zoo wel als het *Poolsche*, Rijk gesticht. *Slawen* is, gelijk wij reeds in de geschiedenis der *Russen* gemeld hebben, de algemeene naam van een meenigte Volken, welke een' gemeenschaplijken oirsprong en vrij gelijke taal en zeden hadden. In *Sarmatië* zelve, ten minsten bij de Oostzee, vindt men die reeds van het begin der *Christelijke* jaartelling. Vier of vijf eeuwen daarna, werden zij in de Landen, van den uitvloed van den *Donau* tot omtrent de *Adriätische* zee, magtig en geducht. Eindelijk drongen zij, omtrent de zesde eeuw, van daar dieper in het tegenwoordige *Poolen* door. Hunne onderscheidene stammen, alsmede de gewesten, waarin zij zich neêrfloegen, gaven tot verschillende naamen gelegenheid, onder welken men hen leerde kennen. Dus heeteden zij, die bij de *Weissel* bleeven, *Lechen*, en anderen, naar de vlakten bij den *Dnieper*, *Poolen*. Men beschrijft deeze *Slawen* als niet min ruuw, krijgshaftig en wreed tegen hunne vijanden, dan de *Sarmaten*, onder wier overblijffelen zij zich vermengden. Doch boven deezen hadden zij het voorrecht, dat zij, nevens de veeteelt, het land vlijtig bebouwden, en, schoon in den beginne onder flechte hutten woonende, echter, naderhand niet weinige steden stichtten. Bijzonderen roem verwierf hunne ongemeene gastvrijheid jegens vreemde-

wegens de *Poolsche Slawen* of *Slavoniërs.*

delingen. Hunne onderlinge verkeering was oprecht en getrouw; zij zorgden gewillig voor de armen, en verborgen niets van hunne bezittingen achter sloten, daar zij geene dieven te vreezen hadden.

PIAST wordt hertog van *Poolen*.

V. Allengskens werd de naam van *Poolen* aan alle de inwooners van *Slaafschen* oirsprong tusschen de *Weissel* en *Dnieper*, en zelfs aan deeze Landen, deste algemeener gegeeven, naarmaate die meer geschikt was voor de vlakke velden, waaröp zij zich hadden neêrgeslagen. Doch, tot omtrent het midden der negende eeuw, is hunne geschiedenis zeer duister en onzeker. Het is slechts waarschijnlijk, dat zij door hertogen of vorsten, welken zij zelve verkoozen en een bepaalde magt verleenden, doch somtijds ook door een aantal *Woiwoden*, dat is, in hunne taal, veldheeren, geregeerd zijn. Omtrent den gemelden tijd, integendeel, vindt men den hertog PIAST als hun opperhoofd, en toen eerst schijnt hunne Staat een verëenigde kracht bekomen te hebben. PIAST was een arme landman; doch door zijne braafheid en wijsheid eerwaardig. De *Poolen*, in onderlinge, zelfs bloedige twisten gewikkeld, verkozen hem te liever tot hunnen hertog. Of dit te *Kruschwitza*, een stad in het *Poolsche* Landschap *Cujavië*, welke nog heden bestaat, of te *Gnesen*, toen de zétel der regeering, en de tegenwoordige hoofdstad van *Groot-Poolen*, geschied zij, is, gelijk andere nog belangrijker omstandigheden, onzeker.

Omtrent het jaar 840.

On-

Ontwijffelbaar, echter, is het, dat de afstammelingen van Piast, tot in de laater tijden der veertiende eeuw, *Poolen* geregeerd hebben, en men, nog drie eeuwen daarna, hertogen van *Silesië* van zijn geslacht vond. — Ter eere van deezen hertog, wordt ieder gebooren *Pool*, dien men tot den troon zijnes vaderlands verheft, nog steeds een *Piast* genoemd.

Mjesko, de eerste *Christelijke* hertog van *Poolen*.

VI. Dat de geschiedenis der *Poolen*, omtrent negen eeuwen na de geboorte van Christus, en nog langer, zoo duister is, heeft men inzonderheid aan den toestand deezer Natie in die tijden te wijten. Zij was nog *Heidensch*, onkundig en weinig beschaafd, schoon niet geheel zonder orde in de regeering en burgermaatschappij. De *Poolen* kenden nog geen schrijfkunst, veelmin weetenschappen. Hunne eerste vaderlandsche geschiedschrijvers, of liever historische verzamelaars, traden, niet vóór de dertiende eeuw, ten voorschijn: en de verhaalen van deezen rusteden zeer dikwijls op fabelächtige overleveringen. Doch toen de *Poolen*, omtrent het midden der tiende eeuw, *Christenen* werden, en, door den oorlog, in zekere naauwer betrekking tot de *Duitschers* stonden, begonnen de schrijvers der laatsten aan derzelver geschiedenis eerst eenig meerder licht en samenhang mededeelen. Dit geschiedde dus sedert de tijden van hertog Mjesko, of Mieczislaw, een' der opvolgeren van Piast. Daarenlangs ook *Silesië* onder de heerschappij

Hij reg. kort na het jaar 960. der *Poolen* vervallen was, had deeze vorst een vrij sterke magt. Echter werd hij genoodzaakt, den *Duitschen* keizer, OTTO DEN GROOTEN, en deszelfs beide opvolgers voor zijne leenmannen te erkennen, wien hij een' eed van trouw deed, welken hij tot zijnen Hij St. in 't jaar 992. dood hield. Doch 't geen hem voorâl merkwaardig maakt, is de uitbreiding van den *Christelijken* Godsdienst onder zijne onderdaanen. Zijne gemalin was een *Christelijke* prinses, DOMBROWKA, de dochter eenes hertogs van *Bohemen*. Deeze overreedde hem, om niet slechts dat zelfde Geloof aantenemen, maar ook het *Heidendom* in zijne Staa-

J. 965. De *Poolen* worden *Christenen.* ten te vernietigen. Daar dit gantschlijk van der *Poolen* vrijwillige aanneeming des *Christendoms* afhing, had hij ten dien einde geene geringe zwaarigheden te overwinnen. Zeer veelen van hun waren bijna onveränderlijkijverige afgodendienaars. Men zond den *Poolen* wel *Duitsche* en andere vreemde Godsdienstige leeraars; doch die, derzelver taal niet magtig, ook weinig invloeds hadden. Het voorbeeld, echter, van den hertog, de door hem bevolene verwoesting der afgodsbeelden, en andere zijner wetten, welke deels dwangmiddelen en geweld dreigden, deels van een' aanmoedigenden inhoud waren, veröorzaakten allengskens den overgang van het grootste gedeelte zijner Natie tot het *Christendom*. Om de *Poolen* ook zeker uitwendig, dikwijls in het oog vallend, en met hunnen krijgsmoed overeenstemmend blijk van eerbied voor deezen

Gods-

Godsdienst te doen geven, beval MJESKO, dat zij, onder het voorlezen van het *Euangelie* geduurende de Misse, hunne sabel half uitgetrokken houden, en die niet vóór het begin van zeker gezang weder insteken moesten: ten openlijken blijke, dat zij bereid waren, om het *Christelijk* Geloof met de wapens, en zelfs met leevensgevaar, te verdeedigen. Schoon de *Poolen* van zijnen tijd slechts zeer weinig van het eigenlijke *Christendom* leerden, en nog minder begreepen; veele Godsdienstige plegtigheden, uit *Christelijk* en *Heidensch* bijgeloof oirspronglijk, onder elkander vermengden; en hunne zeden door hunnen nieuwen Godsdienst nog niet terstond beschaafd wierden: legde, echter, dit zelfde onvolkomen begin den grond van hunne volgende verlichting en verbetering.

 TWEE-

TWEEDE TIJDVAK.

Van de invoering des Christendoms onder de Poolen, tot den tijd hunner meerdere beschaving door wetten en zachter zeden; of van MJESKO'S *dood, tot* CASIMIR DEN GROOTEN.

Van het j. 992 tot 1333, na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent drie en een halve eeuw.

I.

De bisdommen, pauslijke magt en nieuwe heiligen in *Poolen.*

Een van de eerste gevolgen van de invoering des *Christendoms* onder de *Poolen* was de stichting van bisdommen in hun Land, om dit Geloof te zorgvuldiger te handhaaven en verder uittebreiden. Nog onder de regeering van MJESKO, stichtte keizer OTTO DE EERSTE te *Posen* of *Posnan*, eene nog heden aanzienlijke stad in *Groot-Poolen*, in welk gewest de *Christelijke* Godsdienst het eerst was ingevoerd, voor JORDAN, den voornaamsten leeräar der *Poolen*, een bisdom. De kleinzoon van deezen keizer, OTTO DE DERDE, bragt niet slechts, omtrent het begin der elfde eeuw, te *Gnesen* een aartsbisdom, maar ook te *Colberg* in *Pommeren*, (werwaards zich de *Poolsche* heerschappij mede uitstrekte,)

J. 1000.

te,) te *Krakau* in *Klein-Poolen*, en te *Breslau* in *Silesië*, bisdommen tot stand, welke hem onderworpen waren. Met alle deeze kerklijke inrichtingen werd tevens de opperheerschappij van den paus over de nieuwlings bekeerde *Poolen* gevestigd: de nadeeligste verändering, waartoe het belijden van den nieuwen Godsdienst aanleiding gaf. Niet voordeeliger voor hun was de verëering van nieuwe heiligen, waaräan men hen gewende. ADELBERT, bisschop van *Praag*, had zich van het onderwijs der *Poolen* poogen te bedienen, om ook hunne nabuuren, de *Heidensche Pruissen*, tot het *Christelijk* Geloof te brengen; doch werd door deezen verslagen. Men begroef zijn lijk te *Gnesen*; weldra verhaalde men een meenigte wonderwerken, welken hij zou verricht hebben; en, gelijk zeer veelen, deed ook OTTO DE DERDE een bédevaart naar deszelfs graf. J. 997.

II. Zulke gezindheden eener gewaande *Christelijke* vroomheid breidden zich gezwind onder de *Poolen* uit; veel langzaamer, of liever geduurende een aanmerklijk tijdsverloop bijna in 't geheel niet, verkreegen zij eenige liefde voor de geleerdheid, welke, echter, door de *Christlijke* geestlijkheid, doch naauwlijks in de eerste beginselen, onder hen werd ingevoerd. Hunne oude krijgsmoed, integendeel, bleef steeds de zelfde, en werd, omtrent deezen tijd, vooräl door veele oorlogen gevoed. Hunne tweede *Christelijke* hertog, BOLESLAV DE EERSTE, dien men in zij- Oorlogen en veróveringen der *Poolen* in *Duitschland*.

ne moedertaal CHROBRI, of DEN DAPPEREN, genoemd heeft, meende een geschikte gelegenheid, om in *Duitschland* veröveringen te maaken, gevonden te hebben. Hij drong door in het *Lausnitsche*, verwoestede een groot gedeelte van het *Meisnitsche*, en maakte zich van het hertogdom *Bohemen* meester. Daar hij een zeer krijgshaftig, ondernemend en schrander vorst was, die een' overvloed van geld en goede soldaaten had, de *Duitschers* in gezwindheid en werkzaamheid overtrof, en zelfs, door het omkopen der grooten van het keizerlijke hof, zijne oogmerken wist te bereiken: werd hem, eindelijk, na vier oorlogen met hem gevoerd te hebben, een aanmerklijk gedeelte van het *Lausnitsche* afgestaan. Hij was ook de eerste koning van *Poolen*: 't zij hij daartoe door OTTO DEN DERDEN, nog vóór het einde der tiende eeuw, benoemd zij; 't zij hij willekeuriglijk, na de wapens tegen het *Duitsche* Rijk zoo gelukkig gevoerd te hebben, kort vóór zijnen dood deeze waardigheid zelf hebbe aangenomen. Hij verplaatste den zétel zijnes Rijks van *Gnesen* naar *Posen*, en, eindelijk, naar *Krakau*. Roemrijk waren zijne liefde voor de rechtvaardigheid en zijne opmerkzaamheid op de behoeften van alle zijne onderdaanen. Doch zijne zucht, om Landen te veröveren, en zijne arglistige gezindheden waren van zoo veel wreedheid vergezeld, dat de woestheid zijner Natie zelve daardoor, voorål in oorlogstijden, gevoed werd.

Van het jaar 1002 tot 1018.

Oirsprong der koninglijke waardigheid.

BOLESLAV I. reg. van van het j. 992 tot 1025.

III. Het

III. Het is niet min blijkbaar, dat de *Poolen*, niet slechts in het overige gedeelte der elfde eeuw, maar ook in de beide volgende, nóch door hunne vorsten, nóch door andere bekwaame mannen uit hun midden, tot zachter zeden, bézigheden en kunsten des vreedes, of juister kennis van Godsdienst en weetenschappen, geleid zijn. In zeer veele en langduurige oorlogen gewikkeld, welke allerleije buitenspoorigheden en verwoestingen ten gevolge hadden, scheenen zij enkel voor den wapenhandel geschikt te zijn. De lessen van den Godsdienst namen zij, zonder eenige pooging van nader onderzoek, van hunne geestlijken ligtgeloovig aan, en onderwierpen zich gewillig aan de plegtige gebruiken, of boetbedrijven voor begaane zonden, hun door dezelven of den paus voorgeschreeven. BOLESLAVS zoonen, OTTO en MJESKO, betwisteden elkander de kroon hunnes vaders. Gene werd daaröm vermoord, en deeze uit het Rijk verdreeven. Doch hij verkreeg hetzelve weder in bezit, stichtte nieuwe bisdommen, en poogde het *Christendom*, door deeze onlusten bijna verdrukt, aldaar te herstellen. Zijn dood veröorzaakte een nog grooter verwarring van veele jaaren. Want daar zijn eerste gemaalin, uit misnoegen over hem, met haar' zoon, CASIMIR, *Poolen* verlaten had, en deeze in *Frankrijk* een munnik geworden was, werd het Rijk, dat nu geen' vorst had, gantschlijk onëensgezind; de verschillende partijen beoorloogden elkander, en inwooners van geheele

Verdere oorlogen en verwoestingen van *Poolen* zelve.

MJESKO II. St. in het jaar 1034.

le Landstreeken gingen weder tot het *Heidendom* over. In zulke omstandigheden, viel het den *Bohemers*, die in *Poolen* invielen, niet moeijelijk, daarvan een groot gedeelte uitteplunderen. Eindelijk mogt CASIMIR, met toestemming van den paus, uit het klooster ten troone stijgen; doch, gelijk men verhaalt, onder voorwaarde, dat de *Poolen*, ter nagedachtenis van den munnikkenstand, zich het hoofd, gelijk de geestlijken, tot de ooren moesten laten kaal scheeren, en den heiligen PETER, of eigenlijk den paus, voordaan een' jaarlijkschen cijnspenning betaalen, welke reeds vóór eenigen tijd was ingevoerd. Doch CASIMIR regeerde slechts als hertog van *Poolen*, door den bijstand van zijnen leenman, den keizer, zoo wijslijk, dat de noodige rust en orde in zijne Landen hersteld werden.

CASIMIR I. reg. van 't jaar 1041 tot 1058.

J. 1077. Zijn zoon, BOLESLAV DE TWEEDE, integendeel, die zich weder tot koning kroonen liet, verkreeg wel, door zijne meenigvuldige dappere bedrijven tegen de *Pommers*, *Hungaaren*, *Bohemers* en *Russen*, welken laatsten hij eenige Landschappen ontrukte, den bijnaam van DEN KOENEN; doch hij, zijne soldaaten en veelen zijner onderdaanen werden daardoor zoo losbandig, dat wetten, gehoorzaamheid en zedenlijkheid alle haare kracht verlooren. Toen, eindelijk, een bisschop den koning over het mishandelen van zijn landvolk onderhield, en hem, omdat hij dit met smaad beäntwoordde, buiten de kerk-

J. 1097. lijke gemeenschap sloot, vermoordde hem Bo-

LES-

leslav in het midden der kerk. Tot straf voor deeze wandaad, werd niet alleen hij zelf, door den paus, in den ban gedaan, maar ook, in zijn gantsche Rijk, de openlijke Godsdienst verboden. Boleslav moest hetzelve verlaten, en stierf in een vreemd Land. Nu werden de *Poolen* door hunne nabuuren in de engte gebragt, en konden hunne *Russische* veröveringen niet behouden. Onder Vladislav den eersten, Boleslavs broeder, die zich weder slechts hertog noemde, herstelden zich de *Poolen* eenigzins. Echter baarden hun nieuwe oorlogen weinig voordeels, en hunne vorst was zoo afkeerig van het Staatsbewind in eigene handen te hebben, dat een zijner zoonen te gemaklijker tegen hem kon opstaan.

Vladislav I. St. in het jaar 1102.

IV. Deeze toestand der *Poolen*, alsmede een afwisseling van oorlogen, veröveringen en binnenlandsche onlusten, bleeven zelfs in de twaalfde eeuw voordduuren: en hierbij kwam een nieuwe oorzaak, welke hun vaderland nog in verwarring bragt. In het begin deezer eeuw, beklom Vladislavs zoon, Boleslav de derde, den hertoglijken troon van *Poolen*. Men heeft hem den bijnaam van Krzijwousti, of Scheefsmoel, gegeeven: waarschijnlijk had hij dien aan het graauw te wijten, want verstandige mannen pleegen aan niemand, en vooräl niet aan hunne vorsten, uit hoofde van eenig natuurlijk gebrek, een' spotnaam te geven. Ook deeze hertog was een groot krijgsheld. Hij bedwong dat gedeelte van *Pommeren*,

Verdeelingen van- en onlusten in *Poolen*.

ren, welk tusschen den *Oder*, de Oostzee en *Persante* ligt, en dwong deszelfs inwooners, om het *Christendom* aantenemen, welk hun OTTO, bisschop van *Bamberg*, niet zonder leevensgevaar predikte. Onder anderen voerde hij ook een' oorlog met den keizer, wien hij, echter, eindelijk, het oude teeken van leenroerigheid, een' jaarlijkschen cijns, moest belooven. Doch door zijne Landen, op zijn sterfbed, onder zijne zoons te verdeelen, veröorzaakte hij veele ongelukkige twisten en oorlogen onder zijne opvolgers. VLADISLAV, zijn oudste zoon, verkreeg, door deeze verdeeling, *Krakau*, nevens het daarbij behoorende gebied, waaraan, ten voordeele van de oudste vorsten van het gantsche huis, de opperheerschappij in *Poolen*, alsmede *Sijradië*, *Lancicz* en *Silesië*, steeds gehecht moesten blijven. De tweede zoon verkreeg *Masovië*, de derde het overige gedeelte van *Groot-Poolen*, en de vierde *Sendomir* en *Lublin*. Terstond na den dood hunnes vaders, poogde de oudste reeds de overigen van hun gedeelte te berooven; doch werd door hen gantschlijk uit *Poolen* verdreeven, en zijne zoons verkreegen eerst laat *Silesië*. Tusschen de overige broeders en de van hun afstammende takken des hertoglijken geslachts ontstonden mede dergelijke twisten over Landen en regeeringsrechten, welke dikwijls door geweld van den een' op den ander' overgingen.

Dood van BOLESLAV III. St. in het jaar 1138.

Vroegste

V. Een deezer opvolgers van BOLESLAV

DEN

DEN DERDEN, KOENRAAD, hertog van *Masovië*, gaf, in de eerste helft der dertiende eeuw, gelegenheid tot het stichten van een nieuwe en magtige regeering bij de grenzen van *Poolen*, welker bezittingen naderhand het *Poolsche* Rijk zelve vergroot hebben. Reeds sedert een aanmerklijk tijdsverloop, hadden de *Poolen* langs de Oostzee veröveringen beginnen te maaken, en tevens het *Christendom* uittebreiden. De zeekusten aldaar noemden zij in het algemeen *Pommeren*, omdat dit woord, in hunne taal, een Land beteekent, dat aan zee ligt. Vanhier, dat nog dat gedeelte van het tegenwoordige *Pruisſen*, dat aan het tegenwoordige *Pommeren* grenst, *Pommerellen*, of *Klein-Pommeren* heet. Behalven, dat zich de *Poolen* het eigenlijke nieuwer *Pommeren*, waartoe ook niet weinig van het tegenwoordige markgraafschap *Brandenburg* behoorde, meestendeels onderworpen hadden, poogden zij ook van de daaröp volgende groote Landstreek aan de Oostzee, tot omtrent *Memel*, meester te worden. Deeze gewesten waren, reeds vóór de geboorte van CHRISTUS, bekend door den barnsteen, een' welriekenden en, op veelerleije wijzen, nuttigen harst, welke nergens zoo talrijk en goed, als aan den oever dier zee, gevonden wordt. *Duitsche* Volken, inzonderheid *Gothen*, behooren onder derzelver eerste bewooners, van welken, echter, van tijd tot tijd, het grootste gedeelte verre benedenwaards naar de Zwarte zee vertrok. Na nog meer ver-

geschiedenis van *Pruisſen*.

veränderingen onder de inwooners van dit Land, verscheenen aldaar, omtrent het einde der tiende eeuw, de *Pruisſen* of *Pruzi.* Hunne reeds lang uitgeſtorvene taal, welke met de *Lettiſche* of *Litbauſche* veele gelijkheid, doch ook een aanmerklijk aantal *Slaaſſche* woorden heeft, maakt het vrij waarſchijnlijk, dat zij met die Volken een' gemeenſchaplijken oirſprong gehad hebben. Zij waren wel zeer krijgshaftig en met de kunsten en geneugten des leevens geheel onbekend; doch tevens uitneemend gastvrij, en koesterden, niettegenſtaande hunnen *Heidenſchen* Godsdienst, eene zekere verwachting van een leeven na den dood. Dat zij de eerſte leeräars van het *Christendom*, die tot hen kwamen, ombragten, was niet zoo zeer aan hunne woestheid of haat tegen deezen Godsdienst te wijten, als aan een achterdochtige vrees, dat de *Poolen*, die deeze leeräars onderſteunden en vergezelden, zich, onder dit voorwendſel, van hun Land mogten meester maaken. Indedaad kwam het ook zoo verre, dat *Poolſche* hertogen, vooräl ſedert het midden der twaalfde eeuw, eenige veröveringen in *Pruisſen* maakten, of uit dit Land belastingen trokken.

De *Duitſche* orde verövert *Pruisſen*, in de dertiende eeuw.

VI. Doch de *Pruisſen* handhaafden nu deste dapperer tegen dezelven hunne vrijheid. Daar *Poolen* door binnenlandſche verwarringen verzwakt was, ondernamen zij verwoestende invallen in hetzelve, en vernietigden in hun vaderland alle overblijfſels van het *Christendom*, gelijk alles, wat ſlechts de nagedachtenis

nis der *Poolsche* heerschappij kon vernieuwen. KOENRAAD, hertog van *Masovië*, wiens gantsche Land zij bijna in een woestenij veranderd hadden, zag zich dus, in de vroeger tijden der dertiende eeuw, genoodzaakt, om de Orde der *Duitsche* ridders tegen hen te hulp te roepen. Dit, enkel uit *Duitsche* ridders bestaande, genootschap was eerst, omtrent het einde der voorige eeuw, in *Palestina*, bij gelegenheid van de kruistogten in dien tijd, of van de oorlogen met de *Muhammedaansche* Volken van *Asië*, gesticht: deels om de zieke soldaaten op te passen, (want men kende toen nog geene gestichten tot derzelver onderhoud, gelijk de tegenwoordige *Lazaretten* zijn;) deels, om het beloofde en andere Landen, door de *Christenen* veröverd, tegen de ongeloovigen te verdeedigen. Door de gestrenge leevenswijze en uitneemende dapperheid, waarmede zij deeze oogmerken vervulden, hadden zij zich veel roems verkreegen. Inzonderheid had zich HERMANUS VAN SALZA, in dien tijd opperhoofd van deeze Orde, dien men den naam van meester, en naderhand van hoogmeester gaf, door zijne wijsheid, in een algemeen aanzien gebragt. Hij zond dus, op verzoek des hertogs van *Masovië*, die aan de Orde de vesting *Culm* in *Pruissen*, nevens de daarbij behoorende Landstreek, afstond, en alles, wat dezelve aldaar zou veröveren, beloofde te verdeedigen, meer dan honderd ridders derwaards, om de *Pruissen* te beöorloo-

J. 1230. loogen. Tevens moedigde de paus, door het aanbod van vergiffenis van de straffen der zonden, *Christenen* van alle Natiën aan, om in deezen Godsdienstigen oorlog, gelijk men dien voorstelde, deel te nemen. Dit had ten gevolge, dat zeer veele vrijwilligers, zelfs vorsten met aanmerklijke legerbenden, uit *Duitschland* en andere Landen de magt der ridders kwamen versterken. Deeze drongen steeds dieper door in *Pruisſen*, en over-
J. 1283. meesterden, eindelijk, het geheele Land, na eenen drie- en vijftigjaarigen oorlog, waarin zij niet slechts den hardnekkigen weêrstand der *Pruisſen* te overwinnen hadden, maar ook door de hertogen van *Pommeren*, die derzelver toeneemende grootheid met ijverzuchtige oogen zagen, werden aangevallen. Om hunne veröveringen te veiliger te bewaaren, stichteden zij een aantal sterke steden. Eerst bouwden zij een burg bij de *Weisſel*, welke weldra door een stad omringd werd, en, daar zij hun als tot een poort of doorgang in *Pruisſen* verstrekte, den naam van
Thorn. *Thorn* (*) verkreeg. Kort daarna werd op
J. 1231. een eiland, of, gelijk men hetzelve in het *Hoogduitsch* van dien tijd noemde, op een
Mariën- *Werder*, de stad *Mariënwerder* gesticht. Vol-
werder. gends den raad eenes konings van *Bohemen*,
J. 1233. die

(*) Dit woord beteekent in het *Hoogduitsch* een poort of deur.

De Vertaalers

die den *Duitschen* ridderen met een talrijk krijgsheir te hulp was gekomen, bouwden zij, op een' berg bij de *Pregel*, een slot en een stad, welke, ter zijner eere, *Koningsberg* genaamd werd. *Duitsche* uitgeweekenen bevolkten verscheidene van deeze nieuwe steden, en behielden ook de vrijheid, om naar de rechten van *Duitschland*, en inzonderheid van *Saxen*, geregeerd te worden. Men zag, daarënboven, hier en daar bisdommen stichten, om de *Pruisfen*, door gewapende magt tot het *Christendom* gedwongen, daarin steeds meer te bevestigen. Eindelijk verplaatste ook de hoogmeester zelf, die zich tot hiertoe in *Duitschland* had opgehouden, alwaar de Orde zeer veele goederen bezat, omtrent het begin der veertiendè eeuw, zijnen zétel naar *Pruisfen*, in *Mariënburg* naamlijk, dat niet lang te vóóren gebouwd was. Nu heerschten de *Duitsche* ridders over een uitgebreid en vruchtbaar Land, dat reeds van bijna honderd steden voorzien was. Doch deeze zelfde welvaart en rijkdommen, welken zij genooten, hadden hunne, weleer gestrengdeugdzaame, zeden reeds verbasterd. Een hunner hoogmeesters, Gotfried van Hohenlohe, kwam dus in *Pruisfen*, en stelde, in een vergadering van ridders, ter hunner verbetering nieuwe wetten voor. Doch dewijl zij tot derzelver invoering hunne toestemming volstrektlijk niet wilden geven, zeide hij in zijne kunstloos- eerlijke eenvoudigheid: „Daar ik van uwe zielen rékenschap „ ge-

Koningsberg. J. 1255.

J. 1309.

J. 1302.

„ geven moet, heb ik u deeze wetten
„ voorgesteld. Doch ben ik u tot uw
„ hoogmeester niet goed genoeg, welaan
„ ik ben uw hoogmeester niet meer." Hieröp verliet hij terstond de vergadering, steeg te paard, en ijlde naar *Duitschland* terug.

Pooler wordt door de *Mogollen* verwoest.

VII. Terwijl de *Duitsche* ridders, (ook, naar het zwarte kruis op hunnen witten mantel, dien zij over een' zwarten rok droegen, kruisheeren genaamd,) deeze gewigtige veranderingen in *Pruissen* veröorzaakten, zag men ook andere niet min merkwaardige onder de *Poolen* invoeren. Omtrent het midden der dertiende eeuw, werd hun vaderland door de *Mogollen*, die toen onder den naam van *Tartaaren* bekend werden, wreedlijk verwoest. Deeze *Asiätische* Natie, welke reeds zoo veele andere Landen, en nu ook

J. 1241.

het nabuurige *Rusland* overweldigd had, viel met een verbazend groote magt in *Poolen* in, roofde, vermoordde, verwoestte en verbrandde overäl, waar zij kwam, vooräl in de Zuidlijke gewesten van dit Land, en voerde veele duizende menschen van de beide geslachten als gevangene slaaven met zich. De *Poolsche* hertogen, onderling oneensgezind en zwak, konden deezen plotslijk doorbrekenden stroom weinig weêrstands bieden. HENDRIK DE VROOME, hertog van *Krakau*, die hun met een krijgsheir bij *Leigniz* in *Silesië* wilde tegenstaan, verloor, nevens hetzelve, na een allerdapperst gevecht, het leeven. Vanhier, dat de *Mogollen* hunne verwoes-

woestende invallen nog meermaalen herhaalden. De *Poolsche* hertogen ontvluchtten dezelven in nabuurige Landen; doch waren, zoodra die geëindigd waren, steeds weder gereed, om, in weêrwil hunner bloedverwantschap, elkander zelve te beöorloogen. Een van hun, PRZEMIJSL of PREMISLAUS, die *Groot-Poolen* of *Pomerellen* bezat, wist zich, omtrent het einde der dertiende eeuw, een uitneemend aanzien te verschaffen, en liet zich tot koning van *Poolen* kroonen. Dit kon hij te gemaklijker doen, daar de *Duitsche* keizers hunne oude rechten op de leenheerschappij van *Poolen* reeds lang hadden afgestaan: en, echter, bad hij eerst den paus om zijne toestemming. Vervolgends werd WENZESLAV, koning van *Bohemen*, die ook hertog van *Klein-Poolen* was, tot koning verkooren. Schoon hij in het Rijk niet tegenwoordig was, regeerde hij hetzelve, door zijne stadhouders, met algemeene goedkeuring. Tot gemak van den koophandel, welke tot hiertoe aldaar slechts door ruiling, vooräl van ruuw zilver en pelterijen, gedreeven was, voerde hij ook de *Boheemsche* munt in *Poolen* in. Na eenige nieuwe onlusten, vereenigde, eindelijk, VLADISLAUS LOKTEK, dat is, DE ELSHOOGE, (tot welken bijnaam zijne bijzonder kleine gestalte aanleiding gaf,) het tot dusverre zoo dikwijls gescheide *Groot-* en *Klein-Poolen* voor altijd met elkander: en sedert zijnen tijd hebben de Regenten van *Poolen* den koninglijken titel onveranderlijk

J. 1295.

J. 1300.

J. 1320.

J. 1307. env. behouden. *Pomerellen*, integendeel, verloor hij, alwaar eenige grooten tegen hem opstonden, en zich aan den markgraaf van *Brandenburg* overgaven; doch van wien de *Duitsche* Orde dit Landschap kocht, welke hetzelve deels gewapenderhand in bezit nam. Dit lot trof, onder andere steden aldaar, ook *Dan-*

Danzig. *zig.* Reeds omtrent het einde der tiende eeuw, vindt men deeze stad in de geschiedenis, onder den naam van *Gidanië*, als een vrij aanmerklijke grensplaats van *Poolen* tegen *Pruisfen*. Daaröm werd ook, eenigen

VLADISLAV LOKTEK. St. in het jaar 1333. tijd daarna, aldaar een markgraafschap, ter bescherming der grenzen tegen de *Pruisfen*, gesticht, en de stad zelve steeds meer uitgebreid en versterkt.

Zeden en kundigheden der *Poolen* in dit tijdvak. VIII. Hoe weinig vorderingen de *Poolen* in beschaafder zeden en kundigheden, geduurende dit tijdvak, nog gemaakt hadden, kan men reeds eenigzins uit den ongeregelden, en door hunne eigene vorsten niet min, dan door vreemdelingen, verwarden toestand hunnes vaderlands besluiten. Het waren nog voornaamlijk oorlogsbedrijven, en gewelddaadige gezindheden of verrichtingen in het algemeen, waardoor zij zich, gelijk andere Natiën, welke in beschaving verre terug bleeven, bekend maakten. De wetten hadden onder hen nog weinig kracht; doch hunnen wettigen Regenten ongetrouw te worden, partijschappen en onlusten te stichten, viel hun deste gemaklijker. Zelfs werd het zoo noodzaaklijk, om, uit hoofde van veele binnen-

nenlandsche oorlogen, een genoegzaam aantal versterkte plaatsen te stichten, dat men, sedert de dertiende eeuw, veele kerken en kloosters in staat van verdeediging begon te stellen, en als vestingen te gebruiken: een gewoonte, welke in *Poolen* lang gevolgd is. Van de nabuuren der *Poolen* waren alleen de *Duitschers* deels beschaafder, in eenige kunsten geöefend, en meer aan orde en werkzaamheid gewoon. Dit erkende inzonderheid de hertog van *Krakau*, Boleslav de schaamachtige, die, omtrent het midden der dertiende eeuw, regeerde, en daaröm *Duitschers* in zijn gebied lokte. Niet weinigen van hun kwamen, van tijd tot tijd, in *Krakau*, alwaar hij hun het verkiezen van een bijzonderen burggraaf, onder den naam van een *Advocaat*, het gebruik van het *Saxische* recht, en de vrijheid, om zich met hunne twisten naar den scheepensbank te *Maagdeburg* te begeven, vergunde. De volgende hertog van *Krakau*, Leszek of Lesko de tweede, nam zelfs, ten bewijze zijner dankbaarheid voor de ongemeen standvastige getrouwheid, hem door de *Duitsche* burgers deezer hoofdstad in een' burgeröorlog beweezen, hunne kleederdragt en zeden aan. Doch deeze voorbeelden hadden op de *Poolsche* Natie nog weinig invloeds. Haare geestlijken waren nóch geschikt, nóch geneigd, om betere gezindheden en zachter zeden onder hunne medeburgers intevoeren. Alleenlijk bedacht, om éénmaal ingevoerde Godsdienstige

Van het jaar 1241 tot 1279. *Duitschers* in *Poolen*.

J. 1285.

De geestlijken onder de *Poolen*.

begrippen en plegtigheden voordteplanten, en inzonderheid hunne gewaande rechten en rijkdommen steeds te blijven vermeerderen., achtten zij het voor deeze oogmerken veel diensdiger, om het overige gedeelte des Volks geheel onkundig te houden, en gaven niet zelden een voorbeeld van muiterij en oorlogzucht. De geleerdheid deezer gewaande leeraars der *Poolen* strekte zich in geene weetenschap verder, dan tot de eerste beginselen uit. Thands namen zij de eerste proeven van eenige geschiedkundige verzamelingen hunnes vaderlands, waarin, geduurende de eerste helft van de dertiende eeuw, VINCENT RADLUBKO of RADLUBEK, bisschop van *Krakau*, en BOGUPHAL, bisschop van *Posen*, eenigzins gelukkig geslaagd zijn. Omtrent het einde dier eeuw, schreef wel MARTIN DE POOL, een *Dominikaaner* munnik, die door den dood verhinderd werd, om het, hem aangeboden, aartsbisdom *Gnesen* te aanvaarden, een niet nutloos jaarboek der keizerlijke en pauslijke geschiedenissen; doch *Troppau* in *Silesië* was zijn eigenlijke vaderstad, en men noemde hem slechts daaröm DEN POOL, omdat *Silesië* een der Landen van het *Poolsche* Rijk was.

De eerste geschiedkundige verzamelaars onder de *Poolen*.

DER-

DERDE TIJDVAK.

Van de beschaving der Poolen door wetten en zachter zeden, tot den tijd, dat Poolen een volkomen kiesrijk werd, en hetzelve door buitenlandsche vorsten begon geregeerd te worden; of van Casimir den Grooten *tot den dood van* Siegmund den Tweeden.

Van het jaar 1333 tot 1572 na de geboorte van Christus.

Een tijdvak van omtrent twee en een halve eeuw.

I.

Der *Poolen* ruuwere zeden werden eerst, omtrent het midden der veertiende eeuw, door Casimir den Tweeden, den zoon en troonöpvolger van Vladislav den Eersten, gelukkiglijk beschaafd. Geduurende zijne regeering van zeven- en dertig jaaren, had hij wel maar alte veele oorlogen te voeren, en liet hij zich geene gelegenheid ontglippen, om zijn Rijk uittebreiden; doch deszelfs bloei en de welvaart zijner onderdaanen, bleeven, echter, zijn hoofddoel: en 't geen hij ter bevordering daarvan gedaan heeft, verstrekt hem tot deste grooter eer, naarmaate hij meer door algemeene tegenspoeden en Land-

Casimir de Groote vereënigt *Roodrusland* met *Poolen.*

plaagen belemmerd werd. *Rood-Rusland*, waarbij de tot hiertoe *Russische* vorstendommen *Halitsch* en *Wladimir*, tot omtrent de grenzen van *Hungarije*, mede gerekend werden, was weldra, na CASIMIRS troonbeklimming, in een geweldige verwarring geraakt. De *Russische* inwooners des Lands hadden hunnen hertog, uit hoofde van zijn buitenspoorig gedrag, vermoord. CASIMIR, een bloedverwant van denzelven, maakte zich terstond van de hoofdstad *Lemberg*, en weldra ook van het grootste gedeelte des Lands meester; het overige, dat *Luodimer* en andere steden bevattede, bleef nog een' korten tijd in de magt der groothertogen van *Lithauen*. In vervolg van tijd, hechtte hij niet slechts, door den vreede met de *Duitsche* Orde, *Cujavië* en andere Landstreeken weder aan *Poolen*; maar vermeerderde ook zijne bezittingen met de stad *Trauenstad* en haaren omtrek bij de *Silesische* grenzen.

J. 1340.

Hij staat *Silesië* aan den koning van *Bohemen* af.

II. Geheel *Silesië* stond hij, integendeel, aan den koning van *Bohemen* af. Dit Land was bijna altijd, zoo lang men een naauwkeuriger geschiedenis van den *Poolschen* Staat gehad heeft, aan denzelven onderworpen geweest. Hetzelve had het *Christendom*, omtrent gelijktijdig met *Poolen*, in de tiende eeuw, ontvangen. Toen naderhand, in de twaalfde eeuw, de verdeeling der *Poolsche* Landen onder de zoonen van BOLISLAV DEN DERDEN veröorzaakte, dat de oudste van hun, VLADISLAV, *Silesië* verkreeg; werd deeze

de

de stamvader van alle de volgende hertogen van *Silesië*, die zich weder in verscheidene liniën, van *Breslau*, *Liegnitz*, *Schweidnitz*, *Glogau*, *Sagan*, *Oppeln*, en nog andere, verdeelden. Doch deeze *Silesische* hertogen scheidden zich steeds meer van *Poolen* af, schoon zij van *Poolsche* afkomst waren. Daar zij op het hertogdom *Krakau* aanspraak maakten, en door de *Poolsche* hertogen dikwijls beöorloogd werden, namen zij veele *Duitschers* in hunnen krijgsdienst over. Naarmaate derzelver aantal in *Silesië* merkbaarer toenam, nam dat der *Poolen* af; zelfs onderging hunne taal aldaar een aanmerklijke verändering, welke haar vervolgends voor de *Duitsche* deed wijken; schoon nog, in onze tijden, door de *Poolen*, van welken men vooräl in *Opper-Silesië* onder de landlieden een groote meenigte vindt, ook een *Poolsche* taal gesproken wordt. De hertogen van *Silesië* hechtteden zich niet slechts vaster aan de zijde der *Duitschers*, wier zeden zij zelfs aan hunne hoven volgden, maar voegden zich reeds openlijk bij Vladislav den elshoogen, grootendeels onder het gebied des konings van *Bohemen*. Dus kon Casimir, in deeze omstandigheden, niets beter doen, dan *Silesië*, dat slechts gelegenheid kon geven tot een' bestendigen en voor hem zeer hagchelijken oorlog, aan deezen koning afte- J. 1339. staan, die voor hetzelve van zijne aanspraaken op *Poolen* afzag. Niet lang daarna, werd *Silesië* een wezenlijk gedeelte van het

koningrijk *Bohemen*; doch is, in de tegenwoordige eeuw, wat deszelfs grootste uitgebreidheid betreft, aan hetzelve ontrukt.

Zijne wetten en veele andere verdiensten ten aanzien der *Poolen.*

III. Veel merkwaardiger, dan CASIMIRS Staatkundige bedrijven, waren die, waarin hij zich als wetgever en weldoener zijner Natie vertoonde. In *Poolen* vond men nog geen geschreeven wetboek, en dus hingen de straffen gantschlijk af van de willekeur der rechters. Daar bestond ook wel een opperste rechtbank, waaröp men zich beroepen kon; doch deszelfs vonnissen waren niet min willekeurig, en den min rijken onderdaanen viel het te kostbaar, zich derwaards te begeven. In het algemeen waren zij aan veelerleije mishandelingen blootgesteld, welke zich rechtbanken en ambtenaaren, onder schijn van recht, veröorloofden. Hiervan maakte CASIMIR, op een' Rijksdag, wanneer hij zich van den raad der vergaderde Staaten bediende, een einde. Voords liet hij het eerste wetboek ontwerpen, waarnaar men vervolgends recht moest doen. Deeze maatregelen verkreegen hunne volle kracht, dewijl de koning de rovers en andere booswichten, die weleer, waren zij slechts van een' aanzienlijken rang, niet veel te vreezen hadden, met alle gestrengheid en onpartijdigheid strafte. Integendeel vernietigde hij het recht, tot hiertoe door zijne *Duitsche* onderdaanen genooten, volgends welk zij hunne onderlinge twisten door den schepensbank te *Maagdeburg* lieten beslissen. Deeze gewoonte was voor hun zelven lastig, en voor zijne

J. 1347.

J. 1356.

ne oppermagt als wetgever nadeelig. Echter liet hij hen het voorrecht, hun door zijne voorvaders vergund, om zich van het *Saxische* recht, dat men in *Poolen* ook het *Duitsche*, *Maagdeburgsche*, alsmede het *Srzedensische* (een verbastering van het woord *Stadsrecht*) noemde, te bedienen, hoofdzaaklijk behouden. Hij benoemde een' schout en zeven schepenen, die te *Krakau* voor de *Duitsche* inwooners deezer hoofdstad en eeniger nabuurige steden, volgends het gemelde recht, uitspraak moesten doen. Doch behalven dat deeze koning, door de wetten, een zedenlijke orde in zijn Rijk poogde intevoeren, toonde hij ook in veelerleije nuttige inrichtingen, hoe veel een vorst tot deszelfs welzijn verrichten kon. Pest en weldra ook hongersnood verwoesteden *Poolen* ten zijnen tijde. Doch daar hij, in vruchtbaare jaaren, veele graanen in zijne voorraadschuuren had opgelegd, verkocht hij dezelven thands aan allen, die geld hadden, voor een' maatigen prijs. De armen, echter, moesten ze door den arbeid hunner handen verdienen. Door hen liet hij een groot aantal kasteelen en steden bouwen of versterken, en dijken en waterleidingen vervaardigen. Vóór zijnen tijd, had *Poolen* bijna geene bemuurde stad; doch, toen hij stierf, waren zij aldaar bijna alle van muuren voorzien. Inzonderheid was hij steeds zorgvuldig bedacht, om het landvolk tegen de edellieden te beschermen, die hetzelve dikwijls zoo onmenschlijk mishandelden, als waren

Hij bouwt en versterkt steden en kasteelen.

Hij beschermt den boerenstand.

waren de boeren, uit hoofde der slavernij, onder welke zij zuchteden, indedaad met het vee gelijktestellen. Daaröm noemde de *Poolsche* adel den koning, spotswijze, een' boerenkoning, zonder te weten, dat zij daardoor deszelfs rechtvaardige en menschlievende gezindheden roemden: en het moet indedaad voor een wijs vorst veel aangenaamer zijn, braave, naarstige en nuttige boeren te regeeren, dan trotsche, onkundige en luije edellieden, die slechts de vruchten van het zweet des landmans verbrassen. CASIMIR heeft men dus met te meer rechts DEN GROOTEN genaamd; ten minsten had hij een groote en verhévene denkwijze, welke ten algemeenen beste zeer werkzaam was. Hij zorgde zelfs voor de geleerdheid, daar hij reeds den grond eener hooge school te *Krakau* gelegd had, doch welker daadlijke stichting door
J. 1364. zijnen dood verhinderd werd. De geschiedenis, welke niets mag verzwijgen, dat ter beöordeeling van beroemde mannen dienstig is, moet hier, echter, nog bijvoegen, dat CASIMIR zelf, schoon hij de zeden zijner onderdaanen verbeterde, dikwijls niet onberisplijk, en vooräl in een ongeöorloofde neiging tot het vrouwlijk geslacht zeer buitenspoorig was. Het schijnt een tegenstrijdigheid, doch zoo sterk is het gevoel van de waardij der deugd, zelfs in hun, die haare wetten overtreeden, dat CASIMIR mannen van een geheel andere leevenswijze, dan de zijne was, meest hoog-

hoogachtte en tot de gewigtigste Staatsambten boven anderen verhief.

IV. Tot zijnen nabuur had hij een' vorst, van wien hij in Staat- en regeerkunde nog meende te kunnen leeren. Deeze was de hoogmeester der *Duitsche* Orde in *Pruissen*, Winrich van Kniprode. Nog nimmer was dit Land in een zoo wél geregelden toestand geweest, als geduurende de dertig jaaren, dat hij hetzelve regeerde. Hij stichtte nieuwe steden, en bevorderde den bloei van die reeds bestonden. Onder deeze was thands *Danzig* de aanzienlijkste in het geheele Land, een stad, welke niet slechts zeer Volkrijk was, maar ook door haaren uitgebreiden zeehandel welvoer. Zij behoorde onder de voornaamste leden van het *Duitsche* Hanzeeverbond, welk den hoogmeester tot deszelfs opperhoofd zou gekoozen hebben, hadde hij dit niet door dringende verzoeken weten vóórtekomen. Echter zorgde hij voor den bloei des koophandels, door het stichten van stapelplaatsen te *Koningsberg*, *Thorn* en *Elbing*, alsmede door een goede munt, het bepaalen van de prijzen der leevensmiddelen, en het voorschrijven van de kleederdragten. Hij onderzocht en verrichtte alles, zoo veel mooglijk, zelf, en alle standen waren even zeer over hem voldaan, omdat hij hun allen een onpartijdige achting bewees. Hij handhaafde wel den krijgshaften geest zijner Ordebroeders, gelijk hij zelf over de *Lithauërs*, die *Pruissen* aanvielen, dikwijls ze-

Casimirs dood, in het jaar 1370.

Gelukkige toestand van *Pruissen* onder den hoogmeester Winrich. Van het jaar 1351 tot 1382.

zegepraalde; doch tevens poogde hij den *Duitfchen* ridderen hoogächting voor de geleerdheid, en' eene, hun tot hiertoe onbekende, drift inteboezemen; om zich met dezelve bekend te maaken. Met dit oogmerk ftichtte hij nieuwe fchoolen, behield voor zich het recht, om de leeräars te onderzoeken en te benoemen, en riep geleerde mannen uit *Italië* en *Duitschland* naar *Mariënburg*, alwaar hij dikwijls met hun gemeenzaam verkeerde. Indedaad bragt hij het zoo verre, dat zich in zijne Orde veele in de rechtsgeleerdheid bedreevene mannen bevonden, die de regeerings- en rechtszaaken roemrijk konden waarnemen. Ook in deezen tijd, had men zulke hooge denkbeelden van het doorzigt en de bekwaamheden der leden van deeze Orde, dat in *Duitschland* het fpreekwoord ontftond: „ Zijt gij „ flim, bedrieg dan de broeders in *Pruis-* „ *fen.*" Met alle deeze verdiensten verëenigde WINRICH eene, toen zeer zeldzaame, ftandvastigheid in het handhaaven zijner vorstlijke rechten tegen den paus en de overige geestlijkheid. De algemeene roem eener zoo gelukkige regeering bewoog koning CASIMIR, J. 1365. om naar *Pruisfen* te reizen, en inzonderheid op den bloeijenden toeftand der fteden aldaar te letten, ten einde ook zijne *Poolfche* fteden naar dit voorbeeld te kunnen inrichten.

Lithauen wordt met *Poolen* vereenigd.

V. Na zijnen dood, beklom zijn zusterszoon, LODEWIJK, koning van *Hungarije*, den *Poolfchen* troon. Want CASIMIR had wel

wel kleinkinderen van zijne dochter; doch hij beminde zijne zuster meer, en de *Poolſche* Rijksſtaaten ſcheenen zich van een' koning, die niet altijd onder hen woonen kon, deste meer toegevendheid te belooven. Doch deeze keuze viel niet ten voordeele van hun vaderland uit. Lodewijk, die *Hungarije* verre boven zijn nieuwe Rijk den voorrang gaf, bleef zich ook aldaar meestentijds ophouden. Zijne moeder en anderen, door welken hij *Poolen* regeerde, voldeeden geenszins aan de wenſchen en behoeften der Natie; ontelbaare belangen derzelve bleeven verwaarloosd; en hij hechtte zelfs *Rood-Rusland* aan het *Hungaarſche* Rijk.

Lodewijk reg. van het jaar 1370 tot 1382.

Na zijnen dood, werd zijne dochter, Hedwig, door de *Poolen* tot hunne koningin gekroond. Niet lang daarna, deed Jagello, groothertog van *Lithauen*, het aanbod, om, wanneer de *Poolen* hem voor hunnen koning wilden erkennen, en hem de koningin als haaren gemaal zou aannemen, met alle zijne onderdaanen tot den *Christelijken* Godsdienst over te gaan, zijn Land met het koningrijk *Poolen* te vereenigen, en ten voordeele van het laatste nog meer te verrichten. Onder zulke aangenaame voorwaarden, voldeeden de *Poolen* weldra aan zijne begeerte. Jagello liet zich doopen, en heette, ſedert dien tijd, koning Vladislav de tweede. Zijn geſlacht, dat met hem, omtrent het einde der veertiende eeuw, den troon beklom, bezat denzelven bijna twee eeuwen. Ook werd terſtond

J. 1384.

Jagello, groothertog van *Lithauen*, wordt ko-

ning van *Poolen.* J. 1386. ftond de grond gelegd der vereëeniging van *Lithauen* met *Poolen*, fchoon dezelve eerst, in veel laater tijden, op een volftrekt onafscheidlijke wijze, tot ftand is gekomen.

Vroegere gefchiedenis der *Lithauers.* VI. *Lithauen* en het Volk, welk aldaar woonde, hebben tot hiertoe in de gefchiedenis een aanzienlijke plaats bekleed. Het eigenlijke *Lithauen*, dat, in de Landstaal, *Litwa* heet, is een groot Land, zeer vruchtbaar in graanen, en voor de visfcherij, vee- en honichteelt uitneemend gefchikt; doch waarvan men zich inverrena nog niet genoeg naar waarde bediend heeft. Wanneer men het *Lithaufche Rusland* en *Samogitië*, of, volgends den *Poolfchen* tongval, *Schamaiten*, dat, in de vroegfte tijden, fteeds bij hetzelve behoorde, mede rékent, dan ftrekt *Lithauen* zich uit tot de Oostzee, en wordt door het overige *Poolen*, alsmede door het *Pruisfifche* en *Rusfifche* gebied omringd. Op vrij waarfchijnlijke gronden, werden de *Lithauers* voor afftammelingen der *Letten* gehouden, die indedaad door hunne taal met de *Slawen* naauw verwant zijn. Tot het begin der dertiende eeuw, ftonden zij onder de heerfchappij der *Rusfen*. Een *Rusfiesch* vorst van *Halitsch* behandelde hen zoo veráchtlijk, dat hij, in plaats van paarden en osfen, *Lithauers* voor zijn' wagen en ploeg liet fpannen.
J. 1205. Doch, niet lang na zijn dood, begonnen zij zich in vrijheid te ftellen, en hunne groothertogen zelve te kiezen. Een van deezen, MENDOG, werd, omtrent het midden der ge-

gemelde eeuw, een *Christen*; de paus gaf hem zelfs den titel van koning; doch weldra keerde hij tot het *Heidendom* weder. Sedert deeze tijden, werden de *Lithauers* in veele oorlogen met de *Russen*, *Poolen* en *Duitsche* ridders in het nabuurige *Pruissen* gewikkeld. Gelijk die der meeste *Heidensche* Volken, zoo was ook hunne dapperheid met een woeste wreedheid vermengd. Van tijd tot tijd, onderwierpen zij zich *Polosko* en andere *Russische* steden. Doch inzonderheid maakte zich hunne groothertog, GODIMIN, omtrent het begin der veertiende eeuw, geducht. Hij overwon de *Russische* vorsten van *Kiew*, en veröverde deeze stad, nevens het gebied, aan dezelve gehecht. Doch in *Lithauen* bouwde hij *Wilna*, werwaards hij zijnen zétel verplaatste. Zijn kleinzoon was die zelfde groothertog JAGELLO, die, gelijk wij reeds verhaalden, koning van *Poolen* werd. In dien tijd, bevattede het groothertogdom *Lithauen*, behalven het eigenlijke Land van deezen naam en *Samogitië*, ook de Landschappen *Polesië*, *Podlachië*, *Witepsko*, *Polosko*, *Smolensko*, *Mstislaw*, *Sewerië*, *Kiew*, *Volhijnië* en een gedeelte van *Podolië*.

J. 1252.

Sedert het jaar 1316.

VI. Weldra voldeed VLADISLAV DE TWEEDE aan zijne belofte, door de *Lithauers Christenen* te maaken. Hij zelf stelde hun dit, op eenen Rijksdag te *Wilna*, voor. Doch daar dit vruchtloos was, beval hij, dat men het heilige vuur, welk zij aldaar brandend hielden, zou uitblusschen, hunne af-

De *Lithauers* worden *Christenen*.

afgodentempels omverre rukken, hunne geheiligde bosschen omhouwen, en de slangen, welken zij als huisgoden vereërden, dooden. Vergeefs verwachteden zij, dat hunne goden zich hieröver zouden wreeken. Dit was voor hun een voornaame beweegreden, om het *Christendom* aantenemen. Doch op de boeren had het aanbod des konings den meesten invloed, om aan ieder, die zich zou laten doopen, een nieuw kleed te schenken.
J. 1387. Om hetzelve te verkrijgen, kwamen de *Lithausche* landlieden, in zoo groote meenigte, samenvloeijen, dat men hen niet afzonderlijk, maar bij geheele benden te gelijk doopte, en aan iedere bende een algemeenen naam gaf. Daar de minsten der *Poolsche* geestlijken de *Lithausche* taal verstonden, was de koning zelf de voornaamste leeräar der nieuwlings bekeerden; doch zijn onderwijs strekte zich niet verder uit, dan tot het enkele vóórzeggen van de zoogenaamde Geloofsbelijdenis der Apostelen en het *Onze Vader*.

Oorlogen wegens *Lithauen.*

Niet terstond kon de koning *Lithauen* in burgerlijke rust en onderwerping aan *Poolen* bezitten. Nu eens was het een broeder, dan weder een neef van hem, die zich willekeurig tot groothertog van *Lithauen* poogde te verheffen. De *Duitsche* ridders ondersteunden hen tegen den koning, en maakten zich, bij deeze gelegenheid, meester van *Samogitië*.
J. 1404. Doch dit Land werd, na weinige jaaren, weder door eenen *Lithauschen* groothertog veröverd, waarin vervolgends mede het *Christendom* werd inge-

ge-

gevoerd. Daar niet slechts de groothertogen van *Lithauen* de leenheerschappij der *Poolsche* koningen erkenden, maar ook deeze eene wet maakten, volgends welke de *Poolen* en *Lithauers* de zelfde voorrechten en regeeringsvorm hebben moesten, en zij, wanneer de koning zonder erfgenaamen mogt sterven, gemeenschaplijk een' anderen zouden verkiezen, werd *Lithauen* in het algemeen met *Poolen* steeds naauwer vereenigd.

Van het jaar 1401 tot 1413.

VIII. Intusschen was de regeering van VLADISLAV DEN TWEEDEN voor *Poolen* niet ongelukkig. Hij bezat wel die kracht van geest niet, welke eenen vorst zoo noodig is. Te goedhartig en min doorzigtig, liet hij zich te ligt door anderen geleiden. Zijne gezindheden en voorneemens kon men te dikwijls veranderen, welke zwakheid zijne gemalinnen, bloedverwanten, Staatsdienaars, en zelfs nabuurige vorsten, niet zelden misbruikten. Echter was hij dapper, in het verduuren van alle moeijelijkheden gehard, en alzins geneigd, om goeden raad te volgen. Deezen gaf hem inzonderheid zijne eerste gemalin, HEDWIG. Haare vroomheid en gewaande wonderkracht verleenen haar wel een plaats onder de kerkheiligen; doch veel zekerer is het, dat haare menschenliefde en wijsheid voor het Rijk zeer heilzaam waren. Zij wist de twisten van haaren gemaal met andere vorsten, welke in een' oorlog dreigden uittebarsten, door een vergelijk te dempen. Toen de koning éénmaal den boeren,

Geschiedenis der *Poolen* tot omtrent het midden der veertiende eeuw.

HEDWIG. St in het jaar 1399.

geheel onverdiend, hun vee had laten ontnemen, bewoog zij hem niet slechts, om hun hetzelve weder te geven, maar voegde ook daarbij deeze edele woorden: „ Wij hebben „ hun wel hun vee terug gegeeven; doch „ wie zal hun hunne traanen vergoeden." Zij was het ook inzonderheid, die de stichting der hooge school te *Krakau*, naar het voorbeeld der *Praagsche*, bevorderde. Haar gemaal, die, na haaren dood, niet zonder nadeel van de rechten der koningen van *Poolen*, aan SIEGMUND, den keizer en koning van *Hungarije*, gewigtige diensten deed, schoot denzelven op zestien steden van het graafschap *Zips* in *Hungarije* een som in *Boheemsche* munt voor, welke, volgends de tegenwoordige waarde, meer dan zevenmaal honderd duizend keizer-guldens bedroeg: en hiervoor is dit, aan *Poolen* grenzende, gebied, meer dan drie en een halve eeuw, als een onderpand, in de magt van dat Rijk gebleeven. Voor het overige maakten de *Poolen*, onder de regeering van deezen koning, welke omtrent een halve eeuw voordduurde, geene zeer merkbaare vorderingen in weetenschappen of kunsten. Zeer middenmaatige verzamelaars van de lotgevallen hunnes vaderlands, en vervaardigers van eenige Godsdienstige geschriften, waren thands nog hunne gantsche rijkdom van schrijvers. Den toestand der rechtspleeging van *Poolen* in deezen tijd kan men uit de geschiedenis van een voornaam' man in dit Land leeren kennen.

Hooge school te *Krakau*. J. 1400.

J. 1412.

VLADISLAV II. reg. van het jaar 1386 tot 1434.

Hij

Hij had de koningin bij haaren gemaal van een grove buitenspoorigheid beschuldigd, waarvan zij zich, door een eed, verönmtschuldigde. Nu moest hij óf zijne beschuldiging herroepen, óf haare waarheid door een gerechtlijk geding bewijzen, welk twaalf ridders voor de koningin wilden overnemen. Toen hij dit weigerde, werd hem de straf opgelegd, om, in tegenwoordigheid van het gerecht, met handen en voeten over den bank te kruipen, gelijk een hond te blaffen, en te belijden, dat hij de koningin gelasterd had.

IX. Omtrent deezen tijd, dat is, omtrent het midden der veertiende eeuw, scheen *Poolen* met een der nabuurige Rijken, *Hungarije* of *Bohemen*, door een bestendige vereëeniging onder één goeden koning, niet slechts magtiger, maar ook een voormuur te zullen worden tegen de *Turken*, die steeds dieper in *Europa* doordrongen. Vladislav den Tweeden waren de *Hungaarsche* en *Boheemsche* kroonen aangeboden; doch hij had ze beide, 't zij uit bescheidenheid, of omdat hem de regeering van *Poolen* reeds werks en onlusten genoeg veröorzaakte, afgeweezen. Zijn zoon, integendeel, Vladislav de Derde, die eerst tien jaaren oud was, toen hij zijn' vader op den troon opvolgde, nam, zes jaaren daarna, het hem aangeboden koningrijk *Hungarije* aan. Ook de vorsten of *Woiwoden* van *Moldavië* en *Wallachije* deeden hem, als hunnen leenheer, den eed van getrouwheid, en beloof-

Vladislav de Derde, koning van *Poolen* en *Hungarije*, sneuvelt in een' oorlog met de *Turken*.

J. 1440.

loofden hem een' jaarlijkschen cijns van ossen, paarden, zijden stoffen, en meer dergelijke waaren. Zijn broeder, CASIMIR, werd groothertog van *Lithauen*, en was door een gedeelte der *Bohemers* tot hunnen koning verkozen, zonder zich, echter, in deeze waardigheid te kunnen blijven handhaaven. Doch VLADISLAV voerde een' gelukkigen oorlog met de *Turken*, welke weldra door een' roemrijken vreede geëindigd werd. Echter liet hij zich door den pauslijken gezant overreeden, om deezen vreede, schoon door een' eed gestaafd, nog in dat zelfde jaar alleenlijk
J. 1444. daaröm te verbreken, omdat hem toen de gelegenheid zeer gunstig scheen, om de *Turken* gantschlijk uit *Europa* te verdrijven. De koning zelf viel hen, in den veldslag bij *Warna*, bij de zwarte zee in *Bulgarije*, met alle mooglijke dapperheid aan. Doch daar hij meer den ontijdigen moed eenes jongen helds, dan het wijs beleid van den bedachtzaamen veldöversten blijken liet, sneuvelde hij niet slechts, maar bekwam ook zijn leger een volkomene nederlaag. In het één-en- twintigste jaar zijnes ouderdoms, toen hij stierf, had hij reeds de uitneemendste verwachtingen van hem in het toekomende verwekt.

Onderlinge ijverzucht der *Poolen* en *Lithauers*.

X. Zijn broeder, CASIMIR DE DERDE, beklom nu wel den *Poolschen* troon, doch, schoon hij reeds groothertog van *Lithauen* geweest was, bragt, echter, zijne regeering aan de vereëeniging van dit Land met *Poolen* meer

meer na-, dan voordeels toe. De *Poolen* en *Lithauers* waren onderling ijverzuchtig. De laatsten begeerden *Podolië* en andere Landschappen, welke weleer tot hun groothertogdom behoord hadden; zij wilden van de *Poolen* geheel onäfhanglijk worden: en de koning scheen hun zoo uitneemend te begunstigen, dat de *Poolen* hem deste minder lief hadden. Echter konden de *Lithauers* niet beletten, dat hun de *Russen* de aanzienlijke stad *Groot-Nowgorod* en geheel *Severië* ontrukten. J. 1478 env. Terwijl CASIMIR de *Poolen* en *Lithauers* vergeefs tot eendragt poogde te brengen, werd de wijsheid van zijn gedrag door vreemdelingen te beter erkend en naar waarde geschat. Inzonderheid kweekte hij, in weêrwil van den paus en de geestlijkheid, met den koning van *Bohemen*, tegen wien zij hem in het harnas poogden te jagen, een naauwe vriendschap aan. Als ter belooning hiervoor, verkreeg een van CASIMIRS zoonen, VLADISLAV, nog bij zijn leeven, de *Boheemsche* kroon, J. 1469. en, eenigen tijd daarna, ook de *Hungaarsche*. J. 1490. *Masuren* of *Masovië*, een aanmerklijk gedeelte van *Groot-Poolen*, had toen nog zijne eigene hertogen uit het geslacht van PIAST; doch deeze waren leenmannen der koningen van *Poolen*, en bezaten onder anderen ook *Warschau*, onder den naam van een hertogdom. Thands werd door CASIMIR, na den dood van twee dier hertogen, J. 1462. een gedeelte van *Masovië* geheel met zijn Rijk vereenigd.

XI. Doch een veel belangrijker aanwinst *Pruissen*

 ver-

onderwerpt zich aan *Poolen.* verkreeg hetzelve, in zijnen tijd, door de westlijke helft van *Pruisfen.* De *Duitsche* ridders hadden, gelijk wij reeds verhaalden, dit gantsche Land, sedert de dertiende eeuw, veröverd. *Lijfland* en *Koerland* werden hun mede onderworpen, nadat, omtrent het midden dier eeuw, de Orde der zwaardbroeders, die dit Land overwonnen, met de *Duitsche* Orde verëenigd was. Deeze begonnen in *Poolen* en *Lithauen* reeds veröveringen te maaken, en kochten, in den beginne der vijftiende eeuw, *Nieuwmark* van SIEGMUND, den koning van *Hungarije* en keurvorst van *Brandenburg.* In dien tijd was KOENRAAD VAN JUNGINGEN hoogmeester der *Duitsche* Orde, een man, krijgshaftig en vreedelievend, naar maate de eer en het belang der algemeene zaak dit veréischten. Hij weêrhield de ridders van noodlooze oorlogen, en voerde niet weinige wetten in ten voordeele van den koophandel en goede zeden. Vanhier, dat de welvaart van *Pruisfen*, onder zijne regeering, ten hoogsten top steeg. Hij had vijf- envijftig sterke steden en meer dan agtien-duizend dorpen. Een sterke bevolking, inzonderheid door *Duitschers* veröorzaakt, een voortreflijke landbouw en veeteelt, koophandel en zeevaart, welke niet min voorspoedig waren, maakten dit Land tot een der bloeijendste. De ridderbroeders waren aldaar meer dan drieduizend in getal, zonder hen mede te rékenen, die geestlijke en wereldlijke ambten bekleedden, en hadden

J. 1402.

stéeds

ſteeds de talrijkſte verſterkingen van krijgsmagt uit *Duitschland* te verwachten. Doch het geluk, de magt en rijkdommen der *Duitſche* ridders maakten hen ſlechts, van tijd tot tijd, vermételer en buitenſpooriger. Zij greepen ieder voorwendſel aan, om de Landen hunner nabuuren aantevallen en te verwoesten. Zelfs waren zij overgegeeven aan de weelde, onderling onëensgezind, en gehoorzaamden hunnen hoogmeester ſlechts zoo veel, als hun behaagde. Jegens den adel en de ſteden van *Pruisſen*, (onder welke laatſte *Culm*, *Thorn*, *Elbing* en *Danzig* de rijkſte en magtigſte, doch *Koningsberg* bijna de voornaamſte waren,) gedroegen zij zich trotsch, gewelddaadig en onrechtvaardig. Voor beleedigingen, welke men van een' ridder geleeden had, was, ten laatſten, geene voldoening of ſtraf meer te verwachten. De vrijheden van de Staaten des Lands werden bijna vernietigd, en niet ſlechts de belastingen, maar ook de koophandel en andere bézigheden, zelfs veiligheid en leeven, hingen, eindelijk, bijna alleen van de willekeur der ridders af. Door zoo veele mishandelingen verbitterd, ſlooten de Staaten van *Pruisſen* onderling een verbond, om hunne rechten krachtdaadiger te handhaaven: en toen zij daaröm door de Orde nog verächtlijker en haatlijker behandeld werden, gaven zij zich allen aan den koning van *Poolen* over. J. 1454.

XII. Daarüit ontſtond een dertienjaarige oorlog. Beide partijen, de ridders en de Staa- De *Duitſche* ridders be-

houden slechts het Oostlijk gedeelte van *Pruisſen*.

Staaten, welke laatſte den eerſten terſtond ſteden en kasteelen ontrukten, en door den koning, die hunne onderwerping aannam, met krijgsvolk onderſteund werden, poogden zich gewapenderhand tegen elkander te handhaaven. De ridders verkreegen uit *Duitschland* eenige hulp van geworvene ſoldaaten; doch moesten *Nieuwmark*, dat hun mede toebehoorde, aan de keurvorsten van *Brandenburg* afſtaan. Eenigen tijd bleef het krijgsgeluk afwisſelen, totdat het zich, eindelijk, geheel tegen de ridders verklaarde. Dit ontſtond, echter, niet uit de ongemeene overmagt der *Poolſche* krijgsmagt op zich zelve, want meestendeels was zij werkloos, langzaam in haare onderneemingen, en verwoestede *Pruisſen* deste meer. De grooter ſteden van dit Land, integendeel, en boven alle andere *Danzig*, bragten, door haaren heldenmoed, ſtandvastigheid en geld, dat den ridderen weldra ontbrak, deezen oorlog grootendeels beſlisſend ten einde. Nadat dus *Pruisſen* zoo veel geleeden had, dat hetzelve bijna ſlechts drie duizend dorpen behield, zonder nu het veel belangrijker verlies van menſchen mede te rekenen, welk veele honderd duizenden bedroeg, werd

J. 1466. de vreede tusſchen den koning van *Poolen* en de *Duitſche* ridderörde, onder de volgende voorwaarden, herſteld. Het Westlijk gedeelte van *Pruisſen*, dat, ſedert dien tijd, *Poolsch Pruisſen* heette, en dus *Danzig* en geheel *Pommerellen*, *Culm*, *Thorn*, *Elbing*, *Mariënburg* en al het overige, wat men immer daar-

daaronder gerekend had, werd aan *Poolen* afgestaan. Doch de Orde bleef het gantsche Oostlijk gedeelte van *Pruissen* behouden, waarin nu *Koningsberg* ten zetel des hoogmeesters verstrekte; onder dit beding, echter, dat hij dit alles van den koning en het Rijk der *Poolen* slechts in leen bezitten zou. Eigenlijk werden dus de beide hoofddeelen van *Pruissen*, slechts op een verschillende wijze, een gedeelte van den *Poolschen* Staat.

XIII. Doch deeze aanzienlijke uitbreiding van de grenzen des Rijks had op deszelfs binnenlandsche welvaart geenen invloed. De beide broeders en opvolgers van Casimir den Derden, Johannes Albrecht en Alexander, regeerden, omtrent het einde der vijftiende en in het begin der zestiende eeuw, niet gelukkig. Schoon hunne broeder, Vladislav, koning van *Hungarije* en *Bohemen* was, bevonden zich, echter, de *Poolen* zelve te min ten oorloge toegerust, om de plotslijke aanvallen van vijandige Volken zelfs aan de grenzen te kunnen weêrstaan. Vanhier, dat hun vaderland, onder de regeering van Johannes Albrecht, door de *Turken* en *Tartaaren*, zelf door de *Moldaviërs*, wier vorst, echter, eenigzins van *Poolen* afhanglijk was, wreedäartig verwoest werd. De adel wantrouwde den koning, en de zeer rijke geestlijkheid wilde ter bescherming des Rijks geen geld geven. Thands haalde men wel de banden van vereeniging tusschen het koningrijk en groothertogdom *Lithauen* nog

Geschiedenis der *Poolen* omtrent het einde der 15de eeuw.

J. 1498 en 1500.

J. Albrecht. St. in 't j. 1501.

 naau-

ALEXANDER. St. in 't j. 1506. naauwer toe: en beide zijn, sedert ALEXANDERS tijden, niet weder van één gescheiden. Doch zoo wel *Poolen* als *Lithauen* werden andermaal door de *Tartaaren* overheerd, wier gebied zich zeer verre uitbreidde, en bij welke gelegenheid, gelijk doorgaands, bijna honderd duizend inwooners als slaaven werden medegesleept. In deeze treurige tijden, zag men de *Poolen* nog steeds in kundigheden en zeden merkbaar terug blijven. De regeeringsvorm des Rijks werd, onder de gemelde beide koningen, volkomen bepaald, en de toestemming zoo wel van de Rijksraaden, als van de gelastigden des adels, noodzaaklijk verklaard tot het maaken van nieuwe wetten.

J. 1505.

J. 1531. In dien tijd, werd ook door JOHANNES LASKI of VAN LASCO, kanselier des Rijks, en, eindelijk, aartsbisschop van *Gnesen*, de eerste verzameling van *Poolsche* wetten vervaardigd.

De geschiedschrijver DLUGLOSZ. St. in 't j. 1480. JOHANNES DLUGLOSZ, kanonnik te *Krakau*, een man, die zich, door het onderwijzen van den koninglijken prins CASIMIR, door gezantschappen en een goede inrichting van de algemeene hooge school dier hoofdstad, zeer verdienstlijk gemaakt had, verwierf wel als een der eerste nieuwere geschiedschrijvers van zijn vaderland veel roems; doch, niettegenstaande zijn ijver voor hetzelve, en zijne vlijt in het verzamelen van narichten, bezat hij zoo min de nog noodzaaklijker oordeelkunde, als de onpartijdigheid en andere vereïschten van eenen geschiedschrijver.

Gelukkige XIV. Doch het begin der zestiende eeuw beloofde

loofde weldra den *Poolen* gelukkiger tijden, en toen begonnen zij die zelfs reeds te genieten. Geduurende het grootste gedeelte dier eeuw, werden zij niet slechts door twee wijze vorsten geregeerd; maar drong ook het nieuwe licht van vrijer en beter doorzigt in Godsdienstige zaaken, dat zich toen over *Europa* verspreidde, tot hen door. CASIMIRS jongste zoon, SIEGMUND DE EERSTE, die meer dan veertig jaaren koning was, had reeds te vóóren, als stadhouder van zijnen broeder VLADISLAV, die koning van *Bohemen* was, over *Silesië* en het *Lausnitsche*, voortreflijke bekwaamheden in het Staatsbewind doen blijken. In het eerste dier Landen herstelde hij de algemeene veiligheid, welke toen door de roofzucht vernietigd was, gaf heilzaame wetten, en was ten algemeenen beste milddaadig. In *Poolen* vond hij de schatkist gantschlijk uitgeput, en de koninglijke inkomsten meestendeels verpand. Een steeds op den been gehoudene en besoldigde krijgsmagt vond men aldaar, zoo min als in het overige *Europa*, nog bijna in 't geheel niet: en tot het werven van soldaaten, of het geldschieten voor de behoeften des vaderlands, was de toestemming des *Poolschen* adels dikwijls moeijelijk te verkrijgen. SIEGMUND kon dus hetzelve tegen de *Turken* en *Tartaaren*, die het Rijk aanvielen, niet altijd verdeedigen. Doch, van tijd tot tijd, versterkte hij hetzelve aanmerklijk, en verwierf zich ook onder vreemde vorsten een ongemeen aanzien. Hij gaf den *Russen*, die

regeering van SIEGMUND I. Hij reg. van het j. 1506 tot 1548.

die de onlusten in *Lithauen* begunstigden, een volkomene neêrlaag. De *Tartaaren* werden terug geslagen, en de vorst van *Moldavië* en *Wallachije* gedwongen, om zijne oude afhanglijkheid van *Poolen*, ten minsten voor eenigen tijd, te erkennen. Daar de hoogmeester der *Duitsche* Orde, ALBRECHT, markgraaf van *Brandenburg*, den koning, als leenheer van het Oostlijke *Pruissen*, den gewoonen eed weigerde te doen, deed hij hem deswegen den oorlog aan. ALBRECHT weêrstond hem wel zeer dapper, in de hoop, van een gedeelte van het verlooren *Pruissen* voor de Orde te heröveren. Doch, na eenige jaaren, sloot hij een vreedesverbond met SIEGMUND, dat voor den hoogmeester en *Poolen* beiden, in zeker opzigt, even voordeelig was. De eerste werd daardoor als hertog erkend, onder voorwaarde, dat dit nieuwlings gestichte hertogdom *Pruissen* erflijk voor alle zijne manlijke afstammelingen, en, na derzelver dood, voor zijne broeders in het *Brandenburgsche* huis moest blijven; doch wanneer ook deeze geheel uitstierven, moest dit hertogdom, welk daarenboven een leengoed van *Poolen* bleef, met dit Rijk gantschlijk verëenigd worden. Toen dus de opperheerschappij der *Duitsche* Orde in *Pruissen* volkomen ten einde liep, werden de *Poolen* van een' hunner naaste en gevaarlijkste vijanden verlost. Ten einde zich tegen alle aanspraaken van vreemde vorsten te beveiligen, hadden de nieuwe hertogen alle reden, om de vriendschap met *Poolen* aantekwee-

Het hertogdom *Pruissen* wordt een leengoed van het *Poolsche* Rijk.

J. 1525.

kweeken. Niet lang na deeze Staatsverändering, stierven de laatste hertogen van *Masovië* uit het geslacht van Piast, en de koning nam nu dit hertogdom voor *Groot-Poolen* in bezit. Doch afkeerig van die hebzucht, welke alles wenscht te bezitten, wat zich slechts aanbiedt, weigerde Siegmund de *Zweedsche* en *Hungaarsche* kroonen, hem beiden aangeboden. Zijne wijsheid ontraadde hem, zijne handen naar andere Rijken uittestrekken, en zich daardoor in oorlogen te wikkelen, terwijl zijn eigen zeer groote Rijk zijne zorgvuldigste opmerkzaamheid behoefde. En deeze besteedde hij indedaad tot deszelfs welzijn, poogde de dikwijls verwoeste Landen op nieuw te bevolken, bouwde of verbeterde vestingen en kasteelen, en maakte van de koninglijke inkomsten, welke hij weder in orde bragt en vermeerderde, het beste gebruik. Schoon hij zijne rechten als koning handhaafde, liet hij zich, echter, door den weêrspannigen en gewelddaadigen adel niet aanspooren, om deszelfs vrijheden te beperken. Veelëer schonk hij den landboden, die de gevolmagtigden waren des adels van ieder *Woiwoodschap*, (of van ieder Landschap, door een' *Woiwood* geregeerd,) en denzelven, sedert het midden der vijftiende eeuw, op de Rijksdagen vertegenwoordigden, nog meer voorrechten. Echter werd Siegmund door zijne onderdaanen weinig geächt, omdat zijne gemalin de magt, welke hij haar dikwijls vergunde, te schandelijk misbruikte. J. 1526.

XV. Doch

Eerste poging, om in *Poolen* den Godsdienst te verbeteren.

XV. Doch boven alles merkwaardig is zijne regeering geworden door de eerste straalen van de Godsdienstige hervorming, welke toen niet slechts hier en daar in *Poolen* begonnen doortedringen, maar hetzelve ook reeds te verlichten. In de vijftiende eeuw, was 'er reeds als een schemering van dit licht ontstaan, toen de leer van JOHANNES HUSS in *Bohemen* onder niet weinige aanzienlijke *Poolen* ingang vond, die, volgends haar, de verbazende magt hunner geestlijken binnen de behoorlijke grenzen poogden terug te brengen. Van deezen invloed getuigde nog, omtrent het begin der zestiende eeuw, het ijverig verlangen des adels in *Groot-Poolen*, om de kelk van het Heilig Avondmaal, volgends het voorbeeld van deszelfs Insteller, weder aan alle *Christenen* aantebieden. Zo zij zich hiertegen mogten verzetten, dreigde de adel den geestlijken hunne tienden te ontrukken; en een bisschop aldaar bedroog denzelven door een nimmer vervulde belofte. Meer vrijmoedig en gelukkig deeden veele *Poolen*, zelfs munnikken en andere geestlijken, ook aan het hof des konings, hunne zucht blijken voor den Hervormden Godsdienst, zoodra men die slechts met eenigen voorspoed in *Duitschland* had begonnen intevoeren. In *Pruissen* breidden zich deeze gezindheden het gezwindste uit. *Danzig* en de meeste andere steden van het eigenlijke *Poolsche* gedeelte verklaarden zich reeds openlijk voor de Hervorming, zonder haar, echter, volkomen te dur-

J. 1520 env.

durven aannemen. Doch Albrecht, de nieuwe hertog van *Pruissen*, nam dien Godsdienst niet alleen zelf aan, maar voerde dien ook, naar de wenschen van zijne meeste onderdaanen, in zijn Land in. Doch midden in deezen loop, werd de Hervorming onder de *Poolen* door zeer gestrenge wetten des konings gestuit, welke hij, door de bisschopen aangestookt, tegen alle haare vrienden maakte; schoon hij zelf geen' vervolgzuchtigen geest had. In dien tijd verliet onder anderen Johannes van Lasco, een man van voornaamen geslachte, zijn vaderland, waarin aan de waarheid nog geen invloed vergund werd. Hij was de geleerdste en eerwaardigste dier *Poolen*, die in haare belijdenis uitmunteden. Reeds had hij aanzienlijke geestlijke ambten in de *Roomsch-Catholieke* kerk verkreegen, en de koning bood hem een bisdom aan; doch hij verkoos liever een vrijwillige ellende in Landen, alwaar hij zich in den Godsdienst, welke voor hem alles was, kon versterken.

Johannes van Lasco. J. 1540.

XVI. Gunstiger tijden voor den bloei der kerkverbetering in *Poolen* beleefde men onder Siegmund den tweeden, of Siegmund Augustus den eersten. Deeze koning was zoo wijslijk gemaatigd in Geloofszaaken, en zelf zoo geneigd, om tot het weeren der tallooze misbruiken, welke in dezelve waren ingeslopen, iets toetebrengen, dat een zeer groot gedeelte zijner onderdaanen zich van deeze lang gewenschte aanmoediging uitneemend gaarne bediende. Andere gebeurtenissen en omstan-

De Hervormde Godsdienst wordt door zeer veele *Poolen* aangenomen. Siegmund Augustus reg. van het jaar 1548 tot 1572.

dig-

digheden werkten hiertoe mede. Toen alle de ſtudenten de hooge ſchool te *Krakau*, uit hoofde van eene hun aangedaane beleediging, welke niet naar hunne verwachting geſtraft werd, verlieten, begaven zich veelen van hun naar *Pruisſen*, *Bohemen* en het overige *Duitschland*, alwaar zij de grondbeginſels der Hervorming leerden, en weldra in hun vaderland medebragten. De Godsdienstige vrijheid, welke men in *Poolen* genoot, lokte ook vreemdelingen, die naar dezelve reikhalsden, om zich aldaar te vestigen. Reeds omtrent het einde der voorige regeering, was een groote bende *Boheemſche* broeders, of navolgers der kerklijke leerbegrippen en inrichtingen van JOHANNES HUSS, uit *Bohemen* verdreeven, en naar *Poolen* gevlucht. Thands verkreegen zij vrijheid, om hunnen Godsdienst openlijk te oefenen. Nu keerde ook de edele LASCO, na een afwezigheid van twintig jaaren, welken hij, ten dienste der Hervorming, met moeite en arbeid in *Duitschland* en *Engeland* doorgebragt had, naar zijn vaderland weder, dat ſlechts nog vier jaaren de vruchten van zijn ijver in het leeren kon oogſten. Allengskens gingen de meeste wereldlijke Rijksraaden of Raadsheeren, waaronder de *Woiwoden* en *Castellanen*, die oirſpronglijk bevelhebbers van kasteelen waren, en de Staatsdienaars behoorden, en zelfs verſcheidene biſchopen en zeer veele edellieden, in *Poolen* zoo wel als in *Lithauen*, tot den verbeterden Godsdienst over. De begeerte, om

J. 1556. St. in het jaar 1560.

om dien intevoeren, werd zoo algemeen onder de *Poolsche* Staaten, dat de koning door zijne gezanten op de kerkvergadering te *Trente* eenige belangrijke eischen ten dien einde aan den paus liet overreiken. Zij betroffen de herstelling van den openlijken Godsdienst in de Landstaal, van de kelk in het Heilige Avondmaal, van het huwelijk der geestlijken, en inzonderheid het houden van een kerkvergadering in *Poolen*, om den Godsdienst en de inrichting der kerk nog meer te kunnen zuiveren. Doch de vervulling deezer begeerte wist de paus met zijne aanhangers volkomen aftekeeren. In *Poolen*, integendeel, werd deeze partij steeds zwakker. *Danzig* en andere steden in *Poolsch Pruissen* verkreegen nu van den koning vrijheid, om den *Euangelischen* Godsdienst onverhinderd intevoeren. De vereeniging der *Boheemsche* broeders met de *Euängelischen* en Hervormden, welke in *Sendomir* tot stand kwam, bevestigde niet minder de Hervorming in dit Rijk. Dus verstrekte *Poolen*, gelijk veele andere Landen, ten bewijze, dat alle *Europische* Volken zich allengskens voor den verbeterden Godsdienst zouden verklaaren, wanneer slechts hun oordeel éénmaal van allen slaafschen dwang verlost wierd.

J. 1565.

Sedert het jaar 1557.

J. 1570.

Lijfland wordt aan *Poolen* onderworpen.

XVII. Niet min gewigtig waren, onder de regeering van SIEGMUND AUGUSTUS, de burgerlijke en Staatsveränderingen van *Poolen*. Dit Rijk nam op nieuw in magt en uitgebreidheid toe: nog onlangs werd geheel *Pruis-*

ſen daarmede verëenigd, en thands ook *Lijfland* aan hetzelve onderworpen. Nadat de Orde der zwaardbroeders, in de dertiende eeuw, dit Land veröverd had, werd het wel ſpoedig met de *Duitſche* riddderörde verëenigd; doch kocht van dezelve, in de eerſte helft der zestiende eeuw, zijne onäfhanglijkheid: en niet lang daarna werd de heirvoogd van *Lijfland* door den keizer voor een *Duitsch* Rijksvorst verklaard. WALTHER VAN PLETTENBERG, die held, wien wij in de geſchiedenis der *Rusſen* reeds eenigzins hebben leeren kennen, regeerde toen gelukkiglijk, beſchermde zijn Land tegen de aanvallen van dit Volk, en begunstigde in hetzelve de uitbreiding van den *Euängeliſchen* Godsdienst. Doch zijne opvolgers konden de *Rusſiſche* overmagt niet weêrſtaan. *Lijfland* leed door dezelve zoo veel, dat, eindelijk, de heirvoogd, GOTTHARD KETTLER, met den koning, als groothertog van *Lithauen*, onder de volgende voorwaarden, een verdrag ſloot. De koning moest dat gedeelte des Lands, welk aan gene zijde van de *Duna* lag, met zijn groothertogdom verëenigen, zonder de vrijheid van den *Euängeliſchen* Godsdienst en andere rechten der inwooneren te ſchenden. Doch het andere gedeelte des Lands aan deeze zijde van de *Duna* moest, als een leengoed van de *Poolſche* kroon, onder den naam van de hertogdommen *Koerland* en *Semgallen*, zoo aan den heirvoogd van dien tijd, als aan zijne manlijke afſtammelingen wor-

J. 1521.

J. 1562.

Oirſprong van het hertogdom *Koerland*.

worden afgestaan. *Esthland*, integendeel, had zich reeds aan den koning van *Zweeden* onderworpen. Weinige jaaren daarna, werd deeze aanwinst van *Lijfland* voor *Poolen* zelfs nog dierbaarer. Want, hoe dikwijls ook tot hiertoe de vereëniging van *Lithauen* met dit Rijk bevestigd ware, was zij, echter, uit hoofde van de ijverzucht en wederzijdsche aanspraaken der beide Volken, indedaad nog niet duurzaam geweest. Doch thands besloot men, in een gemeenschaplijke vergadering van dezelven, dat *Poolen* en *Lithauen* één Staats- J. 1569.
ligchaam onder éénen koning zouden zijn. Deezen zouden zij beiden in *Poolen* verkiezen, den zelfden Rijksdag te *Warschau* hebben, en, zoo in de regeering, als in alle andere betrekkingen, gelijke burgerlijke rechten genieten. En dit is, tot in de laatere tijden, dus onveränderd gebleeven. Tevens begeerden de Staaten van *Pruissen* zitting en stem in de *Poolsche* Rijksdagen. Deeze waren indedaad niet zelden zoo onrustig, deels door de oneensgezindheid der Rijksstaaten, deels door hun buitenspoorig wantrouwen tegen de koninglijke magt, en een' onäfgebroken ijver om dezelve te verzwakken, dat van deeze vergaderingen het algemeene welzijn dikwijls geen voordeel had. Siegmund Augustus, die dikwijls gevoelde en zeide, dat hij van zijne onderdaanen slechts uitwendigen eerbied genoot, en zij hem, in plaats van gehoorzaamheid, niets dan verdriet en onlusten veroorzaakten, was dus reeds voorneemens, de

regeering neêrteleggen; schoon zijne wijsheid en geduld, zijne rechtvaardigheid en bereidwilligheid, om ook den geringsten te aanhooren, alsmede zijn afkeer van pracht en onkosten voor zijn eigen persoon, en zijne milddaädigheid, integendeel, jegens anderen, welke, echter, somtijds in verkwisting ontäarte, hem het opperbewind dubbel waardig maakten. Zelfs in eenige weetenschappen en kunsten, doch vooräl in verscheidene vreemde taalen, bezat hij kundigheden, welke zijner Natie ten voorbeelde verstrekten.

Godsdienst en geleerdheid onder de *Poolen*.

XVIII. Indedaad waren, onder de regeering van hem en zijnen vader, welke een zeer groot gedeelte der zestiende eeuw vervulden, de vorderingen der *Poolen* in verstand, vernuft en beschaafde zeden eenigzins sneller dan te vóóren geweest. Gelijk de geest van andere Volken, zoo werd ook de hunne door de Hervorming verhéven, welke hen niet slechts in Godsdienstige, maar ook in andere zaaken, tot een vrijer en naauwkeuriger denkwijze geleidde. Nu zij meer vreemde Landen, en vooräl *Duitschland*, bezochten, namen zij ook meer toe in weetenschappen en zeden. Het een en ander veröorzaakte ook, dat 'er meer leerrijke boeken in *Poolen* verspreid werden, alwaar, daarënboven, in het begin der zestiende eeuw, de eerste boekdrukkerijen gesticht waren. Deeze geleerde oefeningen der Natie bleeven wel nog meest tot de Godgeleerdheid bepaald. LASCO en andere voorstanders der

Her-

Hervorming verdeedigden haar in geschriften; de *Kardinaal* STANISLAUS HOSIUS, bisschop van *Ermeland* in *Pruissen*, was een der ijverigste en geleerdste *Roomsch-Catholieke* geestlijken, die zich tegen hen mede in geschriften verzetteden. Verscheidene *Poolen* beschreeven de geschiedenis van hun vaderland vrij wél; schoon, omtrent gelijk DLUGOSZ, zonder naauwkeurig onderzoek, en te partijdig. De beroemdste van hun was MARTINUS CROMER, die als Staatsman en gezant zijn vaderland diende, doch, eindelijk, bisschop van *Ermeland* werd. Hierbij behooren in dat opzigt ook STANISLAUS ORZECHOWSKI of ORICHOVIUS, dien men, uit hoofde van zijne welsprekendheid, den *Poolschen* DEMOSTHENES noemde, een domheer, doch nu eens een groot voorstander, en dan weder een niet min hevig vijand van de Godsdienstige Hervorming, en STANISLAUS SARNICIUS, een Hervormd leeraar. Zij schreeven niet slechts allen in het *Latijn*; maar thands begon ook de reeks van aangenaame *Latijnsche* dichters, van welken *Poolen* een vrij groot aantal heeft opgeleverd. JOHANNES DANTISCUS, een gebooren *Danziger*, die, omtrent het midden van deeze eeuw, mede als bisschop van *Ermeland* stierf, nadat hij, eensgelijks, in Staatszaaken gebézigd was, bekleedde onder hen een der eerste plaatsen. Echter bezat hij meer de bekwaamheid, om, op een gemaklijke en welluidende wijze, veele bevallige beelden nevens elkander te voegen, dan de rijke verbeeldingskracht van een' dich-

St in 't j. 1597.

CROMER. St. in 't j. 1589.

 ter-

terlijken geest. In het algemeen verhieven zich nu onder de *Poolen* verscheidene mannen, die door uitmeemende bekwaamheden in het Staatsbewind of den oorlog uitmunteden. In beide vakken was de grootveldheer, JOHANNES TARNOWSKI, boven veele anderen merkwaardig. Zijn krijgsbedrijf tegen de *Turken*, *Russen* en *Moldaviërs* was voortreflijk, en de *Duitsche* keizer zelf bood hem het opperbevel van een krijgsheir tegen de *Turken* aan. Doch veel liever legde hij zijne veldheerswaardigheid grootmoedig neder, om den laster zijner vijanden te meer te beschaamen, als wilde hij zich van zijne magt in het Rijk bedienen, om zich van den troon meester te maaken. Door zijne verdiensten verschafte hij zich zoo veel aanziens, dat zich veele Rijksstaaten door hem lieten geleiden. Doch zoo afkeerig hij was, om den koning te vleijen, wanneer deszelfs daaden berisping verdienden, zoo nadruklijk ondersteunde hij ook deszelfs gezag, welk zoo veele grooten zochten te verguizen. Hoe verstandig hij over de kerkhervorming dacht, blijkt uit zijn voorstel, op een' Rijksdag gedaan, dat de bisschopen van hunnen zétel in den Rijksraad moesten afzien, daar het met alle Staatkunde strijdig was, zulke persoonen in deze vergadering te dulden, die aan een buitenlandsche magt (hij bedoelde den vorstlijken bisschop te *Rome*) door een' eed verbonden waren.

JOH. TARNOWSKI. St. in 't j. 1561.

VIER-

VIERDE TIJDVAK.

Van den tijd, dat Poolen een volkomen kiesrijk werd, en buitenlandsche vorsten hetzelve begonnen te regeeren, tot de laatste verdeeling van veele Landen des Rijks onder de nabuuren, en tot deszelfs nieuwe inrichting; of van HENDRIK DEN EERSTEN, *tot koning* STANISLAUS AUGUSTUS.

Van het j. 1573 tot 1783 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak, iets langer dan twee eeuwen.

I.

Poolen wordt een volkomen kiesrijk, en verkrijgt buitenlandsche koningen, wier magt zeer bepaald wordt.

MET SIEGMUND DEN TWEEDEN stierf de stam van JAGELLO onder de koningen van *Poolen* gantschlijk uit. Dit *Lithausche* geslacht konde wel niet in alle opzigten onder de *Piastische* of *binnenlandsch-Poolsche* gerékend worden; slechts de *Silesische* hertogen, die reeds zeer lang van *Poolen* waren afgescheiden, waren nog eigenlijk van een *Piastische* afkomst. Doch het huwelijk van koning JAGELLO met een prinses uit het oude *Piastische* regeerende huis, en de veréeniging van *Lithauen* met *Poolen*, hadden zijn geslacht eenigzins den schijn gegeeven van tot de binnenlandsche te behooren, waarbij zich dus ook

ook de *Poolen* in hunne troonsvervulling, wel bij keuze, doch eigenlijk in een erflijke opvolging, omtrent twee eeuwen lang, bepaalden. Doch thands booden zij het eerst de kroon aan buitenlandsche, met het uitgestorven huis geenszins verwante, vorsten aan. Nu behielden zij zich in het algemeen een volkomen vrije keuze hunner koningen voor, zonder tot eenig geslacht bepaald te zijn, en waren, voordäan, steeds bedacht, om de magt hunner koningen te beperken. Dit gedrag des *Poolschen* adels en der hooge geestlijkheid (want deeze beide standen alleen hadden het recht, om een' koning te verkiezen) schonk hun wel zekere schijnbaare voordeelen. Zij konden eenen vreemdeling, dien zij tot koning verkoozen, zoo veele en dikwijls zulke harde voorwaarden voorschrijven, als zij slechts wilden. Hunne rechten namen deste meer toe; zij deelden in de regeering met hunnen koning, en werden in verscheidene opzigten zijne meesters. Doch deeze gewaande voorrechten hadden weldra onvermijdlijke nadeelen ten gevolge. Vreemde vorsten, die van de taal, zeden en toestand der *Poolen* weinig of geen kennis hadden, vonden het ook deste moeijelijker, om hun door hunne regeering genoegen te verschaffen. De magt der koningen steeds te blijven verzwakken, is niets anders, dan hun ontelbaare middelen en gelegenheden, om iets goeds te doen, te ontrukken. Dus konden zij zelfs de eensgezindheid onder hunne Staaten, de algemeene rust

Gevolgen daarvan.

en

en orde niet meer handhaaven. De adel en bisschopen werden onderling zeer ligtlijk over de vrije oefening van hun kiesrecht in partijschappen verdeeld, welke in wederkeerige geweldddaadigheden en oorlogen uitbarsteden. De steeds toeneemende vrijheid en magt van den adel deeden, van tijd tot tijd, de wetten haar algemeen gezag steeds meer verliezen, en maakten hen deste geneigder, om alle hunne misnoegen of twisten terstond door de wapenen te eindigen. 't Geen dus de koninglijke magt minder geducht maaken, en de rechten der Staaten versterken moest, verzwakte veelëer, daar hetzelve zonder wijze gemaatigdheid gebézigd werd, het Rijk en de Natie zelve, en legde den grond dier rampen, welken *Poolen*, in laater tijden, geleeden heeft.

II. Terstond na den dood van Siegmund Augustus, verhieven zich verscheidene twisten onder de *Poolsche* Rijksstaaten. De Godsdienst scheen dezelven nog meer aantevuuren, daar de meeste Rijksraaden en edellieden niet meer *Roomsch - Catholiek* waren; doch gelukkiglijk werd men hierömtrent, volgends het voorbeeld van den Godsdienstigen vreede, vóór eenigen tijd in *Duitschland* gesloten, éénsgezind, zelfs door de roemrijke pogingen van Karnkowski, een' ijverigen *Roomsch-Catholieken* bisschop. Deeze ontwierp een vergelijk, waarvan zich alle de standen, die in den *Christelijken* Godsdienst van elkander afweeken, en wien men dus den algemeenen *Latijnschen* naam van *Dissidenten* gaf, de

Invoering der Godsdienstige vrijheid in *Poolen*.

Dissidenten.

 zelfde

zelfde rechten beloofden, behalven alleen de hooge geestlijke posten, welke slechts voor *Roomsch-Catholieken* moesten bewaard blijven. Verre de meeste Rijksstaaten, doch slechts één der bisschopen onderschreeven dit verdrag. Voords verkoos men uit meer vreemde vorsten, die naar den *Poolschen* troon stonden, den hertog HENDRIK VAN ANJOU, broeder van KAREL DEN NEGENDEN, die weleer koning van *Frankrijk* was, tot koning. Doch deeze eerste vrije keuze, over welke de tegenstrijdige partijen niet dan met veel moeite éénsgezind konden worden, viel geenszins gelukkig uit. Eerst onlangs had men voor *Poolen* een' Godsdienstigen vreede gesticht, en nu riep men reeds een' prins uit dat koninglijk geslacht tot den troon, welk, nog in het voorige jaar, zijne *Protestantsche* onderdaanen, bij nacht, had laten overvallen, en bij duizenden vermoorden, en met wien HENDRIK, daarënboven, op dien zelfden tijd, in een' oorlog gewikkeld was. Door zijnen gezant in *Poolen* deed hij alles belooven, wat men begeerde, ook veel, waarvan de vervulling hoogst onwaarschijnlijk, en deels zelfs ongelooflijk was. Dit werd reeds door de *Poolsche* gezanten opgemerkt, die den prins te *Parijs* de kroon aanboden, en aldaar, door hun vaardig *Latijn* spreken, waarmede sommigen nog de kennis van nieuwere *Europische* taalen vereënigden, verwondering verwekten. HENDRIK zelf verliet *Frankrijk* ongaarne en langzaam. Zijne regee-

HENDRIK VAN ANJOU wordt koning. J. 1573.

Sedert het jaar 1574.

geering voldeed geenzins aan der *Poolen* verwachting; hij vervulde bijna niets van zijne beloften; gaf zich meer aan gastmaalen en vermaaken, dan aan het Rijksbewind over, en was ten hoogsten verkwistend in zijne uitgaven. Doch toen hij, na weinige maanden, hoorde, dat zijn broeder, de koning van *Frankrijk* gestorven was, ijlde hij, uit vrees van dit Rijk te verliezen, wanneer de *Poolsche* Rijksstaaten hem niet terstond lieten vertrekken, des nachts, heimlijk uit *Poolen*. Hij wilde wel beide deeze Rijken te gelijk bezitten, en van zijnen zetel in *Frankrijk* ook *Poolen* regeeren, daar hij het eerste boven het laatste verre de voorkeuze gaf; doch de *Poolen* eischten zijne tegenwoordigheid, en verklaarden hem, wanneer hij niet in het Rijk wederkeerde, van hetzelve vervallen.

Hij verlaat den *Poolschen* troon.

J. 1575.

III. Intusschen bragt deeze onäangenaame gebeurtenis onder de *Poolsche* Staaten geen grooter eensgezindheid te weeg in de keuze eenes nieuwen konings. Het eene gedeelte van hun verkoos keizer Maximiliaan den Tweeden; het andere benoemde prinses Anna, een twee- en vijftigjaarige dochter van Siegmund den Eersten, tot koningin, en tevens tot haaren gemaal en koning den *Woiwood* of vorst van *Zevenbergen*, Stephanus Bathori, die tien jaaren jonger was, dan de voor hem bepaalde gemaalin. Deeze laatste partij verkreeg de overhand; doch niet, dan na verloop van een jaar, en door de wapenen van den nieuwen koning. Weldra bleek het,

Koning Stephanus beschermt het *Poolsche* Rijk gelukkiglijk.

het, dat STEPHANUS zulk een Regent was, als de *Poolen* behoefden. Alleenlijk door zijne uitneemende gaaven en verdiensten, had hij zich, met zeer veel moeite en gevaaren, van eenen keizerlijken hofdienaar tot die waardigheid verhéven. Te *Padua* verkreeg hij in eenige weetenschappen en taalen geene geringe bekwaamheden. Inzonderheid sprak en schreef hij de *Latijnsche* taal sierlijk. De Godsdienstige vrijheid handhaafde hij zoo volkomen, dat hij, sedert zijne troonbeklimming, door veelen voor een *Protestant* werd gehouden. Hij plag dus dikwijls te zeggen: „het „ is alleen Gods werk, over het geweeten „ der menschen te regeeren." Schoon hij, als vorst van *Zevenbergen*, zoo wel van den *Turkschen* als *Duitschen* keizer eenigzins afhanglijk was, gedroeg hij zich, echter, jegens beiden met een zeldzaam koene wijsheid. Daarënboven bezat hij veel moeds en krijgskunde: hoedanigheden, welke hem inzonderheid op den *Poolschen* troon bevestigden. Terwijl STEPHANUS de *Danzigers* nog beöorloogde, die, uit vrees voor het verlies hunner rechten, hem voor hunnen koning weigerden te erkennen, vielen de *Russen Lijfland*
J. 1582. aan, en veröverden daarvan het grootste gedeelte. Doch hij dwong hen niet alleen, om alles terug te geeven, maar bragt ook het *Woiwoodschap Polosko* weder onder *Poolsche* heerschappij. Daar de *Tartaaren* nog somtijds hunne aanvallen tegen zijn Rijk herhaalden, gaf hij aan de *Quartianers*, soldaaten, die,

die, reeds onder de regeering van SIEGMUND AUGUSTUS, ter bescherming der grenzen tegen dezelven op den been gebragt waren, en van het vierde gedeelte van zekere koninglijke inkomsten hunne soldij en naam verkreegen, een betere inrichting. Hij vermeerderde ook de *Poolsche* krijgsmagt met voetvolk, welk dezelve tot hiertoe voornaamlijk gemist had, en begon zich mede van de *Kosakken* ter beveiliging van zijn Rijk aan de grenzen te bedienen. De nieuwe opper-gerechtshoven te *Petrikow*, *Lublin* en *Wilna*, welke onder zijne regeering gesticht werden, maakten inzonderheid de spoediger handhaaving des rechts gemaklijk. Hij zelf wist met veel meer gezags te regeeren, dan een vorst van middenmaatige bekwaamheden, in het midden van eenen adel, zoo geneigd tot onafhanglijkheid, partijschappen en twisten, zou hebben kunnen doen. Edellieden, die zich door grove misdaaden ontëerd hadden, liet hij zonder genade ten dood brengen. Doch, reeds na tien jaaren, verloor *Poolen* deezen roemrijken koning. J. 1586.

De *Zweedsche* prins SIEGMUND wordt koning van *Poolen*.

IV. Vijf- en veertig andere jaaren, integendeel, zat SIEGMUND DE DERDE, een neef van koningin ANNA, met alte geringe bekwaamheden op den *Poolschen* troon. Ook kwam hij niet, dan na een zeer onrustige tweevoudige keuze, en na een' binnenlandschen oorlog, waarin zijn mededinger, de aartshertog MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK gevangen werd, tot een vrij gerust bezit van het Rijk. J. 1588.

Zijn

Zijn vader, JOHANNES, koning van *Zweeden*, had hem, door zijne opvoeding in den *Roomsch-Catholieken* Godsdienst en het onderwijs in de *Poolsche* taal, daartoe den weg gebaand. De *Poolen* hoopten ook, dat hij *Esthland*, welk, sedert eenigen tijd, door de *Zweeden* was ingenomen, met hun Rijk op nieuw zou verëenigen. Doch SIEGMUND had, niettegenstaande veele rechtvaardige en goede gezindheden, de verëischte bekwaamheid niet, om een Rijk, gelijk het *Poolsche*, welks veelerleije deelen zoo moeilijk in overëenstemming te houden waren, wél te regeeren, en beging, deels door slechte raadslieden verleid, de eene onvoorzigtigheid na de andere.

Hij verliest zijn erfrijk *Zweeden*.

Tot zijn ongeluk, wilde hij, nevens hetzelve, nog een ander beheerschen, dat van het eerste niet slechts door een zee was afgezonderd, maar ook voornaamlijk in zeden en Godsdienst der inwooneren van hetzelve zeer aanmerklijk onderscheiden, doch ten aanzien zijner Staatsbelangen daarmede zelfs strijdig was. Na den dood zijnes vaders, werd hij koning

J. 1594.

van *Zweeden*. Doch daar hij den *Roomsch-Catholieken* Godsdienst in dit Rijk invoeren, aan deszelfs Staatsregeling niet verbonden willde zijn, en ter ondersteuning deezer oogmerken met een *Poolsch* krijgsheir in hetzelve kwam, werd hij eerst in eenen veldslag overwonnen, doch weldra door de *Zweedsche* Rijksstaaten als koning ontzet.

J. 1599.

De *Poolen* winnen,

V. Deeze misslagen en lotgevallen van SIEGMUND DEN DERDEN hadden ook op *Poolen* hun-

hunnen invloed. Hier bleek het weldra, dat hem de zeden der Natie mishaagden, en hij zelfs niet ongeneigd was, om het Rijk aan een' ander' vorst afteftaan. Tweemaalen huuwde hij niet flechts zonder de toeftemming der Rijksftaaten, welke hij ten dien einde, volgends de wetten, verzoeken moest; maar ook tegen het genoegen der aanzienlijkften en meesten van hun. Door het verlies van *Zweeden* wikkelde hij de *Poolen* in eenen meermaalen vernieuwden oorlog met dit Rijk, op welk hij zijn recht nimmer wilde afftaan. Eenige voortreflijke *Poolsche* veldheeren voerden wel deezen oorlog fomtijds uitneemend gelukkig; doch daar de *Poolen*, geduurende denzelven, zich nog met andere onlusten en oorlogen bezig hielden, en nóch éénsgezind, nóch werkzaam genoeg waren, om dien voortdtezetten, moesten zij, eindelijk, aan den koning van *Zweeden*, GUSTAAF ADOLF, in een zesjaarigen wapenftilftand, gantsch *Lijfland* tot de *Duna*, nevens verfcheidene door hen veroverde vestingen in *Poolsch-Pruisfen*, en zelfs eenige in het hertogdom *Pruisfen*, afftaan. Intusfchen was het misnoegen over de regeering des konings, reeds omtrent het begin der zeventiende eeuw, zoo fterk geworden, dat zich veele grooten en edellieden in een gewapende vereëniging tegen hem waagden, om hem tot het wegruimen hunner bezwaaren te dwingen, wilde hij het gevaar ontwijken, van zich alle gehoorzaamheid te zien weigeren. De partij des konings hielp hem, eerst na ver-

doch verliezen nog meer Landen.

J. 1604. 1617 tot 1626.

J. 1629.

J. 1607 env.

verloop van één jaar, deezen opstand door de wapenen dempen. Kort daarna zocht hij uit de verwarring, welke toen in *Rusland* ontstaan was, eenig voordeel te trekken. Omtrent deezen tijd, gaf zich aldaar, gelijk wij reeds in de geschiedenis der *Russen* verhaalden, meer dan één bedrieger voor een' overleeden' *Russischen* prins uit, werd door de *Russen* en *Poolen* onderstèund, beklom den troon, en werd van denzelven weder afgerukt. Eindelijk booden de *Russen* hunne kroon VLADISLAV, een' zoon van SIEGMUND, aan. Doch zijn vader bézigde zulke langzaam-werkende en kwalijk gekozene middelen, om hem van dezelve te verzekeren, dat de *Russen* tijd verkreegen, om haar een' hunner eigene grooten op het hoofd te plaatsen. Echter stonden zij den *Poolen* de Landschappen *Smolensko*, *Tschernichow* en *Sewerië*, waarvan zich deeze bij gelegenheid van de binnenlandsche verwarring van *Rusland* hadden meester gemaakt, in een veertienjaarigen wapenstilstand af. Doch van een' anderen kant, integendeel, zag zich SIEGMUND genoodzaakt, om den *Turken Moldavië* en *Wallachije* overtégeven, welke tot hiertoe meestendeels onder bescherming der koningen van *Poolen* stonden.

J. 1610 env.

J. 1618.

J. 1621.

SIEGMUND III. reg. van het jaar 1587 tot 1632.

Toestand der *Poolen* in de eerste dertig jaaren der 17de eeuw.

VI. Onder de regeering van deezen koning, die omtrent een half jaar duurde, zag men het eerst in *Poolen* de nadeelige gevolgen van een Staatsgestekenis, in welke de vorst des Lands en de Rijksstaaten elkander steeds wantrouwen, en bijna nimmer over gewig-

gewigtige belangen eensgezind konden zijn. De *Poolsche* adel was zoo dapper, als eenige andere in *Europa*. Echter had het Rijk van hunne krijgsbedrijven dikwijls meer na-, dan voordeel, daar zij willekeurig, overijld, zonder krijgstucht en duurzaamen nadruk plagten te handelen, en even vaardig onderling, als tegen den algemeenen vijand, het zwaard trokken. De gemeene soldaaten waren grootendeels slecht, en naauwlijks had men een staande leger en grensvestingen begonnen te stichten. Vanhier, dat *Poolen* nog dikwijls door benden van stroopende *Tartaaren* werd uitgeplunderd. Men heeft wel opgemerkt, dat onder SIEGMUND DEN DERDEN, sedert den dood van de koninginne-weduwe ANNA, omtrent het einde der zestiende eeuw, de *Poolsche* gebruiken en zeden aan het hof voor de *Duitsche* moesten wijken, waartoe zijn huwelijk met twee *Oostenrijksche* prinsessen het meeste toebragt; doch gewigtige verbeteringen in den toestand der Natie, naar het voorbeeld van andere Volken, ondernam men in *Poolen* niet. Alle andere standen, behalven de adel en geestlijkheid, waren nog in veräcbting. De landman was lijfëigen; en zijn leeven zelf hing nog steeds van de willekeur des adels af, welke een moord, aan hem gepleegd, slechts met een geringe geldboete strafte. De burger vond geene genoegzaame veiligheid voor zijne bezittingen, en nog minder aanmoediging tot kunstvlijt. De handel dien het bijna gantsch-

lijk aan handwerken ontbrak, werd voornaamlijk door de zeer talrijke *Jooden* gedreeven. Dezelve bloeide wel in de *Pruisfische* steden, vooräl in *Danzig*, alwaar men met deeze werkzaamheid tevens krijgsmoed en standvastigheid zoo naauw vereenigde, dat deeze stad, in zeker opzigt, *Pruissen*, in weêrwil der *Zweeden*, voor het Rijk hielp behouden. Doch de inwooners deezer steden waren oirsprongklijk *Duitschers*, van welken zich de *Poolen* zeer merkbaar onderscheidden. De onberaade ijver van SIEGMUND DEN DERDEN voor zijnen Godsdienst begunstigde ook de eerste schennis der Godsdienstige vrijheid, welke de *Euangelischen* in *Poolen* genooten. In het algemeen behoefden de *Poolen* een' koning, die met een diep doorzigt in alle hunne belangen, met meer magt om dezelven te bevorderen, doch tevens met eene gelijke wijsheid was toegerust, en het vertrouwen van het magtiger gedeelte der Natie wist te verkrijgen.

Geleerdheid onder de *Poolen*.

VII. Eenige vakken van weetenschappen of fraaije kunsten werden door de *Poolen* wel niet ongelukkig beärbeid; doch die edeler verlichting, welke uit een zuiveren Godsdienst en wijsgeerigen geest ontstaat, en veel meer waardij heeft, dan noeste vlijt, geleerdheid en vernuft, vond nog te moeijelijke beletselen, om te kunnen doordringen. In de *Latijnsche* dichtkunst, doch vooräl in die verhévene gezangen, welken men *Oden* noemt, muntte onder de *Poolen* niemand zoo roemrijk uit, als de *Jesuit* MATTHIAS CASIMIR SAR-

Sarbievius. Steeds bleeven zij zich ook door het schrijven van geschiedenissen ten aanzien van hun vaderland verdienstlijk maaken; gelijk onder anderen de beide bisschopen, Paul Piasezki, of Piasecius, die vooräl in vrijmoedige waarheidsliefde uitmuntte, en Stanislaus Lubienski, of Lubinicius. Zij, en de *Poolen* in het algemeen, schreeven hunne boeken meest altijd in het *Latijn*, en van hun schoolönderwijs af, waren zij meestendeels gewoon, hetzelve vaardig te spreken; doch niet zoo naauwkeurig en sierlijk, als zich veelen hunner schijveren daarin uitdrukten. Onder deeze laatsten behoort ook de grootste man, dien *Poolen* omtrent deezen tijd had, en die, misschien, boven alle anderen den troon zijnes vaderlands verdiend heeft, de kanselier en grootveldheer Johannes Zamoijski. In deeze beide hooge waardigheden, als kenner en voordplanter van geleerdheid, en met één woord, in alles, wat hij ten algemeenen beste ondernam, overtrof hij verre alle zijne medeburgers. Hij was het voornaamlijk, die Siegmund den derden de kroon schonk; hij overwon en nam deszelfs mededinger, den aartshertog, gevangen; beschermde het Rijk tegen de *Zweeden*, *Russen* en *Tartaaren*; doch werd door de benijders van zijn' roem en aanzien, of door gebrekkige algemeene inrichtingen, somtijds in den gelukkigsten voorspoed gestuit. Wanneer het Rijk soldaaten behoefde, bragt hij somtijds zelf, deels op zijne kosten, deels door

St. in 't jaar 1640.

Characterschets van den kanselier Zamoijski. St. in 't jaar 1605.

het vertrouwen, dat men in hem ſtelde, een krijgsheir bijëen, welk den gedreigden aanval van *Turken* en *Tartaaren* afweerde. Zijne vrijmoedige aanmerkingen over de regeering des konings maakten hem bij denzelven gehaat; hij werd niet meer gehoord; doch liet daaröm niet na, deszelfs misſlagen openlijk aftekeuren. In zijne jongere jaaren had hij te *Parijs* en *Padua* veel naauwkeurige geleerdheid verzameld. In weêrwil van een zeer rustloos en met veele bézigheden van een' geheel anderen aart werkzaam leeven, breidde hij dezelve ook in het vervolg uit, en gaf daarvan aan de wereld door geſchriften de roemrijkſte blijken. In de Stad *Zamosc*, door hem in *Klein-Poolen* gebouwd, ſtichtte hij een hooge ſchool, welke naderhand wel nog meer verviel, dan die, welke te *Wilna* in *Lithauen* onder koning STEPHANUS tot ſtand gebragt was; doch, desniettegenſtaande, een gedenkteeken van den algemeen-nuttigen ijver haares ſtichters was.

Men ſchendt den Godsdienstigen vreede in *Poolen.*

VIII. In de eerst-volgende zestien jaaren omtrent het midden der zeventiende, toen VLADISLAV DE VIERDE, de oudſte zoon van SIEGMUND DEN DERDEN, de *Poolen* regeerde, onderging hunne toeſtand wel geene zigtbaare verändering; doch deeze koning toonde veel uitneemender gaaven te bezitten, dan zijn vader, welke ook indedaad het Rijk ten nutte verſtrekten. Nog geduurende deszelfs leeven, had hij zich door krijgsroem aangepreezen; thands deed hij dit, nog vóór hij gekoozen was, door een wijze gemaatigdheid

heid in Godsdienstige zaaken. Want daar Siegmunds werkzaame ijver voor den *Roomsch-Catholieken* Godsdienst, geduurende zoo veele jaaren zijner regeering, het aantal en de magt der overige Godsdienstige gemeenten in *Poolen* aanmerklijk hadden verminderd, vertoonden zich daarvan, terstond na zijnen dood, de nadeelige gevolgen voor de algemeene rust. De *Roomsch-Catholieke* Staaten wilden hunne andere *Christelijke* medeburgers de weleer ingevoerde Godsdienstige vrijheid volstrektlijk niet langer laten genieten. Reeds bragten zij het zoo verre, dat de naam van *Dissidenten*, welken tot hiertoe alle *Christelijk*-Godsdienstige genootschappen in *Poolen* gevoerd hadden, voordaan alleen aan hun gegeeven werd, die niet tot de *Roomsche* kerk behoorden. Doch deeze laatsten bleeven moedig op hunne rechten aandringen; onder hunne Geloofsgenooten hadden zij nog veelen der aanzienlijkste mannen; en deeze twist kon gemaklijk in een oorlog over den Godsdienst uitbarsten, wanneer de onrechtvaardigheid tegen hen nog gewelddaadiger wierd. Door Vladislaus bemiddeling, bleef de Godsdienstige verdraagzaamheid, welke tot hiertoe had plaats gehad, gehandhaafd. Ook naderhand, toen hij op den troon zat, behield hij deeze gezindheden. Zelfs liet hij in *Thorn* een zoogenaamd liefdegesprek tusschen *Roomsch-Catholieke*, *Euangelische* en Hervormde leeraars houden, met oogmerk, om deeze drie kerklijke genootschappen, ware het

Nieuwe beteekenis van den naam van *Dissidenten.*

J. 1645.

mooglijk, met elkander te vereenigen. Doch de heerschzuchtige hitte der eersten van deeze partijen verijdelde al het nut der naauwlijks begonnene onderhandeling.

VLADISLAV IV. verdeedigt en breidt het *Poolsche* Rijk uit.

IX. In andere omstandigheden, wanneer toegeevendheid en verdraagzaamheid met de algemeene welvaart niet bestaan konden, gedroeg zich deeze koning niet min standvastig en dapper. Hij noodzaakte de *Russen*, die in zijn Rijk waren doorgedrongen, nadat hij zelf hun gantsche krijgsheir vernietigd, en een gedeelte van hun vaderland verwoest had, om den *Poolen* voor altijd de Landschappen *Tschernickow*, *Sewerië*, *Nowogrodek* en *Smolensko* afteestaan. De *Turken*, die in deezen oorlog mede deel begonnen te nemen, moesten weldra ter vernieuwing van den vreede hunne toestemming geven. Dus werden ook de *Zweeden* gedwongen, om, bij gelegenheid der verlenging van den wapenstilstand voor zes- en twintig andere jaaren, hunne veroveringen in *Pruissen* terugtegeven. VLADISLAV was, daarënboven, voorneemens, om, vereenigd met andere vorsten, de *Turken* en de van hun afhanglijke *Tartaaren*, die beide *Poolen* zoo dikwijls ontrusteden, te beöorlogen en te vernéderen. Behalven zijne eigene krijgskunde, bezat hij in KONIEZPOLSKI en anderen zeer bekwaame veldheeren; en ten dien einde had hij reeds krijgsvolk geworven; doch, uit wantrouwen, dwongen hem zijne Rijksstaaten, om hetzelve aftedanken. De invoering van het postwezen in zijn Rijk,

J. 1634.

J. 1635.

Rijk, omtrent het einde zijner regeering, gelukte hem beter. Daar hij voords de ongeschiktheid van deszelfs Staatsregeling tot het begunstigen van groote en met leevendigen ijver doortezetten onderneemingen ondervond, gaf hij zich, na de rust van *Poolen* bevestigd te hebben, meer aan zijne vermaaken over, dan hij, waarschijnlijk, gedaan zou hebben, hadde hij meer magt tot eigen bedrijf gehad. Hij was wel zoo goedäartig, dat hij zelfs, om geen verzoek te weigeren, meer beloofde, dan hij volbrengen kon, en zoo milddaadig, dat hij in zijn geldgebrek dikwijls door min edele middelen voorzien moest. Echter verdient hij den niet gemeenen roem, van alles te hebben verricht, wat men van eenen *Poolschen* koning, in zijne beperkte omstandigheden, verwachten kon, en van de laatste koning geweest te zijn, die de grenzen van zijn Rijk heeft uitgebreid.

J. 1647.

Hij reg.' van 't jaar 1632 tot 1648.

X. Hij stierf indedaad in eenen allerôngelukkigsten tijd voor *Poolen.* De *Kosakken*, die Natie in de *Ukraine*, welker oirsprong wij reeds in de geschiedenis der *Russen* beschreeven hebben, hadden tot hiertoe tot een voormuur des Rijks tegen de strooperijen der *Turken* en *Tartaaren* gediend; schoon zij niet zelden, door hunne invallen in het *Turksche* gebied, den *Poolen* tot last waren, of oorlogen veröorzaakten. Reeds tien jaaren vóór den dood van VLADISLAV DEN VIERDEN, bragten hen verscheidene verdrukkingen der *Poolen* in opstand. Zij werden wel

De *Kosakken* geeven zich en de *Ukraine* aan de *Russen* over.

J. 1637.

weder tot onderwerping gedwongen; doch men hield hun geene beloften; en reeds toen gingen twaalf duizend hunner dapperste mannen tot de *Russen*, en deels tot de *Tartaaren* over. Nieuwe geweldddaadigheden, welke de *Kosakken* voornaamlijk uit hoofde van den *Griekschen* Godsdienst, dien zij beleeden, door aanstooking zoo van de *Roomsch-Catholieke* geestlijkheid, als van anderen, ondergaan moesten, deeden hunnen koenen en krijgshaften aanvoerder CHMIELNIZKI zich met de *Tartaaren* tegen de *Poolen* vereënigen. Door hen geholpen, versloeg hij het geheele
J. 1648. *Poolsche* leger, dat hem tegengesteld werd; doch waarvan veele duizenden tot hem waren overgegaan. Deeze harde slag trof de *Poolen* gelijktijdig met den dood van VLADISLAV. Hij had hun onvoorzigtig gedrag tegen de *Kosakken* zeer afgekeurd, en was best in staat, om deezen opstand te dempen, voorál daar CHMIELNIZKI voor hem, als zijnen weldoener, zeer veel eerbieds had. Doch de *Poolen* bleeven deezen oorlog zoo ongeregeld voordzetten, dat de *Kosakken* en *Tartaaren* een gedeelte des Rijks overheerden, en de laatsten meer dan tweemaal honderd duizend gevangenen medesleepten, die bijna allen op den weg omkwamen. De nieuwe koning,
J. KASIMIR wordt koning. JOHANNES CASIMIR, de jongste broeder van den voorigen, sloot wel tweemaalen met de *Kosakken* een' vreede; doch welke steeds weder verbroken werd. Want, behalven dat deeze Natie der *Poolsche* heerschappij moede

was,

was, en de zwakheid van dat Rijk kende, werd ook CHMIELNIZKI door eenen voorigen *Poofchen* onderkanfelier, doch dien de koning, blijkbaar onrechtvaardiglijk, van deeze waardigheid ontzet en vervolgd had, aangevuurd, om de wapenen op nieuw optevatten. Dit had, eindelijk, ten gevolge, dat zich de veldheer der *Kofakken* met hun en de geheele *Ukraine* aan den *Russifchen Tzaar* ALEXEI of ALEXIUS onderwierp.

De *Russen* en *Zweeden* ontrukken den *Poolen* Landen.

XI. Dit wikkelde de *Poolen* tevens in een' oorlog met de *Russen*, die zich van deeze nieuwe onderdaanen en een zoo fraai Land, dat hun met dezelven werd aangeboden, door meer dan één krijgsheir verzekerden. Weldra haalde zich JOHANNES CASIMIR nog een' anderen oorlog op den hals, door de oude voorgewende rechten van zijn huis op het *Zweedfche* Rijk zeer ontijdig te willen doen gelden. Om zich hieröver te wreeken, deed de koning van *Zweeden*, KAREL GUSTAAF, met zijne krijgsheiren een' inval in *Poolen*, en veröverde, in één half jaar, *Groot-Poolen*, *Lithauen* en *Poolsch-Pruisfen* bijna geheel, terwijl de *Russen* en *Kofakken* een ander gedeelte van het Rijk als overwinnaars doortrokken. JOHANNES CASIMIR was naar *Silefië* gevlucht, toen de *Poolen* den moed hernamen, en den koning van *Zweeden*, in wiens krijgsdienst reeds zoo veelen hunner edellieden waren overgegaan, moedigen tegenftand booden. Nu werden zij door de tegenwoordigheid van hunnen koning onder-

J. 1655.

 fteund.

steund. CHMIELNIZKI, die, waarschijnlijk, liever van een verwoest en zwak Rijk wilde afhangen, dan van een' magtigen vorst, gelijk de *Tzaar* was, voegde zich aan de zijde der *Poolen*. De *Russen* gingen met hun een wapenstilstand aan, en de koning van *Zweeden* werd door verscheidene vijanden aangevallen. Dit alles gaf aan den, in den beginne zoo ongelukkigen, oorlog zulk een gelukkige verandering, dat de *Poolen* denzelven, na eenige jaaren, door een' vrij voordeeligen vreede,
J. 1660. welke in het klooster *Oliva* bij *Danzig* geslooten werd, konden eindigen. Zij stonden bij die gelegenheid slechts *Lijfland*, voor zoo verre de *Zweeden* dit reeds te vóóren bezeten hadden, en *Esthland* aan hem af. Nimmer had een vorst meer reden om voor het verlies van zijn geheele Rijk te vreezen, als JOHANNES CASIMIR in het begin van deezen oorlog. Toen dus KAREL GUSTAAF *Krakau* veröverd had, en een domheer aldaar hem in de Kathedraalkerk onder anderen ook het praalgraf van VLADISLAV DEN EERSTEN met deeze woorden aanwees: „Deeze koning heeft „ zijn Rijk driemaal verlooren; maar ook „ driemaal herwonnen!" hernam de koning van *Zweeden*: „ Doch uw CASIMIR heeft „ hetzelve thands verlooren, en zal het nim„ mer weder bekomen!" Waaröp de domheer hem een antwoord gaf, dat een vertrouwen van een' anderen en verhévener aart te kennen gaf: „Wie weet dit? God is Almagtig, „ en het geluk veränderlijk." Door deezen oor-

oorlog verloor *Poolen* ook indedaad iets aan den kant van *Pruisſen.* Want de keurvorst van *Brandenburg*, FREDRIK WILLEM, wist zich van denzelven zoo wel te bedienen, dat hem over het hertogdom *Pruisſen*, dat tot hiertoe een *Poolsch* leengoed geweest was, een volkomen vrije heerſchappij werd afgeſtaan. Van zijnen kant beloofde hij, den *Poolen* hulptroepen te zenden, waarvoor zij hem ook eenige Landſtreeken ſchonken. Veel nadeeliger voor hun was het vreedesverdrag, waardoor zij hunnen oorlog met de *Rusſen*, welke door het wederkeeren van een groote meenigte *Koſakken* onder *Poolſche* beſcherming hervat was, eindigden. De *Poolen* ſloegen deeze nieuwe vijanden wel meermaalen uit het veld; doch daar gelijktijdig binnenlandſche onlusten en verwarringen in hun Rijk toenamen, de *Turken* en *Tartaaren* in deezen oorlog deel wilden nemen, en de *Koſakken* de zijde der *Poolen* weder begonnen te verlaten: moesten zij, bij gelegenheid van een' nieuwen wapenſtilſtand van dertien jaaren, dulden, dat de *Rusſen* de Landſchappen *Smolensko*, *Sewerië* en *Tschernichow*, nevens de *Ukraine* aan gene zijde van den *Dnieper*, en de daarin woonende *Koſakken*, voor altijd; doch *Kiew* ſlechts voor twee jaaren zouden bezitten.

J. 1657.

J. 1659.

J. 1667.

XII. Deeze ongelukkige gebeurtenisſen onder de regeering van JOHANNES CASIMIR waren wel zelden aan hem zelven te wijten. Het ontbrak hem niet aan krijgsmoed, waardoor

Oorzaaken van JOHANNES CASIMIRS ongelukkige regeering.

door hij zelfs als veldheer roem behaalde. De nog voordduurende gebreken in de Staatsgesteltenis des Rijks, welke zelfs in meenigte en kracht waren toegenomen, veröorzaakten het allermeeste nadeel. De edellieden volgden nu deeze, dan gene partij; trokken in groote meenigte te velde, en voerden zelfs soldaaten, op eigene kosten geworven, aan; doch eindigden ook de veldtogten naar eigene willekeur, zonder dat de koning of de algemeene belangen dit konden verhinderen. Zij gewenden zich, Rijksdagen uit één te jagen, schoon het oogmerk, waaröm dezelve vergaderd waren, nog in geenen deele bereikt was. Het eerste voorbeeld, dat één enkel edelman, die Landbode of gezant des adels van zekere Landstreek was, door zijnen te-
J. 1652. genstand een' Rijksdag ontbond, vindt men ten deezen zelfden tijde. En, dewijl men het *Poolsche* krijgsheir, dat met het beste gevolg de *Russen* bestreed, de gewoone soldij niet betaalde, veréénigde zich hetzelve,
J. 1661 env. dertig duizend mannen sterk, ten einde zich daarvan door geweld te verzekeren, tegen den koning en den Staat, en wilde zelfs de regeering verbeteren. Het *Lithausche* heir deed het zelfde: en het kostte veel tijds en moeite, eer men beiden door een verdrag kon bevreedigen. Met dit oogmerk sloeg men, gelijk weléér ook reeds geschied was, zeer veel gelds van geringe gehalte, waarvan de nog heden bekende *Poolsche Tijmpfen*, (welke van een' der opzigters, die deeze bedrieg-

lijke

lijke munt lieten slaan, hunnen naam ontleenen,) ter nagedachtenis verstrekken. Bij alle deeze misbruiken kwamen ook indedaad somtijds misslagen, door den koning zelven begaan. In de gewigtigste zaaken liet hij zich door zijne gemaalin, eene wel schrandere, doch te heerschzuchtige en voor den toestand van *Poolen* te onderneemende vorstin, leiden. Zij wilde onder anderen volstrektlijk, J. 1661 env. dewijl haar huwelijk met den koning kinderloos was, nog bij zijn leeven een' prins uit het geslacht des konings van *Frankrijk* tot *Poolschen* troonöpvolger benoemd hebben. Vergeefs verzette zich een groot gedeelte des adels tegen dit ontwerp, welk zij voor hun vrije kiesrecht en het Rijk zelve zeer nadeelig achteden. De koning voegde zich volkomen aan hunne zijde; zij poogden zich, op allerleije wijzen, van aanhangers te voorzien, en vervolgden hunne tegenpartij. Inzonderheid bragten zij het zoo verre, dat de vorst en groot-maarschalk van de kroon, Lubomirski, die als veldheer zijn vaderland uitneemende diensten beweezen had, van alle zijne ambten en waardigheden vervallen en zelfs doodschuldig verklaard werd. Doch nu werd ook het misnoegen over den koning en zijne gemaalin steeds algemeener. Beide partijen beöorloogden elkander met geheele legers: en nadat Lubomirski door het zijne het koninglijke overwonnen had, dwong hij, eindelijk, den koning tot de belofte, dat hij aan het gemelde voorstel niet weêr denken J. 1666. zou.

zou. Zoo veel verdriets, vernédering en tegenspoeds, door den dood zijner gemaalin verzwaard, welke steeds aan haar geliefd ontwerp op nieuw arbeidde, bewoog JOHANNES CASIMIR, om zijne twintigjaarige regeering
J. 1668. neêrteleggen. Hij, die in zijn jeugd een *Jesuit* en een *Kardinaal* was geweest, werd thands, in plaats van koning, abt van het klooster *Saint Germain des Prez* in *Parijs*, alwaar hij, vier jaaren daarna, stierf.

Onverdraagzaamheid en Godgeleerde vervolgzucht bezielen allengskens de *Poolen.*

XIIII. Midden onder het gedruisch der oorlogen, welke deeze regeering onäfgebroken ontrusteden, namen ook de twisten over Godsdienstige zaaken deste meer onder de *Pooken* toe, naar maate zij doorgaands minder geschikt waren voor eensgezindheid, schoon zelfs 's vijands krijgsheiren in het Rijk of voor deszelfs grenzen stonden. Nog geduurende
J. 1658. de den oorlog met de *Zweeden*, verdreeven zij, door een besluit van den Rijksdag, alle de *Sociniaanen*, dien men doorgaands, doch verkeerdlijk, *Ariaanen* noemde, uit hun vaderland. Dit Godsdienstig genootschap was, reeds in de tweede helft der zestiende eeuw, talrijk geworden, had allengskens voornaame medeleden, veele kerken, schoolen, leerâars en schrijvers, schoon onder deezen ook veele vreemdelingen waren, bekomen. Doch zij hadden zich den haat der overige *Christelijke* gemeenten op den hals gehaald, door de leer der Godlijke drieëenheid en andere hoofdbegrippen van dezelve te verwerpen. Men bézigde dus thands tegen hen een oude

en

en reeds lang bijna vergeetene wet tegen de ketters, en wilde hen in het algemeen niet voor *Christenen* erkennen. Echter bleef men nog steeds zoo veele duizende *Jooden* in *Poolen* dulden, die door hunnen koophandel voor den adel onmisbaar en zelfs verbaazend rijk werden. Doch het bleek thands duidlijker, dat de vervolgzucht, welke den *Jesuiten* en bisschopen bijna onäfscheidbaar eigen was, geene *Christelijke* gemeente nevens zich dulden wilde, van welke zij eenige vermindering hunner magt in het Rijk hadden te vreezen. Reeds poogden zij hier en daar de openlijke oefening van den *Protestantschen* Godsdienst te beletten; te *Warschau*, dat, sedert den tijd van Siegmund den derden, de zetel der koningen was, werd zij geheel verboden, en men waagde zelfs eene, schoon tot hiertoe mislukte, proeve, om den *Protestantschen* Landboden hun stemrecht op den Rijksdag te ontrukken.

Inwendige verwarring van *Poolen* en deszelfs ongelukkige oorlog met de *Turken.* J. 1669.

XIV. Langer dan een half jaar na den dood van Johannes Casimir, waren de *Poolsche* Rijksstaaten onderling onëensgezind over de benoeming van zijnen opvolger. Verscheidene buitenlandsche vorsten stonden naar deeze waardigheid: en daar de edellieden, van welken veele duizenden bij *Warschau* gewapend ter verkiezing bijeen waren gekomen, zoo wel als de Rijksraaden, in partijen verdeeld waren, en, gelijk bij andere dergelijke gelegenheden, ter handhaaving hunner begrippen of rechten, de sabels tegen hunne wederpartij trok-

trokken en de pistoolen afschooten: werden in deeze gewelddaadige verwarring, welke men, echter, aan eene wettige vrijheid toeschreef, twee Rijksraaden doorschooten. Eindelijk verkoos men den vorst MICHAËL THOMAS WISNIOWIEZKI, een' afstammeling der oude hertogen van *Lithauen*, die wel nóch vermogen, nóch aanzien, en zelfs geen Staatsambt had; doch, volgends den wensch van den laageren adel, een gebooren *Pool*, en de zoon eenes zeer verdienstlijken veldheers was. Daar hij, echter, in weêrwil van de meeste Rijksraaden, koning was geworden, en door hen veracht werd, was zijne regeering van vijf jaaren onrustig en ongelukkig. Hij bezat wel zeer weinig geschiktheid voor het Staatsbewind; doch men had hem ook verkoozen, zonder daaröp eenigzins te letten, en hij bad in den beginne den adel met traanen in de oogen, dat zij hem toch van de hoogste waardigheid wilden verschoonen. Dus ontstonden 'er terstond twee partijen, van welke de eene haar misnoegen over den koning bij elke gelegenheid, en zelfs op eene beleedigende wijze, deed blijken; en de andere, integendeel, hem poogde te ondersteunen. Beide gedroegen zich tegen elkander als vijanden; de Rijksdagen werden weder door enkele Landboden ontbonden, zonder iets belangrijks besllooten te hebben; veele tegenstanders van den koning bleeven van dezelven afwezig, en hielden hunne bijzondere bijeenkomsten.

Ter

Ter vermeerdering van deeze Landplaagen, dreigden de *Turken* het Rijk te beöorloogen, daar zij de *Koſakken*, die onlangs de *Poolſche* zijde verlaten hadden, in hunne beſcherming namen. De heerſchende tweedragt had het onmooglijk gemaakt, het Rijk in ſtaat van verdeediging te ſtellen; dus drong de *Turkſche* ſultan zonder eenigen tegenſtand in de *Poolſche Ukraine* door, maakte zich J. 1672. weldra van de grensvesting *Kaminiez* in *Podolië* meester, en belegerde niet lang daarna zelfs *Lemberg*, de hoofdſtad van *Rood-Rusland*. De koning, wien de Staaten ſlechts de magt hadden verleend, om in dringenden nood den adel opteroepen, bragt van denzelven wel een zeer talrijk gedeelte bijeen. Ook ſloeg de grootveldheer, Johannes Sobieskij, de *Tartaaren*, die met de *Turken* in *Poolen* waren doorgedrongen, meermaalen terug. Echter vreesde men, de *Turken* daaruit niet met geweld te zullen kunnen verdrijven: en indedaad ſteegen de onderlinge oneensgezindheid en verbittering der beide partijen, van welke de misnoegde voornaamlijk door den gemelden Sobieskij werd aangevoerd, ſteeds hooger. De koning ſloot dus, onder deeze voorwaarden, met de *Turken* een' vreede, dat zij *Kaminiez* met *Podolië* behouden, een jaarlijkſche geldſom van de J. 1672. *Poolen* ontvangen, en de *Koſakken* in de *Poolſche Ukraine* onder *Turkſche* beſcherming zouden leeven. Naauwlijks was deeze vernéderende vreede geſlooten, of de *Poolen* ver-

roeiden dien algemeen, en greepen alle middelen aan, om het verloorene te heröveren. Doch koning MICHAËL beleefde het gevolg hunner toerustingen niet.

Koning MICHAËL St. den 10den van slachtmaand 1673.

XV. Eerst op den dag na deszelfs dood, bragt SOBIESKIJ het *Turksche* krijgsheir bij *Chozim* in *Moldavië* een der bloedigste nêerlaagen toe. Deeze overwinning, zijne voorige krijgsbedrijven, en zijne bekwaamheden in het algemeen, van welke zijne Staatkunde geenszins de geringste was, baanden hem den weg tot den troon, op welken hij JOHANNES DE DERDE heette. Nu was hij zoo ijverig werkzaam, om zich de behaalde groote voordeelen op de *Turken* ten nutte te maaken, dat men hem, volgends zijne begeerte, den rang van grootveldheer nog eenigen tijd liet behouden, terwijl hij zich intusschen van de volledige oefening zijner koninglijke rechten onthield. De *Poolen* ondersteunden hem wel niet zoo nadruklijk, als het toen inzonderheid noodig was. Zij gaven hem slechts over een zeer klein krijgsheir bevel, dat door de verbaazende magt der *Turken* en *Tartaaren* gantschlijk werd ingeslooten. Doch de onwrikbaar-standvastige moed, waarmede hij zich in zijn leger verdeedigde, en eenige schrandere maatregelen, hielpen hem uit deezen zeer gevaarlijken toestand. Vervolgends kwam men overëen, dat *Poolen* twee deelen van de *Ukraine*, doch de *Kosakken* het derde behouden zouden, terwijl *Podolië* grootendeels aan de *Turken* werd afgestaan. Doch

Koning JOHANNES DE DERDE ontzet *Weenen*, door de *Turken* belegerd.

J. 1676.

zeven

JOHANNES SOBIESKIJ, de overwinnaar der Turken.

zeven jaaren na deezen vrede, nam de koning, met een veel schitterender roem, als bondgenoot van den keizer, deel in een' oorlog met de *Turken.* Zij belegerden zelfs J. 1683. *Weenen*, de keizerlijke hoofdstad, met een heir van ten minsten tweemaal honderd duizend mannen. De keizer was met zijn hof en een meenigte inwooners tot omtrent de *Beijersche* grenzen gevlucht. Niettegenstaande deeze stad met alle mooglijke dapperheid verdeedigd werd, zou zij, echter, voor het geweld en de standvastigheid der aanvallende belegeraars hebben moeten bezwijken, indien de *Turksche* opperbevelhebber of grootvisier meer bekwaamheid bezeten had. JOHANNES DE DERDE was door den keizer te hulp geroepen, als een vorst, die, beter dan iemand, de *Turken*, volgends een wijze van oorloogen, welke tegen hen inzonderheid nuttig was, wist te bestrijden en te overwinnen. Doch de keurvorsten van *Beijeren* en *Saxen* met hun krijgsvolk, gelijk andere Rijksvorsten met het hunne, en een aantal keizerlijken, maakten, nevens twintig-duizend *Poolen*, het leger van omtrent tagtig-duizend mannen uit, welk JOHANNES aanvoerde. Zijne schrandere maatregelen werden door de *Duitsche* vorsten zeer wel ondersteund; de *Poolen* en *Duitschers* wedijverden onderling in dapperheid; zij versloegen de *Turken* uit hunne legerplaats, en *Weenen* was ontzet. De *Poolen* behaalden bij die gelegenheid veel Den 12 meer buits, dan de *Duitschers*, en vooräl van herfstdan

P 2

maand des j. 1683. de soldaaten van den *Saxischen* keurvorst, die langer met de *Turken* handgemeen waren. Inzonderheid vond de koning in de tenten des grootvisiers onmeetlijke schatten. Hij schreef dus aan zijne gemaalin: „ Bij mijne wederkomst zult gij mij het verwijt niet doen, dat de *Tartaaren* van hunne vrouwen moeten hooren, wanneer zij zonder buit t'huis koomen: Gij zijt geen man, want gij komt zonder buit terug!" Doch nog veel wenschlijker was de eer, welke men *hem* vervolgends bleef bewijzen, die de verlosser niet slechts van *Weenen*, maar ook van *Duitschland* en een aanzienlijk gedeelte van het *Christelijke Europa* was.

Zijne overige daaden, hoedanigheden en lotgevallen. XVI. Van deezen oorlog had *Poolen* indedaad geene belangrijke en duurzaame voordeelen. JOHANNES overwon wel nog éénmaal het *Turksche* leger in *Hungarije*. Weldra drong hij ook in *Moldavië* door, en bezette hetzelve. Doch hoe werkzaam hij zelf ook verscheidene veldtogten bestuurde, kon hij, echter, nóch deeze van de *Turken* afhanglijke Landschappen behouden, nóch hun slechts *Caminiez*, of wat zij verder nog in zijn Rijk in hunne magt hadden, ontrukken. Deste gevoeliger smartten hem dikwijls de traage werkloosheid en onëensgezindheid der *Poolen*, die ook nog steeds in krijgstucht voor de meeste Volken van *Europa* moesten wijken. Daarënboven hadden de *Poolsche* krijgsbenden in *Moldavië* dikwijls niet min met honger en dorst, dan met de vijanden zelve te strijden,

te

te meer, daar de *Tartaaren* in deeze gewesten alles, ook door het hooge gras in brand te steken, verwoesteden, en de *Poolen* zelve, die hun in gezwindheid van strooperijen geenszins evenäarden, niet ééne enkele vesting ter hunner bescherming achter zich hadden. Met de *Russen* werd wel een bestendige vreede gesllooten; men stond hun *Kiew* gantschlijk af, waarvoor zij den *Poolen* eenige Landstreeken in *Lithausch-Rusland* gaven. Doch den oorlog met de *Turken* kon de koning niet eindigen. Hij was een van die vorsten, die de groote krachten van hunnen geest gevoelden, doch haar, uit hoofde van de alte beperkte magt hunner regeering, slechts zelden in werkzaamheid konden brengen. Schoon hij voornaamlijk als veldheer had uitgemunt, toonde hij, echter, ook de gaaven van een wijs vorst te bezitten. Hij had zijn verstand door geleerdheid en verscheidene nieuwere taalen, welke hij nevens de *Latijnsche* zeer wél sprak, beschaafd, en, nog in zijn vijftigste jaar, leerde hij ook de *Spaansche.* Zelfs geduurende zijne veldtogten, zocht hij zijne uitspanning in de kunsten des vernufts en de geschiedenissen. Op Rijksdagen en in de vergaderingen der Rijksraaden, zonder welke beiden hij niets belangrijks volvoeren kon, was hij niet min onvermoeid werkzaam en welsprekend, dan in den krijg onderneemend; hij gaf zich alle moeite, om de partijen te veréénigen, en zelfs in haare woede tegen hem geduldig te blijven.

JOHANNES III. St. in 't j. 1696.

Hoe opvliegend en dapper hij ook ware, betoonde hij zich, echter, ook steeds geneigd, om vergiffenis te schenken. Een edelman had de afschuwelijkste lasteringen tegen hem uitgestoten, en hem zelfs doen bemerken, dat hij hem naar het leeven stond. Hij werd ten dood veröordeeld; doch de koning ontsloeg hem van de straf, en voegde daarbij deeze grootmoedige woorden: „ Ik zou het „ niet doen, hadt gij het vaderland gehoond." Jegens andere Godsdienstige genootschappen was JOHANNES zeer verdraagzaam. Echter kon hij niet voorkomen, dat de bisschopen een' edelman, die over het bijgeloof en veelligt over den Godsdienst zelven een vrijmoedig oordeel geveld had, lieten verbranden. Zijne zorgvuldigheid, om die *Poolsche* Landen weder te bebouwen en te bevolken, welke zoo ongemeen dikwijls door de verwoestingen der *Turken* en *Tartaaren* geleeden hadden, had ook reeds eenige gevolgen. Niettegenstaande alle deeze goede hoedanigheden en gezindheden, was JOHANNES voor de *Poolen* meer een voorwerp van verwondering, dan van liefde. Om niet te herhaalen, dat zij éénmaal gewoon waren, het gedrag hunner koningen met wantrouwende oogen te bespieden, verminderde hij ook nog daardoor hunne genegenheid jegens hem, omdat hij jegens zijne gemaalin, die van *Franschen* adel afstamde, veel toegevender was, dan de belangen des Rijks, en somtijds zelfs zijne eer, gedoogden. Door haare rijkdommen en voordeelige verbintenissen,

Hij wordt door de *Poolen* weinig bemind.

sen, welke zij hem door haar voorig huwelijk met een' *Poolschen* grooten verschafte, had zij, wel is waar, zijn aanzien en magt vrij aanmerklijk vermeerderd, en haar doorzigt in Staatszaaken was onloochenbaar. Doch zij was ook geldgierig, heerschzuchtig, gewelddaadig en listig ter bereiking haarer oogmerken. Voordeelige Staatsämbten verkocht zij, zorgde steeds om een partij tot haaren dienst te hebben, en verzette zich somtijds zelfs tegen haaren gemaal in zaaken, welke tot het Rijksbewind behoorden, wanneer zijne denkwijze van de haare verschilde. De koning, die niet min standvastig, dan schrander was, deed echter, 't geen veele andere verstandige echtgenooten in dergelijke omstandigheden pleegen te doen: hij was, om de huislijke rust te bewaaren, jegens zijne vrouw toegeevend; doch te veel, en in zaaken, welke tot haar volstrekt geene betrekking hadden. Hij zelf beminde het geld niet minder, dan zij, en hoopte aannmerklijke schatten op één, schoon niet altijd door gepaste middelen. Gemeenschaplijk met haar, schoon voorzigtiger, beijverde hij zich, om voor zijnen oudsten zoon de troonöpvolging te verzekeren: iets, dat, in de laatere tijden, den koningen van *Poolen* nimmer gelukt is, en hun veelëer van de toegenegenheid hunner Staaten beroofd heeft.

XVII. Daar dus JOHANNES SOBIESKIJ meest altijd in oorlogen gewikkeld was, en op de denk- en handelwijze zijner Natie slechts een' zeer gerin- Toestand der *Poolen* omtrent

het einde der 17de eeuw.

ringen invloed kon hebben, onderging ook haare toestand, onder zijne twee- en twintigjaarige regeering, over het geheel bijna geene verändering. Zij, of liever haare adel, handhaafde en vermeerderde wel den ouden roem van haaren krijgsmoed; doch in de eigenlijke krijgskunde bereikte zij geene aanmerklijke volmaaktheid. De gereedheid van deezen adel, om alle verschillen terstond door de wapenen te beslissen, baarde nog steeds veele bloedige twisten, vooräl op de Landsdagen, en zelfs aan het hof. Van de algemeene oproeping des adels in oorlogstijden, welke men de *Pospolite* noemde, had het Rijk, uit hoofde van de traagheid en het gemis van krijgstucht, welke in zulke omstandigheden plaats hadden, weinig voordeels te verwachten. Gevaarlijker was de *Kokosz*, of de gewapende verbintenis van den adel, welke somtijds tegen den koning zelven was ingericht, wanneer zij in hunne rechten benadeeld meenden te zijn. Verwarde en geheel nutlooze Rijksdagen waren ook thands geene zeldzaamheid, terwijl de onderlinge afkeer tusschen de *Poolen* en *Lithauers* op nieuw ontwaakte. Nog leerden de *Poolen* geenszins de zeer groote gebreken hunner Staatsgestelenis door eigene ondervinding kennen. Of wanneer zij dezelven ál zagen, was hun de schijn der vrijheid, welke zich, vermétel, boven de algemeene wetten der openlijke welvaart verhief, dierbaarer, dan ál het overige. Het scheen een heerlijk voorrecht te zijn,

dat

dat een bisschop in het midden van den Rijksdag tegen koning JOHANNES zeggen kon: „ herinner u de woorden dier weduwe, wel„ ke eenen vorst dus aansprak: blijf niet lan„ ger koning, of — doe mij recht!" Doch waar men zich van deeze zelfde vrijheid durfde bedienen, om de beste oogmerken des konings te verijdelen, en hem willekeuriglijk te hoonen; waar alles, wat adel en geestlijkheid heette, gebieden, doch, zoo min mooglijk, gehoorzaamen wilde; waar ontelbaare arme edellieden gemaklijk omtekopen en voor deeze of gene partij te winnen waren; waar, eindelijk, een verbaazend groot gedeelte der Natie slaafsche kétens droeg, terwijl zich het andere, dat haar verdrukte, vrij noemde, en eigenlijk vrijer was, dan de koning zelf: daar moesten de beperking deezer vrijheid aan de eene, en haare gelijke verdeeling aan de andere zijde, voor allen, die hun vaderland beminden, zeer wenschlijk zijn. Het ontbrak den *Poolen* ook niet aan vaderlandlievende burgers; doch in zulk een Staatsgesteltenis kon hunne raad weinig gehoor vinden. Geleerdheid en fraaije kunsten hadden onder hen tot hiertoe nog veele ijverige voorstanders; doch veel voortreflijks en groots werd daarïn niet volvoerd. Een der oorzaaken, welke dit verhinderden, was deeze, dat de *Poolen* juist dáár, waar het meest nodig was, ter oefening naamlijk van hun verstand, vernuft en oordeelkunde in geestlijke en verhévene zaaken, de minste vrijheid en aanmoedi-

ging genooten. De handwerken en koophandel bleeven in den gewoonen, grootendeels werkloozen staat. In de algemeene zeden zag men ook geene merkbaare verändering, schoon de gemaalin van JOHANNES DEN DERDEN de invoering der *Fransche* leevenswijze zeer begunstigde. Onder den hoogeren adel zag men steeds de oude praalzucht zoo wel in kleeding en krijgstoerusting, als in meenigte van dienaaren, onder welken ook veele behoeftige edellieden waren. Een *Poolsch* gezant, die, omtrent deezen tijd, naar het *Turksche* hof werd gezonden, bragt, volgends de Oostersche gewoonte, een gevolg van zeven honderd persoonen met zich, en eischte vergeefs, dat zij allen ten koste van het gemelde hof moesten onderhouden worden. Zijne paarden waren met zilveren hoefijzers beslagen; een derzelven, dat verlooren was, werd aan een *Turkschen* Staatsdienaar vertoond, die hieröver dus oordeelde: dat *Poolen* zijn, niet zeer overvloedig, zilver tot andere oogmerken veel nuttiger gebruiken kon. Daarënboven deed deeze gezant niets ten voordeele van zijn vaderland.

AUGUSTUS II. hecht de Landen, door de *Turken* veröverd, weder aan *Poolen.*

XVIII. Nu waren de *Poolsche* Staaten andermaal binnenlandsche koningen moede geworden. Zij gingen de zoons van JOHANNES DEN DERDEN voorbij, en waren, bij gelegenheid eener nieuwe verkiezing, verdeeld tusschen FREDRIK AUGUSTUS, keurvorst van *Saxen*, en eenen prins uit het huis des konings van *Frankrijk*. Op den eersten viel weldra, onder den naam van AUGUSTUS DEN TWEEDEN,

DEN, de beslissende keuze. Deeze was indedaad zulk een koning, als de *Poolen* onder vreemde vorsten slechts konden verlangen. Hij bezat nabuurige en zeer aanzienlijke *Duitsche* Landen, zonder, echter, voor de argwaanende vrijheidsliefde der *Poolen* te magtig te zijn; had uitneemende bekwaamheden voor het bewind, en alle de helderheid van geest van eenen zeven- en twintigjaarigen ouderdom; was van een edele gestalte, krijgshaftig, prachtig, doch tevens zeer milddaadig en goedäartig. Daarënboven wist hij zich naar de menschen, van welken hij in het algemeen een goed kenner was, wél te voegen: en, schoon hij, om den *Poolschen* troon te kunnen beklimmen, den *Euängelischen* Godsdienst met den *Roomsch-Catholieken* verwisseld had, was, echter, zijne denkwijze over Geloofszaaken uitneemend verdraagzaam. Desniettegenstaande werd hij, reeds in het begin zijner regeering, van verscheidene zijden in zijn Rijk zelve ontrust. Eerst moest hij veele grooten van de tegenpartij, die met veele edellieden een verbond tegen hem hadden gesloten, winnen, of zelfs wel onderwerpen; in *Lithauen* onstond een binnenlandsche oorlog tusschen den adel, en de Staaten in het algemeen wilden het kleine *Saxische* krijgsheir niet in het Rijk dulden, schoon de koning hetzelve, deels om zich op den troon te handhaaven, deels om den *Turkschen* oorlog gelukkig te eindigen, noodzaaklijk behoefde. En indedaad bragt hij het zoo verre, voorál door het

J. 1697.

het verbond van den keizer en het Gemeenebest van *Venetië* met *Poolen*, dat de *Turken* J. 1699. *Kaminiez* en alles, wat zij in *Podolië* en de *Ukraine* bezaten, teruggaven.

Hij verliest en herneemt de *Poolsche* kroon. XIX. Naauwlijks had AUGUSTUS de oude bezittingen van zijn Rijk in deeze gewesten hernomen, en deszelfs rust hersteld, of hij begon de wapenen op nieuw tegen een' anderen vorst te keeren. *Poolen* had nog meer Landen verlooren, en onder dezelven geen, welks verlies hetzelve smartlijker gevoelde, dan van het den *Zweeden*, afgestaane, *Lijfland.* Doch tot hiertoe was nimmer de gelegenheid gunstiger geweest, om hun hetzelve te ontrukken, dan thands, daar de *Tzaar* van *Rusland* en de koning van *Deenemarken* zich met AUGUSTUS tegen den *Zweedschen* koning, KAREL DEN TWAALFDEN, die eerst agttien jaaren oud was, vereënigden. AUGUSTUS hoopte de liefde der *Poolen* meer en meer te winnen, wanneer hij, volgends de beloften, welke hij, terstond na het aanvaarden zijner regeering, gezworen had te houden, de Landen, het Rijk ontrukt, van tijd tot tijd weder aan hetzelve hechtte: en aan veelerleije voorwendsels tot een aanval tegen de *Zweeden* kon het hem niet ontbreken. Doch dewijl 'er van de geheimhouding en gezwindheid deezer onderneeming zeer veel afhing, verzocht hij niet eerst de toestemming der Rijksstaaten, noch *Poolsche* krijgsmagt, maar bediende zich tot dat einde slechts van zijne J. 1700. *Saxische.* Zijne bondgenooten, echter, werden

den door KAREL overwonnen, die nu ook het krijgsheir van AUGUSTUS uit *Lijfland* verfloeg. Nu drong de koning van *Zweeden*, uit wraakzucht, in het *Poolsche* gebied door, en verklaarde, onder geene andere voorwaarden met de *Poolen*, die eigenlijk in deezen oorlog geen deel hadden genomen, vreede te zullen fluiten, dan de verkiezing van een' anderen koning in plaats van deezen. Tegen deezen eisch verzetteden zich, wel is waar, de Rijksftaaten, zoo wel door voorftellen, als door krijgstoerustingen. Ook verdeedigde AUGUSTUS zijne rechten gewapenderhand, eenige jaaren achtereën, zeer dapper. Doch zijne *Poolsche* soldaaten, en veel min de *Rusfische* hulptroepen, welke hij verkreeg, waren met de *Zweedsche* niet te vergelijken. Eenige grooten en een aantal edellieden voegden zich, van tijd tot tijd, bij KAREL DEN TWAALFDEN; doch het waren vooral zijne overwinningen en veröveringen, welke hem zijn oogmerk hielpen bereiken. Volgends zijnen wil en onder zijne bescherming, werd STANISLAUS LESZCIJNSKI, *Woiwood* van *Posen*, door een zeer gering aantal Staaten tot koning van *Poolen* gekozen. Twee jaaren daarna, dwong KAREL koning AUGUSTUS, door een inval in deszelfs keurvorstendom *Saxen*, om van de *Poolsche* kroon afstezien, en zich enkel met den koninglijken titel te vergenoegen. Zoo min verre het grootfte gedeelte zijner Rijksftaaten en overige *Poolsche* onderdaanen daaröver te vreeden was,

J. 1701.

J. 1704.

J. 1706.

zoo zeker achtte zich AUGUSTUS, ook nog om andere redenen, van deezen afstand ontslagen, toen KAREL, die volkomen door de *Russen* verslagen was, buiten staat was gesteld, om hem meer nadeels toetebrengen. Het viel hem dus niet moeijelijk, door de
J. 1709. hulp der *Russen* den *Poolschen* troon op nieuw te beklimmen, en zijnen mededinger uit het Rijk te verdrijven.

Inwendige onlusten onder de *Poolen*. XX. Nu had reeds, omtrent negen jaaren lang, de oorlog met alle zijne verwoestingen, welke niet alleen door buitenlandsch krijgsvolk, maar ook door de verschillende partijen, waarin zich de *Poolen* verdeeld hadden, waren veröorzaakt, hun Rijk bijna ten gronde gebragt. Thands werden zij weder door eenen wettigen koning geregeerd; doch weldra verstoorden zij zelve de herstelde rust. Want daar AUGUSTUS, uit eene zeer noodige voorzigtigheid, ter bescherming der Natie tegen de *Zweeden*, *Saxiesch* krijgsvolk, waaröp hij in het algemeen meer vertrouwen kon, dan op het *Poolsche*, in het Rijk behield, werd 'er door de *Poolsche* Rijksstaaten, na hevige klagten over den last van deszelfs onderhoud, gezwind een gewapende
J. 1716. verbintenis gesloten, volgends welke zij het *Saxische* heir beöorloogden, en den koning dwongen, om hetzelve naar zijn keurvorstendom terugtezenden. Doch van den anderen kant konden zij niet beletten, dat een *Russische* krijgsmagt, nog twee jaaren langer, in hun vaderland bleef post houden. Hun onge-

geduldig misnoegen over zulke buitenlandsche bezettingen was wel niet onbillijk; doch dat zij onderling zelve en met hunnen koning nog steeds over de geringste beuzelingen twisteden, het algemeene welzijn doorgaands in den mond voerden, en, echter, deszelfs gemeenschaplijke bevordering opzetlijk tegenstreefden: dit was zelfs niet door het, onder menschen zoo gewoone, misbruik eener ongebondene vrijheid te verdeedigen. Nadat Augustus andermaal de kroon had opgezet, regeerde hij nog vier- en twintig jaaren. In deezen langen tijd werden 'er wel nog veele Rijksdagen gehouden; doch ook verscheiden derzelven, door den tegenstand van enkele landboden, geheel gescheiden, en over het geheel genoot het Rijk van de algemeene raadpleegingen weinig nuts. Veeleer vielen thands de Rijksstaaten, nu van buitenlandsche vijanden verlost, hunne eigene *Christelijke* medeburgers, de *Dissidenten*, aan, en gaven zich alle moeite, om het gering genot van Godsdienstige vrijheid, dat hun door den Rijksdag was overgelaten, nog moeijelijker te maaken. Doch inzonderheid gaven de *Roomsch-Catholieke* geestlijken een bewijs van hunnen bloeddorstigen Godgeleerden haat tegen de *Euängelischen*, toen in *Thorn*, de eerste der drie groote steden in *Poolsch-Pruissen* van dien tijd, tusschen deeze beide Godsdienstige gemeenten twisten en gewelddaadigheden ontstaan waren. Zij rusteden niet, voor dat de *Euängelische*

Augustus II. St. in het jaar 1733.

Zij vervolgen hunne *Christelijke* medeburgers uit hoofde van hunnen Godsdienst. Sedert het jaar 1717.

J. 1724.

lische burgemeester dier stad, ROSNER, nevens eenigen zijner Geloofsgenooten onder haare inwooners, onthoofd, veele anderen derzelven op verschillende wijzen gestraft, en de *Euängelischen* van hunne kerken en schoolen aldaar beroofd waren. Vergeefs poogden eenige *Protestantsche* koningen, en vooräl met uitneemenden ijver de *Russische* keizer, PETER DE GROOTE, de volvoering van dit hoogst onrechtvaardig vonnis voortekomen. ROSNERS onverdiende doodstraf was deste
J. 1703. verfoeijelijker, daar hij weleer, toen *Thorn* door de *Zweeden* belegerd werd, zijn vermogen en zijne vrijheid in den getrouwen dienst van den koning AUGUSTUS opgeöfferd, en in denzelven zijne ongelukkige medeburgers versterkt had: in eenen tijd, toen de eerste *Poolsche* Rijksstaat, (welken men den *Primas* des Rijks pleegt te noemen,) de aartsbisschop van *Gnesen*, in verstandhouding met de *Zweeden*, werkzaam was, om zijnen koning van den troon te stooten. En deezen zoo verdienstlijken onderdaan kon AUGUSTUS tegen de overmagt der *Jesuiten* niet handhaaven.

Vruchtlooze Rijksdagen en zinkend aanzien des Rijks.

XXI. Niet slechts deeze zelfde vervolgzucht tegen de *Dissidenten*, maar ook een jammerlijke onëensgezindheid in het handhaaven van de gewigtigste belangen des vaderlands, bezielden de *Poolen* ook na den dood van AUGUSTUS DEN TWEEDEN. Nog vóór hunne keuze van een' nieuwen koning, besflooten zij reeds op den Rijksdag, dat de *Dissiden-*

ten

ten wel hunne goederen en den zelfden rang als de overige adel behouden, doch voordaan nóch tot Landboden, nóch tot Rijksraaden, nóch tot eenige andere waardigheid of ambten in den Staat mogten benoemd worden, en zelfs zich aan hoog verraad schuldig zouden maaken, wanneer zij de voorspraak van vreemde vorsten verzochten, om deeze hunne oude rechten te herkrijgen: een besluit, dat, drie jaaren laater, in eene vollédige Rijkswet veränderd werd. Toen vervolgends de troon bezet moest worden, barsteden de twisten der Staaten, bij dergelijke gelegenheden reeds lang niet meer ongewoon, weder in openlijke vijandlijkheden uit. Het eene gedeelte van hun verkoos STANISLAUS LESZCZIJNSKI, die reeds J. 1733. éénmaal, drie jaaren lang, *Poolen* geregeerd had, op nieuw tot hunnen koning; het andere, integendeel, bood de kroon aan den zoon des laatsten konings, aan FREDRIK AUGUSTUS DEN TWEEDEN, keurvorst van *Saxen.* Gantsch *Poolen* was in deeze twee partijen verdeeld. Doch daar de keurvorst, door een *Russiesch* krijgsheir ondersteund, met hetzelve en zijne *Saxiesche* krijgsmagt *Danzig* veröverde, welk J. 1734. zich voor STANISLAUS verklaard had, verkreeg hij boven deezen de overhand, en werd, onder den naam van AUGUSTUS DEN DERDEN, algemeen voor koning erkend. Hij was zoo goedäartig, praalzuchtig en milddaadig, als zijn vader, en het *Poolsche* Rijk zeer wél genegen, 't geen onder zijne dertigjaarige re-

geering, na de eerste reeds gemelde stormen, eenen bestendigen buitenlandschen vreede genoot. Deszelfs binnenlandsche toestand, integendeel, verkreeg zoo weinig vastheid, orde en overëenstemming, dat veeleer den koning bijna alle gelegenheden, om iets algemeennuttigs voor hetzelve te verrichten, ontrukt

J. 1736. werden. Zoo lang hij op den troon zat, werd slechts één enkele Rijksdag deels tot het bedoelde einde onäfgebroken, deels met eenige vrucht gehouden. Dit had het ongelukkig gevolg, dat de onderlinge twisten der *Poolsche* grooten somtijds hévige vijandschappen, en bijna eenen burgeröorlog veröorzaakten. Het aanzien des Rijks moest dus door zulk een zwakke Staatsgesteltenis steeds meer daalen. *Koerland*, dat schoone hertogdom en

Sedert het jaar 1737. *Poolsche* leengoed, werd, sedert het uitsterven van het eerste hertoglijke geslacht, steeds door het *Russische* hof naar eigen willekeur weggeschonken. In dien tijd trokken ook meermaalen vreemde vorsten door *Poolen* naar andere Landen hunnen vijanden te gemoet, of werden zelfs aldaar met hun handgemeen.

Augustus III. St. in 't J. 1763. AUGUSTUS DE DERDE zelf moest bijna zijne laatste zeven jaaren in *Poolen* blijven, omdat hem zijn keurvorstendom door den koning van *Pruissen* ontrukt was, zonder dat in dit Rijk de allerminste pooging tot zijnen bijstand gedaan werd.

Geschiedenis van Stanis- XXII. Intusschen leefde een ander koning van *Poolen*, STANISLAUS LESZCZIJNSKI, wel verre van dit Rijk verwijderd, doch zeer bemind en ge-

gelukkig. Nadat hij voor de eerste reis het zelve had moeten ontwijken, vond hij in *Frankrijk* een veilige toevlucht: in dat Land, waarvan de hertog van ORLEANS, toen Regent van hetzelve, getuigde, dat het steeds de schuilplaats van ongelukkige koningen was. Niet lang daarna huuwde zijne dochter met den koning van *Frankrijk*, LODEWIJK DEN VIJFTIENDEN. Vanhier, dat zich deeze vorst te meer moeite gaf, om zijnen schoonvader op den *Poolschen* troon te herstellen, wien hij, echter, een zeer zwakke krijgsmagt ter ondersteuning gaf. Daar dus STANISLAUS zijn oogmerk miste, en niet dan in het grootste gevaar, des nachts, uit het belegerde *Danzig* vluchten kon, bepaalde men, bij gelegenheid van een vreedesverdrag, welk daaröp volgde, dat hij wel van de *Poolsche* kroon afzien, doch, zoo lang hij leefde, den titel van *Poolschen* koning en groothertog van *Lithauen* voeren, en de hertogdommen *Lotharingen* en *Bar* bezitten zou, welke, na zijnen dood, aan *Frankrijk* moesten vervallen. Sedert deezen tijd, leefde STANISLAUS te *Luneville* in *Lotharingen*, alwaar hij, drie jaaren na AUGUSTUS DEN DERDEN, in een' ouderdom van omtrent negen- en tagtig jaaren, stierf. 't Geen men, in vroeger jaaren, toen hij eenigen tijd indedaad op den *Poolschen* troon zat, veelligt, slechts als vleijerij van eenen regeerenden vorst had kunnen beschouwen, werd naderhand volkomen bevestigd, toen hij ongelukkig geworden was, en slechts een zeer

LAUS, koning van *Poolen*.

J. 1733.

J. 1735.

J. 1766.

bepaalde magt had behouden: dit naamlijk, dat onder de *Poolsche* grooten van zijnen tijd niemand waardiger is geweest, dan hij, om de Natie te regeeren. In eenen ouderdom van agttien jaaren, wekte hij reeds de algemeene verwondering op, door zijn zeer rijp verstand, veele kundigheden, braafheid en welsprekendheid. Reeds in dien tijd, bekleedde hij aanzienlijke waardigheden. Toen vervolgends KAREL DE TWAALFDE den *Poolschen Primas* verzocht, hem eenige grooten voorte stellen, om iemand van hun ten troon te verheffen, noemde hem dezelve eenen als den magtigsten; een' anderen als den rijksten; nog een' anderen als den schranderstten; doch STANISLAUS als den deugdzaamsten: en deezen verkoos KAREL, dien hij reeds door zijne gestalte en geheel gedrag voor zich had ingenomen. Nimmer was zijn moed met zijne menschenliefde strijdig; na de beroemde nederlaag, welke KAREL bekwam, was hij veel meer, dan deeze, geneigd, om de kroon neêrteleggen, ten einde *Poolen* de rampen eenes burgerkrijgs te spaaren. Standvastig en moedig in zijne wederwaardigheden, gewende hij zich weldra, om, buiten zijn geliefde vaderland, niet als een vorst, maar als een wijsgeer te leeven, wiens geluk van geene tijdlijke wisselvalligheden afhangt, en die hetzelve in zijn hart alleenlijk zoekt. In *Lotharingen* was hij zoo minzaam en weldaadig, dat men hem, billijk, het grootste Rijk mogt toewenschen. Den overvloed van tijd, welken hij tot zijn bij-

zon-

zonder genot had, besteedde hij met zijnen geest te versterken en te oefenen, voornaamlijk door lezen, nadenken en doorwrochte geschriften te vervaardigen. De voornaamsten derzelven zijn onder den titel: *Werken van den weldaadigen wijsgeer*, in het *Fransch* bijeen gedrukt: want in deeze taal wist hij zich zoo wél uittedrukken, als in het *Poolsch* zelve. Men vindt in dit boek éenige leerrijke stukken over de zedenkunde, in haare betrekking tot den Godsdienst. Doch in andere bedoelde hij, ook in zijne ballingschap, vooräl het belang van zijn vaderland. Daar hij hetzelve zeer wél kende, en zich daarmede steeds bézig hield, liet hij het, als een schatbaare erfenis, een vrijmoedige, getrouwe, en naauwkeurige schets na van den toestand van *Poolen* en alle de gebreken deezes Rijks, in welke hij tevens de middelen tot deszelfs verbetering aantoonde. Bij die gelegenheid sloeg hij oogen, vol medelijden, op zijn vaderland, en deed niet onduidlijk zijne vrees blijken, dat 'er éénmaal een tijd zou komen, waarin de *Poolsche* Staaten, door het zoo jammerlijk misbruik der vrijheid, haar verliezen, en magtige vorsten aangespoord zouden worden, om zich van dat fraai, doch niet min zwak Rijk meester te maaken.

Regeering van den tegenwoordigen koning, STA-

XXIII. Deeze tijd kwam, in zekeren zin, weinige jaaren na zijnen dood. De *Poolsche* Rijksstaaten verkoozen, in de plaats van AUGUSTUS DEN DERDEN, den graaf van *Poniatowski*, STANISLAUS AUGUSTUS, tot hunnen ko-

NISLAUS AUGUSTUS, verkooren in het jaar 1764.

koning. Hij werd wel door de *Russische* en *Pruisfische* hoven met nadruk aanbevolen, en zijne verkiezing, ter verhoeding van de gewoone twisten en partijschappen, door een aantal *Russiesch* krijgsvolk ondersteund. Doch nog sterker werd hij aan de geheele Natie aangepreezen door de blijken zijner goedheid, vaderlandsliefde en wijsheid, welken hij reeds gegeeven had. In de eerste jaaren zijner regeering, kwam ook een voordeelige verândering onder de *Poolen* tot stand. Men gaf den *Dissidenten* bijna alle de rechten weder, welken men hun zoo onbillijk ontrukt had. Dit geschiedde wel niet, vóórdat verscheidene buitenlandsche vorsten derzelver belangen zeer nadruklijk hadden voorgestaan, en verbintenissen, welke in geheel *Poolen* en *Lithauen* gesticht waren, het Rijk met een' binnenlandschen oorlog dreigden. Ook werd tevens bepaald, dat de *Roomsch-Catholieke* Godsdienst de heerschende blijven, en ieder, die denzelven verliet, uit het Rijk zou gebannen worden. Doch weldra bragten deels het misnoegen van veele geestlijke en wereldsche grooten en edellieden over deeze inrichting, deels de haat tegen den koning en het *Russische* krijgsvolk, dat zich nog in het Rijk bevond, nieuwe verbintenissen onder hen tot stand. Het oude hulpmiddel des *Poolschen* adels, om het wegruimen hunner bezwaaren gewapenderhand af te dwingen, een middel, dat nog slechter is, dan de misbruiken zelve welken men daardoor wil verbete-

De *Dissidenten* herkrijgen alle hunne rechten. J. 1767 env.

J. 1768. Nieuwe verwarring in *Poolen*.

te-

teren, viel nimmer zoo ongelukkig uit, als thands. Aan den eenen kant veröorloofden zich de saêmverbondenen alles, wat hun de meest verhitte hartstogten en een buitenspoorige vrijheidsliefde slechts inboezemden. Zij verwoesteden hun eigen vaderland, wanneer tegenövergestelde partijen elkander in den weg stonden, met een vijandlijke wreedheid; beöorloogden, doch slechts met ongeregelde aanvallen, de *Russen*, en wikkelden dezelven in een' oorlog met de *Turken*, welke zelfs op *Poolschen* grond gevoerd werd; oefenden tegen hunne medeburgers, de *Dissidenten*, woedende gewelddaadigheden; poogden hunnen koning te onttroonen, en een aantal der vermételsten vielen hem zelfs in zijne hoofdstad aan, en voerden hem reeds gevanglijk weg, toen hij, op eene wonderbaare wijze, uit hunne verraadlijke handen verlost werd. Doch van de andere zijde hadden alle deeze uitspoorigheden, door welke de *Poolen*, als ware het, zich zelven straften, eindelijk, slechts dit gevolg, dat zij van hunne magtiger nabuuren afhanglijker werden, dan immer te vóóren. J. 1771.

XXIV. Nadat de keizerlijke koningin, de keizerin van *Rusland* en de koning van *Pruissen*, veele jaaren achterëen, hadden gezien, hoe de *Poolen* elkander zelven verteerden en verscheurden, besllooten zij deeze, ook voor de veiligheid hunner eigene Landen nadeelige, verwarring, tegen welke de *Poolsche* Staatsgesteltenis geen duurzaam middel kon opléveren, Bijna het vierde gedeelte van *Poolen* wordt door deszelfs nabuuren onderling verdeeld.

ren,

ren, niet slechts te herstellen, maar ook in het vervolg voortekomen; en met dit zelfde oogmerk, om zich naamlijk terstond tegen dergelijke wanördes te kunnen verzetten, wilden zij eenige *Poolsche* Landen in bezit nemen, welke óf hunnen voorvaderen reeds hadden toëbehoord, óf waaröp zij om andere redenen recht van aanspraak hadden. De keizerlijke koningin maakte zich dus van het
J. 1772. graafschap *Zips* meester, welk wel een gedeelte van *Hungarije*, doch, sedert meer dan drie eeuwen, aan *Poolen* verpand was; alsmede van de helft van het *Woiwoodschap Krakau*, van een gedeelte van het *Sendomirsche*, van het gantsche *Woiwoodschap Rood-Rusland*, van het grootste gedeelte van *Belsk*, *Pokutië* en van een gedeelte van *Podolië*, omdat deeze Landen de, weleer met *Hungarije* vereënigde, Rijken *Lodomirië* en *Galizie* uitmaakten. De keizerin van *Rusland* bezettede, uit hoofde van dergelijke aanspraaken, het *Poolsche Lijfland*, de helft van het *Woiwoodschap* van *Polosko*, de gantsche *Woiwoodschappen Witepsk* en *Mscislav*, en een gedeelte van *Minsk*. Doch de koning van *Pruissen* vereënigde, uit hoofde der oude rechten van de hertogen van *Pomerellen*, geheel *Poolsch-Pruissen*, *Danzig* en *Thorn* alleen uitgezonderd, met zijn koningrijk *Pruissen*, onder den naam van *Westpruissen*, ten welken einde hij in *Groot-Poolen* ook nog een Landstreek bij de *Netze* voegde. Terstond daarna zagen zich de *Poolsche* Rijksstaaten

ten genoodzaakt, om niet slechts alle deeze Landen aan de gemelde hoven door een verdrag afteftaan, maar ook tot een geheel andere regeerwijze hunnes Rijks, naar de begeerte dezer drie mogendheden, hunne toestemming te geven. In gevolge hiervan werd den koning, in plaats van den Rijksraad, een bestendige regeeringsraad toegevoegd, die hem ter vervulling van bijna alle geestlijke en wereldlijke ambten drie waardige mannen moest voorstellen, uit welken hij éénen verkoos, die met den koning voor de rust des Rijks zorgde, en de wetten, op den Rijksdag gegeeven, niet slechts verklaarde, maar ook ter uitvoer deed brengen. Op de Rijksdagen moest alles door de meerderheid der stemmen beslist worden; en dus werd dat ongelukkige voorige recht, welk ieder edelman genoot, om door zijne willekeurige tegenspraak een' Rijksdag te scheiden, en alles, wat in die vergadering besloten was, krachtloos te maaken, gantschlijk vernietigd. Ook mogt men voordäan niet dan gebooren *Poolen* tot koningen verkiezen.

J. 1773.

J. 1775.

Het verkrijgt een nieuwen regeeringsvorm.

XXV. Alle deeze en andere beperkingen, met een zoo groot verlies van Landen vereënigd, welke bijna het vierde gedeelte van *Poolen* en omtrent het derde van deszelfs inkomsten bevatteden, konden voor de *Poolen* wel hard en vernéderend schijnen; doch meer dan éénen deezer gewigtige veranderingen waren voor de rust en duurzaame orde hunnes vaderlands noodzaaklijk geworden. Dit

Nieuwste toestand der *Poolen*.

 on-

onäangenaame lot des Rijks kon, reeds vijftig jaaren vroeger, door een dergelijken samenloop van omstandigheden, uit hun gedrag zelve ontstaan zijn. Zelden heeft eene Natie een nadruklijker waarschouwing voor het toekomende ontvangen, dan de *Poolen* in de nieuwste tijden. Echter is nog slechts een gering begin gemaakt van de veele en groote verbeteringen, welke de inrichtingen hunnes vaderlands behoeven. Meer toegeevende eensgezindheid in de algemeene belangen, vermindering van partijzucht, krachtiger wetten, sterker aanmoediging tot algemeene werkzaamheid, landbouw, kunstwerken en koophandel; edeler vrijheid van den geest in het onderzoeken, leeren en schrijven; een beter krijgswezen: ziet daar eenigen der voornaamste voorwerpen, welken dit Volk nog te wenschen, en waarnaar het nog te streeven heeft. Naauwlijks vindt men in eenig Land van *Europa* zoo veele vervallene en woeste steden, als in *Poolen*. En dit heeft men niet slechts aan de ontelbaare overheerschingen van binnen- en buitenlandsche vijanden te wijten; maar ook voornaamlijk aan de uiterste verachting, met welke de hoogere standen hunne min rijke of min aanzienlijke medeburgers behandeld hebben, die tegen derzelver verdrukkingen geen bescherming konden vinden. Hierin is wel eenige verbetering ingevoerd; doch de beklaaglijke toestand der boeren blijft nog steeds de zelfde. De jammerlijke slavernij, welke hen grootendeels doet

zuch-

zuchten, en zelfs hun leeven in gevaar brengt, toont niet alleen, hoe verre men in *Poolen* ten aanzien der beschaafdheid en zedenlijkheid nog terug is, maar heeft ook het algemeene welzijn tot hiertoe onbeschrijflijk veel nadeels gedaan. Somtijds heeft een edelman een geheel boerenhuisgezin voor eenige jagthonden verkocht. Deeze en een meenigte andere gebreken des Lands moesten door het nieuwe wetboek vernietigd worden, welk de voorige grootkanselier der kroon, ANDREAS ZAMOISKI, volgends de gelegenheid, hem daartoe door den koning gegeeven, en op aanbeveling van dit Werk door een besluit des Rijksdags, vervaardigde. Doch dit voortreflijk wetboek, dat ook gedrukt uitgegeeven, en buitenslands met groot genoegen geleezen is, werd op den *Poolschen* Rijksdag zelven met veel hévigheid voor altijd verworpen, omdat men hetzelve voor de vrije regeerwijze des Staats nadeelig achtte. Daarüit zag men niet min, dan uit de onrustige gedaante, welke de Rijksdagen in het algemeen nog behielden, dat de *Poolsche* edellieden nog heden in hunne denkbeelden over eene voor hunnen toestand gepaste en heilzaame vrijheid, tot hun ongeluk, niet overeënstemden. Dit gedeelte des Volks, waarnaar men hetzelve bijna geheel kan beöordeelen, had zulk een natuurlijke geschiktheid voor dapperheid, grootmoedigheid, openhartigheid, milddaadigheid en die edele fierheid, welke uit de bewustheid van uitmeemende gaaven en verrichtingen ont-

J. 1779.

ontstaat, dat men hetzelve deste meer kundigheden en een doorzigt moest toewenschen, deezer hoedanigheden waardig. Het heeft in zijn vaderland de weetenschappen, vooräl in de tegenwoordige eeuw, op een loflijke wijze, bevorderd. In de eerste helft van dezelve, verwierf zich het aanzienlijke geslacht van ZALUSKI daardoor ongemeenen roem. ANDREAS
St. in 't j. 1711. CHRIJSOSTOMUS ZALUSKI, bisschop van *Wermeland* en grootkanselier van de kroon, een beroemd Staatsman, liet een Werk na, zeer nuttig voor de *Poolsche* geschiedenis. Zijn
St. in 't j. 1755. neef, ANDREAS STANISLAUS ZALUSKI, die ook als groot-kanselier en bisschop van *Krakau* gestorven is, heeft niet slechts gemeenschaplijk met zijnen geleerden broeder, den grooten Staatsman en bisschop van *Kiew*, JOSEPH ANDREAS, een uitneemend talrijke boekerij ten algemeenen gebruike te *Krakau* gesticht; maar zich ook, door veele andere verdiensten en kundigheden, in- en buiten *Poolen* een algemeene hoogächting verworven. In de laatste tijden, verwonderde men zich over den ijver van den vorst, JOSEPH ALEXANDER JABLONOWSKI, in het bevorderen der geleerdheid. Hij stichtte meer dan ééne aanzienlijke boekerij in zijn vaderland, deelde jaarlijks beloonende aanmoedigingen uit onder geleerden, die zekere voorgestelde vraagen best hadden beäntwoord,
St. in 't j. 1777. en stichtte te *Leipzig*, alwaar hij zijne laatere jaaren doorbragt, een genootschap van weetenschappen, dat nog na zijnen dood onder zijnen naam blijft bloeijen. Door zulke

en

en andere vaderlanders onder den *Poolschen* adel, hebben de geleerdheid en fraaije kunsten indedaad niet weinig gewonnen. Onder hunne bescherming heeft men de oirkonden der *Poolsche* geschiedenis beginnen te verzamelen, de *Poolsche* taal voor de welsprekendheid en dichtkunst gelukkiger beärbeid, werken van de *Grieken* en *Romeinen*, ook van nieuwere voortreflijke schrijvers onder andere Volken, in dezelve vertaald, en meer gelukkige proeven genomen. Ook is de opvoeding der *Poolsche* jeugd verbeterd. Dat men den pijnbank afgeschaft, den landbouw en de handwerken in een leevendiger bloei gebragt, en de natuurlijke voordbrengsels van *Poolen*, op een voordeeliger wijze, heeft poogen te bézigen, zijn mede lofwaardige maatregelen der laatste jaaren. Een Volk, op zoo veelerleije wijzen aangemoedigd, om door de inspanning zijner krachten uittemunten, gelijk de *Poolen*, zal, zeer waarschijnlijk, weldra den geschiedschrijver met derzelver gelukkigst gevolg bézig houden.

EER-

AGTTIENDE BOEK.

GESCHIEDENIS DER HUNGAAREN.

EERSTE TIJDVAK.

Van de bezitneeming van Pannonië door de Hungaaren, tot hunnen eersten koning, STEPHANUS, *en tot de invoering van het Christendom onder hen.*

Omtrent van het jaar 900 tot 1000 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van bijna ééne eeuw.

I.

Vergelijking van de *Hungaaren* met de *Poolen*.

De *Hungaaren*, wier geschiedenis wij thands beginnen, grenzen aan de *Poolen*, zoo even door ons verlaten. Beide deeze Volken hebben dapperheid, vrijheidsliefde en andere hoedanigheden onderling gemeen, en zijn somtijds door de zelfde koningen geregeerd. Doch van andere zijden beschouwd, verschillen zij deste meer van elkanderen. Behalven, dat de *Hungaaren* een *Asiatiesch* Volk zijn, spreeken zij ook een taal, welke bijna met geene *Europische*, ten minsten met geene van die, welke wij tot hiertoe beschreeven hebben, eenige over-

overëenkomst heeft. Hun Rijk heeft een vastere inrichting, dan het *Poolsche.* En schoon zij, twee en een halve eeuw, geen gebooren *Hungaarschen* vorsten, maar slechts erflijken *Duitschen* koningen gehoorzaamden, zijn zij, echter, daardoor gelukkiger geworden, dan de *Poolen* door hun kiesrecht.

Beschrijving van *Hungarije.*

II. *Hungarije*, alwaar thands deeze Natie, sedert omtrent negen eeuwen, haaren zétel heeft, wordt door het *Karpathische* gebergte, een lange reeks van bergen, welke zich ten Noorden van *Presburg* naar *Zevenbergen* uitstrekken, van *Moravië*, *Silesië* en *Poolen* gescheiden. Ten Oosten strekt zich hetzelve uit tot *Zevenbergen* en *Wallachije*; ten Zuiden tot *Servië* en *Slavonië*; en ten Westen tot *Oostenrijk* en *Stiermark.* Het is een der heerlijkste Landen van *Europa*, schoon geenszins nog zoo wél bevolkt, bebouwd en ten nutte gemaakt, als deszelfs uitgebreidheid en voortreflijkheid anders zouden toelaten. Het Noordlijk gedeelte van *Hungarije* is wel, uit hoofde van het gebergte aldaar, vrij koud en min vruchtbaar; doch dat het voor de gezondheid bevorderlijk is, bewijst de zeer sterke ligchaamsgesteltenis en het lange leeven zijner inwooneren. De veel vlakker gewesten meer in het midden des Lands zijn deste warmer, en de Zuidlijkste nog veel heeter, vruchtbaarer, en, uit hoofde der meenigvuldige zeeën en moerasfen, van een dikke lucht omringd, welke, echter, dikwijls door winden gezuiverd wordt. Dit Land bezit zulk

een

een' overvloed van bijna alle natuurlijke behoeften en schatten, dat hetzelve daarvan zeer veel aan vreemde Volken kan afstaan. De *Donau*, de aanzienlijkste rivier van *Europa*, wordt, na haaren oirsprong in *Duitschland*, hier inzonderheid breed; doorstroomt een groot gedeelte van *Hungarije*, en voert een meenigte der smaaklijkste visschen met zich; onder anderen den grootsten van alle riviervisschen, den steur, welke, op zekere tijden, uit de Zwarte zee verre in den *Donau* zwemt. Van de overige rivieren wordt de *Thies* voor de vischrijkste in *Europa* gehouden. De *Hungaarsche* akkers zijn ongemeen vruchtbaar; men vindt oorden, alwaar allerleije schoone graanen, doch vooräl de tarw, bijna zonder eenigen arbeid wassen. Niet min rijk is dit Land in alle soorten van het voortreflijkste ooft. De veeteelt vindt men nauwlijks ergens in beteren toestand, dan däár: en jaarlijks worden 'er meer, dan honderd en vijftig duizend groote en vette ossen uitgevoerd. De *Hungaarsche* paarden zijn wel klein, doch zeer snel en aanhoudend in het lopen. Daar verre de meeste bergen met wijngaarden beplant zijn, bezit *Hungarije* eene groote meenigte van uitneemend goede wijnen. De beroemdste en kostbaarste van allen is de *Tokaijer* wijn in het *Zempliner* gewest. Uit de *Hungaarsche* bergen worden ook alle metaalen en bergstoffen, het tin alleen uitgezonderd, vooräl goud, zilver, koper, ijzer, marmer, edelgesteente, en meer dergelijke mijnwerken, in meenigte gegraven.

III. Dit

III. Dit zoo schoone Land heeft zijnen tegenwoordigen naam, grenzen en inwooners eerst lang na de geboorte van CHRISTUS bekomen. Verscheidene eeuwen vóór deeze groote gebeurtenis, verstonden de *Grieken* en *Romeinen* onder den algemeenen naam van *Illijrië* alle de Landen tusschen het *Karpathische* gebergte en de *Adriatische* zee, dewijl het *Illijrische* Volk aan *Griekenland* grensde, en zich ook langs de gemelde zee had uitgebreid. Van tijd tot tijd veröverden de *Romeinen* alle deeze Landen, en inzonderheid mede het tegenwoordige *Hungarije*. Een gedeelte van dit Land, dat naamlijk, welk zich van den *Donau* tot de *Thies* uitstrekt, werd, omtrent het begin der *Christelijke* tijden, *Pannonië* genaamd. Doch schoon tot *Pannonië* minder, dan tot het laatere *Hungarije* behoorende, bevattede hetzelve, echter, van andere zijden deste meer, daar het de rivier de *Saw* ten Zuidlijken grenspaal had, en dus ook *Slavonië* en *Kroatië*, gelijk deeze Landen thands heeten, in zich bevattede; en daarënboven, ten Westen, zich steeds tot in den tegenwoordigen *Oostenrijkschen* kreits uitstrekte. Men kent nóch de afkomst, nóch de taal der *Pannoniërs*, naar welken dit Land, omtrent den gemelden tijd, zijnen naam ontleende: en, behalven deeze, woonden in hetzelve nog veele andere Volken. Het zekerste, wat men van hun en *Pannonië* zelve weet, begint met den tijd, toen keizer AUGUSTUS, voornaamlijk door zijnen schoonzoon TIBERIUS,

Oudste geschiedenis van dit Land onder den naam van *Pannonië*.

De *Romeinen* overmeesteren hetzelve.

J. 10 env. vóór de geb. van C. RIUS, zich hetzelve onderwierp. *Pannonië* was toen een koud en vochtig Land, vol dichte wouden, zeeën en moerasſen. Men teelde aldaar niet dan zeer ſlechten wijn, en vergenoegde zich dus met dranken, welke uit verſcheidene ſoorten van koorn vervaardigd werden. Het weiland was 'er deste beter, en in de *Pruisſiſche* zeekusten dreef men door *Pannonië* een' aanmerklijken handel in bernſteen op de *Adriatiſche* zee. In dit Land vond men wel bijna nog geene ſteden, daar de *Pannoniſche* Volken, gelijk de oude *Duitſchers*, haar voor hunne vrijheid nadeelig achteden. Liever woonden zij bij hunne akkers in eenzaame wooningen of hutten. Veeteelt, jagt en oorlog waren hunne geliefdſte bézigheden. Inzonderheid hebben zich de *Pannoniërs* door ligchaamsgrootte, kracht, dapperheid en een woeste wijze van hunne vijanden aantevallen, geducht gemaakt.

Steden in *Pannonië*. IV. Doch door de opperheerſchappij der *Romeinen* onderging ook de toeſtand van deeze Natie en haar Land verändering. Nu werden aldaar allengskens veele ſteden gebouwd. Een der eerſte was *Vindobona*, in den beginne bij de grenzen van *Pannonië*, doch naderhand binnen dezelven ingeſloten; uit welke ſtad, in vervolg van tijd, het tegenwoordige *Weenen* gereezen is. Onder dezelve behoorden voords het nog grootere *Carnuntum*, tusſchen het tegenwoordige *Weenen* en *Presburg*; *Scarabantia*, vermoedlijk ter plaatſe van het tegenwoordige *Oedenburg*;

Ar-

Arrobona, of het nieuwere *Raab*, en meer andere. Ook leerden de *Pannoniërs* weldra de taal, weetenschappen, kunsten en krijgstucht van de *Romeinen*. De laatsten bleeven, echter, niet lang in het gerust bezit van dit Land. Zij hadden niet slechts in het Noordlijk gedeelte van het tegenwoordige *Hungarije*, tusschen het *Karpathische* gebergte, den *Donau* en de *Thies*, een zeer strijdbaare Natie, de *Jazijgen*, tot nabuuren, welken zij nimmer tot onderwerping konden brengen, en tegen wier strooperijen zij zich dikwijls moesten verdeedigen; maar ook in *Pannonië* met de *Germaansche* Volken, welke ten Westen van hunne grenzen woonden, nog meer te strijden. Sedert het midden der tweede *Christelijke* eeuw, drongen de *Markomannen*, *Quaden* en andere *Duitschers* uit het tegenwoordige *Bohemen* en *Silesië* in dit Land door, en werden niet, dan na een' langduurigen oorlog, overwonnen. In de volgende eeuw, naderden de *Gothen*, en weldra ook de *Wandaalen*. De *Romeinen* zagen zich, nog vóór het einde der gemelde eeuw, genoodzaakt, om hun geheel *Dacië*, dat is, *Zevenbergen*, *Moldavië*, *Wallachije* en dat gedeelte van *Hungarije*, welk zich tot de *Thies* uitstrekt, afstaan. Omtrent gelijktijdig liet de keizer Probus, die zelf een gebooren *Pannoniër*, uit *Sirmium*, een zeer aanzienlijke stad in het tegenwoordige *Slavonië*, was, in dit gewest door zijne soldaaten wijnbergen beplanten. Hij vermeerde zich

J. 162. env.

De *Gothen* en andere *Duitschers* in *Pannonië*.

J. 273.

zich ook tegen de verdere uitbreiding der *Duitschers* in zijn vaderland zeer gelukkiglijk. Doch, na zijnen tijd, kon men hun dit steeds minder beletten: en, omtrent het midden der vierde eeuw, strekte zich het Rijk der *Ooster-Gothen*, onder hunnen koning HERMANRICH, van de *Asiatische* grenzen tot diep in het tegenwoordige *Hungarije* en *Poolen* uit. Geduurende deezen tijd, werd de *Christelijke* Godsdienst in *Pannonië*, zoo wel onder de *Romeinsche*, als overige inwooners, allerwegen voordgeplant.

J. 335 env.

Pannonië wordt door de *Hunnen* veröverd.

V. Terwijl de *Romeinen* en *Gothen* elkander dit Land betwisteden, drongen de *Hunnen*, in de laatere tijden der vierde eeuw, in hetzelve door, en ontrukten het, van tijd tot tijd, aan beiden. Dit Volk uit het Noorden van *Asië*, van *Tartaarschen* oirsprong, verwoestte het magtige *Gothische* Rijk door eenen onverwachten aanval; de *Gothen* onderwierpen zich aan hetzelve, of vluchteden naar *Rome;* doch de *Wandaalen* vertrokken, kort na het begin der vijfde eeuw, uit *Pannonië* over den *Rhijn* naar *Gallië*. Niet ligtlijk kon een Natie van woester zeden en denkbeelden Landen overstroomen, welken men zich eerst onder veele oorlogen en verwoestingen had beginnen ten nutte te maaken, dan deeze zelfde *Hunnen*. Naauwlijks eerbiedigden zij eenige eigendommen, en hadden van den Godsdienst jammerlijk weinige, en van schrift en weetenschappen volstrekt geene begrippen. Gewoon, bijna altijd op hunne

J. 376.

hunne paarden te zitten, op dezelven te eeten en zelfs te slapen, werden zij de vaardigste ruiters, welken men zich slechts verbeelden kan; en hunne woedende aanval, welke met een vervaarlijk geschreeuw gepaard ging, bragt zelfs de dapperste vijanden in wanörde. Gelijk andere *Tartaarsche* Volken, lieten zij zich door geen verdrag wêerhouden, om, wanneer hun daartoe de lust beving, uit nabuurige Landen buit te stroopen. Het vleesch, dat zij aten, lag onder hen op den rug des paards, alwaar het door de geduurige beweeging van hun ligchaam tot het genot werd toebereid. Doch weldra legde deeze Natie deels haare oude woestheid af, toen zij de kundigheden, kunsten en zeden der *Gothen* en *Romeinen*, wier gebied zij verövverde, eenigzins navolgde of zich ten nutte maakte. Hunne koning ATTILA, was, omtrent het midden der vijfde eeuw, de magtigste vorst van *Europa*, daar hij door zijne veröveringen en die zijner voorgangeren, *Bulgarije*, *Moldavië*, *Wallachije*, *Zevenbergen*, *Servië* en bijna de helft van *Hungarije*, tot omtrent het *Karpathische* gebergte, bezat; andere Landen ten Noorden, Oosten en Zuiden, tot naar den kant van *Asië*, deels mede aan zich onderwierp, deels door verwoestingen in vrees hield. Hij vereênigde praalzucht en eenvoudige zeden zonder dwang met elkander; had geen beter kleed en paardentuig, dan de geringste der *Hunnen*; at en dronk uit houten bekers en borden, terwijl zijne gasten met

ATTILA, koning der *Hunnen*. J. 444 env.

zilver vaatwerk bediend werden, en genoot somtijds zijn maaltijd, welke door eenige knechten op het hoofd gedragen werd, te paard zittende. Zijn Volk regeerde hij zeer zacht, hield zelf openlijk zijn' rechtbank, en eischte geene belastingen. Ja schoon hij in een' hoogen graad eergierig, heerschzuchtig en driftig was, behandelde hij, echter, de toen hoogst verächtlijke *Romeinen* vrij bescheiden. Doch nadat hij ook *Gallië* en *Italië* veröverd had, stierf hij aan de gevolgen van onmaatigheid in het drinken: en terstond na zijnen dood, werd ook zijn groot Rijk verwoest.

St. in het jaar 453.

De *Oostergothen*, *Longobarden* en *Awaren* in *Pannonië*. J. 493. env.

VI. Nu onderging *Pannonië* nog dikwijls veränderingen in lotgevallen, meesters en bewooners. Thands hadden de *Gothen* weder, voor eenigen tijd, in dit Land de meeste magt, en zelfs nadat zij, omtrent het einde der vijfde eeuw, aangevoerd door hunnen koning THEODORICH of DIETRICH, *Italië* veroverd hadden, bleef dit Land nog een gedeelte hunner verre uitgestrekte bezittingen. Nevens hen hadden zich nog verscheidene andere *Duitsche* Volken in *Pannonië* gevestigd; en toen het *Ooster-Gothische* Rijk in *Italië*, omtrent het midden der zestiende eeuw, tot zijnen ondergang neigde, waren de *Longobarden* aldaar de magtigsten. Doch ook deeze verlieten weldra *Pannonië*, om zich in *Italië* te vestigen. *Duitsche*, *Slavonische* en *Asiatische* Volken streeden lang onderling en met de *Griekshe* keizers over het dikwijls ge-

J. 568.

genoemde Land. Eindelijk behielden de *Awaren*, omtrent het einde der zesde eeuw, aldaar de overhand. Zij waren uit het Noorden van *Asië* in *Europa* doorgedrongen, en breidden zich, van tijd tot tijd, over het tegenwoordige *Zevenbergen*, *Hungarije*, een groot gedeelte van *Poolen*, over *Moravië*, *Bohemen*, *Slavonië*, *Bosnië* en *Dalmatië* uit. Van alle deeze Landen hielden zij wel, in de zevende eeuw, slechts de beide eersten over, omdat in de overige de *Slavoniërs* hunne vrijheid hernamen. Doch zij drongen steeds dieper in het tegenwoordige *Oostenrijk* door. Nog aanzienlijker veröveringen beloofden zij zich in *Duitschland*, toen zij zich, omtrent het einde der agtste eeuw, met den J. 788.
hertog van *Beijeren* tegen den koning der *Franken*, KAREL DEN GROOTEN, veréënigden. Doch dit bevorderde slechts den val hunnes Rijks. KAREL versloeg hen uit hunne *Duitsche* en *Pannonische* bezittingen, en dwong hen, om zelfs tot de *Thies* te vluchten. De J. 791 tot
Awaren, die zich aan hem onderwierpen, 796.
moesten den *Christelijken* Godsdienst aannemen; doch hunne voorige Landen werden door *Beijersche*, *Karinthische* en *Slavonische* geslachten bevolkt, en door *Frankische* graaven geregeerd. Echter gaf men nog steeds aan het Oostlijk gedeelte van het tegenwoordige *Oostenrijk* en *Pannonië* tot verre over den *Donau* den naam van *Awarië*. In vervolg van tijd werd dit Land onder het gebied des hertogdoms en koningrijks *Beijeren* gerekend.

Nieuwe aanvallen verduurde hetzelve, in de negende eeuw, van de vorsten van *Groot-Moravië*, tot dat, ten laatsten, omtrent haar einde, de *Hungaaren* zich van *Pannonië* meester, en een einde maakten van zoo veele veldtogten, veröveringen en verdeelingen, als geen Land van *Europa*, geduurende zulk een reeks van eeuwen, en van zoo veelerleije Volken heeft moeten lijden.

De *Hungaaren* neemen *Pannonië* in bezit.

VII. Ook de *Hungaaren* zijn uit het Noorden van *Asië* afkomstig. De oude schrijvers geeven hun verscheidene andere naamen, gelijk die van *Uguren*, *Uniguren*, *Turken* en meer dergelijken. Doch zij noemen zich zelven, naar een hunner stammen, *Magijar*, (dat zij *Madjar* uitspreeken,) en in het meervoudige *Magijarok*. Deezen naam voeren zij ook onder *Poolen*, *Turken* en andere Oostersche Volken. Het is vrij waarschijnlijk, dat zij met de *Turken* den zelfden oirsprong hebben. De *Hungaarsche* taal heeft, ten minsten, vrij veel overëenkomst met de *Turksche*; zelf vindt men in dezelve *Tartaarsch-Mogolsche* en *Hebreeuwsche* woorden of woordvoegingen. Onder de Volken, welke thands in *Europa* woonen, hebben alleen de *Finlanders* en *Laplanders* een taal, welke met de *Hungaarsche* vrij wél overëenstemt. Sedert de vijfde en zesde *Christelijke* eeuwen, werden de *Hungaaren*, van tijd tot tijd, door de schrijvers van andere Landen, welken zij in hunne togten doortrokken, meer bekend. Zij kwamen van de *Wolga* en den *Don* in de Lan-

Landen bij de *Zwarte Zee*, waarüit zij weder, omtrent het einde der negende eeuw, in *Pannonië* invielen, dat weldra door hen bedwongen, en, naar hunnen naam, *Hungarije* genoemd werd. In dien tijd waren hunne zeden zoo ruuw, als die der *Hunnische* veröveraars vijf eeuwen vroeger. Zij voedden zich met rauw vleesch, en dronken somtijds het bloed van menschen, welken zij gedood hadden. Zonder merkbaare blijken te geven van eenig Godsdienstig gevoel, waren zij slechts bedacht op het bevreedigen hunner noodzaaklijkste behoeften, begeerten en hartstogten. Zelden klommen zij van hunne paarden af, en oefenden hunne kinderen en knechten allerzorgvuldigst in het rijden en afschieten van werpspietsen met boogen van horens. De jagt en visscherij waren wel hun tijdverdrijf, bézigheid en onderhoud. Doch daar zij zeer onrustig van aart, en steeds tot strijden en buitmaaken gereed waren, ontbrak het hun nimmer aan gelegenheid tot bloedige twisten onderling of met hunne nabuuren. Geen *Europiesch* krijgsheir zou hunnen geducht-hévigen aanval hebben kunnen doorstaan, wanneer die lang voordgezet ware geworden. Intusschen was zelfs hunne vlucht, welke zij slechts veinsden, gevaarlijk, daar zij de vervolgende vijanden plotslijk weder overvielen, en een groote meenigte van hun, door de zoo zeker, als gezwind afgeschootene werpspietsen, wisten neêr te vellen.

J. 896. env.

Zij verwoesten *Duitschland* en *Italië*.

J. 899.

VIII. Naauwlijks hadden dus de *Hungaaren Pannonië* bezet, of zij begonnen de naburige Landen reeds te verwoesten. De *Duitsche* koning van dien tijd, ARNULF, wees hun zelf, zeer onvoorzigtiglijk, den weg in zijn Rijk, door zich, in zijnen oorlog met de *Moraviërs*, van hun te bedienen. Na zijnen daarop terstond gevolgden dood, viel het hun deste gemaklijker, hunne invallen voordtezetten. Zij plunderden, vermoordden en verbrandden, bijna de geheele dertig eerste jaaren der negende eeuw, deels in *Opper-Italië*, deels in *Duitschland*, van den *Donau* tot den *Rhijn*, zelfs tot bij *Thuringen* en in het tegenwoordige *Neder-Saxen*. In verbaazende meenigte vielen zij, op hunne vluchtige paarden, gezwind in dit Land in, en trokken even snel met buit beladen terug, tevens veele menschen als slaaven met zich voerende. Zelden ontmoeteden zij op hunne togten bemuurde en sterke steden, tot welker belegering zij veel minder geschikt waren, dan tot gevechten in het open veld. Zij bekwamen van de *Duitschers* wel dikwijls neêrlaagen; doch het groot aantal hunner strijdbaare mannen, het slechte krijgswezen van *Duitschland*, en de hulp, welke hun aldaar door de *Slavonische* Volken in *Moravië*, *Bohemen* en het tegenwoordige *Meisnitsche* beweezen werd, stelden hen steeds weder in staat, om dieper in dit Land doortedringen. Omtrent het midden der tiende eeuw, echter, werden zij het eerst door den

Duit-

Duitschen koning, HENDRIK, die zijne Natie in een' beteren staat van tegenweer had weten te brengen, bij *Merseburg*, en twintig jaaren daarna door zijnen zoon, OTTO DEN EERSTEN, bij de *Lech* aan de *Beijersch-Zwabische* grenzen, zoo geheel verslagen, dat zij, na dien tijd, bijna geen' aanval op *Duitschland* meer waagden. Eenigen tijd daarna, verlooren zij ook *Oostenrijk*, dat zij reeds lang in bezit hadden. Verre het grootste gedeelte van het tegenwoordige *Hungarije* en een deel van *Wallachije* waren nu slechts hun gebied. Zij ontrusteden, integendeel, de *Bulgaaren* en de Landen des *Grieksschen* keizerrijks deste langer. J. 934. J. 955. J. 980 env.

IX. In de tweede helft der tiende eeuw, ondergingen de *Hungaaren* in het algemeen veränderingen, welke niet slechts op hunne strooperijen en oorlogen, maar ook op hunne kundigheden en zeden grooten invloed hadden. Sedert eenigen tijd, leefden zij onder hertogen of algemeene opperhoofden, van welken ARPAD, omtrent het begin der gemelde eeuw, de eerste schijnt geweest te zijn. Hunne magt was indedaad zeer bepaald; de overige vorsten of grooten der Natie waren vrij onäfhanglijk van hun, en trokken, zonder derzelver toestemming te verzoeken, met gewapende benden, welke zich onder hunne aanvoering begaven, naar nabuurige Landen. Twee deezer grooten lieten zich, omtrent het midden der tiende eeuw, te *Constantino-* J. 943.

Zij worden met het *Christendom* en zachter zeden bekend.

po-

polen doopen; doch slechts een van beiden, GIJLAS of GIJULA, bleef een *Christen*, nam een' *Griekschen* munnik ter bekeering zijner onderdaanen mede, verbood hun alle roofzuchtige invallen, en schonk aan veele gevangene *Christenen* de vrijheid weder. Doch op de *Hungaaren* had dit nog geen' invloed ten beste des *Christendoms*. Zijne dochter, SAROLTA, integendeel, welke hij mede in deezen Godsdienst had laten opvoeden, boezemde ook haaren gemaal, den hertog GEISA, een' afstammeling van ARPAD, gunstige gezindheden voor denzelven in. Zij was tevens uitneemend schoon, en had een' manlijken, krijgshaften en hévigen geest, waardoor zij zeer veel deels nam in de regeering, doch vooräl in de bevordering van het *Christendom* en van eenen meer rustigen toestand der *Hungaaren*. GEISA gewende het eerst zijne Natie, den oorlog niet meer voor de edelste bézigheid te houden, waaräan zij zich konden overgeven; maar veeleer met hunne nabuuren vriendschaplijke verbintenissen te treffen en handel te drijven. Met zijne toestemming, kwamen veele *Duitsche* geestlijken in *Hungarije*, en legden aldaar den grond eener aanmerklijke *Christelijke* gemeente, terwijl hij zelf, ten dien einde, ook *Italiaansche* munnikken noodigde. Dit alles was, echter, nog slechts een gering begin; ja GEISA had nog zulke gebrekkige begrippen, dat hij de *Christelijke* Godsverëering en den af-

GEISA. St. in het Jaar 997.

afgodendienst met elkander vereënigde, in den waan, gelijk hij tegen zekeren bisschop zeide, dat hij, die Rijk en magtig was, zulk een mengsel wel mogt invoeren. Intusschen werd, door deeze langzaame verbeteringen, het gelukkiger tijdvak van STEPHANUS voorbereid.

TWEE-

TWEEDE TIJDVAK.

Van den eersten koning der Hungaaren, STEPHANUS, *en de invoering van het Christendom onder hen, tot de regeering van koning* MATTHIAS CORVINUS, *of tot den tijd, toen de weetenschappen, fraaije kunsten en zeden onder de Hungaaren begonnen te bloeijen.*

Van het jaar 997 tot 1458 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent vier en een halve eeuw.

I.

STEPHANUS dwingt zijne onderdaanen tot gehoorzaamheid.

STEPHANUS was eerst veertien jaaren oud, toen hij den hertoglijken troon van *Hungarije* beklom. Doch zijne vermogens en doorzigt gingen reeds de gewoone grenzen van zijnen ouderdom te boven: en weldra begon hij zijne Natie in een meer geregelden, vreedzaamer en duurzaamer toestand te brengen, op welken haare gantsche bloeijende wasdom rustede. In de eerste jaaren zijner regeering, moest hij slechts bedacht zijn, om dezelve te bevestigen. Veele *Hungaaren* zagen in hun vaderland met het grootste misnoegen een aantal *Duitschers* in aanzien, magt en rijkdom-

dommen uitmunten. Geisa had deeze dappere en voornaame vreemdelingen deels zelf derwaards gelokt, en met gunstbewijzen overladen, omdat zij hem ten steun dienden tegen veelen zijner aan gehoorzaamheid ongewoone onderdaanen, en, daarënboven, het *Christendom* hielpen uitbreiden. Ook deeze verändering vermeerderde het misnoegen der *Hungaaren*, die nog grootendeels ijverige voorstanders van het *Heidendom* bleeven. Niet min ergerden zij zich, dat Stephanus, gelijk zijn vader, hun, in plaats van de voorige roofzuchtige togten, smaak in een vreedzaam leeven, landbouw en allerleije handwerken wilde mededeelen. Een hunner grooten dus, die zelf naar de opperheerschappij stond, vattede met een meenigte *Heidensche Hungaaren* de wapens tegen hem op; doch werd door Stephanus, die door deeze zelfde *Duitsche* veldheeren geholpen werd, gantschlijk overwonnen. J. 999.

II. Het aanzien, welk zich Stephanus daardoor verwierf, en naderhand ten beste van zijne onderdaanen gebruikte, werd nog op een andere wijze versterkt. Keizer Otto de derde, wiens bloedverwant hij was, schonk hem de koninglijke waardigheid. De oude roem en reeds lang gedaalde grootheid der *Romeinen* werden in deezen tijd nog zoo eerbiedig vereërd, dat men meende, dat alleen een *Romeinsch* keizer eenen vorst de koningskroon kon geven. Toen was de Westersche of *Duitsche* keizer de magtigste: en

Hij wordt koning van *Hungarije.*

J. 1000. STEPHANUS verbond zich om hem hulp te betoonen in veldtogten, zonder van hem eenigzins afhanglijk te worden. Volgends de denkwijze van zijnen tijd, moest hij de bevestiging van zijne koninglijke waardigheid van den *Romeinschen* bisschop of paus verzoeken. Deeze vergunde hem dezelve niet slechts, maar liet hem ook een kroon op het hoofd zetten, welke eigenlijk van een' *Grieksch-* keizerlijken oirsprong was, en nog heden, na veelerleije lotgevallen, tot het kroonen der koningen van *Hungarije*, onder den naam van *de heilige Apostolische kroon van Hungarije*, op het slot te *Presburg* bewaard wordt

Hij voert het *Christendom* in. III. Dus vereënigde zich de nieuwe koning naauw met de *Roomsche* kerk, tot welke weldra ook alle zijne *Christelijke* onderdaanen overhelden. Zijn ijver voor het voordplanten van deezen Godsdienst vond zeer veel te verrichten, en verkoos daartoe ook allerleije middelen. Ten strengsten verbood hij in zijn Rijk den afgodendienst, zond een aantal leeräars van het *Christendom* naar zijne *Hungaaren*, en bekleedde somtijds in eigen persoon onder hen den post van zulk eenen leeräar. Uit verscheidene nabuurige Landen, vooräl uit *Duitschland*, liet hij ten dien einde munnikken en andere geestlijken komen. Daar deeze maatregelen het *Christendom* in *Hungarije* algemeen uitbreidden, beval STEPHANUS, dat, ten minsten, tien dorpen een kerk bouwen, en voor haar onderhoud en leer-

leeraars zorgen moesten. In zijne geboortestad *Gran*, in het *Hungaarsch Esztergom*, en naar hetzelve in het *Latijn Strigonium* genaamd, een koninglijke vrijstad bij de rivier *Gran*, welke nog heden aanmerklijk is, stichtte hij een aartsbisdom, dat ook thands het voornaamste geestlijke ambt der *Roomsch-Catholieke* kerken in *Hungarije* is: en, daarenboven, eenige bisdommen, gelijk *Weszprim*, *Vijfkerken* en *Raab*, behalven verscheidene kloosters. In zijn Rijk vond men ook veele *Christenen* van de *Griekſche* kerkgemeente: en voor deezen zorgde hij niet min, dan voor de overigen. In *Constantinopolen*, *Jerusalem*, *Rome* en *Ravenna* stichtte hij gasthuizen, kloosters, herbergen en stiften, deels om leeraars voor zijn Land te bekomen, deels om den reizenden *Hungaaren* bijtestaan. Inzonderheid ontving hij alle *Christenen*, die in bedevaart naar het beloofde Land gingen, zoo minzaam en milddaadig, dat deeze pelgrims, die anders over zee reisden, nu meestendeels hunnen weg door *Hungarije* namen, en deeze meer in aantal werden. Zoo veele verdiensten ten aanzien van het *Christendom*, de kerken en geestlijkheid, zelfs door eigen onderwijs, gaven deezen koning de naamen van *Apostel der Hungaaren* en *Apostolischen* koning. Nog vóór het einde der elfde eeuw, in welker eerste helft hij stierf, werd ook hij door een paus onder de heiligen zijner kerk geplaatst, en heet dus gewoonlijk de heilige STEPHANUS.

Dood van den heiligen STEPHANUS. J. 1038.

NUS. Groot en zuiver van bijgeloof was zijne kennis van den Godsdienst wel niet, doch zijne vroome gezindheden en maatregelen maakten hem, gelijk ook in andere opzigten, een zeer weldaadig vorst voor zijne Natie.

Zijne verdiensten ten aanzien der zeden en wetten.

IV. Hij verzachtte haare zeden reeds door het *Christendom*, dat op alle Heidensche Volken deezen invloed zonder uitzondering gehad heeft. De meenigvuldige vreemdelingen, door hem in zijn Land geroepen, die deels aan zijn hof bleeven, of de *Hungaaren* in den Godsdienst onderweezen, of ook wel, bij gelegenheid van bedevaarten, onder hen bleeven woonen, maakten hen mede met hunne leevenswijze en kunsten bekend. Vanhier ook, dat STEPHANUS alle beleedigingen jegens vreemdelingen uitneemend gestreng straffte. In het algemeen was hij, in het straffen van misdaaden gestreng, en waakzaam in het handhaaven eener goede burgerlijke orde; doch tevens vergeeflijk en grootmoedig jegens zijne overwonnene vijanden. Eigenlijk was vreedzaamheid zijne heerschende zielsgesteltenis, welke voor de *Hungaaren*, die anders bijna alleen in de wapenen leefden, hoogst nuttig was. Doch toen zich een magtig vorst, die over het Land tusschen den *Donau* en de *Thies*, alsmede over een gedeelte van het tegenwoordige *Zevenbergen* en *Walachije* heerschte, tegen hem verzettede, J. 1003. beöorloogde hem STEPHANUS, nam hem gevangen, en vereenigde deszelfs gebied, welk het *Zwarte Hangarije* heette, met zijn Rijk.

Doch

Doch veel meer roems behaalde hij, door de wetgever zijner Natie te zijn. Met toestemming der voornaamsten van dezelve, vervaardigde hij het nog heden dus genoemde wetboek van den heiligen Stephanus. De kerklijke wetten in hetzelve zijn slechts herhalingen van die, welke reeds, sedert eenen aanmerklijken tijd, in de algemeene *Frankiesch-Duitsche* gevolgd werden. Echter is het zeker, dat de koning het hoofd der geheele geestlijkheid en inzonderheid der bisschopen was, dien hij, naar zijn goedvinden, aanstelde, ontzettede, strafte, uit hoofde van de hun verleende goederen tot krijgsdiensten riep, nieuwe kerklijke inrichtingen gaf, en door het oefenen van deeze rechten, welken de *Christelijke* vorsten sedert de eerste tijden bezeten hadden, totdat de pausen hen van dezelven beroofden, den koningen van *Hungarije* een veel grootere vrijheid van geestlijke magt verschafte, dan andere Regenten, in deeze vroegere eeuwen, konden handhaaven. Zijne burgerlijke wetten waren meer naar den bijzonderen toestand der *Hungaaren* in dien tijd, dan naar de begrippen eener reeds geheel beschaafde Natie geschikt. Zij veröorloofden het afkopen van de meeste wanbedrijven. Slechts het samenzweren tegen het leeven des konings, het vluchten naar een vreemd Rijk, het verraaden des vaderlands aan de vijanden, het rooven van een vrij mensch, en het vermoorden met een zwaard, werden met verlies van goederen en J. 1016.

 lee-

leeven, of somtijds met een ballingschap voor het gantsche leeven gestraft. Voor elken anderen doodslag, integendeel, welke zonder het zwaard volbragt was, moest slechts geld, of een aantal koeijen, eigenlijk ter vergoeding, aan de bloedverwanten van den verslagenen betaald worden. Ook van brandstichters werden slechts de vergoeding van het geen verbrand was en een boete van zestien koeijen gevorderd. Intusschen moesten zulke straffen in dien tijd onder de *Hungaaren*, die hun leeven ligtlijk in de waagschaal stelden, meer vee dan geld hadden, en, daarënboven, tevens door de geestlijkheid met buitengewoone vastendagen gestraft werden, goede gevolgen hebben.

Nieuwe inrichting van *Hungarije.*

V. In het algemeen voerde STEPHANUS in zijn Rijk een nieuwe en meer met de oude *Frankische* overëenkomende Staatsregeling in, welke nog heden grootendeels in stand is. Hij verdeelde hetzelve in graafschappen, of, gelijk zij doorgaands genoemd werden, in *Gespanschappen*; want daar het hoofd van elk deezer gewesten een begeleider, of, volgends een oud *Duitsch* woord, een *Gespan* der koningen op hunne kruistogten zijn moest: verkreeg hij den naam van *Oppergespan.* Doch in het *Hungaarsch* heet een graafschap *Varmagije*, dat *Warmadje* wordt uitgesproken, dat is, het gebied van een kasteel, omdat ieder graafschap zijnen naam van een aanzienlijk kasteel ontleend had. Een opperrechter, die Palsgraaf (of koninglijk hofrechter)

Palatinaaten, of *Gespanschappen.*

ter) heette, en daaröm nog heden de *Palatijn* des Rijks genaamd wordt, werd naast den koning zelven geplaatst, om hem in het handhaaven des rechts bijtestaan, en zelfs twisten tusschen den koning en de Natie te beslissen. Zijne Rijksraaden verkoozen Stephanus uit de oudsten, verstandigsten en voornaamsten zijner onderdaanen, zonder acht te geven, of zij van *Hungaarschen*, *Slavonischen*, *Duitschen* of anderen oirsprong waren. De Rijksstaaten, uit welken hij deezen raad verkoos, waren deels geestlijken, deels heeren van hoogen en laageren adel, die wel allen in koninglijken dienst waren, doch uitneemende rechten en vrijheden hadden. Doch de toestand der lijfëigenen, of knechten en dienstmaagden, —— want van burgers en kunstenaars wist men toen in *Hungarije* nog weinig of niets, —— was deste jammerlijker. Want schoon de wetten ook hen eenigzins beschermden, bleeven zij, echter, aan de willekeurige onmenschlijkheid hunner heeren overgelaten, over wien zij zelfs bij de overheden zich niet durfden beklaagen. Ook vrije *Hungaaren* konden tot deeze slavernij vervallen, wanneer zij met dienstmaagden gehuuwd waren, of een' vrijen mensch gestolen hadden, of geen *Christenen* wilden worden, of zich aan een veldtogt onttrokken, tot welken zij, door het zenden van een bloedig zwaard, waren opgeroepen. Behalven ontelbaare vreemdelingen, die door de voorige roofzuchtige strooperijen der *Hungaaren* als lijfëigenen

Rijksstaaten.

Lijfëigenen.

waren medegevoerd; werdt 'er nog steeds met buitenlandsche slaaven handel gedreeven, welke eerst, omtrent drie eeuwen na den dood van STEPHANUS, vernietigd werd. Dewijl nu, daarenboven, zoo veele Volken, in vroeger eeuwen, *Hungarije* waren doorgetrokken, of dit Land overmeesterd hadden, welke allen aldaar hunne afstammelingen hadden achtergelaten, moest 'er thands een ongemeen mengsel van inwooners plaats hebben, waarvan de spooren nog in deezen tijd zigtbaar zijn. Onder dezelven ijverden inzonderheid de *Duitschers*, om oude steden te herstellen, en nieuwe te bouwen. Vanhier, dat nog heden de meeste *Hungaarsche* steden, behalven haare *Hungaarsche* en *Slavonische* naamen, ook eenen *Duitschen* hebben. Dus voert *Stuhlweissenburg*, welke stad ten tijde van STEPHANUS de zetel, de kroonstad en de begraafplaats der koningen was, (voorrechten, welken zij omtrent vijf eeuwen genoten had,) behalven deezen *Duitschen* naam, ook den *Hungaarschen* van *Sikeschfejirwar*, en den *Slavonischen* van *Bieligrad*. De groote verscheidenheid van taalen en tongvallen in *Hungarije* was de oorzaak, dat aldaar de *Latijnsche* taal doorgaands in Staatszaaken gebruikt werd. Zelfs veele ongeleerden oefenden dezelve als een algemeen middel, om elkander in de maatschappij te gemaklijker te kunnen verstaan: en deeze taal is onder de *Hungaaren* steeds in gewoon gebruik, schoon niet in de grootste zuiverheid, gebleeven.

Inwooners.

Steden.

VI. Na

VI. Na den dood van Stephanus, welke omtrent het midden der elfde eeuw, plaats had, scheenen zijne meenigvuldige nieuwe inrichtingen, eenigen tijd, zeer duurzaam te zullen zijn. Zijn eenigste zoon, Emmerich, of Hendrik, dien hij met uitneemende zorgvuldigheid had opgevoed, stierf in den bloei zijner jaaren, en zoo hooglijk geroemd wegens zijne vroomheid, dat hij, gelijk zijn vader, onder het getal der heiligen geplaatst is. Daar nu de naaste bloedverwanten des konings nog *Heidenen* waren, benoemde hij Peter, den zoon zijner zuster, welke met een' *Venetiaanschen* hertog gehuuwd was, tot zijnen troonöpvolger. Doch deeze vorst regeerde geweldaadig en buitenspooriglijk, behandelde de inwooners met veráchting, en schonk in alle opzigten aan vreemdelingen den voorrang. Weldra ontzetteden hem dus de Rijksstaaten van de regeering, welke zij een' voornaam' man van *Arpadischen* geslachte, Samuel, aanboden. Deeze scheen zoo goëdertieren jegens hen gezind te zijn, dat hem de *Hungaaren Aba*, of vader noemden: een woord, dat in verscheidene Oostersche taalen de zelfde beteekenis heeft, doch in welks plaats de nieuwere *Hungaaren Atja* gebruiken. Ook deeze voldeed, echter, niet aan de verwachting. Samuel maakte zich weldra door zijne wreedheid gehaat, en Peter werd door den *Duitschen* keizer, Hendrik den derden, met een krijgsheir op den troon hersteld, waarvoor hij zijn Rijk van denzelven in leen

Inwendige onlusten en afwisselende lotgevallen des *Christendoms* in *Hungarije.*

J. 1041.

J. 1044.

nam; doch de *Hungaaren* werden nu de beide koningen moede. Zij onderwierpen zich anJ. 1046. dermaal aan een prins uit hunnen ouden koninglijken stam, aan ANDREAS, en vervielen terstond daarna tot eene nieuwe verwarring. Want deeze koning liet zich door een saâmgezworene bende zijner onderdaanen de vrijheid afdwingen, om hunne oude zeden te vernieuwen, en den *Christelijken* Godsdienst nevens de vreemdelingen onder zich uitterooijen. Ontelbaare *Hungaaren*, die tot hiertoe uit dwang en vrees, of om het genot van zekere voorrechten, het *Christendom* in schijn hadden beleeden, keerden nu tot het *Heidendom* weder. Zij schooren hun hoofd kaal, uitgezonderd twee of drie, volgends hunne oude wijze nederhangende, hairvlechten, ter onderscheiding van de *Heidensche Hungaaren* in de, nu weder plaatshebbende, vervolgzuchtige woede tegen de *Christenen*. Door dezelve werden inzonderheid de *Christelijke* geestlijken, wien de *Heidenen* alle de voorige onheilen van hun Land toeschreeven, omgebragt, en hunne kerken en kloosters verbrand. Doch toen ANDREAS kort daarna meer magt in zijn Rijk verkreegen had, beval hij op doodstraf en verbeurdverklaaring van goederen, dat alle zijne onderdaanen het *Christendom* belijden, en de wetten van den heiligen STEPHANUS eerbiedigen moesten. Roemrijker, dan in deeze nieuwe zoogenaamde bekeering der *Hungaaren*, gebruikte hij de magt der wapenen, om de onäfhanglijkheid van

zijn

zijn Rijk tegen den keizer te handhaaven; doch sneuvelde in een' oorlog, welken het oproerig gedrag van zijnen broeder BELA veröorzaakte. Ook deeze, die als over het lijk zijnes broeders ten troon steeg, moest een herhaalde pooging zijner *Heidensch*-gezinde onderdaanen, ter herstelling hunner oude Godsdienstige gebruiken en zeden, door het zwaard dempen. Zoo veele rampen baarden ook in *Hungarije* de wélgemeende ijver en spoed, waarmede men den weleer *Christelijken* Godsdienst, op een geweldaadige wijze, tot den algemeen-heerschenden had willen verheffen. J. 1060.

VII. In het algemeen werden de *Hungaaren*, tot in de laatere tijden der elfde eeuw, door hunne binnenlandsche twisten bijna aanhoudend ontrust: en niets bleef meer gewoon, dan dat de bloedverwanten van het koninglijk huis elkander de kroon betwisteden, beoorloogden, en uit het Land verdreeven. Van deeze zwakheid des Rijks poogde de heerschzuchtige paus van dien tijd, GREGORIUS DE ZEVENDE, een voordeel te trekken. Hij verklaarde *Hungarije* voor zijn eigendom, welk hij, echter, den koning liever in leen wilde schenken; dan hetzelve van den *Duitschen* keizer afhanglijk maaken. Doch aldaar regeerden, omtrent het einde der elfde en in het begin der twaalfde eeuw, twee koningen, die te schrander en te fier waren, om zich zoo gemaklijk aan een bisschop te onderwerpen. De eerste derzelven heet wel de Heilige LADISLAUS, omdat hij niet slechts uit-

De paus poogt vergeefs meester van *Hungarije* te worden.

J. 1070.

De heilige LADIS-

LAUS. Van het jaar 1077 tot 1093.

neemend vroom was, en veel ijvers voor den Godsdienst had, maar ook, na zijnen dood, voor een wonderdoener gehouden, en door den paus voor heilig verklaard werd. Vanhier, dat zijne beeltenis langen tijd op de *Hungaarsche* ducaaten gemunt werd, totdat men, in de nieuwere eeuwen, de heilige maagd MARIA daarvoor verwisseld heeft. LADISLAUS was, echter, geen kruipend vereerer van den paus en de geestlijkheid, gelijk de meeste vorsten, dien men weleer heilig noemde. Hij beschermde een' *Poolschen* hertog, die tot hem zijne toevlucht genomen had, tegen den pauslijken banvloek. Zijn Rijk vergrootte hij door de

Hij begint *Kroatië* en *Dalmatië* te veröveren. J. 1088.

verövering van een aanzienlijk gedeelte van *Kroatië* en *Dalmatië*, werwaards hij door de inwooners zelve, nadat hunne koning zonder erfgenaamen overleeden was, genodigd werd. In het tegenwoordige *Slavonië*, alwaar hij mede zijne heerschappij uitbreidde, zorgde hij inzonderheid voor de volkomene invoering van het *Christendom*. Doch daar in *Hungarije* zelve de langduurige verwarring veelerleije

Nieuw wetboek. J. 1092.

wanördes had veröorzaakt, ontwierp LADISLAUS met de Rijksstaaten een nieuw wetboek, schoon volgends denkbeelden, welke niet altijd zuiver waren. Want schoon daarin de straffen van grove wandaaden en vooräl van diefstal verzwaard werden, verkreeg, echter, ieder boosdoener vergiffenis, wanneer hij slechts in een kerk, of voor de voeten eenes bisschops, of in het hof des konings gevlucht was. Paarden en ossen mogten wel niet uit

het

het Land vervoerd worden; doch menschen te verkopen, bleef nog steeds geöorloofd: te meer, daar onrechtvaardige rechters en diefachtige vrouwspersoonen tot slavernij veröordeeld werden. Men vernietigde tevens de ergerlijke overblijfsels van het *Heidendom*, en dwong deszelfs voorstanders door harde straffen, om hunne offers natelaten, de *Christelijke* vastendagen te houden, en de lijken in de kerken te laten begraven: welk laatste, echter, de *Heidensche* Volken, met recht, als een ontreiniging van gebouwen, aan de Godsveréering geheiligd, beschouwden. De volgende koning, Koloman, een neef van den heiligen Ladislaus, bezat, gelijk deeze, wijsheid en dapperheid; was een vriend van het *Christendom*, zonder zich, onder voorwendsel van hetzelve, door de leeräars onder het juk te laten brengen; en werd, uit hoofde van zijne zucht voor de weetenschappen, door de *Hungaaren* de BOEKENDRAGER genoemd. Hij volbragt de verövering van *Dalmatië*, vooräl van de zeekusten aldaar, welke tot hiertoe onder de bescherming der *Venetiërs* geweest waren. Toen men, in zijnen tijd, den eersten kruistogt naar het beloofde Land ondernam, beperkte hij gewapenderhand de buitenspoorigheden der verbaazende meenigte, welke midden door *Hungarije* doortrok; doch wachtte zich wel, van in deeze onderneeming eenig deel te nemen. Vergeefs zocht hem de paus te dwingen, om allen *Hungaarschen* geestlijken het huwelijk te verbie-

Koloman. Van het jaar 1093 tot 1114.

J. 1099 env.

bieden. Deeze ontrukte den koning wel een zijner voorrechten boven de geestlijkheid; doch de belangrijkften behield hij, en daarin handhaafden hem zelfs de Rijksstaaten. Ook KOLOMAN verbeterde de wetten en regeerwijze des Rijks, verzachtte veele harde straffen, en stichtte meer rechtbanken, opdat zijne onderdaanen te gemaklijker recht zouden kunnen bekomen.

Bosnië en *Servië* worden door de *Hungaaren* veröverd.

VIII. In de twaalfde eeuw, in welker veertiende jaar KOLOMAN stierf, ondergingen de *Hungaaren* geene gewigtige veränderingen. Van tijd tot tijd, maakten zij wel aanmerklijke veröveringen. Het koningrijk *Bosnië* of *Rama*, gelijk hetzelve naar de beide rivieren *Bosna* en *Rama* genoemd wordt, alsmede het koningrijk *Servië*, welk van de *Serven* of *Serben* zijn' naam ontleende, vielen nu, gelijk weleer de andere, tusschen den *Donau* en de *Adriatische* zee door *Slavonische* Volken gestichte, Rijken, *Kroatië*, *Slavonië* en *Dalmatië*, mede in de magt van *Hungarije*. Ook voerden de *Hungaaren* nog veele oorlogen, vooräl met de nabuurige *Grieksche* keizers; werden onderling zelve onëensgezind, verdreeven hunne koningen, en riepen hen weder te rug. Doch hunne kundigheden en zeden namen nog weinig toe, alleenlijk omdat zij behalven krijgshafte hoedanigheden nog geene andere wisten te schatten. Zeer veelen van hun woonden nog in den zomer onder tenten, daar zij in de slechte wooningen

gen hunner steden en dorpen zeer weinige gemakken vonden. Zindelijkheid begon eerst onder hen algemeen te worden, en de landbouw was zeer verwaarloosd; doch aan kunsten werd nog naauwlijks gedacht. Koning GEISA DE TWEEDE liet dus, omtrent het midden der twaalfde eeuw, veele *Saxische* en andere *Duitsche* huisgezinnen in *Hungarije* komen, om op de wijnbergen en in de mijnen te arbeiden. Zij verkreegen aanzienlijke voorrechten en vrijheden, eenen rechter uit hunne Natie, en verlof, om het recht der stad *Neuremberg* voor hun wetboek te houden. Naderhand begaven zij zich naar *Zevenbergen*, alwaar zij de tegenwoordige hoofdstad van dat Land, *Hermanstad*, eerst door hen naar een kleine rivier *Zibin* genaamd, bouwden. Dit zoo even genoemde Land, dat zijnen naam waarschijnlijk van zeven bergen of kasteelen in hetzelve ontleend heeft, was een gedeelte van het oude *Dacië*, dat zich tot de *Thies* uitstrekte. Deszelfs inwooners in dien tijd, de *Pazinaziten* of *Petschenegers*, schijnen zich eerst sedert deezen tijd allengskens aan de koningen van *Hungarije* geheel onderworpen te hebben. De vruchtbaarheid en voordeelige mijnen van *Zevenbergen*, door bergen en wouden van *Hungarije* afgezonderd, maakten hetzelve een zeer nuttige aanwinst. Haar nuttig gebruik was deezen *Duitschen* afstammelingen het beste toevertrouwd. Veelligt vonden zij aldaar nog overblijfsels van andere *Duitsche* Volken, welke zich, vóór langen

Duitschers in Hungarije. J. 1143.

gen tijd, aldaar hadden neêrgeslagen. Genoeg, dat zij voornaamlijk de nog heden in dit Land woonende *Saxische* Natie gesticht hebben. Behalven dit ontvangen van vreemdelingen, werden 'er somtijds ook nog gestrenge wetten vereischt, om de *Hungaaren* de noodzaaklijkheid eener beschaafder leevenswijze te leeren kennen. Dus herstelde BELA DE DERDE, omtrent het einde deezer eeuw, de algemeene veiligheid en orde in zijn Rijk, welk door haar gemis lang en veel geleeden had: een grooter verdienste, dan wanneer hij het reeds veröverde *Galizië*, of het vorstendom *Halitsch* in *Rood-Rusland* had kunnen behouden.

Beperking der koninglijke magt en de vrijheid van een gedeelte der Natie.

IX. Doch wel verre, dat de *Hungaaren*, in de volgende dertiende eeuw, meer en grooter vorderingen tot eenige volkomenheid zouden gemaakt hebben, was veeléer deeze eeuw voor hun de ongelukkigste van alle, welke zij nog in *Europa* beleefd hadden. Reeds de kruistogt, van koning ANDREAS DEN TWEEDEN naar *Jerusalem*, van welken hij den naam van *Hierosolijmitaner* bekomen heeft, had voor zijn Rijk treurige gevolgen. Korte vóóren was zijne heerschzuchtige gemaalin, aan welke hij de regeering grootendeels had overgelaten, door een samenzwering van eenige grooten vermoord. Echter verliet hij, uit hoofde van een overijlde geloften, een Land, waarin zijne tegenwoordigheid nog zoo noodig was. Zonder iets geduchts in die gewesten verricht te hebben, ijlde

ijlde hij wel naar *Hungarije* terug; doch vond hetzelve jammerlijk in verwarring. Overal werden de geringeren door de voornaamen berooft en mishandeld; de algemeene schatkist was verspild, en de koning liep leevensgevaar, toen hij deeze verwarringen poogde te stuiten. Zijn zoon zelf, dien hij in het Staatsbestuur liet deelen, vereenigde zich met de talrijke misnoegden tegen hem. Eindelijk J. 1222. werd ANDREAS door deezen genoodzaakt, om zich met een veel meer beperkte koninglijke magt, dan hij tot hiertoe genoten had, te vergenoegen. Hij moest den geestlijken en wereldlijken grooten het recht verleenen, om den koning tegentespreken, en zich zelfs tegen hem te verzetten, wanneer hij hunne vrijheden wilde schenden. Voordaan mogt geen edelman gevangen genomen of gestraft worden, vóórdat hij van zijne misdaad gerechtlijk overtuigd was; de goederen der geestlijken en edellieden moesten van alle belastingen vrij zijn; geene vreemdelingen mogten, zonder toestemming der Rijksstaaten, belangrijke ambten bekomen, en meer dergelijke bepaalingen. Schoon ANDREAS, in zijne eerste jaaren, *Galizië* en *Ladomirië* (of *Wladimir*) met zijn Rijk had vereenigd, konde hij zich, echter, in deeze bezittingen niet genoeg handhaaven. Zijne magt in *Hungarije* zelve nam ook steeds meer af: en toen ANDREAS hij, gelijk ook zijn zoon en opvolger, BELA II. sterft in DE VIERDE, de wereldlijke grooten weder het jaar zocht te vernéderen, voedden zij slechts der- 1235.

zel-

zelver misnoegen, welk ook onder de overige Natie vrij algemeen was.

Hungarije wordt door de *Mogollen* verwoest.

X. Terwijl deeze onlusten onder de *Hungaaren* heerschten, viel een buitenlandsch vijand in hun Land in, en bragt hetzelve bijna geheel ten gronde. De *Mogollen*, een *Tartaarsche* Natie uit *Asië*, drongen, na *Rusland* veröverd en *Poolen* verwoest te hebben, omtrent het midden der dertiende eeuw, met een heir van eenige honderd duizende mannen in *Hungarije* door. Veele duizende menschen werden door hen omgebragt, ontelbaare anderen in slavernij medegevoerd, de uitgeplunderde steden en vlekken verbrand, en de nabuurige, aan het Rijk onderworpene, Landen mede in een woestenij veranderd. Na deezen driejaarigen ramp, welke boven alle beschrijving jammerlijk was, doch dien zich de *Hungaaren* door hunne verkeerde maatregelen van verdeediging deels zelve op den hals gehaald hadden, keerde BELA uit *Dalmatië*, werwaards hij gevlucht was, weder naar zijn Rijk. De weinige overgebleevene *Hungaaren* verlieten nu de holen en wouden, waarin zij zich verscholen hadden; doch de honger en wolven verminderden nog hun reeds geringe aantal. De koning liet dus in andere Landen tam vee, waaräan het hun bijna geheel ontbrak, en graanen opkopen, om ze te verdeelen; nieuwe inwoners uit *Kroatie*, *Bohemen*, *Moravië* en *Saxen* komen; de steden herbouwen; kasteelen op hooge bergen stichten, omdat deeze voor de *Mogollen* on-

J. 1241 env.

Nieuwe bebouwing van *Hungarije*.

onwinbaar gebleeven waren, en nam alle de noodige maatregelen, om den Staat als een nieuw leeven te schenken. Van de *Kumaners*, een woeste Natie van *Asië*, die *Hungarije* steeds naderbij gekomen waren, was, reeds vóór den inval der *Mogollen*, een groot aantal in hetzelve toegelaten. Bela schonk hun het Land tusschen den *Donau* en de *Thies* ter wooning, welk ook den naam van *Kumanië* verkreeg, en sedert deezen tijd werden zij de voornaamste steun der *Hungaaren*, met wien zij zich, allengskens, vermengden. Doch daar zij nog eenigen tijd, van hun afgezonderd, onder hunne tenten leefden, ook in andere opzigten hunner oude zeden getrouw bleeven, en hunne overgang tot het *Christendom*, volgends de gewoonte dier eeuwen, zeer vluchtig geschied was, zag men hen, nog meer dan vijftig jaaren, in woestheid van zeden, ook wanneer zij zich in de *Hungaarsche* legers bevonden, de *Mogollen* evenäaren, en zelfs kinderen hunner vijanden verslinden. In het algemeen vond Bela, schoon hij nog bijna dertig jaaren de jammerlijke ellenden zijnes Rijks overleefde, werks genoeg, om hetzelve op nieuw in een gebruikbaaren toestand, orde en rust te brengen. Voor een edeler beschaving en verlichting der Natie was de tijd nog geheel ongeschikt. Echter schreef, in zijnen tijd, een zijner kanselieren de oudste nog voorhanden zijnde vaderlandsche geschiedenis der *Hungaaren*, welke wel uit waare en valsche berichten samen-

Bela IV. St. in het jaar 1270.

Omtrent het jaar 1256.

gesteld, doch nuttiger is, dan 't geen een *Hungaarsch* bisschop, CHARTWITIUS, eenigen tijd te vóóren, over het leeven van den heiligen STEPHANUS verzameld had. *Hungarije* verviel weldra, na den dood van BELA, door zijnen kleinzoon LADISLAUS DEN VIERDEN, in een nieuwe verwarring. Deeze jonge vorst had wel doorzigts en moeds genoeg; doch was tevens ligtzinnig, schandelijk-wellustig, en een vijand van werkzaamheid. Om eene laage reden, begunstigde hij den *Kumaners*, die nog grootendeels *Heidenen* en van de *Hungaaren* afkeerig waren, zoo zeer, dat hij zich, naar hunne wijze, het hair snijden en den baard wassen liet. Het misnoegen der *Hungaaren* hieröver steeg zoo hoog, dat zij hem, eenigen tijd, gevangen zetteden: en terstond daarna volgde een bloedige oorlog tusschen deeze beide Volken, waarin de meeste *Kumaners* nedergehouwen werden. In de twisten van LADISLAUS met het pauslijke hof verzette hij zich tegen deszelfs heerschzucht dapperlijk; doch konde alle vernédering niet ontduiken. De *Hungaaren* zelve beschuldigden hem bij den paus, stonden tegen hem op: en, echter, waren het eenige, door groote beleedigingen aangehitste, *Kumaners*, die hem vermoordden.

LADISLAUS IV. wordt vermoord. J. 1290.

XI. In het begin der veertiende eeuw, stierf de manlijke stam van het *Arpadische* huis, dat *Hungarije*, sedert de tiende eeuw, van koningen voorzien had, ganschlijk uit; nadat ook de laatste uit hetzelve, ANDREAS

De *Hungaaren* verkrijgen buitenlandsche koningen.

DE

DE DERDE, door de woelingen zijner mededingers naar het Rijk, een onrustige regeering gevoerd had, en van hartzeer over de ontrouw van zeer veelen zijner onderdaanen gestorven was. Thands werden de *Hungaaren* J. 1301.
deste meer oneensgezind over de keuze eenes nieuwen konings, die van vorstinnen uit het verstorven geslacht moest afstammen. Nu was het dus een *Boheemsch* prins, dan weder een hertog van *Beijeren*, die zich een' korten tijd op den troon handhaafde. Eindelijk werd KAREL ROBERT, uit het koninglijk huis van KAREL DE
Sicilië, een kleinzoon van den *Hungaarschen* EERSTE.
koning STEPHANUS DEN VIJFDEN, uit zijne J. 1308.
dochter MARIA, onder den naam van KAREL DEN EERSTEN, algemeen voor koning erkend. De paus waagde een pooging, om de *Hungaarsche* Staaten te bewegen, ten einde denzelven van hem aantenemen als een' leenroerigen vorst der *Roomsche* kerk. Doch zij verwierpen dit voorstel met een roemrijke verontwaardiging; slechts de bevestiging en krooning des door hen verkooren konings vergunden zij den paus, dien deezen, echter, zijne rechten in het vervullen der geestlijke ambten aanmerklijk wist te ontrukken. Indedaad was ook het gedrag der vorsten en Volken ten aanzien van den paus in dien tijd zeer ongelijkmaatig, en met hunne waare belangen dikwijls niet overeenkomstig; terwijl deeze, integendeel, loos en standvastig tevens, de zijne steeds meer uitbreidde. Dus verschafte KAREL zijnen oudsten zoon, door dreigende brieven van den paus, het recht

 tot

tot de *Hungaarsche* troonöpvolging. Doch St. in 't j. 1342. zijne Staaten beklaagden zich over hem bij den paus, omtrent het einde zijner regeering, omdat hij zich, zonder eenigen eerbied voor hunne vrijheden, te willekeurig gedroeg; doch baden den paus tevens, daarövee in zachte uitdrukkingen aan den koning te schrijven, opdat hij hun zijnen toorn niet mogt doen gevoelen. KAREL wees hunne klagten af, welke, echter, onder andere billijke verzoeken, de beperking van de magt en rijkdommen der hoogere geestlijkheid bedoelden. In het algemeen had hij veele loflijke hoedanigheden, en het Rijk herstelde zich toen vrij gelukkig van zijne langduurige verwarringen. Echter sloeg hij somtijds in het straffen zelfs van wandaaden tot wreede onrechtvaardigheden over. Doch misschien waande hij, om eene min beschaafde Natie, gelijk de zijne nog was, van grove ondeugden af te schrikken, onmaatig te moeten straffen. Een *Hungaarsch* edelman had óf uit wraakzucht, óf uit laatdunkendheid, de koningin poogen te vermoorden, doch haar slechts een gedeelte van de hand kunnen afhouwen. Nu werd hij zelf niet alleen ten dood gebragt, maar ook zijn eenigste zoon en ééne zijner dochteren; een andere werd in het gezigt en de handen verminkt, en verscheidene niet min onschuldige bloedverwanten van hem verlooren het leeven. De zoo even gemelde gemaalin des konings, ELISABETH, een *Poolsche* prinses, wordt doorgaands voor de uitvindster van het bekende welriekende wa-

ter gehouden, welk men het *Hungaarsche* water noemt, en bij de *Franschen* het water der koningin van *Hungarije* heet.

XII. LODEWIJK, KARELS zoon, die, omtrent het midden der veertiende eeuw, den troon beklom, en dien veertig jaaren behield, bragt het *Hungaarsche* Rijk en deszelfs koningen tot een' staat van grootheid, magt en aanzien, welken beide nóch vóór hem bezaten, nóch na hem immer weder bereikten. Hij was toen slechts zeventien jaaren oud. Vanhier, dat hij, in de eerste tijden zijner regeering, misslagen van jeugdige overijlling beging. Doch zijne vuurige en onderneemende geest was ook voor de loflijkste daaden geschikt; en schoon hij bijna aanhoudende oorlogen voerde, deed hij tevens veel ten beste zijner onderdaanen. Hij bedwong, van tijd tot tijd, *Wallachije*, *Bulgarije* en *Servië*, alsmede de *Venetiaansche* zeesteden in *Dalmatië*. Om den dood van zijnen broeder ANDREAS, koning van *Napels*, dien zijne eigene gemaalin had laten ombrengen, te wreeken, vertrok hij naar dat Rijk, veröverde hetzelve, en dwong de koningin, om bij den paus haare toevlucht te zoeken, die hem vergeefs in den kerklijken ban deed. In zijne afwezigheid verloor hij dit Rijk wel weder; doch maakte zich daarvan op nieuw meester, en was, eindelijk, grootmoedig genoeg, om hetzelve aan de onwaardige koningin, volgends een uitspraak van den paus, overtelaten. In deszelfs plaats erfde hij nog, in zijne laatere jaa-

LODEWIJK DE GROOTE, de magtigste vorst van zijnen tijd.

J. 1347.

J. 1370.

jaaren, het koningrijk *Poolen*, en was, eindelijk, de magtigste *Europische* vorst van zijnen tijd, daar zich van de Zwarte tot de Oostzee, en van deeze tot de *Adriatische* zee zijn gebied uitstrekte. Deeze uitgebreide bezittingen, zijne krijgsbedrijven, de roem zijner wijsheid, en andere schitterende hoedanigheden, verschaften hem den bijnaam van DEN GROOTEN. Men verwonderde zich ook over zijnen ijver in het voordplanten van den *Christelijken* Godsdienst, welke hem, echter, verleidde, om *Heidensche* onderdaanen met geweld te laten doopen, en de *Jooden* uit zijn Rijk te verdrijven. In de stad *Vijfkerken*, een der oudste en weleer der fraaiste en volkrijkste steden des Rijks, stichtte hij de eerste *Hungaarsche* hooge school, welke zeer veel toeloops had, doch reeds lang weder vervallen is. In weêrwil zijner heerschende oorlogzucht, regeerde hij zachtmoedig en goedaartiglijk; zijne menschenliefde en vertrouwen op zijne onderdaanen zijn waare lofredenen voor hem. Eénmaal sprong hij, met het grootste leevensgevaar, in de draaikolk van een rivier, om een' geringen dienaar te redden, die, op zijn bevel, haare diepte wilde afpeilen. In het bestormen van steden, plag hij altijd de eerste stormladder te beklimmen, en gaf hun, die hem voor het grootste lijfsgevaar waarschouwden, ten antwoord: onder de mijnen ben ik nimmer in gevaar.

J. 1364.

LODEWIJK. St. in het jaar 1382.

Verdeeling van-

XIII. Daar LODEWIJK geene zoonen naliet, werden zijne Rijken en Landen niet slechts wel-

weldra verdeeld, maar verviel ook *Hungarije* in een nieuwe verwarring. Zijn tweede dochter, MARIA, beklom nu den *Hungaarschen* troon, en haar jonger zuster, HEDWIG, den *Poolschen*. MARIA was wel aan den maarschalk van *Brandenburg*, SIEGMUND, broeder van WENSEL, in dien tijd keizer, verloofd; doch de *Hungaarsche* Staaten wilden deezen haaren bruidegom niet voor hunnen koning erkennen. Hij haastte zich dus ook niet, om zijn huwelijk met haar te voltrekken, en was eerst na verscheidene jaaren in staat, om haar met een krijgsheir te ondersteunen. Hierbij kwam ook, dat de koningin nog eenigen tijd onder de voogdijschap haarer moeder bleef: deeze vrouwelijke regeering had dus deste minder aanzien. De *Hungaarsche* bevelhebbers in *Rood-Rusland* verkochten, kommerloos, de hun toevertrouwde kasteelen en de stad *Kaminiez* aan den groothertog van *Lithauen*. Toen zij daarvoor de doodstraf ondergingen, maakten veele grooten een samenzwering tegen de beide koninginnen, en boden heur Rijk den koning van *Napels* aan, die weldra van hetzelve bezit nam. Hij werd wel terstond daarna door de tegenpartij vermoord. Doch dit versterkte slechts de woede van den binnenlandschen oorlog, in welken MARIA zelve gevangen werd, totdat SIEGMUND, die intusschen met haar gehuuwd was, de *Hungaarsche* kroon verkreeg, en zijne gemaalin door *Hungaaren* en *Venetiërs* in vrijheid hersteld werd. Zij stierf, nog voor het einde der veertiende eeuw, in

en verwarring in het *Hungaarsche* Rijk.

MARIA. St. in 't j. 1392.

in den bloei haarer jaaaren, en was eene schoone en wélgezinde, doch, buiten haare schuld, ongelukkige vorstin.

SIEGMUND, koning van *Hungarije*, wordt tevens *Duitsch* keizer en koning van *Bohemen*.

XIV. SIEGMUND, die nu alleen koning van *Hungarije* bleef, was, in de eerste jaaren zijner regeering, nóch bemind, nóch gelukkig. Veele misnoegde edellieden begeerden een' anderen vorst; doch hij strafte hen, die hem oneerbiedig ontmoeteden, met zoo veel moeds, dat de overigen, eenigen tijd, hunne ongunstige gezindheden verborgen hielden. Daarënboven maakte een geduchte vijand, die de grenzen van *Hungarije* steeds meer nabij kwam, de éénsgezindheid deste noodzaaklijker. De *Turken*, die, in het begin der veertiende eeuw, hun nog heden staande Rijk in *Asië* gesticht hadden, waren, vijftig jaaren daarna, ook in *Europa* doorgedrongen; beperkten, sedert dien tijd, het *Griekfche* keizerrijk nog aanmerklijker; vielen reeds *Wallachije* en *Moldavië* aan, en noodzaakten SIEGMUND, om zich tegen hunnen verderen voordgang te verzetten. Hij bedoelde niets minder, dan de *Turken* uit geheel *Europa* te verdrijven. Ten dien einde hield hij met de meeste vorsten van *Europa* onderhandelingen, en bragt een zeer talrijk krijgsheir van de geöefendste bevelhebbers en soldaaten bijeen. Doch toen hij, in *Bulgarije* bij den *Donau*, zijn heir tot een gewigtigen veldslag tegen de *Turken* aanvoerde, was de overijlde hitte der *Franschen*, die zich in hetzelve bevonden, de oorzaak van deszelfs volkomene neêrlaag.

Eerste oorlog der *Hungaaren* met de *Turken*.

J. 1396.

laag. Naauwlijks ontvluchtede de koning zelf over de Zwarte zee naar *Constantinopolen*, en vandaar verder over zee naar *Dalmatië*. Door dit ongeluk werd de geest der misnoegdheid in *Hungarije* weder opgewekt; te meer, daar ook de vorsten van *Moldavië* en *Wallachije* zich aan SIEGMUNDS opperheerschappij hadden onttrokken. Zijne vijanden benoemden een' anderen koning, en namen hem zelfs gevangen. Nadat hij door zijne getrouwe onderdaanen in vrijheid hersteld was, en het Rijk hernomen had, bevestigde hij zich in hetzelve door die minzaamheid, goedäartigheid en verzoenlijkheid, welke hij in plaats zijner voorige gestrengheid aannam. Vervolgends werd hij ook *Duitsch* keizer en koning van *Bohemen*, zonder, echter, daardoor eenige aanmerklijke aanwinst van magt te bekomen. Want het aanzien en de inkomsten des keizers waren toen, zoo wel in *Duitschland* als in *Italië*, reeds zeer verminderd. Doch om het koningrijk *Bohemen* daadlijk in bezit te nemen, moest SIEGMUND met de *Husfiten* aldaar, omtrent tot het einde van zijn leeven, een' langduurigen oorlog voeren. Zelfs hadden deeze zijne buitenlandsche bezittingen een' nadeeligen invloed op *Hungarije*. Niet slechts noodzaakten hem dezelve, om dikwijls en lang afwezig te blijven; maar de *Husfiten* vielen ook meermaalen in *Hungarije* in, en verwoesteden hetzelve, van de *Moravische* grenzen tot de rivier de *Gran*, zeer wreedäartiglijk. In weêrwil zijner dapper-

J. 1401.

J. 1410 en 1419.

SIEGMUND's dood in het j. 1437.

Van het jaar 1430 tot 1433.

perheid, bezat SIEGMUND in het algemeen de gaaven van eenen veldheer niet. Te langzaam en nalatig in het volvoeren zijner ontwerpen, had hij ook meest altijd geldgebrek. Om dus de kosten tot eenen noodzaaklijken oorlog goed te maaken, verpandde hij, met toestemming der *Hungaarsche* grooten, dertien steden van het, bij *Poolen* liggende, graafschap *Zips* voor een som van *Boheemsche* munt, omtrent zeven-honderd- en vijftig duizend tegenwoordige keizerguldens waardig, aan het *Poolsche* Rijk. Hij werd wel meester van *Belgrado*, een belangrijke vesting alwaar de *Sau* en *Donau* samenvloeijen; doch de *Turken* waren in de nabuurschap reeds zeer magtig geworden, en versloegen hem nog éénmaal met groot verlies. Gelukkiger streeden de *Hungaaren* met de *Turken* in zijne laatste jaaren, vooräl onder het bevel van zijnen schoonzoon, den hertog ALBRECHT van *Oostenrijk*.

Verpanding der steden van het graafschap *Zips*. J. 1412.

J. 1428.

Heilzaame wetten voor de *Hungaaren*. J. 1405.

XV. Meer, dan door zijne oorlogen, maakte zich SIEGMUND door wetten en maatregelen van vreede ten aanzien der *Hungaaren* verdienstlijk. Omtrent het begin der vijftiende eeuw, verbeterde hij inzonderheid veele gebreken in den toestand hunnes vaderlands. Hij voerde een algemeene maat in; verbeterde het burgerlijk bewind en de rechtbanken; bepaalde tegen alle bijzondere wraaköefeningen en gewelddaadigheden der meer vermogenden tegen de geringeren zwaare straffen; gaf den boeren het recht, om van woonplaats te veränderen; ontsloeg voor een geringe

ringe belasting de kooplieden van alle tollen; verbood het invoeren van vreemd zout, omdat 'er van het inlandsche genoegzaame voorraad was; voerde een beter gehalte van geld in; verbood de uitvoer van ongemunte metaalen, en onttrok den onderdaanen het te ligt misbruikte recht, om zelve te munten. Van den anderen kant duldde hij ook geen invoer van pauslijke gunstbrieven en bevelen in het Rijk, zonder zijne toestemming. Hij gaf den pausen geen vrijheid meer, om geestlijke ambten en adelbrieven in *Hungarije* te verdeelen. Ieder edelman moest voordaan zijn' rang en erflijk wapen aan een' *Hungaarschen* koning te danken hebben. Daar ook veele ongelukkige krijgsbedrijven de gebreken van het krijgswezen hadden leeren kennen, werd hetzelve, eensgelijks, verbeterd, en onder anderen vastgesteld, dat ieder edelman van elke dertig onderdaanen éénen, voor den krijgsdienst geschikten en wél uitgerusten, man léveren moest. Doch daar, volgends deeze schikking, te weinig krijgslieden in het veld kwamen, werd 'er, niet lang na SIEGMUNDS dood, bepaald, dat, zonder eenige uitzondering, de twintigste landman als ruiter dienen moest. Twintig beteekent in het *Hungaarsch Husz.* Vanhier, dat deeze ruiters den naam van *Husaaren* verkreegen. Hunne uitrusting, vluchtige paarden, wijze van vechten, en zelfs hunne naam, zijn, in laatere tijden, door andere *Europische* Volken ter versterking van hunne ligtgewapende krijgsbenden overge-

Oirsprong van den naam *Husaar.* J. 1445.

genomen. SIEGMUND, die zes taalen sprak, en eenige geleerde kundigheden had, wilde ook de weetenschappen in *Hungarije* doen bloeijen, en stichtte dus de hooge school te *Ofen*. Doch reeds in zijnen tijd, begon men de Rijksdagen niet meer in deeze hoofdstad des Rijks, maar te *Presburg* te houden, een zeer oude, aan de *Oostenrijksche* grenzen en uitmeemend aangenaam liggende stad.

Hooge school te *Ofen*. J. 1389.

XVI. Van SIEGMUND's schoonzoon en opvolger, den hertog ALBRECHT van *Oostenrijk*; die, behalven de *Hungaarsche*, ook de keizerlijke en *Boheemsche* kroonen verkreeg, kon zich *Hungarije* een werkzaamer verdeediging tegen de *Turken* belooven. Ten dien einde nam hij reeds de beste maatregelen, en gaf wetten, welke zijne liefde voor de *Hungaaren* beweezen; doch stierf in het midden der beste verwachtingen, nadat hij nog naauwlijks twee jaaren geregeerd had. Zijne gemaalin ELIZABETH oefende wel de vollédige magt eener erflijke koningin, en bragt, weinige maanden na zijnen dood, een' prins, LADISLAUS, ter wereld; doch het gevaar van een nieuwen oorlog met de *Turken* bewoog de *Hungaarsche* grooten, om haar tot een huwelijk met den koning van *Poolen*, WLADISLAV DEN VIJFDEN, te overreeden. Deeze vorst nam het aanbod aan: en schoon hetzelve kort daarna door veele *Hungaarsche* Staaten, uit medelijden met den jongen prins, die het naaste recht op den troon had, gelijk ook door zijne moeder, werd ingetrokken, ontstonden 'er toch

Koning WLADISLAV sneuvelt in den veldslag bij *Warna*.

Koning ALBRECHT. St. in het 1439.

toch terstond twee partijen in het Rijk. Beide deeze vorsten werden gekroond, en vonden hunne voorstanders. Dit had eene burgeroorlog ten gevolge; doch WLADISLAV verkreeg weldra de overhand, vooräl na den dood van ELIZABETH. Omtrent deezen tijd, werd het tooneel des oorlogs, welken de *Hungaaren* met de *Turken* moesten voeren, voornaamlijk naar deezen kant overgebragt. Zij hadden toen een' grooten held, die deeze geduchte vijanden beter dan eenig ander veldheer (de dappere vorst van *Epirus*, GEORGIUS CASTRIOTA, uitgezonderd) wist te verdrijven en te overwinnen, JOHANNES VAN HUNIJAD, een' *Wallachijer*, gebooren in *Zevenbergen*, en van een geringe afkomst; doch die door zijne voortreflijke hoedanigheden *Woiwood* of stadhouder van *Zevenbergen* was geworden. Daar zich nu ook andere vorsten met den koning van *Hungarije* vereënigden, om de *Turken* van verscheidene zijden tevens aantevallen, verlooren deeze weldra den moed, en slooten eenen voor de *Hungaaren* voordeeligen vreede. Naauwlijk was dezelve tot stand gebragt, of dit berouwde den koning en zijnen Staaten, dewijl hunne bondgenooten hun daaröver verwijten deeden, en het, daarënboven, niet onwaarschijnlijk was, dat men bij eene gunstige gelegenheid, welke zich in dien zelfden tijd aanbood, de *Turksche* magt geheel zou kunnen vernietigen. Zij lieten zich dus van de verpligting, om aan dit vreedesverbond getrouw te blijven, door den paus ontslaan, onder

J. 1442.

JOHANNES VAN HUNIJAD.

J. 1444.

onder voorwendfel, dat hetzelve niet zonder zijne toeftemming had mogen gefloten worden. Hieröp volgde, nog in dat zelfde jaar, een beflisfende veldflag bij *Warna* in *Bulgarije*, nabij de Zwarte zee. Het is reeds in de gefchiedenis der *Turken* (*) verhaald, hoe hunne fultan, MURAD, zijne foldaaten, door het bezwooren en nu verbroken vreedesverdrag te vertoonen, tegen de *Christenen* aanvuurde. HUNIJAD had, echter, veel hoop op de overwinning; doch zijne bevelen werden flecht gehoorzaamd. De jonge, wel zeer moedige, doch onërvaren koning had hem moeten belooven, zijn' post niet te zullen verlaten, vóórdat hij de vijanden zou verflagen hebben. Echter wierp hij zich, in den waan, dat hem door deeze belofte de gelegenheid tot het behaalen van krijgsroem ontnomen werd, midden onder de *Turken*. Hij werd weldra door hen gedood. Vergeefs vloog HUNIJAD, het gevaar des konings vernemende, hem te hulp. Zelfs zijn lijk kon hij hun niet ontweldigen. De *Turken* hieuwen hem het hoofd af, ftaken hetzelve op een lans, en vertoonden het den *Hungaaren*, onder het geroep: „ ziet daar den kop uwes „ konings!" Nu werd het *Hungaarfche* krijgsheir door een algemeene verflagenheid overvallen; het ontvluchtte langs verfchillende wegen, zonder indedaad overwonnen te zijn.

Veldflag bij *Warna*. J. 1444.

XVII. In

(*) Deel II. Bladz. 450.

XVII. In de verwarring des Rijks, het gevolg van deeze neêrlaag, was het indedaad een groot geluk, dat Hunijad deszelfs steun bleef, en zich de verschillende partijen onder de *Hungaarsche* Staaten weldra vereënigden, om den jongen Ladislaus, een' zoon van koning Albrecht, die na deszelfs dood eerst ter wereld kwam, voor hunnen koning te erkennen. Hij was wel eerst een kind van vijf jaaren, dien keizer Fredrik de derde, als deszelfs voogd en opvoeder, weigerde overtegeven. Doch Hunijad werd, ten minsten, tot Regent van het Rijk in naam van den jongen koning aangesteld; hij behaalde een overwinning op de *Turken*, door welke hunne voorspoed beperkt werd; veröverde *Wallachije*, en dwong den keizer gewapenderhand tot een verdrag. Intusschen, echter, kon *Hungarije* nog tot geen gerusten en bestendigen toestand komen. De *Turksche* oorlog werd nog steeds met denzelfden voorspoed gevoerd, en de ijverzucht van veele *Hungaarsche* grooten over Hunijads magt en roem verhinderde hem somtijds in het voordzetten zijner krijgsbedrijven. Eindelijk deed hij van zijn stadhouderschap afstand, toen Ladislaus, nu dertien jaaren oud geworden, de regeering van *Hungarije* zelf aanvaardde, waarmede ook nog het koningrijk *Bohemen* en een vrij aanmerklijk gedeelte van *Oostenrijk* verbonden waren. In het zelfde jaar, toen deeze verändering voorviel, werd *Constantinopolen* door de *Turken* veröverd, en voords

De daaden en dood van Joh. van Hunijad.

J. 1453.

voords tot een' zétel hunnes Rijks verhéven. Dit maakte hun hunne oogmerken ten aanzien van andere *Europische* Landen, en vooräl van *Hungarije*, welk hunne sultan, MUHAMED DE TWEEDE, nu zeker hoopte te veröveren, gemaklijk. Reeds belegerde hij *Belgrado*, en dwong deeze grensvesting, welke hem den weg naar het *Hungaarsche* Rijk openen moest, bijna tot de overgave. HUNIJAD kon deszelfs verbaazend groot krijgsheir slechts omtrent tien duizend mannen, op zijne eigene kosten geworven, tegenstellen. De nabuurige vorsten, die ook door de *Turksche* magt bedreigd werden, hielpen de *Hungaaren* niet, en koning LADISLAUS zocht zijne veiligheid in *Wenen.* Terwijl HUNIJAD den *Turken* de verövering van *Belgrado* moeijelijk maakte, bragt een buitengewoon man, JOHANNES VAN CAPISTRANO, een *Italiaansch Franciskaaner*-munnik, van den paus gevolmagtigd, door zijn prediken een groot heir kruisvaarders, dat is, *Christenen*, die uit ijver voor den *Christelijken* Godsdienst de *Turken* wilden beöorlogen, bijeen. Het was meestendeels een mengsel van boeren, geestlijken en studenten, dien HUNIJAD eerst in den wapenhandel moest oefenen. Echter sloegen zij met een soort van dweepzuchtige woede, welke CAPISTRANO aanvuurde, niet slechts de *Turken* terug, maar dwongen hen ook met de zelfde woeste dapperheid, zelfs in weêrwil van het verbod van HUNIJAD, die in zulk een ongelijkheid der beide partijen allervoorzigtigst wilde ge-

J. 1456.

handeld hebben, na een zwaare neêrlaag de belegering optebreken. Hunijad en Capistrano, deeze beide redders des Rijks, ſtierven na weinige maanden. De laatſte werd onder de heiligen en wonderdoeners geplaatst; doch Hunijad was een meester in zijne kunst, terwijl zijn doordringend en juist oordeel hem boven de vroome geestdrift van dien munnik een, ſchoon voor den grooten hoop onmerkbaar, overwigt ſchonk. Hij liet twee zoonen na, Ladislaus en Mathias, wier geest en moed zulk een' vader waardig waren. Doch Ladislaus, die met andere *Hungaarſche* grooten een' onverzoenlijken vijand van zijn huis, ſchoon tevens een' gunsteling des konings; uit overijlde wraakzucht had laten ombrengen; werd voords op deszelfs bevel, ſchoon hij hem daarvoor als met een eed vergiffenis beloofd had; ten dood gebragt, en zijn jonger broeder gevanglijk naar *Bohemen* vervoerd. Hunne ongelukkige moeder en de vrienden van hun geſlacht bragten terſtond krijgsvolk op den been, om, ten minſten, het lot van den nog overigen broeder te verzachten. Hieruit ontſtond een binnenlandſche oorlog: en in deeze nieuwe verwarring des Rijks verloor Ladislaus, juist zeventien jaaren oud, het leeven.

Hunijad, St. in het 1456.

J. 1457.

DERDE TIJDVAK.

Van koning MATTHIAS CORVINUS, *of van den tijd, toen de weetenschappen, fraaije kunsten en beschaafder zeden onder de Hungaaren begonnen te bloeijen, tot den dood van* LODEWIJK DEN TWEEDEN, *of tot de nieuwe verlichting der Hungaaren door Godsdienst en geleerdheid, en tot het begin der Oostenrijksche heerschappij over Hungarije.*

Van het jaar 1458 tot 1526 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent zeventig jaaren.

I.

Gaaven en kundigheden van den vijftienjaarigen MATTHIAS VAN HUNIJAD.

In een' tijd, toen de *Hungaaren* in partijen verdeeld, steeds voor een' nieuwen aanval der *Turken* blootgesteld, en in het algemeen in een' verwarden en wankelen toestand waren, behoefden zij een' koning van uitmeemende gaaven, en inzonderheid van veel wijsheid, krijgskunde en standvastigheid. Intusschen, schoon zij dit alles in den onlangs gestorven LADISLAUS gemist hadden, plaatsten zij weder een' vorst op den troon, die zijn vijftiende jaar nog niet volkomen bereikt had, MAT-

THI-

thias van Hunijad, die, naar zekere bezitting zijnes huizes, tevens den bijnaam van Corvinus voerde. Zijn oom dwong wel met een magtig krijgsheir deszelfs verkiezing van de Rijksstaaten af; doch de vrijwilligste keuze zelve had hen niet beter kunnen doen verkiezen. Reeds toen verwonderde men zich over zijn verstand en bekwaamheden, welke doorgaands niet, dan in veel laater jaaren, tot rijpheid koomen, en vooräl in zijnen tijd onder de grootste zeldzaamheden behoorden. Behalven het *Hungaarsch*, sprak hij ook *Duitsch*, *Latijn* en *Slavoniesch*, en verstond nog meer *Europische* taalen: zoodat zich reeds zijn vader, die de *Latijnsche* niet kende, van hem als tolk bediende, om de belangrijkste zaaken met den pauslijken gezant te volvoeren. Daarënboven schreef hij sierlijker, dan de meeste kanseliers van zijnen tijd in *Hungarije*, alwaar, nog omtrent het einde der vijftiende eeuw, de voornaamste Staatsdienaars in openlijke oirkonden erkenden, dat zij niet konden schrijven, en dus hunnen naam door anderen lieten onderteekenen. Hij had indedaad het geluk genoten, van zeer bekwaame leeräars te hebben, die zich deels in *Italië* door *Romeinsche* en *Grieksche* voorbeelden van geleerdheid en vernuft vormden, en hem den zelfden smaak mededeelden. Sedert zijne vroegste jeugd las hij reeds een meenigte goede schrijvers; doch inzonderheid hield hij zich met de oude geschiedschrijvers Livius en Curtius bezig, door wien hij heldedaaden beschree-

schreeven vond, welke grooten invloed op hem hadden. Hij oefende zich in verschei- dene weetenschappen, zelfs in de Godgeleerdheid, voor zoo verre zij toen een weetenschap heeten kon; alsmede in de bouw- en vestingbouwkunde; en bediende zich, daarënboven, van zijne ongemeene natuurlijke gaaven ter verkrijging eener leevendige, overreedende en vernuftige welsprekendheid. Daar hem zijn vader zoo vroeg eenigen smaak voor Staatkundige bezigheden medegedeeld, en niet min tijdig aan de onderneemingen en moeijelijkheden van veldtogten gewend had, was hij van beide zijden voorbereid, om een Rijk te regeeren en te beschermen.

Hij wordt uit de gevangenis tot koning van *Hungarije* verheven. J. 1458.

II. Nadat zijn broeder ten dood was gebragt, deeden de vijanden van zijn huis hem bijna het zelfde lot ondergaan. Doch hij werd als een gevangen aan de bewaaring van GEORGIUS PODIEBRAD, stadhouder van *Bohemen*, toevertrouwd. Deeze *Boheemsche* edelman, die zelf een voortreflijk man was, zag weldra in de uitmuntende hoedanigheden van den jongen HUNIJAD deszelfs toekomende grootheid. Hij vergunde hem niet slechts veel vrijheid, maar stichtte ook tusschen hem en zijne dochter een huwelijksbelofte. Toen het bericht der verkiezing van MATTHIAS in *Praag* was aangekomen, vroeg hem de stadhouder onder de maaltijd, welk een beloo- ning hij hem voor een onverwacht en vrolijk bericht wilde geven. MATTHIAS, die ten hoogsten slechts vermoedde, dat hij in volkomene

MATHIAS CORVINUS wordt uit de gevangenis tot den koninglijken troon verheven.

meene vrijheid hersteld zou worden, antwoordde hem, dat hij thands in vreemde magt, en dus niet in staat was, een blijde boodschap te beloonen. Nu stond PODIEBRAD van zijn stoel op, bewees hem als koning van *Hungarije* zijnen eerbied, bad hem om zijne vriendschap, en zij bevestigden de elkander reeds beloofde verbintenis. Hoe jong MATTHIAS ook ware, nam hij, echter, terstond het Staatsbewind in eigene handen, en voerde hetzelve met een gezag, in deezen ouderdom ongewoon. Eenigen der voornaamste grooten ontzettede hij van hunne hooge waardigheden, onder anderen zijnen oom, wien hij voornaamlijk de kroon te danken had, van het stadhouderschap des Rijks, omdat zich deeze te veel magt scheen aanmaatigen, en gaf in het algemeen zulke gestrenge wetten, dat de *Hungaaren* voor hunne vrijheid bezorgd begonnen te worden.

III. Doch dit zelfde gedrag, de zucht naar onäfhanglijkheid en het misnoegen van eenige grooten over het koninglijke huis, bevorderden een' opstand tegen den koning. Zij booden het *Hungaarsche* Rijk aan den keizer FREDRIK DEN DERDEN aan. Deeze vond geene zwarigheid, een zoo geheel onwettig aanbod aantenemen, en hielp, ten minsten, den binnenlandschen oorlog in *Hungarije* versterken. Gelijktijdig maakten de *Turken* in *Servië*, dat den *Hungaaren* toebehoorde, veröveringen. MATTHIAS, die in den beginne van zoo veele zijden tevens ontrust werd,

MATTHIAS dempt opstanden.

J. 1459.

 ver-

verloor daarom den moed niet. Hij vereenigde zich met zijne getrouw gebleevene Staaten, die verre de talrijkste waren, nog naauwer; lokte de afvalligen deels door bescheidenheid en weldaadigheid weder tot zich; bood aan alle zijden een' gewapenden tegenstand, en sloot eerst met den keizer een bestand; doch, na weinige jaaren, een' volkomen vroedesverbond. Door hetzelve verleenden wel de Staaten aan deezen vorst den titel van koning van *Hungarije*, *Dalmatië* en *Kroatië*, alsmede het recht van troonöpvolging, wanneer MATTHIAS zonder echte afstammelingen mogt sterven. Integendeel deed de keizer van alle andere aanspraaken op het Rijk afstand; gaf, tot een onbeschrijflijke vreugde der *Hungaaren*, de zoogenaamde heilige kroon weder, welke omtrent twintig jaaren in vreemde handen geweest was, en MATTHIAS werd met dezelve gekroond. Deste gelukkiger kon nu deeze koning met de *Turken* oorloogen. Reeds te vóóren had hij *Wallachije* ingenomen: thands maakten zij zich wel van *Bosnië* meester; doch hij ontrukte hun hetzelve terstond weder. *Moldavië* hechtte hij mede op nieuw aan het Rijk, en bood deezen vijanden steeds een' dapperen weêrstand. Intusschen waren, echter, hunne wreede, verwoestende en ontvolkende invallen in zijne, aan het eigenlijke *Hungarije* grenzende, Landen, in de laatste jaaren zijner twee- en- dertigjaarige regeering, nog niet geëindigd. Andere oorlogen, in welken hij zich wik-

J. 1463.

en oorloogt gelukkig met de *Turken*. J. 1463.

wikkelde, verhinderden hem, om met de vereende krachten zijnes Rijks hen aantevallen.

IV. Hierbij kwam nog een nieuwe opstand in *Hungarije.* Dikwijls handelde hij zoo willekeurig en geweldaadig, zonder op de rechten der Rijksstaaten eenigzins te letten, en deed zoo veele geldëischen, dat het getal der misnoegden steeds toenam. Eindelijk viel hij de hooge geestlijkheid aan, welke hij beweerde, dat door haare onmaatige rijkdommen ondeugend, en tot onlusten geneigd was geworden. Hij ontrukte den bischopen en bezitters van aanzienlijke gestichten hunne voordeelige landerijen, tienden en zoogenaamde gerechtigheden, doch inzonderheid den aartsbischop van *Gran*, die het opperhoofd der geestlijkheid was, de tot dusverre bezetene tienden van de inkomsten der kroon en *Hungaarsche* mijnen. Als een wijs Landsvader had hij een onbetwistbaar recht, om een zoo algemeen nuttige en zelfs noodige verändering te maken. Doch als koning van *Hungarije* had hij het recht niet, om haar, zonder toestemming der Rijksstaaten, te ondernemen. Dewijl zich, daarënboven, de aartsbischop door sterke kasteelen en krijgsvolk kon verdeedigen, bood hij met andere grooten het *Hungaarsche* Rijk eenen zoon des konings van *Poolen* aan, die zich terstond gereed maakte, om hetzelve in bezit te nemen. Nu achtte Matthias het noodig, de bezwaaren der Staaten tegen hem ten spoedigsten wegtenemen.

Hij poogt vergeefs de magt der geestlijkheid te verzwakken.

J. 1471.

Hij

Hij beloofde hun dus, geen' edelman meer gevangen te nemen; de goederen, zonder hunne toestemming ontnomen, aan derzelver vóórige bezitters wedertegeven; niet te gedoogen, dat hunne twisten, in plaats van die voor den gewoonen rechtbank te brengen, onmiddellijk naar *Rome* ter beslissing getrokken wierden, en de geestlijkheid vrij van belastingen te zullen laten. Door deeze toegevendheid stilde de koning indedaad den opstand. Hij moest wel den aartsbisschop magt en inkomsten, gelijk weleer, toestaan; doch strafte hem kort daarna door gevangenis en eenige beperking.

Hij beöorlooct zijnen ouden weldoener GEORGIUS PODIEBRAD.

V. In het algemeen was zelden een der regeeringsjaaren van deezen koning geheel vrij van onlusten of krijgshaftige ondernemingen, welke meestendeels met ongemeenen moed, de leevendigste werkzaamheid, krijgskunde en zegerijken voorspoed gepaard gingen. Doch 't geen men dikwijls grooten veldheeren en veröveraars met recht verweeten heeft, dat zij, om hunne zucht naar oorlogen en veröveringen te voldoen, zich van ieder beuzelachtig voorwendsel bedienden, om het zwaard op nieuw aantegorden; dit was ook een gebrek van koning MATTHIAS. Ongaarne verhaalt de geschiedschrijver, dat hij zijnen ouden vriend, weldoener en schoonvader, GEORGIUS PODIEBRAD, die hem, gelijk hij zelf erkennen moest, de *Hungaarsche* kroon had helpen schenken, en niet lang daarna zelf de *Boheemsche* verkreegen had, zonder immer door hem beleedigd

lee-

leedigd te zijn, slechts door aanstooking van eenen vermetelen bisschop, beöorloogd, en hem van zijn Rijk heeft poogen te berooven. Deeze koning van *Bohemen* beschermde niet slechts de *Hussiten*, of die talrijke partij zijner onderdaanen, die een aanmerklijke verbetering van den Godsdienst hadden aangenomen, in hun Geloof en Godsverëering; maar werd ook verdacht, van met hun de zelfde beginselen te hebben. De paus deed hem dus in den ban; ontsloeg zijne onderdaanen van den eed van trouw, aan hem gedaan; en bood het koningrijk *Bohemen*, waarbij ook *Moravië*, *Silesië* en het *Lausnitsche* behoorden, aan den koning van *Hungarije* aan. Matthias kon zich bij deeze gelegenheid den onvergangklijken roem verwerven, van eenen vorst te verdeedigen, die zich jegens hem hoogst verdienstlijk gemaakt had, die onder de waardigsten van zijnen tijd uitmuntede, in een onrechtvaardige vervolging door bijna alle overige Regenten verlaten werd, en hun, echter, ten voorbeelde van een vrijer en juister denkwijze over Godsdienstige zaaken verstrekte. Daar hij zelf in den toestand zijnes Rijks veel wilde verbeteren; en tegen de aanvallen der *Turken* steeds op zijn hoede moest zijn, was dit een reden te meer, om hem eene, vooräl niet gemaklijke, verövering van een Rijk te ontraaden, waaröp hij geen recht ter wereld had. Doch Matthias nam den schijn aan, van niet zoo zeer *Bohemen* te begeeren, als wel, volgends des pausen ver-

vermaaning, den aldaar bijna geheel verdrukten waaren Godsdienst te moeten beschermen. Georgius, die als veldheer voor hem in niets te wijken had, en hem in voorzigtigheid zelfs nog overtrof, ijlde hem terstond met een leger te gemoet. Zij hielden een gesprek, en
J. 1468. Matthias kon de herinneringen en voordeelige aanbiedingen van zijn' ouden vriend zoo min weêrstaan, dat 'er tusschen beiden een vergelijk gesloten werd. Doch kort daarna verklaarde de *Hungaarsche* koning hetzelve onwettig, en drong andermaal in *Bohemen* door. Hier kwam hij in een groot bosch, welks boomen Georgius bijna had laten afzaagen, en nu, volgends zijne aanwijzing, door koolenbranders om verre gerukt werden. Dus bevond zich Matthias plotslijk van alle zijden door opééngehoopte boomen ingesloten; tevens vertoonde zich Georgius met zijn krijgsheir, en liet zijnen gevangen, slechts na eene gedaane belofte, dat hij van alle vijandlijkheden zou afzien, vrijelijk terug trekken. Doch ook deeze belofte en nog een ander verdrag verbrak Matthias, en vernieuwde den oorlog steeds weder met afwisselend geluk, totdat de dood van koning Georgius
J. 1471. denzelven eindigde. Echter dwong Matthias ook deszelfs opvolger door de wapenen, om hem niet slechts den titel van koning van *Bohemen* te laten voeren, maar hem ook *Moravië*, *Silesië* en het *Lausnitsche* afsteftaan. Met den keizer kwam hij ook in nieuwe twisten en in een' oorlog, voor welken deeze, naauw-

Hij verkrijgt *Moravië*, *Silesië* en het *Lausnitsche*;

naauwlijks in vreedestijd genoeg werkzaame, vorst volstrekt niet bestand was, en wiens ongelukkige gevolgen voor hem hij vooräl door zijne geldgierigheid vermeerderde. MATTHIAS verdreef hem uit *Wenen*, veröverde geheel *Oostenrijk*, en behield hetzelve tot zijnen dood.

alsmede *Oostenrijk.* St. in het jaar 1490.

VI. Dus maakten zijne krijgsbedrijven hem voor alle zijne nabuuren geducht. Doch hadde hij zich ten aanzien zijner Natie niet anders verdienstlijk gemaakt, dan door haaren reeds zeer krijgshaften geest nog steeds meer te voeden, en de grenzen des Rijks aanmerklijk uittebreiden, dan zou zij hem, ten hoogsten, hebben kunnen bewonderen, doch niet dankbaar verëeren. Tot zijn eigen leedwezen vertoonden zich zelfs de rampzalige gevolgen eener regeering, welke bijna alleenlijk in veldtogten bestond, reeds omtrent het einde van dezelve. Door vreemde Landen te willen veröveren, had hij zijn vaderland laten verwilderen. In hetzelve hadden de wetten bijna geen krachten meer; vooräl, daar de meeste rechters met hem te velde waren getrokken. Nóch op de algemeene wegen, nóch in bijzondere huizen, nóch zelfs onder zijne naaste bloedverwanten was men meer veilig. Daaröm drongen de Rijksstaaten aan op het invoeren van een nieuw wetboek. MATTHIAS vervulde hunne wenschen, daar hij van de wetten zijner voorvaderen, vermeerderd en naauwkeuriger bepaald door de zijne van vroeger dagen, een verzameling liet maaken, welke het

Zijne wetten en rechtvaardigheid.

J. 1485.

groote

groote wetboek van koning MATTHIAS genaamd werd. Door hetzelve weêrstond hij nogmaals, op eene krachtdaadige wijze, vooral de oproerige samenrottingen, bijzondere gevechten en andere geweldenaarijen; bepaalde de doodstraf tegen elken opzettelijken moord; verkortte den langen duur der pleitgedingen, van welken een zaakverzorger slechts veertien mogt overnemen; verbood, eenige betwiste zaken, waarin het van beide zijden aan bewijzen ontbrak, door een tweegevecht te beslissen, en maakte veele andere nuttige verbeteringen. Zijne onpartijdige rechtvaardigheid zonder onderscheid van standen was indedaad slechts door het gedruisch zijner oorlogen van haaren rechten weg verdwaald. Anders werd zij zoo algemeen erkend, dat de *Hungaaren*, na zijn overlijden, het spreekwoord bézigden: koning MATTHIAS is dood, en met hem is de rechtvaardigheid gestorven.

Hij verbetert het gantsche krijgswezen der *Hungaaren*.

VII. Van zulk een' krijgshaften vorst, die tevens een schrander opmerker van gebreken was, kon men met recht verwachten, dat hij het krijgswezen zijner Natie uitneemend zou verbeteren. Een muiterij in zijn krijgsheir, en een daarop gevolgde vlucht, waartoe hem zijn veldheer zelf noodzaakte, gaven hem deste tijdiger gelegenheid, om aan het invoeren van een nieuw krijgswezen en eener gestrenge krijgstucht te denken. Tot hiertoe hadden de *Hungaaren* eigenlijk slechts den zoogenaamden kleinen oorlog, of invallen en strooperijen in 'svijands Land, overrompelingen en korte ge-

gevechten, doch geene ontwerpen van gantsche veldtogten en uitgestrekter onderneemingen, gekend. Zij hadden dus ook in het veld slechts ruiterij; doch het voetvolk lag in sterke steden, welke door de burgers moesten verdeedigd worden. Bijzondere oorlogen en strijdbaare gelukzoekerijen hielden zij voor de beste oefeningen van toekomende krijgslieden. Ieder ridder had het bevel over zijn eigen bende van edelknechten en soldaaten, en was om die zelfde reden van andere bevelhebbers onäfhanglijk. Koning Matthias, die zich in het krijgswezen der oude *Romeinen* door hunne geschriften geöefend had, beweerde, dat men nog verre van deszelfs volkomenheid verwijderd was: en indedaad waren de *Hungaarsche* schietgeweeren nog zeer gebrekkig, en het zeer duure buskruid werd nog weinig gebruikt. Hij erkende, 't geen men toen over het geheel in *Europa* leerde opmerken, dat de kracht van een krijgsheir voornaamlijk in het voetvolk bestaat. Vanhier, dat hij, in plaats van het voorige leger van ruiters, een ander van voetvolk stichtte, dat, in weêrwil der heerschende gewoonte, ook in vreedestijd in stand bleef. De kern van hetzelve bestond in de zwarte lijfwacht, welke een harnas droeg. Deeze oefende hij zelf in den wapenhandel; boezemde hun eerzucht in, en daar zij, ook in het dreigendste leevensgevaar, hunne plaats niet mogten verlaten, beweezen zij het Rijk eenigen tijd de belangrijkste diensten, totdat hunne buitensporigheden zoo onverdraaglijk

wer-

werden, dat men hen moest afdanken. Het geheele heir beloofde hij belooningen voor dappere daaden, beval geregelde wapenöefeningen en onderwierp den krijgsdienst aan goede wetten. Aan de strenge tucht, welke hij invoerde, onderwierp hij ook zich zelven; vergenoegde zich in het veld met het voedsel van een' gemeen' soldaat; bezocht en zorgde voor de kranken; verbond dikwijls met eigene handen hen, die in een' veldslag gewond waren, en kon verre zijne meeste soldaaten bij hunne naamen noemen. Wanneer hij de plaatsing van een vijandlijk heir niet kende, diende hij dikwijls zelf als verspieder, en verkocht als een *Servische* boer gekleed, een' geheelen dag door, gerst voor de tent van den *Turkschen* keizer. Den volgenden dag meldde hij dit aan deezen met alle de omstandigheden; 't geen ten gevolge had, dat de keizer het noodig oordeelde, zich van zulk een' koenen en alles doordringenden vijand te ontslaan.

Verânderingen in de zeden des hofs en der Natie.

VIII. Doch dat de zeden der *Hungaaren* van zijnen tijd, en zelfs die van den koning, in veele opzigten verzacht, een beschaafder leevenswijze, meer praalzucht, betere zeden en geneugten van veelerleijen aart onder deeze Natie zijn ingevoerd, heeft men aan zijne tweede gemaalin, BEATRIX, een prinses uit het *Arragonsch-Napelsche* huis, voor een

[J. 1476.

groot gedeelte te danken. Tot dien tijd leefden doorgaands de *Hungaarsche* koningen met hunne grooten en edellieden zeer gemeenzaam. Zij aten met hun aan veele tafels, tot dezelve had

had een ieder, gelijk op alle andere tijden, den toegang, en dus bevond men aldaar ook steeds veele bédelaars, onder wien men eetwaren verdeelde. De koninglijke wooningen waaren flecht, en het huisraad en andere inrichtingen getuigden van spaarzaamheid. De oorlogen alleen verslonden oneindig veel schats, en bij openlijke plegtigheden ontbrak het niet aan pracht en milddaadigheid. In het huislijk leeven heerschte zelfs de behoorlijke zindlijkheid niet; doch op wapenen, paarden en wapenrustingen zag men goud, zilver en edel gesteente schitteren. Nu voerde, integendeel, koningin BEATRIX de *Italiaansche* hofgebruiken, kunstsieraadiën, meer pligtpleegingen en onbekende geneugten in *Hungarije* in. Men zag heerlijke zaalen en vergulden kamers stichten; aan de deuren werden wachters geplaatst, om te beletten, dat niet iedereen doordrong, en dus de koninglijke waardigheid door deeze verwijdering te beter te handhaaven. Bouwkundigen, schilders, beeldhouwers, goudsmeden en andere kunstenaars werden met groote kosten uit *Italië* geroepen. Uit *Duitschland* en *Frankrijk* kwamen zangers voor den hofgodsdienst. De koning lokte *Italiaansche* hoveniers en kenners van den landbouw in zijn Rijk, die onder anderen buitenlandsche kaazen moesten maaken; en, om de neiging der koningin te bevreedigen, kwamen aldaar ook talrijke tooneelisten en veele toonkunstenaars uit vreemde Landen. Over dit alles was een groot gedeelte der *Hungaaren* niet wél te vree-

Vreemde kunstenaars in *Hungarije.*

vreeden. Zij noemden hetzelve nutlooze verkwisting, verwijfdheid en weelde; zij beklaagden zich, dat de vreemdelingen 's konings goedheid misbruikten, en zich van hun geld meester maakten. De koning, integendeel, berispte openlijk de min beschaafde en boersche leevenswijze der *Hungaaren*; wekte de aanzienlijken op, om fraaije huizen te bouwen; prees hun bevallige zeden aan, en maakte hen, allengskens, gemeenzaam met de vreemdelingen. Hij zelf liet kasteelen, landhuizen, standbeelden, hangende tuinen, diergaarden en dergelijke sieraadiën, met alles, wat de kunst bekoorlijks en kostbaars had, stichten.

Verdiensten van koning MATTHIAS ten aanzien van de geleerdheid in *Hungarije*.

IX. Doch 't geen in alle tijden den geest, inborst en zeden eener Natie, op de spoedigste en gelukkigste wijze, hervormd heeft; gebruikte ook koning MATTHIAS met een niet min zeker gevolg voor de zijne: de beschaving van 't verstand en vernuft door geleerdheid en fraaije kunsten. Hier kunnen wij hem den zeldzaamen roem niet betwisten, dat hij, die een zoo groot Staatsman, wetgever en veldheer tevens was, niet min een uitneemend vriend en bevorderaar der weetenschappen kon heeten. Reeds bij het aanvaarden zijner regeering, vond hij twee geleerde *Hungaaren*, deels zijne leeräars, die zich ook ten aanzien van hunne medeburgers verdienstlijk maakten; gelijk inzonderheid JOHANNES CESINGE, die onder den aangenomen naam van JANUS PANNONIUS beroemd is. Deeze bisschop van *Vijfkerken* had in zijn jeugd de *Griekſche* en

JANUS PANNONIUS. St. in het jaar 1473.

Ro-

Romeinsche geleerdheid in *Italië* zeer wél leeren kennen, breidde het eerst eenigen smaak voor dezelve in zijn vaderland uit, en was inzonderheid een gelukkig *Latijnsch* dichter. Omtrent het einde van zijn leeven, haalde hij zich de ongenade des konings op den hals, die aan zijn onderwijs niet weinig te danken had. Daaröm wilden de domheeren van zijn bisdom zijn lijk niet openlijk begraven hebben, en hielden hetzelve eenigen tijd boven aarde. Doch Matthias toonde zich zeer misnoegd, dat men hem bekwaam achtte, om zelfs tegen de lijken te woeden, en beval terstond, deezen waardigen man een praalgraf te stichten. Ten zijnen koste, en niet zonder een juist doorzigt, ondernam hij zelf uitneemend veel, om weetenschappen en verlichting in *Hungarije* uittebreiden. De hooge school, door koning Siegmund te *Ofen* gesticht, was reeds weder vervallen; een andere van laateren oirsprong te *Vijfkerken* was min nuttig, en die, welke in deezen tijd door Johannes Vitez, aartsbisschop van *Gran*, te *Presburg* tot stand was gebragt, werd ook niet zeer aanzienlijk. Veel uitgebreider werd nu de hooge school, door koning Matthias te *Ofen* vernieuwd. Zij was, als eene bijzondere en aan de geleerdheid toegewijde stad, van groote marktplaatsen, gehoorzaalen, voorraadschuuren van leevensmiddelen, en wooningen voor geleerden en handwerkers voorzien, en voor veertigduizend

Hooge School te *Presburg* (1467) en te *Ofen* (1465.)

zend leerlingen geschikt, die van het overig gedeelte der stad geheel waren afgezonderd.

Koninglijke boekerij te *Ofen*.

X. Ten nutte van dezelven en tot zijn eigen gebruik, stichtte hij in het kasteel aldaar de aanzienlijkste en voortreflijkste boekerij van zijnen tijd. Daar de boekdrukkunst eerst onlangs was uitgevonden, kon zij nog geenszins een genoegzaam aantal Werken voor een verzameling verschaffen, welke, bij den dood des konings, vijf-en-vijftig duizend boeken groot was. Deeze schat bestond in deste meer *Griekfche*, *Latijnsche* en *Oostersche* handschriften. Hij kocht dezelven van de vluchtende *Griekfche* geleerden, of liet ze in andere boekerijen afschrijven, prachtig beschilderen en binden. Drie-honderd oude standbeelden versierden de zaal van deeze boekverzameling, en op het dak boven dezelve was de eerste sterrenschouwplaats, welke men nog immer in *Hungarije* gezien had. Dus liet hij ook door een' *Duitscher*, ANDREAS HESZ, de eerste boekdrukkerij in dit Rijk, mede te *Ofen*, stichten. Doch in dezelve werden slechts *Latijnsche* boeken gedrukt, omdat men zich van de *Hungaarsche* taal nóch in geschriften, nóch in wetten en rechtszaaken bediende. Zoo veele nuttige inrichtingen hadden ook veele heilzaame gevolgen. De geleerdheid en geleerden, zoo vereêrd door den koning, werden op éénmaal door de Natie bijna algemeen geächt. Omtrent in elke stad en in ieder kasteel werden schoolen gesticht. Binnen-

De eerste sterrenschouwplaats en boekdrukkerij. J. 1478.

nenlandsche verstandige mannen spanden nu alle hunne vermogens in tot geleerde vlijt en het schrijven van nuttige Werken. Dus was Johannes Turoczi de eerste *Hungaar*, die een taamlijk goede geschiedenis van zijn vaderland tot in de eerste jaaren van koning Matthias vervaardigde. Doch deeze vorst riep, daarënboven, veele buitenlandsche geleerden in *Hungarije*, vooräl uit *Italië*, dat toen van deeze zijde boven alle Landen van *Europa* uitmuntede. Het waren dichters, redenaars, taalkenners, sterrenkundigen, artsen, wiskundigen, rechtsgeleerden, en meer anderen. Onder dezelven was ook de *Italiaan* Antonius Bonfinius, die door zijne geschiedenis der *Hungaaren* den naam van den *Italiaanschen* Livius verkreegen heeft. In de vroegste eeuwen deezer geschiedenis, heeft hij wel met Turoczi en andere verzamelaars, wier berichten hij met een blind vertrouwen in zijn Werk had overgenomen, vrij veele misslagen begaan. Doch in de laatere tijden, en vooräl in de geschiedenis van koning Matthias, wiens deugden en gebreken hij taamlijk onzijdig verhaalt, is hij deste geloofwaardiger, en in dergelijke Werken overtreft hij alle zijne voorgangers in fraaiheid van *Latijnschen* stijl. Nog onder deeze regeering, nam het aantal der geleerden in *Hungarije* en *Zevenbergen* zoo aanmerklijk toe, dat zij, naar het voorbeeld der *Italiaanschen*, twee genootschappen stichteden, om, gemeenschaplijk, de weetenschappen gelukkiger uittebreiden.

Joh. Turoczi, omtrent het jaar 1490.

Ant. Bonfinius, omtrent het jaar 1500.

 XI. Mat-

Nieuwe zwakheid en verwarring des *Hungaarschen* Rijks.

XI. MATTHIAS stierf in *Wenen*, welke stad hij ook had begonnen te verfraaijen. Zijne meenigvuldige loflijke hoedanigheden en bedrijven kunnen ons zijne heerschende veröveringzucht, buitenspoorige begeerte naar de jagt, geneigdheid tot dronkenschap, en eenige andere zijner zwakke zijden, gemaklijk doen vergeten. Met zijnen dood ging, gewislijk, de ongemeene luister, door hem aan het *Hungaarsche* Rijk medegedeeld, grootendeels verlooren. De *Hungaaren* zelve gingen, onder zijne eerste opvolgers, ook in verre na niet zoo merkbaar en ongehinderd voord in alle vakken van volmaaktheid, als men van alle de hulpmiddelen en aanmoedigingen, van hem afkomstig, had kunnen verwachten. Hij liet slechts éénen zoon na, JOHANNES CORWINUS, die in onëcht geteeld was. Deezen, in gunstig voorkomen, gaaven en bekwaamheden hem zeer gelijken, en uitneemend veel beloovenden jongeling had hij openlijk tot zijnen troonöpvolger geschikt en voorbereid. Doch zoo onloochenbaar deszelfs verdiensten waren, zoo zeer belemmerde hem het vooröordeel wegens zijne onëchte geboorte, en het overweegend aanzien zijner mededingeren. Onder deezen verkreeg WLADISLAV, koning van *Bohemen*, doch niet zonder oorlog met de overigen, de overhand. Hij was een goedhartig, doch zeer onbekwaam, traag en moedloos vorst. De *Bohemers* plagten hem den koning DORBZE (dat is, in hunne taal, GOED!) te noemen, omdat hij dit woord zeer dikwijls gebruikte.

WLADISLAV II.

Weldra

Weldra werd hij door de *Hungaarsche* grooten, die tot hiertoe onder een' zoo werkzaamen en gestrengen koning geleefd hadden, veracht. Dit baarde ook oproerige beweegingen. De klagten der Staaten over zijne achtloosheid in het handhaaven des rechts, over de verspilling van 's Lands schatten door zijne ontrouwe Staatsdienaars, en over de laage inschiklijkheid, volgends welke hij, in weêrwil der wetten, den paus de aanzienlijkste geestlijke ambten in *Hungarije* met vreemdelingen liet vervullen, noodzaakten hem, betere wetten te geven. Een oorlog met de *Turken*, waarin de *Hungaaren*, in het begin der zestiende eeuw, gewikkeld werden, werd vooräl door de dapperheid van JOHANNES CORWINUS, die toen *Ban* of stadhouder van *Dalmatië*, *Kroatië* en *Slavonië* was, doch niet lang daarna stierf, gelukkig ten einde gebragt. Doch dat de koning *Moldavië* aan *Poolen* afstond, verwekte nieuw misnoegen. Nog meer nadeels bragt hij het Rijk toe door zijn besluitloos wankelen tusschen de tegen elkander overgestelde begrippen zijner Rijksstaaten wegens een opropeping van den paus tot een kruistogt tegen de *Turken*. Een der verstandigsten onder de grooten ontraadde hem zulk een' oorlog, op de overtuigendste gronden. De eerste prælaat des Rijks, de kardinaal en aartsbisschop van *Gran*, prees hem dien, integendeel, niet slechts aan; maar bediende zich ook van de aanhoudende besluitloosheid des konings, om weldra de pauslijke

J. CORWINUS st. in 't jaar 1504.

Een kruistogt.

 lijke

J. 1513. lijke kruisbullen bekend te maaken. Dit had terstond ten gevolge, 't geen de gemelde wijze raadsman voorzegd had. Bijna alle boeren verlieten de akkers en wijnbergen, welken zij moesten beärbeiden; en daar de hoop op een' gemaklijken en grooten buit, alsmede op een werkloos en ongebonden leeven, zeer bekoorlijk was, voegden zich bij hen nog veele kwalijk beruchte lieden. Door geweld en straffen wilden de edellieden hunne boeren weêrhouden; doch de kruisbroeders, dien men, door eene verbastering van het *Latijnsche* woord *Cruciati*, *Kuruzot* noemde, vielen nu de landerijen des adels woedend aan, plunderden, vermoordden en verbrandden op dezelve alles. Men moest hun een geregeld krijgsheir tegenstellen: en de gemelde wreedheden, nevens de korte oorlog, welken zij veröorzaakten, kosteden *Hungarije* meer dan zeventig - duizend menschen.

Kruisbroeders.

J. 1514.

Het eerste volledige *Hungaarsche* wetboek.

XII. Dit verschriklijk ongeluk, alleenlijk door de ligtzinnige overijlling der Regeering veröorzaakt, maakte den koning zoo gehaat, dat men reeds over zijne ontzetting begon te spreken. Doch hetzelve gaf tevens gelegenheid tot nieuwe inrichtingen in den boerenstand, welke zoo zeer bepaald en door beroovíng van vrijheden verzwakt werd, dat men van denzelven geen' opstand meer te duchten had. Te gelijk zorgden de koning en Rijksstaaten voor het bewaaren der kroongoederen, welke de Rijksschat waren, en vóór het afweeren van pauslijke aanvallen

op

op de rechten der *Hungaarsche* kerk. Eindelijk lieten zij door den rechtsgeleerden, STEPHANUS WERBOTZ, het eerste volledige wetboek verzamelen, dat nog heden, onder den naam van *het Werk van drie Deelen*, bekend is. Als eene verzameling in het algemeen beschouwd, werd hetzelve een nuttig Werk, dewijl men daarin de meeste rechten, rechterlijke gewoonten en wetten, welke in *Hungarije* gevolgd werden, bijeen vond. Doch dat de schrijver vrij veel over het hoofd zag van 't geen daartoe behoorde, was nog zoo berisplijk niet, als de vermételheid, door welke hij de oude rechten der koningen van *Hungarije* in kerklijke zaken, zoo veel mooglijk, verduisterde, en de eerste *Hungaarsche* rechtsgeleerde was, die den paus een geestlijk en wereldsch rechtsgebied in zijn vaderland toeschreef. WLADISLAV overleefde de invoering van dit wetboek, dat hij bekrachtigde, nog twee jaaren. Wetten zorgvuldig te doen handhaaven, was, inderdaad, van zijnen zwakken geest niet te verwachten. Geen wonder dus, dat het Rijk veel nadeels leed, omdat zoo veelen, willekeurig en ongestraft, tegen deszelfs Staatsregeling handelden. De jammerlijke toestand van zijne schatkist noodzaakte hem, de krijgsbenden te laten vervallen, welke zijn voorvader gesticht had; somtijds had hij zelfs geen gelds genoeg, om voor zijn eigen tafel te kunnen zorgen. Ook verminderde hij de koninglijke boekerij te *Ofen*,

J. 1514. STEPHANUS WERBOTZ.

WLADISLAV II st. in 't jaar 1516.

Ofen, door veelen haarer zeldzaamste handschriften wegtefchenken.

LODEWIJK II. komt met zijn krijgsheir, in den veldflag bij *Mohatsch*, om het leeven.

XIII. Slechts daardoor zorgde WLADISLAV eenigzins voor de rust van zijn Rijk, dat hij voor zijnen zoon LODEWIJK de troonöpvolging verzekerde. Doch daar deeze koning eerst tien jaaren oud was, maakten zich, niettegenstaande zijne begeerte, om zich in alles te laten onderrichten, en zijne ongemeene vatbaarheden, belangzuchtige Staatsdienaars en hovelingen de onbedreevenheid zijner jeugd ten nutte. Zij verleidden hem tot verwijfdheid en verkwisting; doch van Staatkundige bézigheden verwijderden zij hem deste meer, onder voorwendfel, dat een koning anderen tot zijnen dienst heeft, die deezen last moeten dragen. Dus werd LODEWIJK, die zich flechts aan vermaaken overgaf, nog armer, dan zijn Vader, en nog minder, dan deeze, door den adel geächt. Alles verfmaadde de wetten fchaamteloos, en een' voornaam' heer kon men niet meer voor het gerecht roepen. Op de Rijksdagen verfcheenen zeer weinigen; buiten de grensvestigen werden naauwlijks eenige foldaaten meer onderhouden; en daar de geldverfpillingen der grooten en des hofs alle paalen te buiten gingen, verminderden zij de gehalte van het geld, welk zelfs de armen en boeren door muntvervalfching weldra navolgden. In deezen jammerlijken toestand des Rijks, hadden de *Turken* weinig moeite, om *Belgrado*, deszelfs voormuur, te

ver-

verôveren. Omtrent gelijktijdig vond de Godsdienst- en kerk-hervorming, onlangs in *Duitschland* begonnen, ook in *Hungarije* en *Zevenbergen* niet weinige vrienden, nadat eenige kooplieden van *Hermanstad* LUTHERS geschriften uit *Duitschland* in hun vaderland hadden overgebragt. Doch weldra wisten de bisschopen den Rijksdag een besluit te doen nemen, volgends welk alle *Luterschen*, zonder nader onderzoek, aan een ieder, die hen magtig kon, worden, ter verbranding werden prijs gegeeven. Nimmer had de bloedgierige Godsdienstijver, (of, eigenlijk, de maatregelen der hooge geestlijkheid, om van haare wereldlijke magt en rijkdommen door de Hervorming toch niets te verliezen,) ontijdiger voor het Rijk kunnen woeden. de *Turksche* sultan had hetzelve niet lang te vóóren den oorlog aangekondigd; en terstond daarna had een opstand tegen de gunstelingen en verleiders des konings, onder aanvoering van den bovengemelden WERBOTZ, de binnenlandsche twisten ten hoogsten top doen stijgen. Twee overwinningen over middenmaatige *Turksche* legers boezemden den *Hungaarschen* Staaten zoo veel vertrouwen op hunne krachten in, dat zij vreemde Natiën, welke hun met geld en soldaaten konden en wilden bijstaan, met veráchting behandelden. Zelfs meldden zij, uit vreeze, dat de koning te magtig mogt worden, den *Bohemers*, *Moraviërs* en *Lausnitsers*, van wien hij een magtig krijgsheir gevorderd had, dat het niet noodig was,

J. 1520.
J. 1521 env.
J. 1525.
J. 1524.

 hun

hun zoo veele soldaaten te zenden, dewijl zij zelve reeds tegen den vijand bestand waren. Doch toen de sultan uit *Slavonië*, langs den *Donau*, met tweemaal honderd duizend
J. 1526. mannen in *Hungarije* inviel, kon LODEWIJK slechts een geringe krijgsmagt op den been brengen. Nog in deezen dringenden nood maakte de adel beuzelachtige zwaarigheden; 't geen den jongen en moedigen koning, eindelijk, in toorn deed uitroepen: „ Ik zie wel, dat men mij mijn leeven wil doen opofferen: het zal geschieden!" Deeze vorst en eenige veldheeren bezaten beleids genoeg, om een' beslissenden veldslag zoo lang te ontwijken, totdat zij de versterkingen, welke van verscheidene zijden naderden, zouden ontvangen hebben. Doch zij werden door den opperbevelhebber, den aartsbisschop van *Grun*, en door de ontijdige begeerte van het grootste gedeelte des krijgsvolks naar den strijd, gedwongen, om het zoo veel magtiger *Turksche* heir bij *Mohatsch*, een stad niet verre van den *Donau*, aan den kant der *Slavoni-*
J. 1526, den 29 van Oogstm. *sche* grenzen, een' veldslag te leveren. Deeze was de ongelukkigste van allen, welken de *Hungaaren* nog immer verlooren hadden. Bijna hun gantsche heir, en in hetzelve twee aartsbisschopen, vijf bisschopen, meer dan vijfhonderd van den hoogen en laageren adel, en boven de twintig-duizend soldaaten werden 'er neêrgehouwen. De beklagenswaardige koning, die dapper gestreeden had, doch, eindelijk, ook de vluchtelingen

lingen volgen moest, verstikte in een moeras, waarin hij met zijn paard gevallen was. De vijanden overmeesterden de helft van *Hungarije*, veröverden en verbrandden de hoofdstad *Ofen*, uitgezonderd het koninglijk slot, en voerden omtrent driemaal honderdduizend menschen als slaven met zich mede.

VIERDE

VIERDE TIJDVAK.

Van het begin der Oostenrijksche heerschappij over Hungarije, en van de nieuwe verlichting der Hungaaren door Godsdienst en Geleerdheid, tot onze tijden.

Van het jaar 1526 tot 1784 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van omtrent twee en een halve eeuw.

I.

JOHANNES VAN ZAPOLIJA en de aartshertog FERDINAND betwisten elkander het *Hungaarsche* Rijk.

Hoe groot ook alle de rampen waren, welken de neêrlaag bij *Mohatsch* den *Hungaaren* veröorzaakte, behoefde, echter, derzelver smartlijk gevoel geen' zeer langen tijd, om door eensgezindheid en een' wijzen vorst verzacht te worden; te meer, daar de *Turken* het Rijk terstond verlieten. Doch dit waren hulpmiddelen, welken de *Hungaaren*, ongelukkiglijk, niet konden gebruiken. Reeds vóór veele jaaren, had een der magtige *Hungaarsche* grooten, JOHANNES VAN ZAPOLIJA, erfgraaf van *Zips* en *Woiwood* van *Zevenbergen*, een geduchte partij in het Rijk gesticht. Hij was schrander en dapper tevens, en had zich door de wapenen

nen ten aanzien van zijn vaderland verdienstlijk gemaakt; doch zijne eerzucht verstrekte hetzelve ten nadeele. Onder de beide laatste Regeeringen, dong hij reeds openlijk naar den troon; en thands viel het hem, in de algemeene verwarring van *Hungarije*, aan de spits van een groot krijgsheir, waarmede hij Lodewijk te langzaam te hulp trok, niet moeijelijk zich tot koning te doen verkiezen. Van den anderen kant was aan het aartshertoglijke huis J. 1526.
van *Oostenrijk* de troonöpvolging, door een verdrag met de *Hungaarsche* Rijksstaaten, niet slechts afgestaan; maar ook de aartshertog Ferdinand, door zijn huwelijk met de zuster van Lodewijk den Tweeden, in dat recht nog meer bevestigd. Vanhier, dat, nog in dit zelfde jaar, Ferdinand en zijn mededinger beiden als koningen werd uitgeroepen. In het volgende, bekwam de eerste reeds volkomen de overhand. Nu zocht Johannes hulp bij den J. 1528.
Turkschen sultan, die hem met een aanzienlijk krijgsheir ondersteunde, en tot in *Oostenrijk* doordrong, alwaar hij, echter, *Wenen* vruchteloos belegerde. Nadat deeze oorlog J. 1529.
nog veele jaaren, onder herhaalde verwoestende invallen der *Turken*, was voordgezet, slooten Ferdinand en Johannes eenen vreede onder deeze voorwaarden, dat de laatste J. 1538.
den titel van koning van *Hungarije* en *Dalmatië*, als mede *Zevenbergen*, en zoo veel van *Hungarije*, als hij reeds bezat, zou behouden; doch dat het overige gedeelte van dat Land, nevens *Slavonië*, *Kroatië* en *Dal*-

ma-

matië, in FERDINANDS magt zouden blijven. Deeze *Romeinsche*, *Hungaarsche* en *Boheemsche* koning moest, eindelijk, na den dood van JOHANNES, alle deszelfs Landen erven.

Dood van JOHANNES, in 't jaar 1540.

FERDINAND en de *Turken* verdeelen *Hungarije* onderling. MARTINUZZI.

II. Doch toen koning JOHANNES gestorven was, bleeven zijne weduwe en voornaamste raadsman, de bisschop GEORGIUS MARTINUZZI VAN WARADEIN, dien hij tot voogd over zijnen ongebooren prins, JOHANNES SIEGMUND, had aangesteld, dit verdrag niet getrouw. Deeze bisschop, die eigenlijk UTHIJSENITSCH heet, was een gebooren *Dalmatiër*, en liep verscheidene standen even gemaklijk door. Van een jong krijgsman werd hij munnik en bisschop, van tijd tot tijd tevens schatmeester, Staatsdienaar, veldheer en kardinaal. Hij nam, tot het einde zijnes leevens, alle deeze posten bij afwisseling waar; schikte zich wel naar alle; doch wikkelde zich ook in onberaadene onderneemingen, en kwam, eindelijk, gelijk meer dergelijke koene, eergierige en onrustige mannen, door zijne vijanden, op een gewelddaadige wijze, om het leeven. Volgends zijnen raad, werd JOHANNES SIEGMUND tot koning van *Hungarije* benoemd, en de *Turksche* keizer verzocht, denzelven in zijne bescherming te nemen. Dus viel andermaal een talrijk *Turksch* krijgsheir in *Hungarije* in; doch weldra bleek het, dat de sultan niet zoo zeer den jongen prins op den *Hungaarschen* troon wilde bevestigen, als wel dit rijk, zoo veel mooglijk, verzwakken, en nevens *Zevenbergen* voor zich be-

behouden. Vergeefs sloot nu ISABELLA, de moeder van JOHANNES SIEGMUND, een verdrag met FERDINAND. De *Turken* bleeven in het bezit van *Ofen* en veele andere oorden van *Hungarije*; en FERDINAND konde, door een stilstand van wapenen met hun te sluiten, zijn Rijksäandeel slechts onder die voorwaarde behouden, dat hij hun een' aanzienlijken jaarlijkschen cijns beloofde. Doch ook deeze rust was niet langduurig. Schoon ISABELLA haar Rijk indedaad aan FERDINAND afstond, verlokte, echter, dit zelfde de *Turken*, onder wier bescherming zij tot dusverre geweest waren, tot een' nieuwen inval in *Hungarije*. Andermaal werd JOHANNES SIEGMUND, door een misnoegde partij in *Zevenbergen*, voor koning van *Hungarije* verklaard; zijne moeder aanvaardde, in zijne plaats, op nieuw de Regeering; stierf weinige jaaren daarna, en weldra verloor haar zoon weder alles. FERDINAND, die intusschen keizer was geworden, sloot, eindelijk, met de *Turken* een' nieuw verdrag, volgends welk hij hun wel *Ofen*, *Stuhlweissenburg* en veele andere steden en gewesten in *Hungarije* afstaan, en eenig jaargeld belooven moest; doch, na bijna veertigjaarige onlusten, zijn Rijksäandeel in gerust bezit verkreeg.

J. 1547.

J. 1551.

J. 1555.

J. 1558.

J. 1562.

St. in 't jaar 1564.

III. In deeze verwarde omstandigheden, waren 'er indedaad geene verbeteringen van den inwendigen toestand des Rijks en der Natie te hoopen; echter was FERDINAND met zijne Staaten ten dien einde somtijds werk-

Voorspoed der Godsdienstige Hervorming in

Hungarije en Zevenbergen. werkzaam. Dus werd op een' Landdag de grond gelegd van den hoogsten rechtbank des Rijks, welke van zijne zeven bijzitters den naam ontleende van *Septemviraal-tafel* of tafel der zeven mannen; doch, in laater tijden, nog meer leden verkreeg. Op een J. 1548. anderen Landdag werd besloten, de kasteelen te sloopen, uit welken men tot hiertoe, onder begunstiging van binnenlandsche oorlogen, aanhoudend-bezoldigde roovers had gezonden, om de omliggende gewesten uitteplunderen, en den buit met hun te deelen: een besluit, dat terstond ter uitvoer gebragt werd. Doch ten aanzien van een der belangrijkste zaaken konden de koning en zijne Rijksstaaten óf niet eensgezind worden, óf namen zij maatregelen, welke geene goede gevolgen konden hebben. In weêrwil van de doodstraffen, reeds zoo vroeg tegen de voorstanders van den Hervormden Godsdienst gedreigd, en somtijds ook daadlijk gebézigd, was hun aantal ongemeen toegenomen. Zelfs het aanhoudende krijgsgewoel verschafte hun meer vrijheid, om zich openlijker te vertoonen. De beide koningen, FERDINAND en JOHANNES, spaarden niet zelden, uit Staatkunde, deeze zoo aanzienlijk geworden partij: en in het algemeen kon men, (gelijk toen bijna overal in *Europa*,) betere, doch lang verdrukte, kundigheden in Godsdienstige zaaken door geweld en vrees het doordringen niet meer beletten.
J. 1527. Verscheidene magtige grooten verklaarden zich weldra voor de *Euangelische* leer. Kort daarna ga-

gaven de vijf koninglijke vrijsteden in *Opper-Hungarije*, *Kaschau*, *Leutschau*, *Eperies*, *Zellen* en *Bartfa*, alsmede het geheele *Scharoscher Palatinaatschap*, waarin de drie laatste van deze steden liggen, aan koning FERDINAND hunne geloofsbelijdenis over, welke met de *Augsburfsche* geheel overeenstemde. Een *Woiwood* van *Zevenbergen* nam de *Gereformeerde* Geloofsgenooten in zijne bescherming, en liet hen te *Patak*, of *Scharosch-Patak*, een stad in het laatstgemelde *Palatinaatschap*, een kerk bouwen, welke hunne eerste in *Hungarije* was. Twaalf jaaren daarna behoorden de *Saxen* of *Duitschers* in *Zevenbergen* reeds bijna allen tot ééne der beide *Protestantsche* gemeenten. Van hier, dat de *Roomsch-Catholieken* een nieuwe wet wisten te doen maaken, ter herstelling hunner Godsdienstöefening in zoo veele gewesten des Rijks; alwaar de kerkverbetering reeds gevestigd was. Doch eenige voornaame *Protestanten*, die hooge posten bekleedden, wisten koning FERDINAND te overreeden, om deeze wet niet te doen handhaaven. De *Hungaarsche* Rijksstaaten ijverden zoo dikwijls voor hunne burgerlijke vrijheden, en wilden, echter, elkander hunne *Christelijke* vrijheid van Godsdienst steeds betwisten.

J. 1532.

J. 1548.

IV. Thands verkreegen zij in koning MAXIMILIAAN, FERDINANDS zoon en opvolger, ook als *Duitsch* keizer, eenen vorst, die hun veel beter, dan zijn vader, zulke goede gezindheden ten aanzien van den Godsdienst kon

Toestand der *Hungaaren* onder keizer MAXIMILIAAN II.

kon inboezemen. Hij was door hen gekoozen, schoon zij zijn geslacht het recht van opvolging in hun Rijk reeds geschonken hadden.
J. 1563. Te *Presburg* was hij gekroond: en aldaar stichtte men nu ook den zoogenaamden *Köningsberg*, een' heuvel, op welken anders te *Stuhlweissenburg* de nieuwgekroonde koningen te rijden, en een bloot zwaard naar alle vier de windstreeken plagten te zwaaijen. Dit zinnebeeld van moed, om het Rijk tegen alle zijne vijanden te verdeedigen, is tot de nieuwste tijden in gebruik gebleeven. MAXIMILIAAN was een zeer goedäartig en zagtzinnig Regent, zeer verdraagzaam jegens andere *Christelijke* genootschappen, vreedelievend en met de weetenschappen, vooräl met verscheidene taalen, wél bekend. Door dit alles kon hij zich, echter, onder de *Hungaaren* weinig bemind maaken. Sedert veele jaaren waren zij gewoon, van de eene tot de andere partij overtegaan: en daar de keizer het noodig vond, de *Hungaarsche* vestingen met *Duitsch* krijgsvolk en buitenlandsche veldheeren, waaöp hij het meeste vertrouwen kon stellen, te bezetten, toonden zij zich daaröver hoogst misnoegd. Vanhier ook, dat de *Duitsche* Rijksstaaten steeds minder geneigd werden, om den *Hungaaren* in den oorlog tegen de *Turken* bijtestaan. Dewijl de eersten nu eens hun vaderland zelve wilden verdeedigen, en dan weder vreemde hulp zochten, welke zij, echter, weldra wantrouwden. Wij moeten hier ook nog bijvoegen,

gen, dat veele *Hungaaren* nog steeds liever een' vaderlandschen koning wenschten, en met de zeden der *Duitschers*, zelfs met hunne meer doordachte wijze van oorlog voeren, niet overeënstemden. MAXIMILIAANS twaalfjaarige regeering van *Hungaarije* werd door herhaalde poogingen van zijnen voorigen koninglijken mededinger, JOHANNES SIEGMUND, om zich de *Hungaaren* te onderwerpen, en door eenen gelijktijdigen oorlog met de *Turken* ontrust. Doch JOHANNES SIEGMUND deed, eindelijk, afstand van de koninglijke waardigheid, en vergenoegde zich met den titel van *Woiwood*, en met *Zevenbergen* en eenige nabuurige *Palatinaatschappen* van *Hungaarije* erflijk te behouden. Toen hij kort daarna stierf, verkoozen de *Zevenbergsche* Staaten zijnen dapperen veldheer, STEPHANUS BATHORIE, tot hunnen *Woiwood*, of vorst, die door den *Duitschen* en den *Turkschen* keizer bevestigd werd; doch na weinige jaaren den *Poolschen* troon beklom.

St. in 't jaar 1576.

J. 1570.

J. 1575.

V. In de vier- en twintig laatste jaaren der zestiende eeuw, en in de agt eerste der zeventiende, onder de regeering van keizer RUDOLF DEN TWEEDEN, MAXIMILIAANS zoon, over *Hungarije*, werd dit Rijk door dezelfde onheilen gedrukt: oorlog met de *Turken*, twisten met de vorsten van *Zevenbergen*, en Godgeleerde vervolgzucht; doch deels met een ander gevolg. Daar de *Turken* als in het hart van *Hungarije* waren, dewijl zij *Ofen* zelf bezet hielden, bleeven de strooperijen

Een gedeelte van *Hungarije* blijft in de magt der *Turken.*

en vijandlijkheden van beide zijden steeds voordduuren, totdat men, eindelijk, een'
J. 1593. geregelden oorlog ondernam, welke eerst na vier- en twintig jaaren geëindigd werd, dewijl ook de veränderingen in *Zevenbergen* denzelven duurzaamer maakten. SIEGMUND BATHORI, de vorst van dit Land, sloot met den keizer een verbond tegen de *Turken*,
J. 1595. en werd daarvoor door denzelven tot *Duitschen* Rijksvorst benoemd; *Zevenbergen*, echter, moest nog steeds onder de oppermagt van het *Hungaarsche* Rijk, en des keizers erfrecht op hetzelve, wanneer de manlijke stam der vorsten mogt uitsterven, voorbehouden blijven. Zelfs verkreeg RUDOLF, door SIEGMUNDS vrijwilligen afstand, meer-
J. 1597 env. maalen *Zevenbergen* in bezit; doch verloor hetzelve steeds weder. Zelfs vereënigde zich, in zijne laatste jaaren, de nieuwe vorst van
J. 1604. *Zevenbergen*, STEPHANUS BOTSCHKAI, met de *Turken* tegen hem. Daardoor bekwam de oorlog met de *Turken*, welke nog bleef voordduuren, een deste nadeeliger wending; te meer, daar RUDOLF, reeds sedert verscheidene jaaren, de Staatszaaken weinig ter harte nam, en 'er voor *Hungarije* dus slecht gezorgd was. Den *Turken* werden dus, door een vreedes-
J. 1607. verbond, *Ofen*, *Gran* en een aanmerklijk gedeelte van *Neder-Hungarije* afgestaan.

Godsdienstige vreede in *Hungarije*. J. 1606. VI. De vreede, integendeel, welke kort te vóóren in *Weenen* met den vorst van *Zevenbergen* gesloten werd, was deste gelukkiger voor de Hervormden in *Hungarije*, dewijl

wijl hij hun een volkomene vrijheid van Godsdienst verschafte. Tot hiertoe hadden zij van de gewoone vervolgzucht der *Roomsch-Catholieke* geestlijkheid veel geleeden. In *Zevenbergen* zelve, alwaar zij het grootste gedeelte der inwooners uitmaakten, waren zij, omtrent het einde der zestiende eeuw, uit het bezit van veelen hunner rechten verstooten: en naderhand gebruikte een keizerlijk veldheer tot dit zelfde oogmerk zelfs zijne soldaaten. Een gelijk lot trof hen J. 1604.
in *Hungaarije*, schoon aldaar de meeste Rijksstaaten hunne gevoelens omhelsden. Kerken en leeräars werden hun ontrukt, en zelfs werd hun verboden, hunne klagten hieröver aan het keizerlijk hof te brengen. Doch de vorst Botschkai, die ook een *Protestant* was, verijdelde het oogmerk, door den aartshertog Ferdinand zoo driftig doorgezet, om de Hervormde Godsdienstöefening gantschlijk uitterooijen. Hij floot met den broeder des keizers, den aartshertog Matthias, een verbond, volgends welk de *Euangelischen* en *Gereformeerden* beiden een volkomene vrijheid van Godsdienst moesten genieten. Hij zelf werd tot de waardigheid van *Duitschen* Rijksvorst verhéven, en verkreeg nog een gedeelte van het aan *Zevenbergen* grenzende *Hungaarije*. Weldra bediende zich Matthias van het heerschende J. 1608.
misnoegen tegen den keizer, om zich in het bezit te stellen van het koningrijk *Hungarije*, alsmede van *Moravië* en *Oostenrijk*. In korten

ten tijd maakte hij zich ook van *Bohemen* meester: en, na den dood van zijnen broeder, werd hij ook tot keizer verkooren. Hij handhaafde de nieuwe Godsdienstige inrichting zoo oprecht, dat tweemaalen achtereen een *Euangeliesch* groote tot *Palatijn* of Rijkspalsgraaf benoemd werd.

J. 1610.

Zeden en geleerdheid der *Hungaaren* in de zestiende eeuw.

VII. Thands scheen dus de tijd gekomen, dat de *Hungaaren*, in het bezit der zoo lang gewenschte rust, en onder eenen werkzaamen vorst, gelijk MATTHIAS was, hunne krachten, geheel eensgezind, zouden kunnen vereenigen, om hun vaderland éénmaal van de *Turksche* heerschappij niet slechts volkomen te verlossen; maar ook zelve een' hoogeren trap van volksvolmaaktheid te bereiken. In dit opzigt was hun de zestiende eeuw niet zeer gunstig geweest. Want, schoon hun in dezelve de Godsdienst- en kerkverbetering, alsmede de daarüit voordvloeijende heilzaame vrijheid van denken, en een nieuwe verstandsverlichting door de weetenschappen, werden aangeboden, verhinderden zij elkander, echter, door onderlinge twisten, Godgeleerden haat, geweldaadigheden en bijna onäfgebrokene oorlogen, om zich zulke belanglijke voorrechten, waarvan ontelbaaren onder hen zich reeds begonnen te bedienen, algemeen en duurzaam ten nutte te maaken. Zelfs hunne zeden werden nog weinig beschaafd. De kracht der wetten, door welke zij geregeerd moesten worden, ging in zulke onstuimige tijden geheel verlooren. Men kan zich, wel is waar, geen on-

onverschrokkener dapperheid verbeelden, dan de *Hungaarsche* soldaaten en bevelhebbers in dien tijd vertoonden. Vrouwen zelve vloogen, wanneer zij mede belegerd waren, een' onvermijdlijken dood te gemoet, en een veel geringer aantal *Hungaaren*, wél aangevoerd, versloeg de sterkste *Turksche* legers. Doch deeze zelfde duurzaame en bloedige wapenöefening is, misschien, de voornaame oorzaak geweest, dat zij nog een overhellende neiging tot wreedheid vertoonden: niet zoo zeer in oorlogen; veelligt daarïn het minste; maar in de doodstraffen van misdaadigers, en in het misbruik hunner magt tegen geringere, arme en weerlooze persoonen. Niettegenstaande de reeds gemelde beletselen, waarmede zij te strijden hadden, verhief zich de geleerdheid onder hen eenigzins. De opgewekte zucht naar onderzoek van Geloofszaaken, en niet min de hévige twisten over dezelve, beweezen, ter bevordering van Godsdienstige kennis, gewigtige diensten. Andreas Dudith, bisschop van *Vijfkerken*, een zeer geleerd, welsprekend en Staatkundig man, die zich in *Italië* en *Frankrijk* in den smaak der *Grieksche* en *Romeinsche* oudheid geöefend had, muntte ook in betere kundigheden uit ten aanzien van Godsdienst en kerk. In de algemeene *Roomsch-Catholieke* kerkvergadering drong hij moedig aan op het verbeteren van eenige, voor dezelve zeer nadeelige, gebreken. Doch naderhand verliet hij zijn bisdom, en leg-

A. Dudith. St. in 't jaar 1589.

legde zich gantschlijk toe op de weetenschappen en het Godsdienstig onderzoek. Schoon hij zich, van tijd tot tijd, den *Protestanten* niet ongenegen getoond had, bleef hij, echter, eenigen tijd, gelijk dit in eerlijke en vrije onderzoekers der waarheid niets vreemds is, veränderlijk in zijne gezindheden ten aanzien van de verschillende kerklijke genootschappen der *Christenen*; doch was thands een der eersten, die jegens dwaaling en bijgeloof meer zachtmoedige toegeeflijkheid aanprees, dan tot hiertoe doorgaands plaats hadden; hij stierf, eindelijk, in de gemeente der *Euangelischen* te *Breslau*. Een ander *Hungaar*, JOHANNES SAMBUCUS (eigenlijk SAMBOKIJ) verwierf zich nog algemeener lof. Gelijk DUDITH, had ook hij, doch op nog langer reizen in vreemde landen, zich met de juiste geleerdheid der oude wereld zeer wél bekend gemaakt. Door verzamelingen, eerste uitgaven, vertaalingen en ophelderingen van geschriften uit dat tijdvak, werd hij een haarer voornaamste bevorderaars. Daarënboven verëenigde hij met de geneeskunde, welke hij gelukkig oefende, veele geschiedkundige bekwaamheden, en was een aangenaam *Latijnsch* dichter en redenaar.

JOHANNES SAMBUCUS. St. in 't jaar 1584.

Onder andere *Hungaaren*, die in deeze eeuw als geleerden en schrijvers hun Vaderland tot sieraad verstrekten, verdient ook NICOLAAS ISCHTAWNFI een' voornaamen rang. Ook deeze legde in de *Italiaansche* hooge school te *Bologna* den grond eener nuttige geleerdheid.

NIC. ISCHTWANFI st.

Al-

Aldaar was Sambucus eenigen tijd zijn leeraar. Ook elders maakte hij zich met de meeste *Europische* taalen bekend. Dikwijls gaf hij in den oorlog, enkel als vrijwilliger, blijken van zijne dapperheid; doch nog meer en aanhoudender behandelde hij de gewigtigste Staatsbelangen niet min bekwaam, dan getrouw, en steeg dus tot de waardigheid van *Palatijn*. De geschiedenis van zijn vaderland, welke hij, van den dood van Matthias Corwinus tot de eerste jaaren der zeventiende eeuw, beschreef, prijst zich aan door een' sierlijken *Latijnschen* stijl, schoon de schrijver niet altijd onpartijdig en gematigd genoeg was. Doch zij is eerst na zijnen dood, en, misschien, niet onvervalscht in het licht gegeeven. omtrent in het jaar 1615.

VIII. De krijgsbedrijven der *Hungaaren*, welke hen zulke geschiedschrijvers waardig maakten, namen, in de zeventiende eeuw, uit hoofde van de zeer dikwijls voorkomende gelegenheden tot dezelve, wel ongemeen toe. Echter tevens ontbrak het hun in deeze eeuw weder aan binnenlandsche rust en eensgezindheid, zonder welke een Natie, onmooglijk, in eenige wezenlijke voortreflijkheid kan toenemen. Dit was voornaamlijk aan hunne verschillen over de Godgeleerdheid te wijten, in welke zij zelfs de *Christelijke* verdraagzaamheid nog niet konden oefenen, niettegenstaande hunne Godsdienstige vreede op dezelve rusten moest. Tot hun ongeluk, werd elke twist door verschei-

Nieuwe poogingen, om de *Protestanten* in *Hungarije* te verdrukken.

scheidene samenlopende omstandigheden en persoonen meer dan éénmaal aangevuurd. Den keizer en koning MATTHIAS, een dapper en rechtvaardig vorst, die, zonder te oorlogen, de *Turken* genoodzaakt had, om hem omtrent drie honderd dorpen in *Hungaarije* wedertegeven, werd op den *Hungaarschen* troon opgevolgd door zijnen neef, den aartshertog FERDINAND, die terstond daarna ook keizer werd. Hoe veele bekwaamheden deeze ook voor de Regeering bezat, zij verlooren, echter, grootendeels haare algemeennuttige waardij door zijnen bitteren haat tegen de *Protestanten*, wier Godsdienstige vrijheid hij in alle zijne erflanden wilde onderdrukken. Reeds onder keizer MATTHIAS, barstede in *Bohemen*, uit hoofde van herhaalde verkortingen der kerklijke rechten, welke den *Euangelischen* aldaar door de keizers verleend waren, een oorlog uit. Deeze werd thands algemeener; de *Boheemsche*, meest *Protestantsche*, Staaten wilden volstrektlijk FERDINAND niet voor hunnen koning erkennen; zij vereënigden zich tegen hem met hunne Geloofsgenooten in de overige *Oostenrijksche* erflanden, en poogden ook in *Hungarije* hunne partij te versterken. Hier hield zich in dien tijd PETER PAZMANIJ, eerst een *Jesuit*, vervolgends aartsbisschop van *Gran*, en dus tevens opperhoofd der *Roomsch-Catholieke* geestlijkheid in *Hungaarije*, en, eindelijk, *kardinaal*, niet min ijverig, dan schrander, bezig, om de *Protestanten* in zijn va-

FERDINAND II. In 't jaar 1619.

Boheemsche oorlog J. 1618 env.

P. PAZMANIJ st. in 't jaar 1637.

vaderland, door allerleije middelen, uitterooijen. Hij bezat geleerdheid, doch welke, voornaamlijk slechts in een zeer geoefende vaardigheid bestond, om over de leerstukken zijner kerk te twisten. Doch zijne aangenaame welsprekendheid, inneemende verkeering, Staatkunde, en inzonderheid zijne bekwaamheid, om zachte en gewelddaadige middelen bij afwisseling te bezigen, begunstigden het meest zijn oogmerk. In zeker opzigt verloste hij in *Hungarije* den *Roomsch-Catholieken* Godsdienst van het steeds meer dreigend gevaar eener geheele vernietiging, verschafte denzelven ten dien einde, in weêrwil van het verbod der Rijkswetten, vaste goederen, schoolen en een uitneemend aanzien in het Rijk, en stichtte tevens de hooge school te *Tijrnau*, welke die geheel werd overgegeeven. J. 1635. Tegen de gewoonte der *Roomsch-Catholieke* geestlijkheid, liet hij kanselredevoeringen, gebedenboeken en Godgeleerde geschriften in het *Hungaarsch* drukken, omdat de *Protestanten* door dergelijke boeken in de gemelde Landstaal zoo veel invloeds verkreegen hadden. Deezen, integendeel, ontnam hij kerken, en wist het met den *Palatijn* zoo verre te brengen, dat zij, toen zij zich op den Rijksdag over deeze en andere onrechtvaardigheden beklaagden, een dreigend antwoord ontvingen. De *Protestantsche* grooten besllooten dus deels, hunne rechten door de wapenen te verdeedigen, en riepen den *Gereformeerden* vorst van *Zevenbergen*, Gabriël Bethlen, of, volgends

de

de *Hungaarsche* taal, BETHLEN GABOR, met wien zich ook de nieuwe koning van *Bohemen*, de mededinger van FERDINAND, vereënigd had, te hulp.

J. 1619.

Binnenlandsche oorlogen en Godgeleerde twisten in *Hungarije*.

Dood van BETHLEN, in 't jaar 1629.

IX. BETHLEN drong dus met een krijgsheir in *Hungarije* door, verschafte den *Protestanten* weder volkomen de overhand, werd zelfs door de Staaten van alle kerkgenootschappen tot koning van *Hungarije* verkooren, en ontruste den keizer, die tevens in *Duitschland* oorlog voerde, verscheidene jaaren achtereën, dewijl de verbintenisfen, tusschen hen beiden gesloten, óf niet naauwkeurig vervuld werden, óf nog veel wantrouwen achterlieten. Bij deeze gelegenheid waren de bezwaaren over den Godsdienst wel uit den weg geruimd; doch weldra ontstonden 'er nieuwe. Allengskens zocht men de *Protestantsche* grooten en edellieden, door huwelijken met *Roomsch-Catholieke* vrouwen, en andere zachte middelen, naar deeze kerk te lokken. Bij niet weinigen gelukte dit ontwerp; en de zoogenaamde nieuwbekeerden ontrukten terstond hunnen *Protestantschen* onderdaanen kerken en leeraars. In de eerste jaaren van den nieuwen keizer en koning van *Hungarije*, FERDINAND DEN DERDEN, hadden de *Protestanten* aldaar reeds meer dan drie-honderd kerken ten platten lande verlooren. Deeze en andere verdrukkingen, welke zij leeden, verschaften den vorst van *Zevenbergen* in dien tijd, GEORGIUS RAKOTZI, een der meenigvuldige voorwendsels, waaröm hij zich, in den toen

FERDINAND III. Sedert 't jaar 1637.

nog voordduurenden dertigjaarigen oorlog, J. 1644.
met den geduchtsten vijand des keizers, met de *Zweeden* vereënigde, en in *Hungarije* gewapend inviel. Deeze oorlog werd wel reeds in het volgende jaar geëindigd, dewijl de keizer de oude rechten der *Protestanten* bevestigde; doch hij ondervond daarin veel tegenstands van de zijde der bisschopen; en schoon hij aan dat Godsdienstig genootschap een aantal kerken liet teruggeven, duurde het, echter, niet lang, of zij werden op nieuw van andere beroofd, en zeer dikwijls moedwillig mishandeld. Dit had inzonderheid plaats onder de Regeering van den volgenden koning, keizer LEOPOLD, wiens goedheid en LEOPOLD.
rechtvaardigheid den *Protestanten* niets baaten Sedert het
kon, daar hij zich geheel door zijne hofgeestjaar 1657.
lijken en gunstlingen liet geleiden.

X. Bij deeze bezwaaren kwamen nog an- Oproer
dere, welke de *Roomsch-Catholieke* Staaten van veele
van *Hungarije*, zoo wel als de *Protestanten*, grooten,
verdrukten. De keizer scheen zich in dit en hévige
Rijk een onbepaalde heerschappij aantemaati- vervolging der
gen, en deszelfs ouden regeeringsvorm te *Protestanten*.
willen vernietigen. In hetzelve werd een leger van buitenlandsche bevelhebbers en soldaaten op den been gehouden. Daar de laatste ongeregeld bezoldigd werden, veröorloofden zij zich allerleije buitenspoorigheden, welke zelfs een' opstand in sommige gewesten ten gevolge hadden. De *Hungaarsche* adel beklaagde zich, dat zij in het vervullen der belangrijkste ambten voorbijgegaan werden,

en

en voor *Duitschers* te recht moesten staan. Het misnoegen werd nog algemeener en openlijker, toen de keizer, na een belangrijke overwinning, welke zijn veldheer MONTECUCULI in den *Turkschen* oorlog, welke intusschen ontstaan was, op de *Hungaaren* behaald had, terstond een hoogst overijlden vreede-sloot, door welken *Nieuwheusel* en andere plaatsen, door de *Turken* veröverd, hun afgestaan, en zij dus in staat gesteld werden, om even gemakkelijk *Opper-Hungarije* tot de grenzen van *Duitschland* te verwoesten, als zij tot hiertoe ten aanzien van *Neder-Hungarije* gedaan hadden. Verscheidene grooten en edellieden stichteden dus een geheim onderling verbond, en stelden zich, als daartoe door een oude Rijkswet gevolmagtigd, in staat, om hunne zinkende vrijheid, des noods, ook met de wapenen te ondersteunen. Doch hunne samenzwering werd ontdekt, op het eigen oogenblik haarer uitbarsting. De keizer verijdelde door zijne krijgsmagt alle haare maatregelen, en liet de voornaamste hoofden ten dood brengen. Nu ondernam hij willekeurige veränderingen in de Regeering van *Hungarije*, welks aanzienlijkste Staatsämbten vernietigd werden, terwijl hij, integendeel, den grooten zelven belastingen oplegde. De *Hungaarsche* aartsbisschopen en bisschopen bedienden zich gretig van deeze gunstige gelegenheid, om de Godsdienstöefening hunner *Protestantsche* medeburgers, waar zij slechts konden, te vernietigen.

J. 1664. (beside "schen ontstaan was")
J. 1670. (beside "ondersteunen")
J. 1671 tot 1681 (beside "schopen en bisschopen")

gen. Dewijl eenigen van derzelver predikers met de veröordeelde grooten in verbintenis hadden gestaan, werden zij als oproermaakers voorgesteld. Men ontrukte hun kerken en schoolen, verdreef alle hunne leeraars, wierp veelen deezer laatsten in de gevangenis, terwijl men hen óf, op veelerleije wijzen, martelde, óf, als galeislaaven verkocht. De overige *Protestanten* werden grootendeels even geweldddaadig van hunne Godsdienstige vrijheid en andere, tot hiertoe genotene, rechten beroofd.

XI. Dus verlooren de *Hungaaren* aan alle zijden veel van hunne vrijheden, en slechts de *Roomsch-Catholieke* geestlijkheid mogt van de kerklijke goederen, den *Protestanten* ontrukt, welvaren. Doch de Natie was te fier, om zich terstond te onderwerpen. Twaalfduizend misnoegden, wien men *Malcontenten* noemde, namen voor, hunne zaak door het zwaard te beslissen. Apafi, de vorst van *Zevenbergen*, de *Turken*, zelfs de *Franschen*, die, daarënboven, met den keizer in *Duitschland* oorloogden, ondersteunden hen. Weldra verkreegen zij den graaf Emmerik Tököli, wel een' zeer jongen, doch niet min Staatdan krijgskundigen vorst, tot hunnen aanvoerder. Hij maakte aanmerklijke veröveringen, en het Rijk werd door de beide partijen wreedaartiglijk verwoest. Na zeven jaaren, gaf wel de keizer zijne toestemming tot de herstelling van den wettigen *Hungaarschen* regeeringsvorm en eener taamlijk vrije Godsdienst-

Burgeroorlog.

J. 1674.

E. Tököli.

J. 1681.

dienstöefening der *Protestanten*. Doch TOKOLI was daarmede niet te vreeden. Hij wilde de vrijheid van zijn vaderland op de ondersteuning van den *Turkschen* keizer bouwen; liet zich door denzelven tot vorst van *Hungarije* verheffen, en lokte daardoor in dit

J. 1682. Rijk een *Turksch* krijgsheir van meer dan

Turksche oorlog. tweemaal honderd duizend mannen, dat met

J. 1683. zeer weinig moeite tot *Wenen* doordrong. Nu scheen *Hungarije* onfeilbaar en voor altijd onder de oppermagt te zullen komen van de *Turken*, die reeds zulk een aanzienlijk gedeelte van hetzelve in bezit hadden. Niet weinige *Hungaaren* ontvingen hen als hunne verlossers; de keizer kon hun naauwlijks veertig-duizend mannen tegenstellen; en

J. 1688. vijf jaaren na het begin van deezen oorlog, werd hij ook door *Frankrijk*, den ouden bondgenoot der *Ottomannen*, aangevallen. Doch het vermétel vertrouwen der laatsten op hunne krachten, welk hun, zoo onbedreeven in de krijgskunde en in den geheelen toestand van *Europa*, ten laatsten, toch ten verderve moest verstrekken, alsmede de nadrukkelijke bijstand, welke den keizer door *Duitsche* en andere vorsten verleend werd, en, eindelijk, eenige voortreflijke veldheeren, die zijne krijgsmagt aanvoerden, vooräl de hertog van *Lotharingen*, de markgraaf, van *Baden* en prins EUGENIUS van *Savoijen*: dit alles bragt de overwinning aan de zijde des keizers. Een oorlog, welke hem *Hungarije* moest

De *Turken* wor- doen verliezen, kostte, na zestien jaaren woedens,

dens, den *Turken* zeer veele steden en gewesten in *Hungarije*, onder andere de hoofdstad *Ofen*, welke zij sedert honderd en zestig jaaren in hunne magt hadden. *Temeschwaar* alleen met deszelfs gebied, of het zoogenaamde *Banaat*, bleeven zij in het gemelde Rijk nog behouden.

den uit *Hungarije* verdreeven.

J. 1686.

Vreede van *Karlowitz*, in het jaar 1699.

XII. Intusschen onderging de toestand van *Hungarije* en *Zevenbergen*, omtrent het einde der zeventiende eeuw, nog meer veranderingen, welke mede gevolgen van den gelukkigen voordgang van deezen oorlog konden heeten. De misnoegden werden allengskens genoodzaakt, hunne wapenen neêrteleggen. Hunne aanvoerder, de graaf Tokoli, vond zijn laatste toevlucht in het *Turksche* gebied, alwaar hij, kort na het begin der tegenwoordige eeuw, nog steeds bezig met zijne onderliggende partij aantemoedigen, stierf. Doch deeze was, reeds lang te vóóren, ook door de doodstraffen, welke haare aanhangers ondergaan moesten, volkomen magtloos geworden. Deste gemaklijker wist nu de keizer, op een Rijksdag te *Presburg*, *Hungarije* voor een erfrijk van het huis van *Oostenrijk* te doen verklaaren, welk, echter, nadat alle de manlijke leden van het laatste zouden uitgestorven zijn, zijn kiesrecht zou hernemen. Tevens werden alle de voorrechten der *Hungaarsche* Natie bevestigd, behalven alleen de oude vrijheid der Rijksstaaten, om zich zelve tegen hunnen koning recht te verschaffen, welke vernietigd werd. Ook werd den *Pro*-

Hungarije wordt een *Oostenrijksch* erfrijk.

J. 1705.

J. 1687.

testanten een vrije Godsdienstöefening in *Hungarije*, doch niet zoo zeer volgends hunne oude rechten, als wel door de keizerlijke genade, vergund. De krijgshaftige onderneemingen deezer tijden begunstigden ook het lang gemaakte ontwerp der keizers, om zich *Zevenbergen* volkomen te onderwerpen. De vorsten van dit Land waren zoo dikwijls als hulp- en bondgenooten der *Turken* voor het *Hungaarsche* Rijk zeer gevaarlijk geweest, en het Land zelf kon, behalven zijne voordeelige voordbrengsels, ook tot een voormuur der *Hungaaren* tegen de *Turken* dienen. Daar nu de sultan door herhaalde verloorene veldslagen te zwak was geworden, om den jongen vorst van *Zevenbergen*, MICHAEL APAFI, in deszelfs bezit te handhaaven, stond deeze zijn vorstendom voor een jaargeld aan den keizer af, en nu werd hetzelve weder met *Hungarije* vereenigd, van welk Rijk het, sedert de vroeger tijden der zestiende eeuw, was afgescheiden geweest. Niet lang te vóóren waren ook veele *Illyriërs*, of *Raizen*, gelijk men hen nog heden, naar hunnen eigenlijken naam *Rasciërs*, noemt, uit *Wallachije*, *Bulgarije*, *Servië* en andere *Turksche* Landen, in *Hungarije* en *Slavonië* ontvangen, om zeer veele woeste plaatsen aldaar te bebouwen. Deeze verkreegene vrijheid, om hunnen *Griekschen* Godsdienst openlijk, en als een bijzonder kerkgenootschap, te oefenen. Naderhand heeft men veel moeite gedaan, en somtijds zelfs geweld gebézigd, om deeze *Grieksche* inwoo-

Zevenbergen wordt aan de *Hungaarsche* heerschappij volkomen onderworpen. J. 1697.

De *Raizen* in *Hungarije*. J. 1690 env.

ners

ners met de *Roomsch-Catholieke* kerk te vereenigen. Slechts een gedeelte van hun heeft zich onder de opperheerschappij van den paus gebogen; doch het grootste blijft, onder den naam van oudgeloovigen, aan de *Grieksche* kerk gehecht.

Nieuwe opstand in *Hungarije*, onder aanvoering van den vorst Rakotzij.

XIII. Intusschen was, echter, het zaad van misnoegen meer voor eenigen tijd door de overmagt der keizerlijke wapenen onderdrukt, dan wel geheel verstikt. Nieuwe gelegenheden stichteden nieuwe, of liever vermeerderden de oude ontevreedenheid van veelen. Toen de voorstanders van Tokoli door de overheid met het zwaard vervolgd werden, misbruikten de rechters, daartoe buitengewoon aangesteld, hunne magt ten verderve van veele min schuldigen, of, ten minsten, niet genoeg overtuigden. De naderhand geëischte strenge afhanglijkheid des *Hungaarschen* Rijks en zijner grooten van het keizerlijke hof, mishaagde niet min een groot gedeelte *Hungaaren*, die indedaad gevoelden, dat alle hunne vrijheden van de willekeur van buitenlandsche bevelhebbers en soldaaten afhingen. Naauwlijks was ook de vreede hersteld, of de aartsbisschopen en bisschopen in *Hungarije*, steeds door hunnen onverzoenlijken haat tegen de *Protestanten* gedreeven, begonnen hen willekeurig te verdrukken, derzelver predikers in de gevangenis te werpen, hen zelven uit geheele steden te verdrijven en tot het aannemen van hun Geloof te dwingen: geweldaadigheden, welke ook *Roomsch-Catholieke* grooten na-

volgden. Geen wonder dus, dat FRANS LEOPOLD RAKOTZIJ, schoonzoon van den graaf TOKOLIJ, een magtig, moedig en ondernemend vorst, wiens grootvader vorst van *Zevenbergen* geweest was, een aanhang van verscheidene duizenden, zoo wel onder de edellieden als het landvolk, en meestendeels *Protestanten* vond, toen hij zich, in het begin
J. 1703. der tegenwoordige eeuw, tot redder van *Hungarije* opwierp. Die tijd begunstigde zijn oogmerk deste meer, daar de keizer toen, uit hoofde van den oorlog over de *Spaansche* erfopvolging, waarin hij zoo veel deels nam, bijna al het *Duitsche* krijgsvolk uit *Hungarije* elders gebruikte, Daartoe werd hij ook door *Frankrijk* aangemoedigd, en somtijds, doch slechts flaauwlijk, ondersteund. Hieruit ontstond een binnenlandsche oorlog van agt jaaren in *Hungarije.* RAKOTZIJ veröverde veele *Hungaarsche* steden, werd tot vorst van *Zevenbergen* verkooren, en naderde zelfs *Wenen*
J. 1705. met zijne krijgsmagt, omtrent ten zelfden tijde, toen keizer JOSEPH zijnen vader LEOPOLD op den *Hungaarschen* troon opvolgde. Doch daar hij nóch bedreevene bevelhebbers, nóch aan krijgstucht gewende soldaaten had, en de keizer weldra in staat was, hem een genoegzaam heir tegentestellen, verloor hij weder alles; zijne aanhangers slooten een verdrag met den keizer, en hij ontvluchtte het
St. in het jaar 1735. Rijk. Weldra werd *Hungarije*, door nieuwe wetten en eene bevestiging van de oude voorrechten des Volks op eenen Rijksdag,

nog

nog meer tot rust gebragt. Ook de *Protestanten* werden wel van hunne vrije Godsdienstöefening verzekerd; doch met dit bijvoegsel, welk deeze verzekering zoo aanmerklijk verzwakte, dat zij hunne bezwaaren niet gemeenschaplijk aan den keizer mogten voordragen. J. 1714.

XIV. Toen was Karel de zesde, reeds sedert drie jaaren, zijnen overleeden broeder, Joseph, als keizer en koning van *Hungarije*, opgevolgd. Doch, in plaats van den binnenlandschen naauwlijks geëindigden oorlog, zag hij zich weldra genoodzaakt, eenen nieuwen met de *Turken* op de grenzen van *Hungarije* te voeren, welke, echter, door de schitterende overwinningen van den grooten veldheer, prins Eugenius van *Savoijen*, aanmerklijk verkort werd. Nadat hij inzonderheid *Belgrado*, dien belangrijken voormuur van *Hungarije*, had veröverd, schoon hij, toen hij om hetzelve een beleg had geslagen, zelf door een veel grooter *Turksch* heir in zijn eigen leger was belegerd geweest, moesten de *Turken* deeze vesting, nevens het grootste gedeelte van *Servië*, het *Banaat* van *Temeschwaar*, alsmede aanzienlijke deelen van *Wallachije* en *Bosnië*, aan den keizer afstaan. Doch, omtrent twintig jaaren daarna, gaf hem zijne verbintenis met *Rusland* gelegenheid, om de *Turken* andermaal, in gemeenschap met dit Rijk, te beöorlogen. Nimmer kon men zulk een gegronde hoop koesteren, dat de *Hungaaren* deeze geduchte vijanden voor altijd verre van hunne grenzen

Belgrado, Temeschwaar en andere *Turksche* bezittingen worden met *Hungarije* veréénigd.

J. 1717.

J. 1718.

J. 1737.

zouden verwijderen, als in deezen oorlog, waarin de beide *Christen*-keizerlijke hoven hunne magt hadden vereënigd, en het *Russische* krijgsheir steeds overwinnend was. Echter, hadden de oneensgezindheid en misslagen der veldheeren van den *Oostenrijkschen* keizer, en waarschijnlijk ook de kwalijk beraamde maatregelen van hun hof, ten gevolge, dat, door het daaröp gevolgde vreedesverbond, *Belgrado* en alle de andere veröveringen van den laatsten oorlog, slechts het *Bannaat* van *Temeschwaar* uitgezonderd, weder in de magt der *Turken* kwamen. Gelukkiger was de keizer daarin, dat hem de *Hungaarsche* Rijksstaaten, daar hij geen' zoon had; ook voor zijne dochters en andere vrouwlijke afstammelingen de troonöpvolging vergunden. Geduurende de regeering van deezen laatsten koning van *Hungarije* uit den manlijken stam van het huis van *Oostenrijk*, werd de Staatsregeling des Rijks ook eenigzins verbeterd. In plaats van de oude algemeene, doch zeer zelden vergaderde, regtbanken, werden 'er in verscheidene steden meer dan één gesticht, voor welken men dikwijls, en minder kostbaar, twistgedingen behandelen kon. Daarenboven, beperkte men de harde slavernij van den landman, die van veelen zijner meesters door aanhoudende heerendiensten ten gronde gebragt werd.

Verlies van deeze veröveringen. J. 1739.

J. 1722.

KAREL VI. St. in het jaar 1749.

XV. Doch, omtrent in de laatste veertig jaaren sedert den dood van KAREL DEN ZESDEN, hebben *Hungarije* en de *Hungaarsche* Natie nog

De *Hungaaren* verdeedigen

Digitized by Google

nog veel meer en gewigtiger veränderingen ondergaan, welke deels nu reeds de merkwaardigste gevolgen hebben, deels in het toekomende nog heilzaamer belooven. KARELS oudste dochter, MARIA THERESIA, beklom wel den *Hungaarschen* troon; doch bevond zich weldra in gevaar, om van haare erflanden door verscheiden tegen haar vereënigde en magtige vorsten beroofd te worden. Reeds naderden de vijandlijke krijgsmagten *Wenen* zelve; doch *Hungarije* was in een' flechten krijgstoestand. In deezen dringenden nood, keerde zich de koningin, gelijk wij reeds verhaald hebben, inzonderheid tot de *Hungaaren*, en werd door hen met ongemeenen ijver ondersteund. Hunne koningin, een zeer schoone vorstin van vier- en- twintig jaaren, verre boven haaren ouderdom Staatkundig, moedig en welsprekend, doch tevens zeer ongelukkig, met haaren zoon van zes maanden op den arm, in het midden der *Hungaarsche* Rijksstaaten te zien, en te hooren, dat zij bij hen alleen haare toevlucht zocht: dit moest indedaad het medelijden, de trouw en dapperheid eener Natie, welke aan een hartlijke vriendschap alles pleegt opteöfferen, gantschlijk opwekken. Terstond bood de *Palatijn* des Rijks deszelfs magt der koninginne ten dienste. Het gantsche Volk toonde zich bereidvaardig, om de wapens voor haar optevatten; de adel bood haar goud en zilver vaatwerk aan, om, des noods, in de krijgskosten te voorzien; een talrijk heir stond weldra

hunne koningin, MARIA THERESIA, in verscheidene oorlogen gelukkiglijk.

Deel III, Bl. 555.

J. 1741.

dra te velde, en zeer veelen, die onder hetzelve wilden dienen, moesten, tot hunne smart, afgeweezen worden. Deeze *Hungaarsche Insurgenten*, gelijk zij, naar hunne bereidvaardigheid tot den krijgsdienst, genoemd werden, deeden niet slechts door hunne koene strooperijen aan de vijanden der koningin zeer veel nadeels; maar hielpen haar niet min vijandlijke Landen veröveren, en andere onderneemingen volvoeren. Het was voornaamlijk een haarer veldheeren, de graaf NADASCHDI,
J. 1744. die het koninglijk heir over den *Rhijn* en in het *Fransche* gebied hielp doordringen. Ook in laatere oorlogen, van welken MARIA THERESIA tot in haare laatste jaaren verscheiden gevoerd heeft, munteden de *Hungaaren* zeer uit. Zij beloonde dus en moedigde hunnen krijgsmoed door allerleije voorrechten aan; onder anderen door de ridderörde van den
J. 1764. heiligen STEPHANUS, welke zij enkel voor dappere *Hungaaren* stichtte.

Verbetering van het *Hungaarsche* krijgswegen.

XVI. In het midden hunner krijgsbedrijven was het, echter, niet zelden zeer zigtbaar, dat zij, niettegenstaande alle hunne onverschrokkenheid, in den oorlog nog een bijzonder geleide behoefden. Het gemis van krijgstucht en stipte orde, zoo wel onder de soldaaten, als ten aanzien van veele bevelhebbers zelve, had op hunne krijgsmagt een' nadeeligen invloed, en stelde hen buiten staat, om haar in veldslagen en andere krijgshafte onderneemingen, waarin alles van de regelmaatigste naauwkeurigheid afhangt, met volkomen

men vertrouwen te bézigen. Doch nadat de
inrichting van het *Duitsche* krijgswezen ook
door hen was aangenomen, leerden zij eerst J. 1747.
duidlijk zien, hoe noodig het somtijds zij,
eene ongebondene vrijheid afteftaan. In het
algemeen werd het *Hungaarsche* Rijk, door
de zorgvuldigheid van de keizerin-koningin
Maria Theresia, (want haar gemaal en me-
deregent in *Hungarije*, Frans Stephanus,
groothertog van *Florence*, was tot *Duitschen*
keizer verkooren,) vooräl ten aanzien der J. 1745.
Turksche grenzen, in den besten staat van ver-
deediging gesteld. Daaröm waagden de *Tur-
ken* hunne gewoone invallen in *Hungarije*
niet meer, en bewaarden, integendeel, nu
reeds langer dan veertig jaaren, met hetzelve
eenen bestendigen vreede. Onder deeze Re-
geering werd dit Land deels zelfs vergroot,
deels door een soort van nieuwe voormuu-
ren versterkt. De steden van het graafschap De ver-
Zips, welke reeds sedert de vijftiende eeuw pande ste-
aan *Poolen* verpand waren, werden weder met den van
Hungarije verëenigd. Doch daar eenige na- het graaf-
buurige *Poolsche* Landen weleer tot dit Rijk schap *Zips*
behoord hadden, nam de keizerin-koningin komen
dezelven, onder den naam van de Rijken weder in
Ladomirië en *Gallizië*, (anders *Wladimir* en de magt
Halitsch genaamd,) weder in bezit. Dus der *Hun-*
noodzaakte zij ook het *Turksche* hof, om *gaaren.*
haar de *Bukowina*, een boschrijk gewest bij J. 1772.
Moldavië, dat weleer een gedeelte van *Ze-* Bezitnee-
venbergen geweest was, afteftaan. *Zevenber-* ming van
Gallizië en
Ladomirië.
J. 1773.
J. 1777.

 gen

gen zelf had zij, eenigen tijd te vóóren, tot een grootvorstendom verhéven.

J. 1765.

MARIA THERESIA verzacht de zeden der *Hungaaren.*

XVII. Behalven deeze maatregelen, waardoor MARIA THERESIA het *Hungaarsche* Rijk een nieuw aanzien schonk, poogde zij ook de Natie zelve te verbeteren. Nog steeds vertoonden zich de meeste *Hungaaren* afkeerig van de *Duitschers*, en in het algemeen van buitenlandsche zeden en inrichtingen, van een werkzaamer inspanning hunnes geestes, van kunsten, weetenschappen, koophandel en andere algemeen nuttige bézigheden. Vrij, doch onveränderlijk volgends hunne oude gewoonten, te leeven; prachtig, vaardig in ligchaamsöefeningen; tot oorlog en jagt steeds gereed te zijn: ziet daar de heerschende gezindheid van het edeler en voornaamer gedeelte deezer Natie. MARIA THERESIA wist met de haar inzonderheid eigene schranderheid de *Hungaaren*, van tijd tot tijd, geheel als te herscheppen. Daar tot hiertoe de koningen uit het *Oostenrijksche* huis slechts zelden, en zelfs naauwlijks nu en dan op Rijks- of Landsdagen, de *Hungaaren* door hunne tegenwoordigheid, hoe hartlijk ook gewenscht, verheugd hadden, vertoefde zij, integendeel, dikwijls in eenige der aanzienlijkste steden van *Hungarije*; bewees der Natie in 't algemeen een uitneemende achting; liet haaren aartshertog JOSEPH volgends de *Hungaarsche* wijze kleeden, de *Hungaarsche* taal leeren, en door eenen *Hungaarschen* grooten opvoeden;

den; schonk veele heeren van den *Hungaarschen* adel ambten aan het hof, welke hun verblijf te *Wenen* vereischten, en hen aan een meer beschaafde leevenswijze gewenden; doch gedroeg zich tevens, niettegenstaande alle haare goedäartigheid en minzaame inschiklijkheid jegens de *Hungaaren*, niet min standvastig, wanneer haar gezag, haare rechten en de algemeene belangen dit vereischten. Een meenigte *Duitsche* Volkplantelingen, ter bevolking van *Hungarije* aldaar overgekomen, bragt ook iets toe ter beschaaving der *Hungaarsche* zeden.

XVIII. Inzonderheid zorgde zij voor de goede opvoeding der jeugd en den bloei der weetenschappen in *Hungarije*. Ten dien einde liet zij een algemeen ontwerp voor het openlijk schoolönderwijs in dit Rijk invoeren, en *Normaal*- of voorbeeld-schoolen stichten, volgends welke de overige moesten ingericht worden. Daartoe besteedde zij koninglijke schatten, welke door veele goede gevolgen eenigzins vergoed werden, schoon de nieuwe leerwijze, welke zij bevolen had te volgen, nog voor groote verbeteringen vatbaar was. Veele hooge en laagere schoolen werden door haar gesticht, en voor den jongen adel schikte zij eenige bijzondere opvoedinsgestichten. De hooge school te *Tijrnau* verplaatste zij naar *Ofen*, schonk haar een voortreflijke boekerij, en voorzag haar van zeer bekwaame leeraars. Van den anderen kant gaf zich deeze keizerin-koningin ook alle moeite, om den koophandel

Haare ijver voor de opvoeding der jeugd en de geleerdheid; J. 1777.

J. 1777.

aanmoediging voor den koophandel.

del der *Hungaaren.* dèl van *Hungarije* en de kunstvlijt der Natie eenigzins te verheffen. Tot dusverre had men aldaar veele voordbrengsels des Lands aan *Turksche* kooplieden, die in het Rijk kwamen, doch andere aan andere vreemdelingen afgestaan, zonder dat de *Hungaaren* zelve in deezen handel veel onmiddelijk deel hadden

J. 1747. genomen. Thands werd, ter hunner aanmoediging, de vrije uitvoer van leevensmiddelen

J. 1752. vergund, een tweevoudige handelmaatschappij gesticht, en veel ten dien einde beproefd of verbeterd; doch dit alles had, uit hoofde van zekere belemmeringen in den toestand des Lands zelve, in alle opzigten de gewenschte gevolgen niet.

Eindelijk wordt ook de Godsdienstige verdraagzaamheid door JOSEPH II. in *Hungarije* ingevoerd. XIX. Slechts nog éene zaak ontbrak *Hungarije* onder deeze Regeering tot een' uitneemend bloeijenden toestand: de Godsdienstige verdraagzaamheid onder de inwooners, welke bijna onverwinlijke hindernissen ontmoette. Nóch MARIA THERESIA, nóch haar waardige vader waren vervolgzuchtig. Beide lieten veeleer de *Protestanten* in *Hungarije*, bij verscheidene gelegenheden, veele burgerlijke en *Christelijke* rechten behouden. De wijze dochter van KAREL DEN ZESDEN erkende, in weêrwil van allen ijver voor haaren Godsdienst, zelfs meer dan haare laatste voorgangers, haare rechten in kerklijke zaaken; liet zich, om dezelven door eenen ouden en eerwaardigen naam te bevestigen, door den paus den titel

J. 1758. van *Apostolische* koningin van *Hungarije* geven, en nam ten aanzien van de *Roomsch-*

Ca-

Catholieke geestlijkheid van dit Rijk verscheidene maatregelen naar haar goedvinden. Echter leeden de *Protestanten* aldaar, geduurende de veertig jaaren, dat zij op den troon zat, en reeds in de twintig laatstvoorige, onbeschrijflijk veele verdrukkingen. De meesten derzelve bleeven haar en Karel onbekend; andere stelde men hun in een valsch licht voor: de magtige *Hungaarsche* geestlijkheid handelde ook hierin somtijds tegen den uitdruklijken wil haarer vorsten. Geen list, of liever geen lange kunstgreepen spaarde men, om den *Protestanten* steeds meer kerken en schoolen te ontrooven; hen uit alle overheids- en andere posten uittesluiten; hun de Godsdienstöeffening, het verkrijgen van nieuwe leeraars en het genot van andere wettige rechten moeijelijk te maaken, en hen, daarënboven, tot den *Roomsch-Catholieken* Godsdienst te dwingen, waartoe zich deeze vervolgens dikwijls van geweld bedienden. Nog vóór twintig of dertig jaaren, vond men, 't geen de nakomelingschap naauwlijks zal kunnen gelooven, in *Hungarije* zulke bloeddorstige bisschopen en andere voornaame *Roomsch-Catholieke* geestlijken, dat zij in eenige geschriften beweerden, dat men de *Protestanten* als ketters ten dood moest brengen. Eindelijk kwam Joseph de tweede, en voerde, behalven andere aanmoedigingen der *Hungaaren*, ook een volkomene Godsdienstige verdraagzaamheid onder hen in. Daardoor bewees hij niet slechts den zoo lang verdrukten *Protestanten*, maar eigenlijk

St. in het jaar 1780.

J. 1781.

lijk ook der geheele Natie een ongemeene weldaad.

Geleerdheid en nieuwste toestand der *Hungaaren.*

XX. Want inderdaad leert ons de geschiedenis der *Hungaaren* tot onzen tijd, dat de voornaame reden, waaröm zij met andere Volken van *Europa* geene gelijke vorderingen gemaakt hebben in allerleije vakken van kennis, belangrijke uitvindingen, kunsten, handwerken en meer dergelijke voortreflijke zaaken, voornaamlijk deeze is, omdat zij zelve, in de laatste twee honderd en vijftig jaaren, door hunne onverdraagzaame gezindheden ten aanzien van den Godsdienst zich daarin belemmerden. Deeze gingen onäfscheidbaar gepaard met een domme hardnekkigheid, welke zich onder een pligtmaatigen ijver voor het waare Geloof verborg; met een stugge gehechtheid aan het oude, al ware het ook het slechtste; met een volkomen gemis van vrijheid van denken, leeren en schrijven, en dus met een daadlijke onmooglijkheid, om zich het goede van andere Volken ten nutte te maaken. Vanhier, dat ook de geleerdheid, in de beide laatste eeuwen, onder de *Hungaaren*, om dus te spreeken, slechts angstvallige schreden deed. In verscheidene weetenschappen verscheenen wel eenige middenmaatige of zulke geschriften, welke slechts blijken van vlijt opleverden; doch voortreflijke, doordenkend-onderzoekende en waarheidlievende mannen moesten wel zorgen, van toch niets nieuws, dat met de gewoone begrippen streed, voortedragen. Dikwijls

zocht-

zochten de *Protestanten* een gelukkiger vrijheid in vreemde Landen, ten minsten tot het in het licht geven hunner geschriften. Alleen de *Hungaarsche*, deels ook de *Zevenbergsche* geschiedkunde en aardrijksbeschrijving, bereikten een grooter volkomenheid. JOHANNES en WOLFGANG, graaven van *Bethlen*, beschreeven, in de vôrige eeuw, de geschiedenis van *Zevenbergen* geloofwaardig en naauwkeurig. TIMON, KAZIJ, PETERFFIJ, en anderen, beweezen, in de tegenwoordige, aan de *Hungaarsche* geschiedenis eenige nuttige diensten. De meesten der arbeidzaame *Hungaarsche* geschiedschrijvers waren, tot de nieuwste tijden, *Jesuiten*: eene orde, welke onder haare Geloofsgenooten in *Hungarije* zich het best met de geleerdheid bézig hield; doch ook de voornaamste en onvermoeidste vervolgers der *Protestanten*, de eigenlijke steunsels van Geloofs- en gewetensdwang aldaar opléverde. Een *Euangeliesch* prediker te *Presburg*, MATTHIAS BEL, begon het fraaiste en volledigste Werk over de historische aardrijkskunde van *Hungarije* in het *Latijn* uittegeven. Doch daar hem, eindelijk, de hoogere ondersteuning onttrokken werd, zonder welke een zoo zwaare en kostbaare onderneeming niet was voordtezetten, gaf hij slechts de helft van hetzelve in druk uit. Een ander zeer geleerd en vrijmoedig *Hungaar*, ADAM FRANS KOLLAR, die eerst vóór weinige jaaren als opzigter over de keizerlijke boekerij te *Wenen* stierf, verdeedigde

M. BEL. St. in het jaar 1749.

A. F. KOLLAR. St. na het jaar 1770.

digde inzonderheid de rechten der koningen van *Hungarije* in kerklijke zaaken met juistheid en schranderheid. Thands is voor de *Hungaaren* de tijd gebooren, om, wanneer zij slechts met het weldaadig oogmerk van hunnen vorst willen medewerken, een nieuwe en hoogere vlucht te nemen niet slechts in de weetenschappen, maar ook in elk ander edel gebruik hunner krachten, en zich hun vaderland zelve, hunne taal en hunne bijzondere neigingen veel roemrijker ten nutte te maaken, dan immer te vóóren. Een Volk, zoo werkzaam en fier, zoo vol vaderlands- en vrijheidsliefde, zoo grootmoedig, zoo begeerig naar den roem van koene daaden, kan niet langer onder eenig juk van vooröordeelen, veel min deszelfs geest door een gedeelte hunner medeburgers gekluisterd blijven.

EER-

NEGENTIENDE BOEK.

Geschiedenis der Chineezen.

EERSTE TIJDVAK.

Van Confucius, *den stichter van den Godsdienst, welke nog heden onder de Chineezen heerscht, tot keizer* Ta-tsong den eersten, *een' der grootste weldoeners zijner Natie, en tot de invoering des Christendoms in China.*

Van het jaar 500 vóór-, tot 626 na de geboorte van Christus.

Een tijdvak van meer dan elf eeuwen.

I.

Thands, mijne waardsten, verlaaten wij *Europa* en de *Christelijke* Volken gantschlijk, om ons nog met de geschiedenis eener Natie bekend te maaken, welke het afgelegenste Oosten van *Asië* bewoont, en van alle de tot hiertoe beschreevene zeer merkbaar onderscheiden is. De *Chineezen*, — want zij zijn deeze Natie, — hebben een taal, heerschenden Godsdienst en zeden, welke men overäl elders vergeefs zoekt. Onder alle nog he-

Bijzondere merkwaardigheid van de geschiedenis der *Chineezen*.

heden bestaande Rijken is het hunne het oudste, dewijl deszelfs aanëengeschakelde en geloofwaardige geschiedenis twee duizend jaaren lang is. Dit zelfde Rijk is ook van alle de niet *Christelijken* het grootste, en, veelligt, is deszelfs uitgebreidheid niet minder, dan die van het *Russische*. Geen ander Rijk in *Asië* is zoo beschaafd en bevolkt, als dit. Doch geene Natie heeft ook haare vroegste kundigheden en zeden zoo onveränderlijk behouden, zonder haar, geduurende een lange reeks van eeuwen, eenigzins uittebreiden of te verbeteren, als de *Chineezen*. Geene is ook, in de nieuwste tijden, zoo buitenspoorig geroemd, en kort daarna zoo onverdiend verächt, als deeze zelfde. Doch, in weêrwil van alles, wat haar van de *Europæërs* onderscheidt, is de overgang van de *Hungaaren*, die ons zoo nabij zijn, tot de, voor *Europa* nog zoo vreemde, *Chineezen* niet onnatuurlijk, dewijl de *Hungaaren* zelve uit het Noorden van *Asië* afstammen, en óf hunne voorvaders, óf met hun verwante Volken, weleer in de nabuurschap der *Chineezen* gewoond hebben.

Beschrijving van *China*.

II. *China* is niet die naam van dit groote Rijk, waarmede de Natie zelve, welke daarin woont, het pleegt te noemen. Hij is slechts uit de naamen *Sin* of *Tsin* ontstaan, welken de Volken van *Zuid-Asië* aan dit Rijk gegeeven hebben, en volgends welken men deszelfs inwooners *Sineezen* zou moeten noemen. Zij zelve hebben hun Rijk, óf naar het

al-

aldaar regeerende geslacht, óf met eenen algemeenen en nog duurzaamen naam, gelijk bij voorbeeld *Tschong-kue*, dat is, de kroon van het midden, genaamd, omdat zij meenen, dat hetzelve in het midden der wereld ligt. Ten Noorden grenst het aan *Asiätiesch Tartarije*; ten Oosten aan de Oostersche of *Chineesche* zee; ten Zuiden aan *Oostïndie*, en ten Westen aan *Tibet*. Deeze zijn, echter, slechts de grenzen van het eigenlijke *China*. Voegt men hierbij nog de Landen, welke, in laatere tijden, door verövering en cijnsbaare onderwerping aan hetzelve gehecht zijn, dan strekt het zich verre in *Tartarije* uit, tot de *Persische* grenzen, en zelfs naar *Oostïndië*. Hét groote schiereïland *Corea* en andere eilanden zijn mede aan het *Chineesche* Rijk onderworpen. Het beslaat dus omtrent een derde gedeelte van *Asië*. Op zich zelve is *China*, ten minsten, zesmaal, doch volgends eenige schrijvers, wel twaalfmaal grooter, dan *Duitschland*; het bevat meer dan zestig milliöenen inwooners, en, de Landen, tot hetzelve behoorende, medegerékend, omtrent honderd milliöenen. Deeze meenigte menschen, het groot aantal rivieren, kanaalen en zeeën, en de ruuwere toestand van veele gewesten van *China*, zijn de oorzaak, dat veele duizende huisgezinnen in schepen woonen, en als vlottende steden of dorpen verbeelden. Schoon men in dit uitgebreide Land vrij veele steile en onvruchtbaare bergen en andere woeste en niet wel bouwbaare oorden vindt, is

 het-

hetzelve, echter, over het geheel een der bekoorlijkste en vruchtbaarste Landen, welk grootendeels een gemaatigde luchtstreek en een ligtlijk te beärbeiden grond heeft. Behalven veelerleije soorten van graan, levert het inzonderheid een' ongemeenen voorraad van rijst, het gewoonste voedsel der *Chineezen*, op. Men vindt aldaar niet slechts de meeste *Europische* boomvruchten en gewassen; maar ook veele bijzondere boomen en planten. Dus wordt *China* voor het vaderland der Oranje- of Citroen-boomen gehouden. Ook

Thee-boom.

de theeboom, of liever de struik, aan welken de bladeren van deezen naam wassen, voorziet de *Europaeërs* jaarlijks van ontelbaare milliöenen ponden van deeze plant, welke zij tot een, sedert meer dan een eeuw onder hen algemeen geworden, drank noodig hebben, en in welker plaats zij andere, in hun werelddeel groeijende, planten even nuttig, doch met onëindig minder onkosten, konden gebruiken. Allerleije specerijen; alsmede een soort van suikerriet; rhabarber, de Chinawortel en andere geneesmiddelen; eene groote verscheidenheid van nuttige boomen; bijna allerleije metaalen, van welken, echter, de edelsten, goud en zilver, in de mijnen aldaar nog weinig uitgegraven worden; een overvloed van wilde en tamme dieren, vogelen en visschen, van welke weder veele niet ligtlijk elders gevonden worden: dit alles heeft men nog bij de voorrechten der *Chineezen* te voegen. Aller-

lerminst mogen wij in derzelver opgave den zijdeworm vergeten. *China* en *Indië* schijnen de eerste Landen geweest te zijn, waarin men de zijde geteeld heeft. Vanhier, dat, daar de ouden, naar allen schijn, onder *Seres Chineezen* verstonden, de zijde *Sericum* genaamd is.

Vroegste geschiedenis der *Chineezen*.

III. Dit Land, zoo rijk begaafd met natuurlijke voordbrengsels, is, waarschijnlijk, daarom zeer vroeg bevolkt geweest. Wanneer men de oude overléveringen en verhaalen der *Chineezen* gelooven wil, dan zouden niet slechts de eerste menschen in hun vaderland gebooren zijn; maar in hetzelve ook, veele milliöenen jaaren vóór den ons zeker bekenden tijd der Schepping, vorsten geregeerd hebben, wier naamen, uitvindingen, wetten en daaden zij deels vermelden. Zulke ongelooflijke narichten kunnen uit verscheidene oorzaaken onder hen ontstaan en geloofd zijn. Indedaad zijn zij een der oudste Volken der wereld; ook is het zeer waarschijnlijk, dat, reeds twee duizend jaaren vóór de geboorte van CHRISTUS, kleine Rijken en Staaten in *China* bestaan hebben. Doch 't geen men daarvan in de vroegste eeuwen weet, is deels niet wél samenhangend, en van zeer verdachte omstandigheden vergezeld, deels zonder eenige zekere en naauwkeurige tijdrékening. In het algemeen is het zeer merkbaar, dat de *Chineezen*, volgends de gewoonte van andere zeer oude Natiën, zich ongemeen bevlijtigd hebben, om hunne laatere inrichtingen,

„ Staatsdienaaren, de verhévene deugden van „ mijnen voorganger leere bereiken, en, in „ deeze ongelukkige tijden, de gemaatigdheid, „ rechtvaardigheid en zachtheid zijner Regee- „ ring vernieuwe." De wensch van deezen vorst werd geheel vervuld: en hij werd zoo algemeen geroemd, dat zich verre afgelegene Natiën vrijwillig aan hem onderwierpen. — Wanneer deeze en andere voorbeelden uit de duistere tijden des *Chineeschen* Rijks al niet uit dien zelfden tijd ontleend zijn, noch met zulke omstandigheden gepaard gegaan hebben, als men verhaalt, zijn zij, ten minsten, voor de nakomelingschap leerrijk geächt.

De wijsgeer CONFUCIUS verheft zich tot leeräar der *Chineezen.*

Geb. in 't J. 551 vóór de G. v. C. Gest. in 't J. 578.

V. Juist vijf honderd en vijftig jaaren, vóór de komst van JESUS CHRISTUS, werd 'er in *China* een man gebooren, die ter beschaaving zijner Natie niet minder schijnt toegebragt te hebben, dan de besten der voorige vorsten. Hij heet CONGFUTSEE, welken naam de *Europeërs* in CONFUCIUS veränderd hebben. Van zijne jeugd af, oefende hij zich inzonderheid in de kennis van eenen zuiver-wijsgeerigen Godsdienst, en eener edele en algemeen-nuttige zedekunde, doch vooräl in de Regeer- en Staatkunde. Over deeze kundigheden, in welke hij ongemeene vorderingen maakte, gaf hij niet slechts onderwijs in verscheidene oorden van zijn vaderland, maar prees haar ook aan veele duizenden door zijne zeden aan; welke daarmede zeer wél overëenstemden. Vanhier, dat hem de koning van *Lu*, wiens gebooren onderdaan hij was, eindelijk, het eerste Staatsbewind naast zich zelven aanbood. In weinige maanden,

ver-

verbeterde Confucius den toestand deezes Rijks zoo aanmerklijk, dat de goede en wettige orde in hetzelve, en de gelijktijdig toeneemende magt des konings, de ijverzucht der nabuurige vorsten opwekten. Eenen derzelven, die den koning en zijnen grooten door uitgezochte verleidingen eene heerschende neiging tot wellustige vermaaken inboezemde, gelukte het, het werk van den wijzen Staatsdienaar te verijdelen. Confucius, die nu geen gehoor meer vond, legde zijn ambt neder, en besteedde zijn overige leeven, niet zonder veele moeijelijkheden en gevaaren, somtijds zelfs door behoeftigheid gedrukt, tot het nemen van nieuwe proeven, om onder zijne medeburgers meer kennis en deugd te verspreiden. Zijne leerlingen gingen op deezen zelfden weg ijverig voord. Hij liet ook geschriften na: en schoon niet allen, welke thands onder zijnen naam voor handen zijn, onbetwistbaar door hem zijn vervaardigd, bevatten zij, echter, zijne getrouw-bewaarde grondbeginselen. Hij spreekt wel dikwijls duister en raadselachtig; doch zijn tijdgenoot onder de *Grieken*, Pijthagoras, bediende zich nog meer van deeze zelfde leerwijze: waarschijnlijk, omdat zij beiden dit noodig achteden, om voor Volken, welke niet zeer veel belang stelden in verhévener wijsheid, dezelve eerwaardig te maaken. Genoeg, het aanzien van Confucius nam steeds meer toe, en nog heden wordt hij, als de grootste en verdienstlijkste leeräar der *Chineezen*, door derzelver be-

ſchaafder gedeelte verëerd. Inzonderheid vergaderen de geleerden deezer Natie, op zekere tijden, in een zaal, waarïn, op een' tafel, zijn naam met gouden letters geſchreeven ſtaat. Voor denzelven buigen zij zich ter aarde neder, zingen zijnen lof, en brengen hem een ſoort van offer toe: alles ſlechts, om den diepſten en dankbaarſten eerbied voor hem te doen blijken.

Hij ſticht den Godsdienst, welke nog heden in *China* heerscht.

VI. CONFUCIUS werd de ſtichter van den nog heden in *China* heerſchenden Godsdienst, welken de keizer, alle de grooten, overheidsperſoonen, en geleerden belijden. Deeze is het waare gedenkteeken, waardoor hij zijnen roem onveränderlijk gevestigd heeft. Niet, dat hij deezen Godsdienst geheel heeft uitgevonden: want dezelve is grootendeels de Natuurlijke, welke den mensch, in zekeren zin, met zijne geboorte geſchonken is; maar hij heeft dien in zijn vaderland, alwaar dezelve in de vroegſte tijden bloeide, herſteld. Hij verwierp alle Godlijke eer aan ſchepſelen, en herſtelde, in haare plaats, de aanbidding van het Eenigſte en Hoogſte Wezen, dat door de *Chineezen* TIEN, dat is eigenlijk de Hemel, of ook SCHANGTI., dat is de Opperheer, genaamd wordt. Het denkbeeld, welk zij van Deezen koesteren, verëenigt in zich alle de hoedanigheden der Volkomenſte Magt, Wijsheid, Goedheid en andere Volmaaktheden, welke Gode waardig zijn. Zij beſchouwen den keizer als zijnen ſtadhouder, en alle huisvaders als perſoonen, die

die Gods plaats op Aarde bekleeden, en dus deste meer hoogächting en gehoorzaamheid kunnen eischen. Gebeden, vastendagen, offers, een zuiver hart en een deugdzaam leeven achten zij Godsveréering. Deeze Godsdienst heeft zeer weinige plegtigheden. De keizer zelf, en alleen, offert op zekere tijden van het jaar aan Tien, dieren en veldvruchten, welke hij zelf gekweekt heeft, openlijk in den tempel voor de vergaderde Volksmeenigte. Hunne gebeden zijn ook vol edele gevoelens; echter belooven zij, door buitengewoone natuurverschijnsels verschrikt, den *toorn* van Tien, van welken zij dezelve als geduchte gevolgen beschouwen, door het verbeteren hunner gebreken te verzachten. Vooräl bevat de zedenleer, hun door Confucius nagelaten, veele juiste regels tot een wijs en vroom gedrag. Eigenlijke leeräars van deezen Godsdienst vindt men wel niet; doch de *Mandarijnen*, of de hooge en laagere Staatsdienaars en overheden, moeten het Volk, van tijd tot tijd, in deszelfs pligten onderwijzen; gelijk hiertoe de keizer zelf, ten aanzien zijner hovelingen en grooten, somtijds verpligt is. Uit dit alles ziet men, dat de Godsdienst van Confucius vrij eenvoudig, met de Staatsgesteltenis en Regeering des Rijks naauw veréenigd, en boven den afgodendienst verre verheven is. Doch dezelve heeft ook, gelijk andere Godsdiensten, welke, na de ontäarting van het menschlijk geslacht, slechts van menschlijken oirsprong zijn,

zij-

zijne zeer zwakke zijden; onder anderen een ongenoegzaame kennis van Gods werken en bedoelingen ten aanzien der menschen; als mede deszelfs onzekerheid wegens den toestand onzer zielen na den dood.

SCHIHOANGTI, de eerste eigenlijke keizer van *China*.

J. 249 vóór de Geb. van CHRISTUS.

VII. Na de tijden van CONFUCIUS, bleef de regeerende magt nog lange, gelijk tot hiertoe, onder veele koningen verdeeld. Doch, twee- honderd- en- vijftig jaaren vóór de geboorte van CHRISTUS, werden bijna alle deze kleine vorsten door den keizer TSCHINGWANG overwonnen, die zich daaröm den titel van SCHIHOANGTI, dat is, van den verhévenen of voortreflijken keizer gaf, onder welken naam hij zeer beroemd is geworden. Na zulk een aanzienlijk Rijk in het grootste gedeelte van het tegenwoordige *China* gevestigd te hebben, zorgde hij ook voor deszelfs veiligheid. Weleer waren de *Tartaaren* uit het Noorden dikwijls in hetzelve doorgedrongen, en eenigen zijner voorgangers hadden reeds, ter verdeediging tegen dezelven, muuren laten bouwen, welke, door soldaaten bezet, den doortogt beletteden. Deezen liet SCHILHOANGTI vereenigen, uitbreiden, en tot éénen enkelen maaken, welke nog heden de groote muur van *China* genaamd wordt.

Hij sticht den grooten muur.

Want deeze is, na twee-duizend jaaren gebouwd te zijn geweest, nog heden overgebleeven, en kan, in alle opzigten, een verwonderenswaardig werk heeten. Dezelve werd deels van gebakken steenen, deels van aarde gebouwd, en langs den geheelen Noordkant des

des Rijks, over bergen, dalen en rivieren, als een grensketen getrokken. Deeze muur is zoo breed, dat op denzelven zes of zeven ruiters gemaklijk naast elkander kunnen rijden, en tevens, hier en daar, van bijzondere vestingwerken voorzien, in welken hij bezettingen legde. Doch hoe zeer ook *China* daardoor van die zijde, alwaar het van zijne nabuuren het meest te vreezen had, een onöverwinlijke vesting scheen, onderging, echter, dit Land het zelfde lot, dat veele sterke steden trof, welker inwooners zich zoo gerust op de krachten hunner bolwerken verlieten, dat zij daardoor zorgloos en onëensgezind werden. *China* is aan die zelfde zijde van den grooten muur door een vreemde Natie veröverd; terwijl, integendeel, de wetgever der *Spartaanen*, in vertrouwen op hunne eensgezindheid, hun, met veel beter gevolg, verbood, hunne stad met eenigen muur te dekken. Doch SCHIHOANGTI maakte in het algemeen veele gewigtige veränderingen in den toestand van *China*. Hij verdeelde het geheele Rijk in zekere gewesten; maakte andere wetten, in plaats van de oude, welke voor deszelfs nieuwe inrichting niet meer geschikt waren; nam eene, zijner Natie nog onbekende, pracht aan, waarin hij door de heerlijkste en kostbaarste kunstwerken praalde, met welken hij zijne paleizen in de hoofdstad *Siganfu* versierde. Deeze nieuwigheden werden door veelen zijner onderdaanen te meer berispt, daar zij van de opgelegde heerendiensten

Hij maakt nog meer veränderingen.

zoo

zoo veel te lijden hadden; doch inzonderheid door de geleerden, die daarmede de vroegere vorsten vergeleeken, wier zeden, volgends de geschiedboeken der Natie, zoo eenvoudig waren geweest. Om dit verwijt krachtloos te maaken, liet de keizer alle oude geschriften, behalven alleen die, welke over landbouw, geneeskunde en bouwkunst handelden, verbranden, onder voorwendsel, dat men zich daarüit slechts oproeriglijk leerde verzetten tegen alles, wat met de oude, schoon slechter, inrichtingen niet overëenstemde. Zijn bevel, dat met alle gestrengheid volvoerd werd, veröorzaakte het verlies van zeer veele onwaardeerbaare narichten en gedenkteekens der oudheid. Schoon hij het recht had, om hen in toom te houden en te straffen, die zich tegen zijne verbeteringen dwaaslijk verzetteden, verkoos hij, echter, een middel, om hen te doen zwijgen, dat hem de nakomelingschap naauwlijks kan vergeven.

Hij laat bijna alle oude boeken verbranden.

Hij st. in 't j. 210. vóór de G. v. C.

VIII. Na den dood van SCHIHOANGTI, verviel wel zijn groot Rijk, door de onbekwaame Regeering van zijnen wellustigen zoon, gantschlijk, en alle de kleine koningrijken, weleer met zoo veel moeite en schranderheid verdelgd, ontlooken, als ware het, op nieuw; doch weldra werden zij door LIUPANG, die, bij opklimming, straatroover, soldaat, veldheer en keizer werd, allen onder zijne magt herëenigd. Hij paarde dapperheid met minzaamheid en een voorzigtig gedrag. Toen hij éénmaal op een gastmaal zijnen krijgs-

Uitbreiding en andere lotgevallen van het *Chineesche* Rijk, tot het jaar 600 na de G. v. C.

bevelhebberen vroeg: aan welke oorzaaken zij wel dachten, dat hij zijne verheffing tot den troon te danken had? en zij voords de eene zijner loflijke hoedanigheden na de andere opnoemden, zeide hij eindelijk: „ Gij dwaalt; ik heb daaräan mijn geluk te danken, dat ik de gaaven en bekwaamheden mijner vertrouwelingen wél heb leeren kennen, en ieder van hun tot die zaaken gebruikt, waartoe hij meest bekwaam was." Met hem kwam het geslacht van HAN op den keizerlijken troon, waaröp hetzelve zich niet slechts twee- honderd- en zeven jaaren vóór-, maar ook nog twee- honderd- en twintig jaaren na de geboorte van CHRISTUS, heeft gehandhaafd. Dit is tevens de tijd, waarïn zich over de geschiedenis der *Chineezen* meer lichts begint te verspreiden, hun Rijk vergroot werd, met andere Staaten verbonden sloot, en men, eindelijk, meerdere vorderingen deezer Natie in de kunsten ontdekt. Reeds vóór eenigen tijd, waren de *Indiaansche* Rijken, *Tunkin* en *Rochinchina*; aan het *Chineesche* onderworpen; alsmede een gedeelte van klein *Bukarije* door *Tartaaren* omtrent de tegenwoordige *Mogolsche* grenzen bewoond. De keizers kwamen met de *Indiaanen*, *Parthers*, *Tartaaren*, zelfs met de *Romeinen*, in kennis en onderhandelingen. Doch, eindelijk, was ook dit keizerlijk geslacht, door een slecht Staatsbewind, oorzaak, dat het Rijk, sedert de tweede *Christelijke* eeuw, op nieuw verdeeld werd.

Om-

Omtrend het midden der derde eeuw, werd hetzelve wel weder onder één opperhoofd verëenigd; doch 'er volgden weder nieuwe verdeelingen, welke het Noordlijke en Zuidlijke *China*, tot verre in de zesde eeuw, van elkander scheidden. Zeer meenigvuldig waren in dit tijdvak de afwisselingen van nieuwe regeerende geslachten, van loflijke en onwaardige keizers, van rust, opstanden en oorlogen. Echter onderscheidden zich sommige keizers zeer loflijk, door goede wetten en inrichtingen. Dus beval een van hun, die kort vóór de geboorte van CHRISTUS regeerde, dat in eenen onvruchtbaaren tijd de armen door de rijken moesten gevoed worden. Weldra herstelde een ander dien Staatsdienaar, die verpligt was, den keizer te herinneren, wanneer hij misslagen begaan had, en ter verbetering van zijn gedrag te vermaanen: een oud ambt, doch dat de vóórige keizers hadden laten vervallen. De wet, volgends welke men niemand vóór zijn veertigste jaar eenigen overheidspost mogt toevertrouwen, tenzij hij een man van ongewoone verdiensten ware, verdient ook wel eenige opmerking.

Vorderingen der *Chineezen* in kunsten, weetenschappen en andere voorrechten.

IX. In dit tijdvak, dat zich tot in de vroegere tijden der zevende *Christelijke* eeuw uitstrekt, ziet men wel de eerste schreden niet, welke de *Chineezen* in het zinrijk gebruik van hun verstand, vernuft en vlijt gedaan hadden; — want deeze zou men, ten minsten, duizend, en meer jaaren vóór de

ge-

geboorte van CHRISTUS moeten zoeken; — doch men ziet slechts duidlijker, hoe verre zij hierin reeds gevorderd waren. Waarschijnlijk zijn verscheidene ontdekkingen in de weetenschappen en kunsten, welke hunne laatere schrijvers in de allervroegste tijden der Natie als haar eigendom verplaatsten, alleenlijk door hunne verbintenissen met de, ten Westen van hun liggende, *Asiätische* Volken tot hen gekomen, of door hen slechts meer volmaakt: Intusschen waren ook zij zelve vrij werkzaam: Tot omtrent twee eeuwen vóór CHRISTUS, schreeven de *Chineezen* slechts op boomschorsen en bladeren met ijzeren stiften. Doch toen leerden zij van de meer inwendige schors van het *bambousriet* papier maaken. Dit riet, ook in *Indië* zeer algemeen, dat eenigzins naar een boom gelijkt, kan, uit hoofde van deszelfs veelsoortig en nuttig gebruik, met den *Ægijptischen* papierstruik, van welken het eigenlijke papier gemaakt werd, vergeleeken worden. Men kan daarvan kleine schuitjes, balken en allerleije huisraad vervaardigen; deszelfs wortel diende tot spijs, en de sap tot een geneesmiddel. Nog heden wordt het papier van *bambousriet* onder de *Chineezen* zeer algemeen gebruikt; schoon zij ook andere soorten van hetzelve, gelijk bij voorbeeld, een, dat van oude zijde, hennip, ongesponnen boomwol, alsmede van de poppen der zijdenwormen vervaardigd is, en meer dergelijke bézigen. Op hun zeer fijn papier schilderen zij de schrijfletters met een

Papier van *bambousriet.*

een penſeel, en plaatſen dezelven, den een ſteeds onder den ander, tot het einde der bladzijde, waarna zij een andere dus boven elkander ſtaande reeks van letters naast de eerſte beginnen. Voor den tijd, binnen welken hier de geſchiedenis der *Chineezen* vervat is, hadden zij de meeste weetenſchappen reeds geheel in boeken beärbeid. In dezelve hadden zij nog wel geene uitneemend groote vorderingen gemaakt. Tot het middenmaatige, echter, waren zij, ten minſten, gevorderd, en, veelligt, in het een en ander nog eenigzins verder gekomen. Dus vereënigden zij de ſterrenkunde met de ſterrenwichlaarij; zevenhonderd- twee- en twintig jaaren vóór de geboorte van CHRISTUS, begonnen zij hunne aanmerkingen over de zonsverduisteringen in een onäfgebrokene orde opteteekenen; doch andere natuurverſchijnſels van ongewoonen aart wisten zij ſlechts aan het Godlijk misnoegen toeteſchrijven. Schoon het ongelukkig verbranden der boeken veele geleerde ſchatten verwoestede, werd, echter, een aantal derzelven verborgen, of herſteld. De uitneemende achting voor de weetenſchappen bleef ſteeds voordduuren, en, omtrent het einde van dit tijdvak, werd 'er een wet gegeeven, welke nog heden in kracht is, dat alle Staatsdienaars *Doctoren* (*) moesten zijn.

(*) Eene waardigheid, welke men, bij het verlaten der hooge ſchoolen, verkrijgt, wanneer het blijkt, dat men in eenig vak van geleerdheid uitneemende vorderingen gemaakt heeft. *De Vertaaler.*

zijn. Met den landbouw, de zijdenwerken, bouw- en schilderkunsten waren de *Chineezen* nog het meest bekend. Koophandel dreeven zij in veele en verre Landen. Onder anderen werd op een der *Japansche* eilanden een Volkplanting van *Chineezen* gesticht.

TWEEDE TIJDVAK.

Van keizer TA-TSONG DEN EERSTEN, *een' der weldaadigste vorsten der Chineezen, en van de invoering des Christendoms onder hen, tot de verövering hunnes Rijks door* MANTSCHU.

Van het jaar 626 tot 1644 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van meer dan duizend jaaren.

I.

De geschiedenis der *Chineezen* blijft, veele eeuwen achterëen, tegen verwachting, min belangrijk.

Het eerste tijdvak deezer geschiedenis bevattede in zich elf eeuwen; dit tweede is bijna even lang; en, echter, kunnen de merkwaardigheden van beiden zeer gemaklijk overzien worden. Dit moet men niet slechts daaräan toeschrijven, omdat de Regenten en Staatsveränderingen van het *Chineesche* Rijk op de overige volken, en inzonderheid op die van *Europa*, weinig, of geenen invloed hadden; maar ook, omdat zekere gebeurtenissenen daaden aldaar zoo dikwijls vernieuwd werden, dat zij de aandacht steeds minder konden bézig houden. Eene hoofdoorzaak, waarom de geschiedenis der *Chineezen*, veele eeuwen achterëen, min belangrijk, en in uitmuntende daaden arm blijft, is deeze, omdat de Natie eigenlijk stilstond, geene aanmerklijs

lijke vorderingen maakte, en, met andere Volken vergeleeken, welke steeds volkomener waren geworden, zelfs terugging. Met het geen de *Chineezen*, omtrent den tijd der geboorte van CHRISTUS, of zes-honderd jaaren daarna, wisten, uitgevonden hadden, of plagten te doen, hadden zij nog wel duizend jaar op den zelfden voet kunnen blijven voordgaan, want alle aanwinst of veränderingen in hunne oude denkwijze en zeden waren zeer min belangrijk. Vergeefs zoekt men onder hen groote geesten, vindingrijke vernuften en algemeene leidslieden der Natie, die haar een nieuw licht ontsteken, of tot een edeler werkzaamheid en inspanning opwekten. Goede, zelfs voortreflijke keizers, wijze Staatsdienaars, eerwaardige zedenleeraars hadden zij wel van tijd tot tijd; doch in het algemeen heerschten in den *Chineeschen* inborst zekere traagheid en moedloosheid.

II. Terstond na het begin der zevende eeuw, beklom het geslacht der TANG's den troon van *China*, maakte een einde van alle verdeelingen en onlusten des Rijks, en regeerde hetzelve bijna driehonderd jaaren. Dit huis was eenigen tijd zeer magtig en ook buitenslands aanzienlijk. De meeste *Asiatische* Volken zochten de vriendschap van deszelfs vorsten; zelfs zonden hun de geduchte *Kalifs* der *Arabieren*, die, tot de *Chineesche* grenzen toe, alles voor zich henen om verre wierpen, gezanten. Inzonderheid dienden zij, in de agtste eeuw, verscheiden vor-

Het geslacht der TANG's regeert *China*.

Van het j. 617 tot 907 na de geb. van C.

ſten en Volken ter beſcherming tegen de ſnelle veröveringen der *Arabieren*. Doch de buitenſpoorigheden en misſlagen van eenige keizers, de onbeperkte magt, welke zij aan heerschzuchtige en ontrouwe Staatsdienaars ſchonken, opſtanden en binnenlandſche oorlogen, bragten ook dit keizerlijke geſlacht ten gronde. De tweede Regent uit hetzelve, TA-TSONG DE EERSTE, was de roemwaardigſte van allen. Hij voerde niet ſlechts veele wijze zedenlesſen in den mond, maar volgde die ook in zijn gedrag. Daar de geleerdheid eenigzins vervallen was, liet hij de beste geſchriften uit alle oorden verzamelen, en ſtichtte in zijn eigen paleis een uitneemend talrijk genootſchap van weetenſchappen, waarïn ook vreemde prinſen onderweezen werden. Dus ſtichtte hij ook een krijgsſchool, en was zelf bij de oefeningen der jonge leerlingen in het behandelen van den boog tegenwoordig. Toen men hem voorhield, dat dit voor hem gevaarlijk zou kunnen worden, antwoordde hij: „In mijn Rijk beſchouw ik mij zelven als een' vader in zijn huisgezin; alle mijne onderdaanen draag ik op mijn' ſchoot, als waren zij mijne kinderen; waarvoor zou ik dan vreezen?" Bij een andere gelegenheid berispte hij, integendeel, het ſpreekwoord der *Chineezen*: „De keizer wordt door ieder een gevreesd, en vreest zelf niemand." „Ik leef, zeide hij, ſteeds in vrees, zoo wel voor de Voorzienigheid des Hemelſchen Keizers, voor wien niets

TA-TSONG I. van het j. 626 tot 649.

niets verborgen is, als voor de oogen mijner onderdaanen, welke aanhoudend op mij gevestigd blijven. Daaröm ben ik steeds waakzaam op mij zelven, om niets te doen, dat deezen of genen zou kunnen mishaagen. Voor het geluk van zijn Volk kon men niet tederer zorgen, dan hij. Werd het Land door een' hongersnood overvallen, dan noodigde hij zijne onderdaanen door een bevel uit, om hem de gebreken aantewijzen, door welken hij Gods toorn tegen zich had opgewekt, ten einde dezelven te kunnen afleggen. „ Alleen van de welvaart des Volks, plag hij te zeggen, hangt de welvaart des Rijks af. Een keizer, die zijne onderdaanen uitput, om zich zelven te verrijken, gelijkt naar een mensch, die het vleesch van zijn eigen ligchaam affnijdt, om zijn maag daarmede te vervullen. Hij vult zijn maag wel; doch ten koste van zijn ligchaam." Aan alle overheden verbood hij, op straffe des doods, eenige geschenken aantenemen. Zeker krijgsdienaar nam éénmaal een zijden kleed aan, dat hem geschonken werd. Nu zond hem de keizer een groote meenigte zijden stoffen t'huis, en zeide tegen zijne hovelingen, die dit meer voor een belooning, dan voor een straf hielden: „ Het aanschouwen deezer stoffen zal den belangzuchtigen man tot een onophoudlijk verwijt verstrekken" — Toen zijn getrouwe eerste Staatsdienaar, tot zijne grievende smart, overleeden was, ontwierp hij zelf een korte lofreden op denzelven, en

liet haar op deszelfs graf plaatsen. Daaröp zeide hij tegen de hovelingen, die rondöm hem stonden: „ Wij hebben drie soorten van spiegels. Vooreërst de staalen, van welken zich de vrouwen bedienen, om haare hoofdsieraadiën te schikken. (Deeze staalen spiegels waren de oudsten van allen.) Voords de oude geschriften, in welken men den oirsprong, wasdom en het verval des Rijks beschouwt. En, eindelijk, de menschen zelven, wier daaden ons leeren, wat men doen of laten moet. Tot zulk een spiegel verstrekte mij mijn Staatsdienaar. Ik heb hem verlooren, en weet niet, of ik hem zal wedervinden." — De opvoeding zijner kinderen nam hij zelf met ijver ter harte, en boezemde hun, bij elke gelegenheid, nuttige lessen in. Wanneer hij met hun rijst at, dan stelde hij hun voor oogen, hoe veel arbeids en zweets het den armen landman gekost had, eer dezelve tot rijpheid gekomen was. En toen hij éénmaal met hun langs een rivier ging wandelen, zeide hij: „ Ziet daar: dit water kan een schip draagen, maar ook doen verzinken. Vergeet nu niet, dat de onderdaanen het water, en de keizer het schip verbeelden." — Onder de regeering van deezen vorst, werd ook, ten minsten volgends geloofwaardige berichten, omtrent het midden der zevende eeuw, het *Christendom* het eerst in *China* ingevoerd: want, naar gissing, kon hetzelve, wel eenige eeuwen vroeger, in dit Rijk zijn doorgedrongen. Deeze Godsdienst vond

Het Christendom in China.

vond veele voorstanders, die denzelven daadlijk in kerkgebouwen oefenden; doch had ook, nu eens door de gunst, en dan weder door de vervolgzucht der keizers, afwisselende lotgevallen. Nevens de *Christenen* en de belijders der leer van CONFUCIUS, mogten ook zeer veele afgodendienaars, benevens een aantal *Jooden* en *Muhammedaanen*, God naar hun doorzigt vereeren.

III. Nu volgden, sedert het begin der tiende eeuw, nieuwe keizerlijke geslachten elkander spoedig op. Doch buitenlanders bezetteden reeds den troon, of verwoesteden het Rijk, en veele gewesten van hetzelve maakten zich van de keizers onafhanglijk. Omtrent het midden der gemelde eeuw, begon wel het geslacht van SONG te regeeren, en handhaafde zich meer dan drie eeuwen; doch in verrena had hetzelve het gantsche Rijk, noch zelfs een gedeelte daarvan, in ongestoord bezit. Tot de elfde eeuw, was de magt der keizers nog vrij aanzienlijk, schoon zich de *Kitanische Tartaaren* in het Noorden van *China* reeds gevestigd hadden. Deeze vorsten telden alleen omtrent tweeen- twintig millioenen landlieden onder de bewooners van hun Rijk, en regeerden wijs en menschlievend. Doch een van hun, door onbezonnen- en moedloosheid vervoerd, betaalde, reeds in het eerste begin der elfde eeuw, aan de *Kitaners* een' jaarlijkschen cijns. Dus werden deeze *Tartaaren* in *China* steeds geduchter, en het Rijk zelf werd, naar

De keizers uit het geslacht van SONG moeten *China* met *Tartaarsche* Volken deelen.

Van het jaar 960. tot 1279.

J. 1000.

hen,

hen, eenigen tijd, buitenslands *Kitaja* of *Kataja* genoemd. Toen zich, eindelijk, de keizers, in de twaalfde eeuw, aan de afhanglijkheid van deeze vreemdelingen poogden te onttrekken, verkoozen zij daartoe een middel, dat hen nog ongelukkiger maakte. Zij
J. 1125. vereenigden zich ten dien einde met een andere zoogenaamde *Tartaarsche* Natie, met de *Nudschers*, die zelve aan de *Kitaners* cijnsbaar waren, doch dezelven nu tot onderwerping dwongen. Daarmede nog niet te vreeden, maakten zij zich van het geheele Noordlijke *China* meester, lieten de keizers uit het geslacht van SONG zelfs niet in het vreedzaam bezit van het Zuidlijke, en legden ook hun een jaarlijksche schatting op. Dus hebben de *Nudschers*, tot omtrent het midden der dertiende eeuw, meer dan de helft van *China* beheerscht.

De *Mogolen* veroveren *China*.

IV. Toen het *Chineesche* Rijk deeze nadeelige veränderingen onderging, bleek het steeds duidlijker, dat het Volk en de keizers voor zulke strijdbaare nabuuren niet krijgshaftig genoeg waren. De *Chineezen* streeden wel somtijds dapper en gelukkig; doch een aanhoudende geschiktheid tot zulke daaden verkreeg hunne geest niet. In de kunsten des vreedes hadden zij ook slechts naauwlijks eenige middenmaatige vorderingen gemaakt. Dat zij, bij voorbeeld, in de twaalfde eeuw, of, volgends hun voorgeven, veel meer dan duizend jaaren vroeger, een soort van boekdrukkunst uitvonden, was

was eigenlijk geen gewin voor den toestand hunner geleerdheid. Want zij bestond slechts in den langzaamen arbeid, om de trekken van hun schrift in houten tafels te snijden, en van dezelve afdrukken. Eindelijk deeden hunne keizers op nieuw, in de dertiende eeuw, den schadelijken stap, welke hun in de vóórige reeds zoo veel gekost had. Zij riepen de *Mogollen*, die toen in een groot gedeelte van *Asië* door de wapenen de overhand verkreegen, tegen de *Nudschers* te hulp. Deeze moesten wel voor den gemeenschaplijken aanval der *Chineezen* en *Mogollen* wijken; doch de laatsten behielden niet slechts het Noorden van *China* voor zich zelven, maar overweldigden ook hunne bondgenooten gantschlijk. Juist toen werd de troon van *China* door vreedzaame of wellustige keizers bezeten, en dit maakte den *Mogollen* hunne verövering gemaklijk. Toen zij naderden, nam een heir van meer dan honderd duizend *Chineezen* de vlucht. Hunne vloot werd door de vijandlijke verslagen, en terstond daarna sprong de eerste Staatsdienaar met den eerst agtjaarigen keizer en veele grooten in zee. Nog poogde een *Chineesch* bevelhebber, met het kleine overblijfsel der vloot hier of daar aan een' oever te landen; doch daar hij overäl door tegenwinden werd teruggedreeven, moest hij zich aan een woedenden storm waagen, welke hem met een meenigte zijner medeburgers in den afgrond der zee deed verzinken. Dus kwam geheel *Chi-*

De boekdrukkunst in *China*.

Van het

Jaar 1276 tot 1368. *China* voor het eerst onder de magt eener vreemde Natie, welke hetzelve bijna een eeuw behield.

Zij verliezen *China* weder. V. Gelijktijdig, toen de *Mogollen*, onder hunnen beroemden vorst, ROBLAI-CHAN, deeze Staatsverändering stichteden, omtrent het einde der dertiende eeuw, reisde een *Venetiaansch* edelman, MARCO POLO of PAOLO, (welk PAUL beteekent,) in deszels gebied rond, was veele jaaren in *Mogolschen* krijgsdienst, en bragt, na zijne wederkomst, den *Europæeren* de eerste naauwkeuriger berichten van *China* of *Kataja*; doch welke hun, deels met eenig recht, zoo onwaarschijnlijk scheenen, dat zij dezelven niet wilden gelooven. Omtrent den zelfden tijd verkreeg de *Christelijke* Godsdienst in *China* door geestlijken, van de pausen derwaards gezonden, een nieuw leeven ten aanzien van uitbreiding en oefening, welke beide, door de oneensgezindheid der *Chistenen* aldaar, aanmerklijk hadden geleeden. De *Mogolsche* keizers, die ook in *Tartarije*, hun vaderland, het *Christendom* begunstigden, regeerden in het algemeen roemrijk. Zij namen niet slechts de wetten, zeden en gewoonten der *Chineezen* volkomen over, maar schikten zich ook zoo wijslijk naar derzelver inborst, en droegen zoo veel zorg voor hun welzijn, dat deeze hunne nieuwe onderdaanen naauwlijks gevoelden, dat zij onder de heerschappij van vreemdelingen vervallen waren. De hoofdstad hunnes Rijks verplaatsten zij naar *Peking*,

king, welk zij in hunne taal *Kambalu* of 's konings hof noemden. De eerste deezer keizers stichtte het groote kanaal, welk men nog heden in *China* met verwondering beschouwt: een zeer algemeen- nuttig werk, welk de Zuidlijke met de Noordlijke gewesten verëenigde, en den binnenlandschen handel gemaklijk maakte, daar men weleer ten dien einde over zee varen, en dikwijls schipbreuk lijden moest. Doch deeze zelfde keizers en hunne *Mogollen* vervielen allengskens, daar zij een zoo fraai en vruchtbaar Land, als *China* was, in bezit hadden, tot de verwijfder leevenswijze der *Chineezen*. Hunne krijgsmoed verdween weldra voor de zucht naar allerleije geneugten der weelde; en, door de verëering der *Tartaarsche* afgoden intevoeren, maakten zij zich nog meer verachtlijk. Van deeze omstandigheden, en van den afkeer veeler *Chineezen* van hunne vreemde opperheeren, bediende zich zeker opzigter van een mannenklooster, TSCHU genaamd, een koen en dapper man. Hij stelde zich aan het hoofd van een bende misnoegden, welke steeds grooter werd, ontrukte den *Mogollen* de eene stad en het eene gewest na het andere, sloeg zelfs het keizerlijke krijgsheir uit het veld, en verdreef de *Mogollen*, in korten tijd, geheel uit het *Chineesche* Rijk.

Het groote kanaal.

J. 1368.

VI. TSCHU, die zijn vaderland in vrijheid hersteld had, verdiende ook door zijne bekwaamheden en deugden, hetzelve te regeeren. Hij werd de eerste vaderlandsche keizer

Tschu wordt door vaderlandsche keizer

zers opgevolgd. zer van *China* uit het geslacht der MING's, die meer dan twee en een halve eeuw aldaar geregeerd hebben. Daar hij onder den naam van HONG-WU op den troon zat, waanden verstandlooze vleijers, hem te vereëren, door zijn geslacht van de oudste keizers des Rijks oirspronglijk te rékenen. Doch tot grooter roem verstrekte het hem, dat hij, in weêrwil zijner geringe geboorte en opvoeding, alles alleen aan zich zelven te danken had. Hij gaf wijze wetten, gelijk onder andere, dat niemand van een der beide geslachten vóór zijn veertigste jaar in een klooster mogt aangenomen worden. Het Staatsbewind beveiligde hij voor de aanvallen van heersch- en belangzuchtige lieden, en liet een verzameling maaken van alle oude en nieuwe wetten, doch welke de *Chineezen* eerst een eeuw daarna gereed hadden. Hij bevorderde ook den bloei der geleerdheid, was zelf tegenwoordig bij het onderzoek van hun, die tot hooger waardigheden in eenig vak der weetenschappen wenschten verhéven te worden, en gaf CONFUCIUS, dien men tot hiertoe, volgends een keizerlijk bevel, den koning der weetenschappen genoemd had, den meer gepasten naam van leeräar des Rijks. Toen hij éénmaal met zijn' zoon het Rijk doorreisde, liet hij zijn' wagen midden in het veld stil staan, en zeide tegen hem: „ Ik heb u medegenomen, mijn zoon, om u te doen zien, hoe zwaar de arme landlieden moeten werken, en opdat uw mede-

delijden met hun u zou weêrhouden, van hen immer door zwaare belastingen te verdrukken." Zijn Rijk, dat hij zeer bloeijend achterliet, verviel wel, onder zijnen opvolger St. in 't en kleinzoon van dertien jaaren, in een ramp- jaar 1398. zalige verwarring; doch herstelde zich weder onder de volgende keizers der vijftiende eeuw. Een van hun beval zijnen eersten Staatsdienaar, naar een gewest te reizen, welk door een' algemeenen hongersnood verwoest werd. De Staatsdienaar stelde voor, om eerst de gerechtshoven over een middel te raadpleegen, om zulk een meenigte Volks te kunnen helpen. Doch de keizer andwoordde hem: „ Wanneer mijne onderdaanen gebrek lijden, moet men hun zoo vaardig ter hulp snellen, als ware 'er een brand te bluschen, of een' doorbreekenden stroom te weêrhouden." Nu begonnen de *Tartaaren* wel op nieuw in het *Chineesche* Rijk intevallen, en hetzelve te verwoesten, en voerden zelfs J. 1449. een keizer gevangen met zich mede; doch de *Chineezen* bleeven zich nog, tot het begin der zeventiende eeuw, tegen hen verdeedigen, schoon zij niet dikwijls onder zeer bekwaame Regenten stonden. Sedert de troon door een vaderlandsch geslacht bezeten werd, was de vereeniging in *China* met andere, en vooräl met *Europische* Volken, grootendeels afgebroken. Doch omtrent het einde der vijftiende eeuw, vonden de *Portugeezen* den korteren weg over zee naar *Oostindië.* Van dáár kwam, niet lang naderhand,

FER-

ANDRADA in *China.* J. 1517. FERDINAND PEREZ D'ANDRADA in *Chi-baande*, als ware het, een' nieuwen weg voor de *Europæers* naar dit Rijk, en verkreeg inzonderheid voor zijne Natie de vrijheid, om zich in *Makao* neêrteslaan, een klein eiland aan de *Chineesche* kust, door haar nog heden bezeten. Intusschen was het *Christendom* ook onder de *Chineezen* bijna geheel vervallen. Doch, in de laatere tijden der zestiende eeuw, reisden *Jesuiten* naar *China*, om deezen Godsdienst op nieuw voordteplanten. De voornaamste van hun was de *Italiaan* MATTHIAS RICCI, die, na zeven- en- twintigjaarigen arbeid, de moeijelijkste beletselen overwonnen, en het *Christelijk* Geloof aldaar op nieuw en duurzaam gevestigd heeft.

Herstelling van het *Christendom* in *China.*

RICCI, J. 1583.

China wordt door de *Mantschuer Tartaaren* veröverd.

VII. Doch in dien zelfden tijd werd reeds allengskens de grond gelegd van den ondergang des keizerlijken huizes en van een herstelde regeering van vreemdelingen over *China*. De *Tartaarsche Nudschers*, die nu *Mantschuers* heeteden, de geduchtste nabuuren der *Chineezen*, werden door deezen beleedigd, en wreekten zich daaröver, kort na het begin der zeventiende eeuw, door hun zoo veele nederlaagen te geven, dat hun zelfs de hoofdstad *Peking* in handen viel. Een *Chineesch* veldheer bood hun nog wel een' gelukkigen tegenstand, en ook andere oorzaaken behoedden het Rijk nog tijdig genoeg voor deeze gevaaren; doch zwakheid, verwarring en geringschatting van het keizerlijk

J. 1618 env.

lijk gezag hadden in hetzelve reeds de overhand verkreegen. Daarënboven beklom een keizer den troon, die, niettegenstaande veele vorstlijke deugden, zulke hoedanigheden miste, als in deeze onrustige tijden meest noodig waren. Hij was langzaam in zijne besluiten, wantrouwend tegen zijne getrouwste raadslieden, ongelukkig in de keuze van hun, wien hij zijn vertrouwen schonk, en meer vreedelievend, dan dapper. Dus verhief zich het eene oproer na het andere. De bekwaamste onder de hoofden der oproerige partijen, LI-TSCHING, nam den keizerlijken titel aan, en drong met zijn leger tot de hoofdstad door, van welke hij zich door verraad meester maakte. HOATSONG (dus heette de keizer) werd door zijn lijfwacht verlaten, en verhing zich aan een' boom van zijnen hof. Zijne gemalin en hofdienaaren bragten ook zich zelven om het leeven. Eer hij, echter, zijn besluit volvoerde, schreef hij nog op zijn' geelen rok, welken alleen de keizers draagen, deeze indedaad aandoenlijke woorden: „ Doet met mijn ligchaam, wat gij „ wilt; doch spaart slechts mijn arme Volk! „ Hetzelve is ongelukkig genoeg, van mij zoo „ lang tot vorst gehad te hebben!" Nu waande LI-TSCHING, reeds keizer van *China* te zijn. Doch een *Chineesch* prins en veldheer, USANGEIJ, was de eenigste, die hem daarvoor niet wilde erkennen. De muiter belegerde hem in de stad, welke hij bezet had, en vertoonde hem, om hem

Sedert het j. 1627.

j. 1644.

deste eerder tot onderwerping te dwingen, zijnen met ketenen beladen vader op een' muur, dreigende hem tevens, denzelven terstond te laten ombrengen, wanneer hij de stad niet overgaf. Nu wierp zich de edelmoedige prins voor zijnen vader neder, en bad hem met traanen om vergiffenis, dat hij den pligt jegens zijn' vorst en vaderland boven de ouderliefde deed gelden. Niet minder was de grootmoedigheid des vaders: hij prees het gedrag zijns zoons, en ging den dood getroost te gemoet. Zijn zoon, die, eindelijk, toch door den geweldenaar vreesde overwonnen te worden, verzocht de *Mantschuer-Tartaaren* tegen hem te hulp. Weldra kwamen zij ook; sloegen wel den oproerling op de vlucht; doch namen ook het *Chineesche* Rijk, na een' bloedigen oorlog van verscheidene jaaren met deszelfs verdedigers, in bezit.

DERDE TIJDVAK.

Van de verövering des Chineeschen Rijks door de Mantschuer-Tartaaren, tot de tegenwoordige tijden.

Van het jaar 1644 tot 1784 na de geboorte van CHRISTUS.

Een tijdvak van honderd en veertig jaaren.

I.

Andermaal vertoonde zich thands in *China*, 't geen wij meermaalen in de geschiedenis voor een' zegepraal hielden der wetten, orde, beschaafder zeden, kunsten en weetenschappen over den onbeschaafden en enkel krijgshaftigen toestand eener Natie. De veröveraars en oude vijanden van *China* werden weldra bijna in alles *Chineezen*. Schoon beide Volken niet volkomen in één smolten, werden zij, echter, gewoon, om met veréende gezindheden ten beste des Rijks werkzaam te zijn. De *Mantschuers* verkreegen als een nieuw vaderland, en de *Chineezen* slechts in naam buitenlandsche Regenten. Vier keizers uit het geslacht van TSING hebben tot onze tijden, of geduurende de laatste honderd en dertig jaaren, *China* geregeerd. De eerste, SCHITSU of SCHUNTSCHI, verkreeg de liefde zijner onderdaanen, door zich, daar zijne

De veröveraars van *China* neemen de *Chineesche* wetten en zeden aan.

voorgangers, integendeel, zich in hunne paleizen schuil hielden, openlijk te vertoonen, met iederëen vriendlijk te spreken, in de wetten der *Chineezen* niets te veränderen, en hen zelfs niet te noodzaaken, om de taal zijner *Mantschuers* te leeren. Doch met ongemeene gestrengheid zorgde hij voor het naauwkeurig onderzoek van allen, die naar eenig overheidsämbt stonden.

KANGHI, de roemwaardigste keizer van *China*. J. 1661 tot 1722.

II. Zijn zoon, KANGHI, die, in een' ouderdom van agt jaaren, hem op den troon opvolgde, en denzelven eerst na een- en- zestig jaaren verliet, verkreeg onder alle de keizers van *China* den grootsten roem. Zeer vroeg gaf hij reeds blijken van zijne regeerkunde en rechtvaardigheid. Toen hij, in zijn vijftiende of zestiende jaar, vernam, dat de voornaamste, der Rijksbestuurders gedurende zijne nog voordduurende minderjaarigheid zijne magt, ten nadeele van veelen, misbruikten, gaf hij niet slechts aan de prinsen, zijne bloedverwanten, zijn misnoegen te kennen, dat zij dit nóch verhinderd, nóch hem bekend gemaakt hadden; maar liet ook het gedrag van den misdaadiger door een' rechtbank onderzoeken, welke hem ten dood veröordeelde. Deeze verscheen voor den keizer; kon wel niets tot zijne verdeediging zeggen; doch liet hem op zijn naakte borst de teekens der wonden zien, weleer door hem ontvangen, toen hij den grootvader van KANGHI uit leevensgevaar reddede. Dit bewoog den jongen vorst, om deszelfs doodstraf in een

een altoosduurende gevangenis te veränderen. Sedert dien tijd, nam KANGHI het Staatsbestuur zelf in handen, en bewees zulk een algemeene opmerkzaamheid op iedere belangrijke zaak, een zoo onvermoeide werkzaamheid, zoo veel doorzigt, welk door zijne onverzaadlijke leergierigheid daaglijks toenam; en tevens zoo veel ijvers voor de wetten, en zulk een weldaadige en onpartijdige goedhartigheid, dat men hem, in weêrwil van al het onderscheid tusschen de *Chineesche* en *Europische* Staatsgesteltenissen, een voorbeeld der vorsten kan noemen. Veelligt zijn de *Jesuiten*, wien wij alle narichten van hem hebben te danken, wat te mild in zijnen lof geweest. Deeze geestlijken, die, in de voorige eeuw, zoo meenigvuldig naar *China* reisden, en ons de eerste naauwkeuriger beschrijvingen van dit Land en deszelfs inwooners hebben medegedeeld, werden indedaad door hunne verbaasdheid over de nieuwheid van veele voorwerpen, en vooräl over de, voor hun onverwachte, vorderingen der *Chineezen* in zeden en kunsten, alsmede door hunne dankbaarheid voor de uitneemende gunstbewijzen des keizers, en veelligt door nog meer andere oorzaaken, meer opgetogen en verhit, dan een bedagtzaam geschiedschrijver zijn mag. De *Europaërs* lazen hunne berichten met dat genoegen, waarmede men doorgaands verhaalen uit zoo verre afgelegene gewesten, en welke zoo veel nieuws en zonderlings bevatten, ontvangt. Echter hebben deeze schrijvers ook

een meenigte bijzonderheden van *China* opgeteekend, welke niet in twijfel kunnen getrokken worden; doch hunne vergrootingen en ligtgeloovigheid ten aanzien der oudste *Chineesche* geschiedenis zijn door laatere onderzoekingen binnen de juiste perken teruggebragt.

Zijne regeerwijze. III. Men heeft alle reden, om te gelooven, dat voorâl de verkeering van keizer KANGHI met deeze geleerden zijnen geest, welke een zoo snellen wasdom deed blijken, nog gezwinder tot rijpheid gebragt heeft. Anders was hij niets minder gewoon, dan zich door anderen te laten regeeren; doch goeden raad en voorlichting omtrent voorkomende zaaken liet hij zich zeer gaarne door iederëen geven, toetste alles aan zijn eigen oordeel, en nam, eindelijk, zelf daaröver zijn besluit. Met een geringe magt, doch welke hij met zeer veel beleids wist te gebruiken, dempte hij gevaarlijke oproeren. De misdaadige grooten in zijn Rijk strafte hij onverbidlijk, schoon hij die oude gestrengheid, welke in *China* nog in gebruik was, en tot wreedheid oversloeg, dikwijls verzachtte. Bijna nimmer was hij beminnenswaardiger, dan in algemeene Volksrampen, wanneer hij den nood zijner onderdaanen op allerleije wijzen te hulp kwam, en zich, zoo lang dezelve duurde, van alle vermaaken onthield. Schoon, veelligt, de rijkste vorst in de geheele wereld, was hij, echter, tot pracht en uitgaaven van weelde niet geneigd; doch deste meer tot edele milddaadigheid en

het

het voltooijen van kostbaare, doch algemeen-nuttige werken. Dikwijls doorreisde hij zijn Rijk, om deszelfs toestand met eigene oogen te zien; doch, van tijd tot tijd, ondernam hij ook groote jagttogten in *Tartarije*, werwaards hij zich door verscheiden honderd-duizend soldaaten liet vergezellen: deels om zijne onderdaanen aldaar in gehoorzaamheid te houden, deels ook om voortekomen, dat zijne *Mantschuërs* door de *Chineesche* leevenswijze verwijfd wierden. Schoon hij de Staatsregeling van het *Chineesche* Rijk in het algemeen ongeschonden liet, maakte hij, echter, veele bijzondere veränderingen, welke somtijds ten beste der geheele Natie verstrekten. Tot hiertoe hadden de *Chineezen* alle vreemdelingen, omdat zij hen, in vergelijking met hunne Natie, als halve wilde en magtlooze Volken beschouwden, met verachting behandeld, en derzelver gezanten slechts dan geduld, wanneer deeze hunnen keizer eerbied en gehoorzaamheid kwamen bewijzen. KANGHI, die de vreemdelingen, en vooräl de *Europæërs*, beter had leeren kennen, behandelde de *Russische*, *Hollandsche* en andere gezanten derzelven met uitneemende minzaamheid, en zond wederkeerig de zijnen naar *Rusland*, 't geen anders in *China* niet dan tot het overbrengen van keizerlijke bevelen geschiedde. Hij verhief zich boven veele bijgeloovige begrippen der *Chineezen*, gelijk, bij voorbeeld, dat men sommige dagen en

 uuren

uuren moest uitkiezen; als alleen geschikt voor belangrijker onderneemingen.

Hij maakt de *Chineezen* met de kunsten en weetenschappen der *Europeërs* bekend.

IV. Doch inzonderheid maakte hij de kunsten en weetenschappen der *Europeërs* onder de *Chineezen* bekend en eenigzins geliefd. Reeds sedert de komst der *Jesuiten* in *China*, had men aldaar de grootere volmaaktheid hunner wiskundige geleerdheid beginnen optemerken. RICCI bragt het eerst *Europische* uurwerken derwaards; en, schoon de *Chineezen* reeds vroeg met een soort van geschut en buskruid zouden bekend zijn geweest, waren hun, echter, de *Canonnen* der *Portugeezen* iets geheel nieuws. De vader van KANGHI benoemde zelfs een' *Duitschen Jesuit*, ADAM SCHALL, tot leeräar van een wiskundig genootschap; hij moest de *Chineesche* sterrenkunde verbeteren; doch weldra ontstond aldaar een vervolging tegen de *Christenen*, in welke deeze *Jesuit* naauwlijks den dood ontkwam. KANGHI zelf bezat eene niet geringe geleerdheid, voor zoo verre die in *China* slechts te verkrijgen was, en wenschte steeds hartlijker, om dezelve uittebreiden. Reeds bij het aanvaarden zijner regeering, besliste hij een' twist tusschen een' *Nederlandschen Jesuit*, VERBIEST, en den voornaamsten *Chineeschen* sterrenkundigen, ten voordeele van den eersten, omdat deeze alleen had kunnen voorzeggen, hoe verre zich de schaduw van een' opgerichten zuil op den middag van den volgenden dag zou uitstrekken. Sedert dien

B. Rode inv. et del. Reint. Vinkeles. sculp. direx.

De geleerdheid van EUROPA in CHINA ingevoerd.

dien tijd werd de tijdwijzer (*almanak*), door de *Jesuiten* verbeterd, in geheel *China* ingevoerd. Voords liet zich de keizer zelf door hen in de meet- en sterrenkunde, alsmede in de toonkunst, en andere wis- of natuurkundige weetenschappen onderwijzen. De werktuigen der sterrenkundige en andere oefeningen, welken zij uit *Europa* medebragten of zelve vervaardigden, gelijk vierhoekmeeters, hangüurwerken en andere kunststukken, nevens meer nieuwe ontdekkingen en toebereidsels, verschaften den keizer niet slechts een leerrijk genoegen, maar dienden ook ten algemeenen nutte, en wekten den weetlust der grooten op. De *Jesuiten* moesten zelfs een schriftlijk onderwijs over de ontleedkunde ontwerpen, een scheikundig werkgesticht in het paleis des keizers vervaardigen, en *Europische* geneesmiddelen voor hem toebereiden. KANGHI verhief deeze geestlijken tot wiskundigen van zijn hof, en bediende zich ook van hun tot gezantschappen. Deeze hoogächting, hun door den keizer beweezen, maakte hun de uitbreiding van het *Christendom*, welke de voornaame reden hunner reize naar *China* was, ongemeen gemaklijk. Hij gaf hun en anderen *Roomsch-Catholieken* geestlijken daartoe de volkomenste vrijheid. Duizende, en, eindelijk, eenige honderd-duizende *Chineezen*, ook onder de voornaamsten, gingen tot deezen Godsdienst over; 'er werden veele kerken voor hun gebouwd; zelfs in het keizerlijk paleis te *Peking* werd daartoe

Hij geeft vrijheid, om het *Christendom* openlijk te oefenen.

J. 1692.

 toe

toe den *Christenen* een plaats verleend. Steeds werd de hoop leevendiger, dat zich ook de keizer zou laten doopen; doch hij stierf nog in den Godsdienst van CONFUCIUS.

St. in het jaar 1722.

Nieuwste geschiedenis van het *Chineesche* Rijk.

V. Onder de volgende regeering van zijnen zoon, JONGTSCHING, was het *Christendom* zoo voorspoedig niet. Doch dit had men grootendeels aan deszelfs *Europische* leeraars te wijten. Reeds lang waren de *Jesuiten* door de overige *Roomsch-Catholieke* geestlijken aldaar beschuldigd, dat zij, om deste meer leerlingen voor hunnen Godsdienst te bekomen, en hun aanzien te vermeerderen, den nieuwbekeerden *Chineezen* vrijheid gaven, om eenige hunner afgodische plegtigheden te blijven oefenen. Hierüit waren hévige twisten ontstaan, welke, nevens de ijverzucht van veele *Chineezen* over den voorspoed van den *Christelijken* Godsdienst in hun vaderland, eindelijk, een algemeene vervolging der *Christenen* veröorzaakten. Hunne kerken werden hun ontrukt; hunne leeraars, behalven eenige weinigen aan het hof, uit het Rijk verdreeven; en zelfs keerden de meesten van hun tot hunnen ouden Godsdienst weder. Veel beter gedroeg zich de zoon en opvolger van JONGTSCHING, keizer KIENLONG, die *China* nu meer dan vijftig jaaren geregeerd heeft, ten aanzien van de *Christenen* in zijn Rijk; echter heeft hunne Godsdienst in hetzelve nimmer weder zoo gebloeid, als weleer. Deeze vorst wordt, uit hoofde van zijnen zachten inborst, liefde voor de

Sedert het jaar 1735.

de fraaije kunsten, en vooräl voor de dicht- en schilderkunst, doch voornaamlijk wegens zijne wijze en gelukkige regeering, zeer geroemd. Door hem is het *Chineesche* Rijk met het Land der *Kalmukken*, een groot gedeelte van *Bucharije*, en het aanzienlijke Rijk *Tibet* vermeerderd.

VI. Dit alles is, gelijk men ziet, meer de geschiedenis der keizers van *China*, dan der *Chineezen* zelve. Doch de laatsten hebben ook tot dusverre voor de geschiedenis geene merkwaardige vorderingen, voortreflijke daaden, noch groote mannen opgeléverd; ten minsten, zijn geene narichten wegens het een of ander tot ons, *Europæërs* overgebragt. 't Geen wij met genoegzaame zekerheid van hun weeten, is dit, dat de mededeeling der *Europische* uitvindingen van kunsten en weetenschappen zeer weinig invloeds op hen gehad heeft. Nog heden staan zij bijna allen op de zelfde plaats, ten aanzien van kundigheden en bekwaamheden, als hunne vóóröuders vóór veele eeuwen. Behalven hunne zijdewerken en porcelein, kunnen zij geene handwerken van hun vertoonen, waarin iets voortreflijks is. Hunne schilder-, bouw- en andere dergelijke kunsten zijn slechts middenmaatig. Hoe uitgebreid ook hunne zeekusten mogen zijn, is, echter, hun zeewezen in een' ongunstigen toestand, en bestaat slechts in een aantal groote en lompe koopvaardijschepen. In de geschiedkunde hebben zij wel een aanhoudende vlijt betoond, welke zelfs

Aanmerkingen over de geschiedenis der *Chineezen*.

zelfs door de regeering van hun Land ondersteund is; doch zij kennen slechts de geschiedenis van hun vaderland: en deeze hebben zij met ongerijmde verdichtselen vervuld, welke nog vrij algemeen door hen geloofd worden. Dus zijn ook de weinige begrippen, welken zij door de *Jesuiten* van de buitenlandsche aardrijksbeschrijving verkreegen hebben, vol zonderlinge en belagchelijke dwaalingen. Nergends is in het algemeen de geleerdheid zoo vereërd, sedert zoo veele eeuwen beärbeid, een zoo algemeen vereischte van alle aanzienlijke standen geworden, en, echter, tevens in alle deelen zoo middenmaatig gebleeven, als onder de *Chineezen*. De zedenkunde alleen heeft bij hen eenige volkomenheid bereikt, omdat zij met hunnen heerschenden Godsdienst en Staatsregeling onafscheidbaar vereënigd is. Eigenlijke fijne smaak, integendeel, of een zuiver gevoel van schoonheid, is ook in hunne kunstwerken nog zeer zeldzaam. Zelfs hunne tuinbouw, welke, in de nieuwste tijden, door de *Europeërs* geroemd en nagevolgd is, bevat niets van de bekwaamheid, om den grond van een tuin door bloemen en boomen te versieren en zich ten nutte te maaken; maar heeft zich voornaamlijk aangepreezen door afwisseling van voorwerpen der natuur en kunst, welken zij in hunne hoven nu eens in bekoorlijke, dan weder in geduchte, en dikwijls in belagchelijke gedaanten, doch niet zelden gedwongen en onnatuurlijk, weeten voortestellen.

VII. Geens-

VII. Geenzins kan men het aan gemis van natuurlijke vermogens wijten, dat de *Chineezen*, na een zoo vroeg begin, in de kunsten en weetenschappen zoo verre terug zijn ge bleeven. Geene andere Natie ontmoetede zoo veele uitwendige belemmeringen, tegen den wasdom van haaren geest vereënigd, als deeze. Zelfs deeze bijzonderheid, dat zij een der oudste is, en zich reeds zoo vroeg met veelerleije kundigheden verrijkt heeft, bragt de *Chineezen* in den waan, dat zij de uitvinders waren van al het nuttige en zinrijke, 't geen het menschlijk verstand immer had voordgebragt, en dat men daarïn geen' hoogeren trap kon bereiken, dan zij reeds gedaan hadden. Hunne verbaazende Volkshoogmoed, welke daarüit ontstond, werd ook zeer aanmerklijk gevoed, omdat zij in hunne nabuurschap meestendeels ruuwe Natiën vonden, en met de overige wereld nimmer in eenige naauwere verbintenis stonden. Vanhier ook, dat hun alle hunne oude gebruiken en inrichtingen zoo eerwaardig en onschendbaar zijn geworden; te meer, daar zij die eerst laat, en niet, dan nadat zij sedert duizende jaaren en door aanhoudende Rijkswetten van derzelver onverbeterlijke volmaaktheid overtuigd waren, met andere en betere zeden vergeleeken hebben. Toen zich de *Mantschuers*, in de voorige eeuw, eerst in *China* begonnen te vestigen, bevalen zij in een verôverde stad op doodstraf, dat zich alle de inwooners, volgends hunne wijze, het hoofd

Voorôordeelen, inborst, zeden en toestand der *Chineezen*.

hoofd moesten laaten scheeren. Doch veele duizende *Chineezen* verlooren liever hun hoofd, dan hun hair; en een meenigte van hun ontvluchtte deezen ramp op de eilanden in de *Oostindische* zee, welke toen aan de *Hollanders* en *Spanjaarden* toebehoorden. De schrijfwijze der *Chineezen* schijnt ook den gelukkiger' voordgang der geleerdheid onder hen verhinderd te hebben. Ons zoo gemaklijk letterschrift kennen zij niet; ieder denkbeeld en elk woord hebben onder hen hunne bijzondere schrijfteekens, waarvan zij een verzameling van omtrent tagtig duizend bezitten. Deeze zijn wel uit slechts omtrent twee honderd oirspronglijke samengesteld; echter is het leeren kennen en vormen van dezelven een zoo moeijelijke, als inzonderheid voor het Volk in 't algemeen afschrikkende bézigheid. Hierbij komt nog de regeerwijze der *Chineezen*. Eigenlijk is dezelve op de allervroegste en beminnenswaardigste grondregels van burgerlijke vereeniging en op de betrekking tusschen een huisvader en het overige huisgezin, gebouwd. Sedert de vroegste tijden reeds, hebben de *Chineezen* steeds aan hunne keizers de zelfde gehoorzaamheid en eerbied beweezen, welke kinderen hunnen vader schuldig zijn. Intusschen, echter, is uit deeze onderwerping, van tijd tot tijd, de onbepaalde magt der keizers gebooren over alle de daaden, zelfs over de denkwijze en het leeven der *Chineezen*. Hierdoor wordt hunne geest, natuurlijker wijze, verdrukt: en de keizers zouden

hunne

hunne magt in het Rijk waanen te verminderen, wanneer zij hunnen onderdaanen meer veröorloofden. De *Chineezen* draagen dit harde juk met onveränderlijk geduld, en beminnen daaröm hunne vorsten niets minder. Men beschrijft hen als een werkaam en zeer maatig Volk, dat altijd zekere gelijkmoedigheid behoudt, en zich voor alle uitbarstingen van hartstogten zeer in acht neemt. Hunne beleefdheid is wel beroemd; doch liever zou men die eenen zeer in het oog vallenden, onnatuurlijken, vermoeijenden en stijven hofdwang moeten noemen. Niet slechts bij plegtige gelegenheden, maar ook in alle gezelschappen en vriendenmaaltijden, volgt men, somtijds schier naar de regelmaat der krijgskunde, zulk een afgemeetene reeks van zoogenaamde pligtpleegingen, dat daardoor de geneugten der gezellige verkeering zeer verminderd moeten worden. Doorgaands klaagen de *Europaeers*, die met de *Chineezen* handel drijven, dat zij zeer win, belangzuchtig en bedrieglijk zijn. Ook schijnt het verwijt, dat zij een verwijfde, onkrijgshafte en lafhartige Natie zijn, over het algemeen niet ongegrond. Hunne meeste veröveringen zijn door *Europiesch* geschut en overmagt van zulke Volken verkreegen, welke nog veel minder kennis hadden van de krijgskunde, dan zij zelve. De zelfsmoord, welken zij steeds als een gewoon middel bézigden, om zich uit den hoogsten nood te redden, is bij eene Natie, onder welke dezelve heerscht, zoo wel als bij de

de meeste bijzondere menschen, geenszins een bewijs, dat men den dood moedig veracht; maar veeleer een vernéderend teeken van bekrompene kleinmoedigheid in het ongeluk, welke hen het inspannen hunner nog overige krachten, hunne pligten en zelfs hunnen God doet vergeten. Echter blijft een nog geloofwaardiger en vollédiger beschrijving van de *Chineesche* zeden en gewoonten voor de *Europeërs* nog steeds een wenschenswaardige zaak. Veele derzelve wijken in alle opzigten zeer verre van de onze af. Dus treuren de *Chineezen* doorgaands in witte kleederen, terwijl zij de zwarte, gelijk de bonte kleuren, in vrolijke omstandigheden gebruiken. Ongemeen kleine voeten, lange nagels aan roodgeverwde vingers, een bleek aangezigt, ingetogenheid en de hoogste graad van zédigheid in kleeding, houding en geheel gedrag, zijn de onderscheidende kenmerken hunner aanzienlijke vrouwen. Dat de adel onder hen niet erflijk is, maar alleen uit hoofde van hooger bekwaamheden en edele daaden verleend wordt, wordt hun door den verstandigen beöordeelaar hunner zeden tot eer gereekend. Ook de onveränderlijke, in het langste leeven en de verhévenste waardigheid standvastige eerbied, der kinderen voor hunne ouders is, eene hun bijzonder eigene deugd. De *Europeërs* beginnen, sedert eenigen tijd, de *Chineezen* even verwaand en onbepaald te verächten, als zij weleer door hen verächt zijn geworden. Dit althans

is

is geen vrucht onzer meerdere wijsheid: want deeze moest ons herinneren, dat wij hen zelfs nog niet genoeg kennen, om hen, op eenen beslissenden toon, te veroordeelen; dat wij, in dezelfde omstandigheden, waarschijnlijk, niet wijzer, dan zij, zouden geworden zijn; en dat men zeer ligtlijk den misslag begaan kan, van het goede en roemrijke Natie over het hoofd te zien, welke bijna in alles van ons verschilt. Wanneer wij, bij het einde van deeze lessen, dit alleen geleerd hadden: ook dan nog zouden wij steeds, ten aanzien van de ons zoo noodige bescheidenheid en voorzigtigheid in het oordeelen, veel hebben gewonnen.

TIJDREEKENKUNDIGE

T A F E L

VOOR

DE RUSSISCHE, POOLSCHE, HUNGAARSCHE EN CHINEESCHE GESCHIEDENISSEN.

J. V. D. G. v. C.	
551	Geboorte van CONFUCIUS.
478	Dood van CONFUCIUS.
249	SCHIHOANGTI, de eerste keizer van *China*.
210	Dood van SCHIHOANGTI.
97	SEEMATSIEN, de eerste geschiedschrijver der *Chineezen*.
J. N. D. G. v. C.	
10	*Pannonië* vervalt onder de *Romeinsche* heerschappij.
376	De *Hunnen* veröveren *Pannonië*.
444	ATTILA, koning der *Hunnen*.
453	Dood van ATTILA.
600	De *Awaren* in *Pannonië*.
606	TA-TSONG I, keizer van *China*.
635	Het *Christendom* in *China*.
796	De *Awaren* worden uit *Pannonië* verdreeven.
840	PIAST, hertog van *Poolen*.
862	RURIK, stichter van het *Russische* Rijk.
879	Dood van RURIK.

Kiew

J. N. D. G. v. C.	
882	*Kiew* wordt de zetel van het *Rusſiſche* Rijk.
896	De *Hungaaren* in *Pannonië*.
913	Dood van den grootvorst OLEG.
955	De grootvorstin OLGA wordt gedoopt.
965	Het *Christendom* in *Poolen*.
981	WLADIMIR DE GROOTE, grootvorst van *Rusland*.
987	WLADIMIR wordt een *Christen*.
988	De eerſte ſchoolen in *Rusland*.
992	Dood van MJESKO, eerſten *Christelijken* hertog van *Poolen*.
997	Dood van GEISA, hertog der *Hungaaren*.
1000	De Heilige STEPHANUS, eerſte koning van *Hungarije*. Oirſprong van de koninglijke waardigheid in *Poolen*. Het aartsbisdom *Gneſen*. *China* wordt aan de *Kitaners* cijnsbaar.
1015	Dood van WLADIMIR DEN GROOTEN.
1016	Wetboek van den H. STEPHANUS.
1019	Het Stadsrecht van *Nowgorod*.
1036	JAROSLAW, grootvorst van *Rusland*.
1038	Dood van den H. STEPHANUS.
1041	CASIMIR I, hertog van *Poolen*.
1046	ANDREAS, koning van *Hungarije*. Afwisſeling van het Heidendom en *Christendom* aldaar.
1077	BOLESLAV DE KOENE, koning van *Poolen*. De H. LADISLAUS, koning van *Hungarije*, aanvaardt de regeering.
1078	ISASLAW, grootvorst van *Kiew*, verliest zijn leeven in den dienst van zijnen broeder.
1093	KOLOMAN DE BOEKENDRAGER, koning van *Hungarije*.
1097	Vorſtendagen in *Rusland*.
1100	NESTOR, de vader der *Rusſiſche* geſchiedenis.
1125	*China* komt onder de heerſchappij der *Nudſchers*.
1143	Een Volkplanting van *Duitſchers* in *Hungarije*.
1146	ISASLAW II, ſtichter van het grootvorſtendom *Susdal*, welk naderhand *Wladimir* genoemd is.
1147	Oirſprong der ſtad *Moskau*.

J. N. D. G. v C.	
1200	De eerste *Poolsche* geschied-verzamelaar.
1201	De Zwaardridders in *Lijfland*.
1205	De eerste groothertogen in *Lithauen*.
1230	De *Duitsche* ridders vertrekken naar *Pruissen*.
1231	Stichting van *Thorn* in *Pruissen*.
1240	De *Mogollen* onderwerpen *Rusland* aan hunne magt. ALEXANDER NEWSKI, grootvorst van *Wladimir*.
1241	*Hungarije* wordt door de *Mogollen* verwoest. De *Duitschers* komen in meenigte naar *Poolen*.
1255	Oirsprong van de stad *Koningsberg* in *Pruissen*.
1256	Eerste vaderlandsche geschied-verzamelaar in *Hungarije*.
1276	De *Mogollen* veröveren geheel *China*. MARCO POLO.
1283	*Pruissen* wordt door de *Duitsche* ridders volkomen bemagtigd.
1302	GOTFRIED VAN HOHENLOHE, hoogmeester der *Duitsche* orde.
1308	Buitenlandsche koningen beginnen de *Hungaaren* te regeeren.
1316	GODIMIN, groothertog van *Lithauen*.
1320	De titel van koning van *Poolen* blijft onveränderlijk. De *Lithauers* ontrukken *Kiew* aan de *Russen*.
1328	*Moskau* wordt de bestendige zétel der *Russische* grootvorsten.
1333	Beschaving der *Poolen* door CASIMIR DEN GROOTEN.
1339	*Silesië* vervalt van *Poolen* in de magt der *Bohemers*.
1340	CASIMIR ontrukt den *Russen Halitsch* en *Wladimir*.
1342	LODEWIJK DE GROOTE, koning van *Hungarije*.
1347	Het eerste wetboek der *Poolen* door CASIMIR DEN GROOTEN.
1350	Oirsprong der *Kosakken*, omtrent deezen tijd. Magt der stad *Nowgorod*.
1351	Regeering van WINRICH VAN KNIPRODE in *Pruissen*.

DE-

J. N. D. G. v. C.	
1362	DEMETRIUS DONSKOI, grootvorst van *Moskau.*
1364	Oirſprong der hooge ſchool te *Krakau.* Eerſte *Hungaarſche Univerſiteit* te *Vijfkerken.*
1368	TSCHU verdrijft de *Mogollen* uit het *Chineeſche* Rijk.
1370	Dood van CASIMIR DEN GROOTEN.
1382	Dood van LODEWIJK DEN GROOTEN, koning van *Hungarije* en *Poolen.* MARIA, koningin van *Hungarije.*
1386	JAGELLO, grootvorst van *Lithauen*, wordt koning van *Poolen*, en heet, na zijne belijdenis van het *Christendom*, WLADISLAV DE TWEEDE.
1387	De *Lithauers* worden *Christenen.*
1389	Hooge ſchool te *Ofen.*
1392	Dood van MARIA, koningin van *Hungarije.* SIEGMUND, koning van *Hungarije.*
1396	Ongelukkige Veldſlag der *Hungaaren* tegen de *Turken.*
1398	Dood van TSCHU, keizer van *China.*
1399	Dood van HEDWIG, koningin van *Poolen.*
1400	Vollédige ſtichting der hooge ſchool te *Krakau.*
1412	Verpanding van het graafſchap *Zips* aan *Poolen.*
1434	Dood van WLADISLAV II, koning van *Poolen.*
1437	Dood van SIEGMUND, *Duitſchen* keizer en koning van *Hungarije* en *Bohemen.*
1439	Dood van ALBRECHT, keizer en tevens koning van *Hungarije* en *Bohemen.*
1444	JOHANNES VAN HUNIJAD. Veldſlag bij *Warna.* Dood van WLADISLAV, koning van *Hungarije* en *Poolen.*
1445	Oirſprong van den naam *Huſſadr.*
1454	De Staaten van *Pruiſſen* geeven zich aan den koning van *Poolen* over.
1456	Neêrlaag der *Turken* voor *Belgrado.* HUNIJAD en CAPISTRANO. Dood van JOHANNES VAN HUNIJAD.
1458	MATTHIAS CORVINUS, wordt koning van *Hungarije.*

J. N. D. G. v. C.	
1462	De grootvorst IWAN WASILJEWITSCH verlost *Rusland* van de heerschappij der *Mogollen.*
1465	Hooge school te *Ofen.*
1466	De *Duitsche* orde behoudt slechts *Oost-Pruissen.*
1472	Eerste sterren-schouwplaats en boekdrukkerij in *Hungarije.*
1473	Dood van JANUS PANNONIUS.
1475	Het geschut in *Rusland.*
1476	BEATRIX, koningin van *Hungarije*, verändert aldaar de zeden.
1478	*Groot-Nowgorod* onderwerpt zich aan den grootvorst IWAN WASILJEWITSCH.
1480	Dood van den geschiedschrijver DLUGOSZ.
1485	De groote wet van MATTHIAS, koning van *Hungarije.*
1490	Dood van koning MATTHIAS CORVINUS.
	JOHANNES TUROCZI, een *Hungaarsch* geschiedschrijver.
1492	WALTHER VAN PLETTENBERG, heirmeester in *Lijfland.*
1500	ANTONIUS BONFINIUS, geschiedschrijver van *Hungarije.*
1504	Dood van JOHANNES CORVINUS.
1505	Dood van IWAN WASILJEWITSCH.
1506	Dood van ALEXANDER, koning van *Poolen.*
	Eerste verzameling van *Poolsche* wetten, onder zijne regeering.
	SIEGMUND I., koning van *Poolen.*
1513	De *Kurutzen* in *Hungarije.*
1514	Het eerste vollédige *Hungaarsche* wetboek. STEPHANUS WERBOTZ.
1517	ANDRADA in *China.*
1520	De Kerkhervorming dringt in *Polen*, *Hungarije* en *Zevenbergen* door. PLETTENBERG wordt een *Duitsch* Rijksvorst.
1525	Het hertogdom *Pruissen* wordt een *Poolsch* leengoed. Wetten tegen de Hervorming in *Hungarije.*

LO-

J. N. D. G. v. C.	
1526	LODEWIJK II, koning van *Hungarije*, sneuvelt met zijn leger in den veldslag bij *Mohatsch*.
	Het hertogdom *Masovië* wordt met *Poolen* volkomen vereenigd.
	De aartshertog FERDINAND en JOHANNES VAN ZAPOLIJA betwisten elkander *Hungarije*.
1530	Uitbreiding van den *Euangelischen* Godsdienst in *Opper-Hungarije*.
1531	Dood van JOHANNES LASKI, *Poolschen* kanselier.
1532	Eene Hervormde kerk in *Hungarije*.
1533	IWAN WASILJEWITSCH II, grootvorst van *Rusland*.
1535	Dood van W. v. PLETTENBERG.
1538	Vreede tusschen keizer FERDINAND en JOH. VAN ZAPOLIJA.
1540	Dood van JOHANNES VAN ZAPOLIJA. MARTINUZZI. JOHANNES VAN LASKO bevordert de Hervorming in *Poolen*.
1548	Dood van SIEGMUND I, koning van *Poolen*. SIEGMUND II.
1552	Het koningrijk *Kasan* vervalt onder de *Russische* magt.
1553	Een nieuwe weg over zee voor den handel op *Archangel* ontdekt.
1554	De *Russen* veroveren het koningrijk *Astrachan*.
1560	Dood van JOH. VAN LASKO.
1561	GOTTHARD KETTLER wordt eerste hertog van *Koerland*.
	Dood van den veldheer JOH. TARNOWSKIJ.
	Lijfland wordt een eigendom van *Poolen*.
1562	Eerste boekdrukkerij in *Rusland*.
1564	Dood van keizer FERDINAND, koning van *Hungarije*.
1569	*Poolen* en *Lithauen* worden één Staatsligchaam.
1570	Vereeniging der *Euangelischen* en *Gereformeerden* met de *Boheemsche* broeders in *Poolen*.
1572	Dood van den koning van *Poolen*, SIEGMUND II. *Dissidenten*.
1573	HENDRIK, hertog van *Anjou*, wordt koning van *Poolen*.

 STE-

J. N. D. G. v. C.	
1575	STEPHANUS BATHORI, vorst van *Zevenbergen*, beklimt den *Poolschen* troon.
1576	Dood van MAXIMILIAAN II, keizer en koning van *Hungarije*. RUDOLF II. volgt hem op den troon.
1579	Dood van STANISLAUS HOSIUS.
1581	De *Russen* beginnen *Siberië* te veröveren.
1583	Het *Christendom* op nieuw in *China* gevestigd. RICCI.
1584	Dood van IWAN WASILJEWITSCH II. Hij noemt zich het eerst *Tzaar*. THEODORUS, zijn opvolger. Dood van JOH. SAMBUCUS.
1586	Dood van STEPHANUS, koning van *Poolen*.
1587	SIEGMUND III, koning van *Poolen*.
1589	Dood van ANDREAS DUDITH en MARTEN CROMER.
1598	Dood van *Tzaar* FEODOR.
1599	SIEGMUND III verliest zijn erfrijk *Zweeden*.
1605	Dood van den *Poolschen* kanselier, JOHANNES ZAMOIJSKI. De gewaande DEMETRIUS in *Rusland*.
1606	Godsdienstige vreede in *Hungarije*.
1607	Een groot gedeelte van *Hungarije* blijft, door een vreedesverbond, in de magt der *Turken*.
1608	De aartshertog MATTHIAS, maakt zich meester van *Hungarije*.
1613	MICHAEL FEDROWITSCH ROMANOW, *Tzaar* van *Rusland*. NIC. ISCHTWANFI, een *Hungaarsch* geschiedschrijver.
1618	Inval der *Tartaaren* van *Mantschu* in *China*.
1619	FERDINAND II, keizer en koning van *Hungarije*.
1627	HOATSONG, de laatste vaderlandsche keizer van *China*.
1629	GABRIËL BETHLEN, vorst van *Zevenbergen*, sterft.
1632	*Lijfland* wordt door de *Poolen* aan de *Zweeden* afgestaan. Dood van SIEGMUND III. WLADISLAV IV.
1634	*Smolensko* en andere landschappen vervallen aan *Poolen*.

Stich-

J. N. D. G. v. C.	
1635	Stichting der hooge school te *Tyrnau.*
1637	Dood van den kardinaal PETER PAZMANIJ. FERDINAND III, keizer en koning van *Hungarije.*
1640	Dood van M. C. SARBIEVIUS.
1644	De *Mantschuers* worden meesters van *China.*
1645	Dood van *Tzaar* MICHAEL. ALEXEI, zijn zoon en opvolger. Vreedesönderhandeling in *Thorn.*
1647	Het postwezen in *Poolen.*
1648	Dood van WLADISLAV IV. JOH. CASIMIR, zijn opvolger op den *Poolschen* troon.
1649	*Uloschenie*, of het wetboek der *Russen.*
1654	De *Kosakken* onderwerpen zich *Rusland.* CHMIELNIZKI. Koophandel der *Russen* op *China.*
1655	*Poolen* wordt door KAREL GUSTAAF grootendeels verövered.
1657	LEOPOLD, keizer en koning van *Hungarije.* Het hertogdom *Pruissen* wordt van *Poolen* onäfhanglyk.
1660	Vreede te *Oliva.*
1661	KANGHI, keizer van *China.*
1663	Het postwezen in *Rusland* ingevoerd.
1664	*Nieuwhausel* en andere *Hungaarsche* plaatsen worden aan de *Turken* afgestaan.
1668	JOHANNES CASIMIR legt zijne regeering neder, en wordt een Abt.
1669	MICHAËL, koning van *Poolen.*
1670	Samenzwering in *Hungarije.*
1671	De *Protestanten* in *Hungarije* worden vervolgd.
1673	Dood van koning MICHAËL.
1674	JOHANNES SOBIESKIJ, of DE DERDE, koning van *Poolen.* Burgeröorlog in *Hungarije.* E. TOKOLI.
1676	Dood van *Tzaar* ALEXEI.
1681	Dood van den Patriarch NIKON.
1682	*Tzaar* FEODOR laat de dienstlijsten des adels verbranden. Zijn dood. WASILEI GOLIZIN. Regeering van prinses SOPHIA over *Rusland.*
1683	JOH. SOBIESKIJ ontzet *Weenen*, door de *Turken* belegerd.

J. N. D. G. v. C.	
1686	De *Turken* worden uit *Hungarije* verdreeven.
1689	Begin der regeering van PETER ALEXIEWITSCH over *Rusland*.
1690	De *Raïzen* in *Hungarije*.
1692	Vrije oefening van het *Christendom* in *China*.
1696	Dood van JOHANNES III, koning van *Poolen*.
	PETER ALEXIEWITSCH overwint de *Turken*.
1697	*Tzaar* PETER reist door *Europa*, om de regeerkunde te leeren. AUGUSTUS II, koning van *Poolen*. *Zevenbergen* komt geheel onder de heerschappij van den keizer en koning van *Hungarije*.
1699	Vreede te *Karlowitz*. *Kaminiez* wordt weder aan *Poolen* gehecht. *Tzaar* PETER verbetert de zeden der *Russen*.
1700	De waardigheid van *Patriarch* wordt in *Rusland* vernietigd.
	Veldslag bij *Narwa*.
1703	Grondlegging van *St. Petersburg*.
	Dood van den graaf TOKOLI.
	Opstand van den vorst RAKOTZI.
1704	STANISLAUS LESZCZIJNSKI wordt koning van *Poolen*.
1706	AUGUSTUS II doet afstand van de *Poolsche* kroon.
1707	Zeeschool te *Moskau*.
1709	Veldslag bij *Pultawa*.
	AUGUSTUS I beklimt op nieuw den *Poolschen* troon.
1710	Stichting van *Kroonstad*.
1711	Ongelukkige veldtogt van PETER DEN GROOTEN tegen de *Turken*.
	Dood van ANDR. CHRIJSOST. ZALUSKI, bisschop van *Wermeland*.
1716	Tweede reis van PETER DEN GROOTEN naar *Europa*.
1717	*Belgrado* wordt weder een *Hungaarsche* grensvesting.
1718	PETER DE GROOTE laat zijnen ontäarten zoon ten dood brengen.

Vreede

J. N. D. G. v. C.	
1721	Vreede te *Nijstad*, waardoor *Rusland* meer Landen wint.
	PETER DE GROOTE, neemt den titel van keizer aan.
1722	Dood van keizer KANGHI. JONGTSCHING, zijn opvolger.
1723	Keizer PETER verövert vijf *Persische* Landschappen.
1724	Verbetering der kloosters in *Rusland*. Stichting van de Academie der weetenschappen in *Petersburg*. ROSNER van *Thorn* wordt ten dood gebragt.
1725	Dood van PETER DEN GROOTEN. Hij wordt opgevolgd door CATHARINA I.
1727	Dood van de keizerin CATHARINA I. PETER II.
1730	Dood van PETER II. Keizerin ANNA.
1733	Dood van AUGUSTUS II, koning van *Poolen*.
	AUGUSTUS III en STANISLAUS LESZCZIJNSKI betwisten elkander de *Poolsche* Kroon.
1734	AUGUSTUS III wordt alleen voor koning van *Poolen* erkend.
1735	Dood van JONGTSCHING, keizer van *China*. KIENLONG, zijn opvolger op den troon. Dood van den vorst RAKOTZI. Zegerijke oorlog der *Russen* met de *Turken*. STANISLAUS LESZCZIJNSKI verkrijgt den titel van koning van *Poolen*, alsmede *Lotharingen*.
1736	Dood van THEOPHANES PROCOPOWITSCH.
1737	Het geslacht van de KETTLERS, hertogen van *Koerland*, sterft uit. Het kanaal van *Ladoga*. De verdiensten van den graaf VAN MUNNICH ten aanzien der *Russen*.
1739	Vreede van *Belgrado*. Deeze voormuur van *Hungarije* en andere vóórige veröveringen worden aan de *Turken* afgestaan.
1740	Dood van KAREL VI, keizer en koning van *Hungarije*. MARIA THERESIA, koningin van *Hungarije*. Dood van keizerin ANNA. Prins IWAN, haar opvolger.

ELI-

J. N. D. G. v. C.	
1742	ELIZABETH wordt keizerin van *Rusland*. De *Hungaren* vatten, ten dienste hunner koningin, met ongemeenen ijver de wapens op.
1743	Voordeelige vreede der *Russen* met de *Zweeden*.
1744	NADASCHDI, een *Hungaarsch* veldheer. Dood van den vorst ANTIOCHUS KANTEMIR.
1747	Een *Russische* krijgsmagt trekt der keizerin-koningin te hulp. Het krijgswezen der *Duitschers* in *Hungarije*.
1749	Dood van MATTHIAS BEL.
1755	Hooge school te *Moskau*.
1757	Oorlog der *Russen* met den koning van *Pruissen*.
1758	De paus geeft aan den koning van *Hungarije* den titel van *Apostolischen koning*.
	ANDREAS STANISLAUS ZALUSKI, groot kanselier en bisschop van *Krakau*, sterft.
	JOSEPH ANDREAS ZALUSKI, bisschop van *Kiew*.
1762	Dood van de keizerin ELIZABETH. PETER III, haar opvolger op den troon. PETER III wordt van den troon gestooten. Zijne gemaalin CATHARINA II wordt keizerin. Einde van den *Russischen* oorlog met *Pruissen*.
1763	Dood van AUGUSTUS III, koning van *Poolen*.
1764	STANISLAUS AUGUSTUS, graaf van *Poniatowski*, wordt koning van *Poolen*.
1766	Dood van STANISLAUS, koning van *Poolen*.
1767	De *Dissidenten* in *Poolen* herkrijgen hunne oude rechten. *Confœderaties*. Inleiding voor het ontwerp van een nieuw wetboek van CATHARINA DE TWEEDE.
1768	Binnenlandsche oorlog in *Poolen*. Oorlog der *Russen* met de *Turken*.
1770	De graaf van *Orlow* verbrand de *Turksche* vloot aan de *Asiatische* zeekust.
1771	De koning van *Poolen* wordt uit zijn hoofdstad door saêmgezworenen gevanglijk weggevoerd.
1772	Een groot gedeelte van *Poolen* komt in de magt der *Hungaaren*, *Russen* en *Pruissen*. De verpande steden van het graafschap *Zips* worden we-

J. N. D. G. v. C.	
	weder met *Hungarije* vereënigd; alsmede de Rijken *Gallizië* en *Lodomirië*. *Westpruissen*, behalven *Danzig* en *Thorn*, wordt met *Oostpruissen* vereënigd.
1773	Het verdrag van *Poolen* met zijne drie *Christelijke* nabuuren.
1774	*Rusland* sluit een' voordeeligen vreede met de *Turken*.
1775	Nieuwe regeeringsvorm in *Poolen*.
1777	De *Bukowina* wordt met *Zevenbergen* vereënigd. Dood van den vorst JOSEPH ALEXANDER JABLONOWSKIJ.
1779	Het nieuwe wetboek van den groot-kanselier ZAMOIJSKI wordt op den *Poolschen* Rijksdag verworpen.
1780	Dood van MARIA THERESIA, keizerin en koningin van *Hungarije*. CATHARINA II stelt de gewapende Neutraliteit voor.
1781	JOSEPH II, keizer en koning van *Hungarije*, voert in dit Rijk de Godsdienstige vrijheid in.
1783	De *Russen* neemen het schiereiland de *Krim* in bezit.
1784	De *Krim* wordt door de *Turken* aan de *Russen* afgestaan. Handelvoordeelen der *Russen* en *Hungaaren* in het *Turksche* Rijk.

RE-

REGISTER

OVER

ALLE DE ZES DEELEN

DER

ALGEMEENE GESCHIEDENIS.

A.

Afri-

Pool-

C.

Dron-

E.

Fer-

Ge-

Jo-

K.

het

Lo-

M.

Me-

O.

On-

P.

Q.

SAUL'S

U.

X.

IJ.

Z.

Einde van het Zesde en laatste Deel.

BERICHT

VOOR DEN

BINDER.

